

ACTA MUSEI PETRODAVENSIS

MEMORIA ANTIQUITATIS

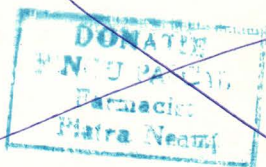

XII-XIV

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI NEAMȚ
COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN NEAMȚ

MEMORIA ANTIQUITATIS

XII—XIV
(1980—1982)

MUZEUL DE ISTORIE PIATRA NEAMȚ

1986

Dr. IONEL MARIN — redactor responsabil; Marius ALEXIANU —
secretar de redacție: Valentin CIUCĂ, Adolf MINUȚ, Dan MONAH,
Emil NADLER, Marina SABADOS, dr. Vasile URSACHI

Coperta : Violeta Avarvarei

MEMORIA ANTIQUITATIS

— Acta Musei Petrodavensis —

Revista Muzeului de Istorie
Piatra Neamț

Orice corespondență va fi trimisă
pe adresa: Muzeul de Istorie Pia-
tra Neamț, str. Chimiei nr. 10 (te-
lefon : 936/1 74 96, județul Neamț
Republica Socialistă România

MEMORIA ANTIQUITATIS

— Acta Musei Petrodavensis —

Revue du Musée d'histoire
de Piatra Neamț

Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse: Muzeul de Istorie Pia-
tra Neamț, str. Chimiei nr. 10
(telephone : 936/1 74 96). jud. Neamț
ROUMANIE

XII—XIV MEMORIA ANTIQUITATIS
1980—1982

SUMAR — SOMMAIRE — CONTENTS — INHALT

EPOCA NICOLAE CEAUȘESCU

Județul Neamț în epoca NICOLAE CEAUȘESCU

ARHEOLOGIE

GHEORGHE DUMITROAIA — Sondajul arheologic de la Vinători — Neamț	15
Le sondage archéologique de Vinători — dép. de Neamț	15
DAN MONAH — Topoare de aramă și bronz din județele Neamț și Bacău	31
Haches en cuivre et bronze découvertes dans les départements de Neamț et Bacău	36
ALEXANDRU VULPE și VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA — Tezaurul de la Rădeni — Neamț	41
Der Goldschatz von Rădeni — Neamț	57
A. LÁSZLÓ — Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei	65
Die Tămăoani — Gruppe. Über den frühhallstattzeitlichen „Horizont“ mit ritzverzierten Keramik aus dem Süden Moldaus	77
VASILE URSACHI — Sanctuarul din cetatea dacică de la Brad, comuna Negri, județul Bacău	93
Le sanctuaire de la cité dacique de Brad, com. Negri, dép. de Bacău	102
VASILE URSACHI — Rituri și ritualuri de înmormîntare la populația dacică din cetatea de la Brad, com. Negri, jud. Bacău.	105
Rites et rituels funéraires chez la population dacique de la cité de Brad com. de Negri, dép. de Bacău	126
IULIU BOBOȘ și MARIUS ALEXIANU — Identificarea unei surse de materie primă nouă utilizată ca degresant în așezarea dacilor liberi de la Vlădiceni — Bîrgăoani, jud. Neamț	153
L'identification d'une nouvelle source de matière première utilisée comme dégraissant dans l'établissement des daces libres de Vlădiceni — Bîrgăoani, dép. de Neamț	157

ISTORIE

ALEXANDRU ANDRONIC — Contribuții la problema proprietății funciare feudale din Moldova	165
Contributions au problème de la propriété foncière féodale de la Moldavie	170

ELENA PETRIȘOR — Date preliminare asupra tezaurului medieval de la Buruienești, com. Doljești, jud. Neamț	171
Données préliminaires sur le trésor médiéval de Buruienești — Doljești, dép. de Neamț	182
DINA POP — Începuturile învățămîntului public în orașul Piatra Neamț	193
Les débuts de l'enseignement publique à Piatra Neamț	196
CONSTANTIN PRANGATI — Din istoricul învățămîntului în județul Neamț. Institutele particulare	200
Sur l'histoire de l'enseignement dans le dép. de Neamț. L'enseignement privé	203
MIHAI ȘURUBARU — Solidarizarea muncitorilor cu lupta țăranilor din sudul județului Neamț în timpul răscoalei din 1907	205
La solidarité des ouvriers avec la lutte des paysans du sud de dép. de Neamț pendant la révolte de 1907	207
M. C. STĂNESCU — Grandioasele demonstrații populare antifasciste și antirevizioniste desfășurate în România la 31 mai 1936	209
Les grandes démonstrations populaires antifascistes et antirévissionnistes déroulées en Roumanie, le 31 Mai 1936	217
IONEL MARIN — Activitatea organizației județene Neamț a Partidului Socialist Unitar	220
L'activité de l'organisation départementale Neamț du Parti Socialiste Unitaire	223
IOAN SCURTU — Despre regimul politic din România în perioada 6 septembrie 1940 — 23 August 1944	225
Sur le régime politique en Roumanie pendant la période 6 sept 1940 — 23 Août 1944	240

ISTORIA CULTURII

MARINA ILEANA SABADOS — Zugravi moldoveni din secolul al XVIII-lea. Pictura pe lemn din județul Neamț	241
Peintres de la Moldavie pendant le XVIII-ème siècle. Peinture sur bois du département de Neamț	246
EMIL NICOLAE-NADLER — Repertoriul și răspîndirea cărților românești ieșite din Tiparnița de la Neamț (în județul Neamț)	247
Le répertoire et la dispersion des anciens livres roumains parus dans l'imprimerie de Neamț (dans la dép. de Neamț)	257
OLIMPIA MITRIC — Vechi tipărituri nemțene în colecțiile județului Suceava	259
Textes anciens du monastère Neamț dans les collections du dép. de Suceava	265
VALENTIN CIUCĂ — Arta portretului la Aurel Băeșu (1896—1928)	267
Le portrait dans la création de Aurel Băeșu (1896—1928)	273

TOPONOMASTICA

„PETRU ȚARANU — Toponimul „Ialovița“ în vorbirea populației din depresiunea Saru-Dornei	277
---	-----

Le toponyme „Ialovița” dans le langage de la population de la dépression de Saru-Dornei	281
--	-----

MUZEOGRAFIE

AUREL BUZILĂ — Din activitatea cultural-educativă a lui Constantin Matasă	283
Sur l'activité culturelle-éducative de Constantin Matasă . .	287
MIRCEA CIACĂRU — Restaurarea unui pistol cu petițe din secolul al XIX-lea în laboratorul Muzeului Județean de Istorie din Piatra Neamț	289
La restauration d'un pistolet aux capsules du XIX-ème s. dans le laboratoire du Musée d'histoire de Piatra Neamț	304

CRONICĂ

DAN MONAH — Cultura Cucuteni în context european — colocviu internațional, Iași — Piatra Neamț, 24—26 septembrie 1984	311
Le colloque international „La civilisation Cucuteni en contexte européen”, Iași — Piatra Neamț, le 24—28 septembre 1984	315
GHEORGHE DUMITROAIA — Săpăturile arheologice din județul Neamț (1984—1985)	317

NOTE BIBLIOGRAFICE

<i>PACT. Journal of the European Study Group on Physical, Chemical, Mathematical and Biological Techniques Applied to Archaeology.</i> ¹⁴ C and Archaeology. Symposium held at Gróningen, August 1981, Strasbourg, 1983 (Dan Monah)	
V. Chirica, M. Tănăsache, <i>Repertoriul arheologic al județului Iași</i> , vol. I—II, Iași, 1984, 1985 (Dan Monah)	323
Victor Spinei, <i>Realități etnice și politice în Moldova meridională. Români și turanici</i> . Editura Junimea, Iași, 1985 (Marius Alexianu)	332

LISTA PRESCURTĂRILOR – ABBREVIATIONS

JUDEȚUL NEAMȚ ÎN EPOCA NICOLAE CEAUȘESCU

Străjuit de culmile legendare ale Ceahlăului și străbătut de apele Bistriței, Moldovei și Siretului, ținutul Neamț a participat, prin locuitorii săi, la toate momentele istorice de referință care au jalonat evoluția multimilenară a întregului nostru popor. Viața, munca și lupta, năzuințele și împlinirile locuitorilor din această parte a țării s-au identificat cu marile idealuri de unitate și independență, de libertate și dreptate socială și națională care au animat atâtea generații.

În acest spațiu există nenumărate dovezi ale hărniciei, iscusinței și măiestriei poporului, splendida ceramică pictată cucuteniană, tezaurele tracice și dacice, importantul complex de așezări geto-dacice al Petrodavei, monumentele arheologice din secolele IV—X, Cetatea Neamț și cetățile Romanului, atâtea alte ctitorii ale veacurilor eroice mușatine, mărturii de neprețuit ale vitejiei străbune, ale statorniciei și continuității noastre. Dragostea pentru frumos, bogăția spirituală a locuitorilor sînt pregnant reliefate de comorile artei populare, de tradițiile folclorului, de rafinamentul și cromatica portului popular, de sensibilitatea și exuberanța cîntecelor și dansurilor.

De asemenea, tot aici, în lupta necurmată pentru o viață demnă și liberă, s-au făurit glorioasele tradiții ale mișcării muncitorești, socialiste și comuniste, încununate prin victoria Revoluției de Eliberare Socială și Națională, Antifascistă și Antiimperialistă care a marcat începutul unei noi epoci de profunde transformări revoluționare.

Anii construcției socialiste au schimbat geografia acestor locuri și viața oamenilor. Cronica acestei perioade consemnează o permanentă amplificare a vieții economice și sociale ; acum se desfășoară epopeea Bicazului și se ctioresc noile cetăți industriale de la Săvinești, Roznov și Roman. Chimia și metalurgia, construcțiile de mașini și energetica, domeniile pînă în urmă cu patru decenii necunoscute în această parte a țării, au adăugat îndeletnicirilor tradiționale însemnele progresului tehnico-științific și ale industrializării socialiste, obiective fundamentale în politica partidului și statului nostru. În pas cu aceste fundamentale mutații, viața spirituală a dobîndit o dimensiune nouă, contribuind la ridicarea nivelului cultural și științifico-tehnic al tuturor cetățenilor, pe baza concepției revoluționare despre lume și viață — materialismul dialectic și istoric.

Dar cele mai mari succese ale construirii socialismului au fost obținute și în județul nostru în ultimii 21 de ani. Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, desfășurat în iulie 1965, a deschis cea mai fertilă și dinamică perioadă a dezvoltării socialiste românești, perioadă nemijlocit legată de prodigioasa activitate a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, proeminentă personalitate a vieții politice contemporane, ales și reales de atunci și pînă astăzi în fruntea partidului și statului pentru calitățile sale excepționale de conducător înțelept, de dinamizator al tuturor energiilor, de vizionar lucid, de neînfricat revoluționar.

Ca urmare a amplului proces de restructurare a vieții politice, economice și sociale a țării, declanșat de Congresul al IX-lea, în 1968, în urma reorganizării politico-administrative a Republicii Socialiste România, printre județele țării s-a înscris ca unitate teritorial-administrativă și județul Neamț, în componența căruia au fost incluse majoritatea localităților din fostele raioane Piatra Neamț, Roman și Tîrgu Neamț.

Politica Partidului Comunist Român de stabilire a unei corelații optime între fondul de dezvoltare și consum, de repartizare judicioasă și echitabilă a forțelor de producție în teritoriu sînt elemente care au favorizat înscrierea județului pe coordonatele unei dezvoltări multilaterale și autocuprinzătoare, dezvoltare pentru care Congresele X—XII au acordat mijloace financiare și materiale sporite, pe măsura posibilităților din ce în ce mai mari ale economiei naționale.

În cei douăzeci și unu de ani care au urmat Congresului al IX-lea, perioadă denumită în semn de înaltă cinstire față de conducătorul partidului și statului, cu îndreptățită mîndrie patriotică EPOCA NICOLAE CEAUȘESCU, județul Neamț, asemenea tuturor județelor patriei, a cunoscut o dezvoltare susținută, progrese remarcabile în toate domeniile vieții economico-sociale, care au înrîurit profund viața locuitorilor din această parte a țării. Această perioadă se constituie într-o columnă de înfăptuiri și pentru aceste meleaguri, care în timpurile glorioase de azi au fost trezite la o viață nouă, tot mai înfloritoare. Beneficiind, într-o măsură hotărîtoare, de efectele politicii de dezvoltare complexă și echilibrată a tuturor zonelor țării, promovate cu consecvență de partidul nostru, de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, toate localitățile județului s-au înscris plener în acești ani pe orbita unui rapid progres economic, ceea ce a antrenat, firesc, multiple și adînci prefaceri. Este semnificativ în acest sens faptul că în cei 21 de ani au fost alocate pentru dezvoltarea economico-socială a județului fonduri însumînd circa 50 miliarde lei, orientate cu precădere spre creșterea continuă a potențialului tehnico-productiv.

Realizările obținute de oamenii muncii de pe aceste străvechi meleaguri în această etapă calitativ nouă, superioară, în dezvoltarea întregii societăți românești, poartă puternica amprentă a activității prodigioase desfășurate de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU care, din 1965, de cînd a fost ales în fruntea partidului, a elaborat cu clarviziune și a condus cu înțelepciune realizarea în fapt a strategiei înscrierii ferme a României pe coordonatele dezvoltării moderne, intensive și multilaterale.

Remarcabilele înfăptuiri sînt izvorîte nemijlocit din orientările și indicațiile tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, care a vizitat în repetate rînduri județul, a analizat la fața locului problemele esențiale ale dezvoltării economice și sociale, stabilind soluții corespunzătoare. De fiecare dată, întîlnirile cu făuritorii de bunuri materiale și spirituale din județ, prin rodnicia dialogului realizat cu oamenii muncii, a rezultatelor pe care le-au determinat, s-au înscris cu litere de aur în istoria acestor străvechi și înfloritoare meleaguri românești.

Din inițiativa și cu sprijinul direct al secretarului general al partidului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, în județ au fost ctitorite sau se vor realiza mari unități de producție în industrie și agricultură și importante obiective social-culturale. În județul Neamț s-a format și dezvoltat un puternic detașament muncitoresc, s-au ridicat numeroase cadre cu o temeinică pregătire profesională tehnico-științifică, care aduc o contribuție însemnată în toate domeniile vieții materiale și spirituale. Revoluția săvîrșită în agricultură, în continuă desfășurare, a condus la obținerea, an de an, de recolte tot mai bogate. Orașele și satele nemțene s-au transformat în centre cu o bogată viață materială și spirituală. Un puternic avînt au cunoscut învățămîntul, știința și cultura.

Înfățișarea de azi a Neamțului, cu cetățile sale industriale, cu agricultura sa în plin progres, cu strălucitoarele sale edificii de învățămînt și cultură, cu marile și modernele cartiere urbane și înfloritoarele așezări rurale, este convingător ilustrată de dinamica cifrelor.

Astfel, populația județului a crescut în acești douăzeci de ani, de la 467 mii locuitori în 1965, la 566 mii în 1985. Pondere a populației urbane a urmat o curbă mereu ascendentă de la 22,6 la sută în 1965 la 36,8 la sută în prezent. În aceeași perioadă, numărul personalului muncitor a crescut de la 80,9 la 151,4 mii, iar raportat la mia de locuitori, acesta era de 267 în 1985 față de numai 173 în 1965.

Punînd la baza făuririi societății socialiste dezvoltarea puternică a forțelor de producție, Partidul Comunist Român a situat, mai ales în ultimii 21 de ani, în centrul politicii sale economice, industrializarea țării drept forță motrice principală a progresului multilateral al României socialiste. Ca urmare a unei asemenea politici, promovată cu consecvență și concepută într-o viziune științifică, unitară și de mare perspectivă istorică, industria a devenit și în județul Neamț, ramura conducătoare a economiei, cu cel mai puternic efect de antrenare asupra întregii dezvoltări economico-sociale, capabilă să rezolve competitiv, de pe pozițiile științei și tehnicii contemporane, cele mai complexe și dificile probleme ale progresului susținut și multilateral al acestui colț de țară.

În acest an, producția industrială a județului este cu 676 la sută mai mare față de 1965, industria metalurgică cu 368 la sută, iar industria construcțiilor de mașini și industria chimică produc astăzi mai mult de 14 și respectiv 22 de ori.

Ritmul mediu anual de creștere al producției industriale a fost în cei 21 de ani de 101,1 la sută. În 1985 județul Neamț realizează întreaga producție a anului 1965 în mai puțin de două luni (50 de zile).

În cadrul industriei, o creștere mai rapidă au cunoscut-o ramurile ale căror produse se situează pe trepte mai avansate de prelucrare. Astfel, industria chimică produce în prezent față de 1965 de 22 ori mai mult, contribuind cu 27 la sută la realizarea producției industriale a județului. Producția de fire și fibre sintetice a crescut de la 3,2 mii tone în 1965 la 87,8 mii tone în 1985, iar cea de îngrășăminte chimice de la 70 la peste 256 mii tone.

În cadrul industriei construcțiilor de mașini, a cărei producție a crescut de 14 ori în perioada care ne referim, s-a pus accentul pe realizarea unor produse de mare complexitate, de înalt nivel tehnic și calitativ, competitive pe plan internațional. În județul nostru s-au obținut realizări deosebite de mari în acest domeniu. Spre exemplu, valoarea producției de mașini-unelte de prelucrat metale prin așchiere a crescut de la 129,3 milioane lei în 1965 la 745 milioane lei în 1985, iar cea de mașini și utilaje pentru agricultură, de la 502,8 milioane lei la 1.230 milioane lei. Județul Neamț produce astăzi totalitatea semănturilor mecanice ale țării. Producția industriei metalurgice a crescut cu 368 la sută, cantitatea de țevi fiind în 1985 de 645 mii tone.

Realizări însemnate s-au înregistrat și în industria lemnului și a materialelor de construcții. Producția de mobilier din lemn a crescut de la 36,5 milioane lei în 1965 la 586 milioane lei în prezent, iar cea de ciment de la 1115,4 la 2120 mii tone.

Creșterea cererii de consum a populației a fost susținută de sporirea producției de bunuri de consum. Progrese însemnate s-au obținut în industria ușoară și alimentară care valorifică superior materiile prime și materialele, punând la dispoziția consumatorilor produse mereu mai diversificate și de calitate superioară.

În cele două decenii care au trecut de la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, județului Neamț i s-au alocat un volum de investiții de 50 miliarde lei, fondurile fixe din economia județului fiind în prezent de peste 9,5 ori mai mari decât în 1965.

În această perioadă au intrat în producție o serie de capacități industriale importante, cum ar fi: Fabrica de Volvatir Tîrgu Neamț, Întreprinderea de Fire și Fibre Poliamidice Roman, Combinatul de Prelucrarea Lemnului Piatra Neamț, Fabrica de Ciment Tașca, Laminorul de 20 de țoli de la Roman și altele, la care s-au adăugat modernizarea și extinderea celor existente.

Mai bine de 30 la sută din totalul producției industriale este destinată exportului, județul Neamț situându-se în acest domeniu printre primele județe ale țării.

În cadrul procesului general de dezvoltare armonioasă echilibrată a economiei naționale, Partidul Comunist Român a acordat și acordă o atenție deosebită proporției dintre industrie și agricultură — ca element esențial al structurii pe ramuri a producției materiale. Agricultură, a doua ramură ca pondere în economia județului, a fost supusă unui intens proces de modernizare, accentuându-se caracterul industrial al producției și al muncii. Ca urmare a acestei orientări, județul Neamț, ca de altfel

toate județele țării, a cunoscut în ultimii 21 de ani o puternică dezvoltare a agriculturii.

Astfel, producția globală agricolă a crescut în 1985 față de 1965 cu 156 la sută, producția vegetală cu 131 la sută, iar producția animală cu 190 la sută. În județul nostru 51 la sută din totalul producției agricole este de origine animalieră. Dacă în 1965 în județ existau 1397 tractoare, revenind câte 124 hectare suprafață arabilă pe un tractor, în prezent numărul acestora este de 3100, suprafața arabilă pe un tractor reducându-se la 56 ha.

A crescut constant cantitatea de îngrășăminte chimice utilizate, s-au efectuat lucrări de îmbunătățiri funciare, irigații și desecări. Ca urmare, producțiile obținute au fost mai mari de la un an la altul, iar efectivele de animale au crescut după cum urmează : la bovine, de la 128, 6 mii capete în 1965 la 247,6 mii capete în 1985 ; la porcine, de la 79,9 la 239 mii capete ; la ovine, de la 244,9 la 456, 7 mii capete.

Dezvoltarea rapidă a producției materiale, sporirea sistematică a productivității muncii sociale au asigurat creșterea și în județul nostru a nivelului de trai material și spiritual al populației. Desfacerile de mărfuri cu amănuntul au crescut cu 235 la sută în 1985 față de 1965, valoarea acestora pe locuitor fiind de 7523 lei în prezent față de numai 2721 lei în 1965. În acești ani, în localitățile județului au apărut noi edificii, dotate cu tot ce este necesar unei vieți civilizate : spitale, polyclinici, școli, grădinițe, cinematografe, cluburi, cămine culturale. În cei 41 de ani s-au dat în folosință în județul nostru 48000 apartamente confortabile, însoțite de dotări și spații de servicii pentru populație, astfel că în prezent peste 78 la sută din populația urbană ocupă locuințe noi, iar peste 235 mii de oameni beneficiază de servicii organizate de gospodăria comunală și locativă. Numărul paturilor de spital a crescut cu peste 80 la sută, iar al personalului medical cu studii superioare cu 151 la sută. Au fost date în folosință două spitale cu câte 700 paturi în Piatra Neamț și Roman, cinci dispensare-polyclinici, un centru de conservare a singelui, Centrul sanitar antiepidemic și Laboratorul „Plantavorel“ din Piatra Neamț.

În ultimele două decenii, prin aplicarea măsurilor stabilite de partid și de stat, învățământul a cunoscut o puternică dezvoltare atât în ce privește baza materială, cât și din punctul de vedere al duratei, structurii și conținutului, a fost orientat ferm către producție, racordat pe deplin la structura și necesarul de cadre pe măsura dezvoltării economico-sociale a județului și a celorlate unități administrativ-teritoriale. În unitățile școlare din județ, sub îndrumarea celor peste 6300 cadre didactice învață peste 124.000 de elevi în școli și 25000 copii în grădinițe, ceea ce înseamnă că, practic, unul din patru locuitori este cuprins într-o formă sau alta de învățământ.

Totodată, profunde înnoiri au cunoscut cultura și arta, fiind supus unei permanente restructurări și perfecționări cadrul instituțional și organizatoric de participare a maselor la actul de creație și interpretare artistică, lărgindu-se și modernizându-se de la un an la altul formele și modalitățile de acces ale oamenilor muncii spre valorile culturii națio-

nale și universale. Festivalul Național „Cîntarea României“, declanșat în anul 1976 din inițiativa secretarului general al partidului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, s-a dovedit a fi cea mai cuprinzătoare manifestare a spiritualității românești, în cadrul căreia sînt puse plenar în valoare vocația și potențialul integral al locuitorilor județului Neamț în domeniul muncii și creației tehnico-profesionale și științifice, al interpretării și creației artistice, într-o permanentă și stimulatorie confruntare cu valorile create de oamenii muncii din celelalte zone ale țării. Pentru continua îmbogățire a vieții noastre spirituale, s-au construit importante și moderne edificii social-culturale. Zestrea culturală a județului cuprinde, între altele, 4 case de cultură, 190 cămine culturale, 164 cinematografe, 561 biblioteci și circa 3 milioane volume, Complexul Muzeal Județean Neamț, reunind 15 unități cu un bogat patrimoniu istoric și cultural. În același ansamblu al vieții spirituale se înscrie și activitatea zecilor de creatori plastici de literatură și muzicieni, reflectată în numeroasele expoziții găzduite în săli nou construite sau reamenajate, în cărțile de poezie, proză și critică tipărite, în concertele susținute pe diferite scene din județ și din țară.

Întregul ansamblu de măsuri organizatorice și politico-educative inițiate și aplicate de partid în ultimele două decenii, așezarea tot mai fermă a muncii și activității oamenilor pe baza principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste, a concepției revoluționare despre lume și viață — materialismul dialectic și istoric — au determinat schimbări esențiale în profilul moral și spiritual al locuitorilor acestor meleaguri care, asemenea întregului popor, în mod conștient și activ traduc în viață neabătut politica internă și externă a partidului și statului nostru, muncesc cu abnegație pentru făurirea noii societăți socialiste și comuniste pe pămîntul României. Pentru hărnicia și priceperea de care au dat dovadă oamenii muncii, județul, unele municipii, orașe și comune, unități economice din industrie, agricultură, construcții și transporturi au fost distinse cu ordine și medalii ale Republicii Socialiste România, ocupînd locuri fruntașe în întrecerea socialistă cu celelalte județe și unități din țară.

Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român a marcat un nou moment istoric în devenirea comunistă a țării, înscriind ca obiectiv fundamental al cincinalului 1986—1990 continuarea fermă a politicii de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a patriei noastre spre comunism. În conformitate cu acest obiectiv se vor dezvolta, atît în cincinalul acesta cit și în perspectivă, forțele de producție și se vor perfecționa relațiile de producție pe o bază nouă, va fi accentuată dezvoltarea intensivă a tuturor ramurilor industriale, astfel ca industria, întreaga noastră economie să se ridice la nivelul celor mai avansate și noi cuceriri ale științei și tehnicii. Și în continuare, accentul va fi pus pe dezvoltarea bazei energetice și de materii prime, pe accelerarea procesului de restructurare a industriei prin creșterea prioritară a ramurilor de prelucrare avansată, pe îmbunătățirea nivelului tehnic și calitativ al produselor, pe înfăptuirea hotărîită a programelor de mecanizare, automatizare și robotizare a tuturor sectoarelor economice. Agri-

cultura se va dezvolta, de asemenea, în mod accelerat prin înfăptuirea noii revoluții agrare care să conducă la obținerea unor producții agricole sigure, înalte și stabile. Pe această bază se asigură consolidarea și mai puternică a modului de producție socialist, ridicarea gradului de civilizație a întregului popor, întărirea forței materiale și spirituale a țării, a independenței și suveranității României socialiste, trecerea acesteia în rîndul țărilor cu o dezvoltare medie.

Puternic mobilizați de perspectivele luminoase deschise de documentele aprobate de cel de-al XIII-lea Congres al partidului cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în viitorul cincinal și pînă în anul 2000, comuniștii, toți oamenii muncii din județul nostru, alături de întregul popor, sînt hotărîți să-și sporească și mai mult contribuția la propășirea neconținută a patriei noastre socialiste. Acționînd cu cea mai mare răspundere, mobilizați de îndemnurile și chemările adresate de secretarul general al partidului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, ei își redimensionează eforturile în vederea îndeplinirii planului și programelor proprii, a obiectivelor de mare însemnătate menite să determine mutații calitative în industrie și agricultură, în ridicarea neconținută a nivelului de trai material și spiritual al oamenilor muncii, contribuind în acest mod la ridicarea pe noi culmi de progres și civilizație a acestor meleaguri încărcate de istorie și legendă.

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA VINĂTORI-NEAMȚ,*

de GHEORGHE DUMITROAIA

Localitatea Vinători-Neamț se află situată într-una din cele mai tipice depresiuni ale Subcarpaților Moldovei : Depresiunea Neamț¹. Aceasta, individualizată tectonic în sarmațian, prezintă în partea apuseană un caracter piemontan, iar în partea sa estică apare ca o cîmpie ondulată pe interfluvii și etajată în largi trepte de terase. Dispunînd de condiții naturale favorabile, cu pășuni și păduri, cu o rețea hidrografică densă și rezerve de sare în apropiere, Depresiunea Neamț a oferit de timpuriu condiții prielnice viețuirii umane².

Stațiunea arheologică sondată în 1982 se află pe una din terasele medii ce reprezintă interfluviul dintre cele două riuri principale ale depresiunii : Ozana și Topolița. Apropiată de punctul *La Izvoare*³ (fig. 1) ce se găsește pe partea stîngă a șoselei Tg. Neamț-Vinători, la o depărtare de aproximativ 2 km de sediul UMTF Tg. Neamț ce-și are sediul între cele două localități, așezarea de la Vinători a fost descoperită de profesorul Constantin Bordeianu⁴ în anul 1981.

Sondaajul efectuat în anul următor a avut ca scop verificarea stratigrafiei presupuse pe baza materialelor recoltate prin cercetări de suprafață, respectiv determinarea caracterului locuirilor din eneolitic și epoca bronzului. Avînd în vedere că fragmentele ceramice și resturile osteologice se găseau răspîndite pe o suprafață apreciabilă, estimată la cca. 3000 m², s-a urmărit cercetarea zonei cu cele mai multe depuneri. S-au trasat două secțiuni, S I și S II, orientate est-vest, cu dimensiunile de 1/50 m fiecare (fig. 2) și s-au surprins materiale arheologice specifice culturii Cucuteni și culturii Noua.

Stratigrafia. Din punct de vedere stratigrafic nu au existat diferențe mari între cele două secțiuni, dar avînd în vedere că este mai concludentă, prezentăm situația din S I (fig. 3). La suprafață se afla stratul arabil, gros de cca. 0,20 m, de culoare brună, care conținea numeroase fragmente ceramice din epoca bronzului — cultura Noua și rare fragmente carpice, între care menționăm și un fragment de amforă. Urma apoi un strat brun-cenușiu puțin afînat care după materialele recoltate aparținea culturii Noua. Acest nivel se găsea între — 0,20 și — 0,40 m. De la adîncimea de — 0,40 m exista un strat de pămînt de culoare gălbuie cu depuneri arheologice Cucuteni A care se situa, în general, pînă la — 0,70 m.

Nivelul eneolitic. Vestigiile depistate în stratul corespunzător eneoliticului sînt reprezentate de complexe de locuire și de ceramică. Complexele de locuire corespund celor trei locuințe de suprafață (fig. 2) cercetate spre extremitățile secțiunilor, iar ceramica reprezintă materialul preponderent recoltat de pe întreaga arie cercetată între adîncimile amintite. Într-un singur loc nivelul eneolitic cobora pînă la —1,10 m, în alveolarea de aici existînd mai multe pietre de rîu de mărimi apreciabile.

Locuința nr. 1, cu dimensiunile de aproximativ 5/4 m, a apărut la adîncimea de —0,35 m și se prezenta sub forma unei aglomerări de chirpic foarte friabil, în cea mai mare parte împrăștiat. Resturile de chirpic păstrau amprente de nuiete și pari a căror diametru ajunge pînă la 6 cm. Sub resturile provenite din lutuiala pereților nu s-au descoperit urme de platformă. Între rămășițele fostei construcții se găseau fragmente ceramice arse secundar, unele puternic zgurificate, fără urme de pictură. Lîngă ele se aflau pietre de rîu și o rîșniță albiată.

Locuința nr. 2, de dimensiuni apropiate cu prima, a apărut în capătul estic al S II, pentru cercetarea ei fiind necesare prelungirea secțiunii și trasarea unor case. O parte din locuință a rămas nedecoperită. În general și aceasta avea aceleași caracteristici ca și L_1 cu care se învecina, făcîndu-ne impresia unei locuințe cu caracter sezonier, atît prin modul în care era construită, cît și prin inventar. Ceramica descoperită se găsea în stare fragmentară și provenea de la vase arse secundar. Cîteva cioburi păstrau urmele decorului incizat.

Locuința nr. 3, situată în capătul estic al S I, a avut dimensiunile mult mai mari decît L_1 și L_2 , o parte din resturile ei rămînînd nesăpate. Chirpicul din pereți era mai împrăștiat decît la celelalte locuințe, iar ceramica, uneltele și plastica erau mai numeroase decît în primele complexe de locuire. Ceramica este reprezentată de fragmente de vase de uz comun din pastă de calitate mediocră, foarte poroasă și fără decor. Nici aici nu au fost observate urme de platformă. Rămășițe ale unei vetre deranjată din vechime s-au surprins pe latura nordică, fără să ne putem da seama dacă aceasta a fost amplasată inițial în acel loc.

Ceramica. Ceramica cucuteniană de la Vinători-Neamț este corodată, situație care nu ne permite studierea decorului. În absența acestuia, apartenența vaselor la faza A a culturii Cucuteni a fost stabilită după formele și categoriile ceramice. Cea mai mare parte a fragmentelor culese în nivelul eneolitic din așezare proveneau din vase mari de provizii (aprox. 70 ‰), lucrate mai puțin îngrijit din pastă de proastă calitate, avînd ca degresant cioburi pisate și mult nisip. Fragmentele ceramice din această specie erau bine arse, de culoare roșie-cărămizie și roșu-violet.

Ceramica fină este prezentă mai puțin în complexe de locuire de la Vinători-Neamț, dar varietatea formelor acestora este destul de mare: pahare, cupe, vase suport, linguri, etc. Din această specie ceramică doar două vase s-au păstrat întregi (fig. 4/6-7).

Plastica. Este reprezentată de un idol fragmentar (fig. 4/8) și o jumătate de pintaderă (fig. 4/9). Statueta, care provine din L₃, înfățișează o piesă comună primei faze a cucutenianului în care se mai păstrează anumite tradiții ale culturii Precucuteni. Este de culoare cărămiziu-cenușie, puternic corodată și, firesc, fără nici o urmă de decor. Pintadera este lucrată din pastă cu degresant fin și are înfățișată pe față o spirală. Pe partea opusă nu se mai păstrează decât o porțiune din „minerul” de prindere. Este cunoscut faptul că pintaderile sînt specifice fazei A a culturii Cucuteni.

Unelte de piatră și silex. Față de mulțimea uneltelor descoperite într-o așezare cucuteniană obișnuită, numărul uneltelor din nivelul eneolitic de la Vinători-Neamț este foarte redus. Predomină în special topoarele plate neperforate, trapezoidale sau dreptunghiulare lucrate din silicolit (fig. 5), cu multe știrbituri de întrebuințare. Multe din ele sînt distruse din vechime sau sînt foarte uzate. Alături de topoare au fost descoperite cîteva percutoare, frecătoare sau rîșnițe din piatră de rîu. Lamele de silex (fig. 4/2-4) găsite în săpătură sînt puține la număr și, în parte, nesemnificative.

Pe baza materialelor recoltate și a observațiilor înregistrate la fața locului, apreciem că nivelul eneolitic sondat în cursul anului 1982 nu reprezintă decât o mică parte dintr-o stațiune cucuteniană cu caracter sezonier. Locuind vremelnic, în anotimpurile călduroase, purtătorii acestei culturi probabil au revenit în așezarea principală sau au ocupat alte teritorii. În general, astfel de așezări, prin caracteristicile lor, au preocupat mai puțin pe specialiștii în domeniu⁵, ele fiind prezente mai mult în ultimul timp în literatura de specialitate⁶.

În ceea ce privește stabilirea fazei în care se plasează nivelul cucutenian de la Izvoare, aceasta s-a făcut, desigur, pe baza ceramicii și a celor cîteva elemente de plastică descoperite. Mai dificilă este precizarea etapei în care se încadrează această așezare, posibil A₂, avînd în vedere că în două dintre locuințe au fost recoltate fragmente ceramice apropiate ca aspect de o parte din ceramica de la Petricani⁷ și Tîrpești⁸, discutînd numai de așezările cele mai apropiate din zonă.

Nivelul Noua. În nivelul corespunzător acestei culturi, caracterizat printr-un strat brun-cenușiu ce conținea fragmente ceramice și un număr apreciabil de oase de animale, nu s-au descoperit complexe de locuire propriu-zise. O situație aparte a fost consemnată în S I, caroul 24-26, unde s-a surprins o grupare de pietre aflate într-o alveolă a nivelului de epoca bronzului (vezi fig. 3). Cele mai multe pietre erau de dimensiuni mari și purtau urme de ardere. Între ele s-au găsit resturi de oase calcinate, mult cărbune și rare fragmente ceramice de tip Noua. Sub acest complex care avea grosimea de aproximativ 0,40 m s-au identificat urme dintr-o vatră cu diametrul de cca. 0,75 m. Vatra a fost amenajată inițial dintr-o piatră de rîu așezată cu partea plată în sus, fiind înconjurată de o porțiune de pămînt de culoare neagră-roșietică. Este posibil ca acestea să provină dintr-o locuință de tip „semibordei”, de genul celor înregistrate la Ciritei⁹, avînd în vedere că urmele de

arsură continuau în profilul secțiunii pe o întindere de peste 2 m. Nu ar fi exclus ca aceste vestigii să facă parte dintr-o așezare deschisă specifică culturii Noua, fără a reprezenta neapărat rămășițe propriu-zise dintr-un cenușar. Așa cum arăta A. C. Florescu¹⁰, în zona așezărilor acestei culturi se găsesc diverse urme de locuire care devin tot mai rare cu cât ne depărtăm de zona centrală, parte din ele fiind rareori surprinse în timpul săpăturilor.

Ceramica. În legătură cu această problemă putem spune că au fost descoperite doar materiale comune specifice culturii Noua. În general, pasta din care au fost modelate vasele este neomogenă, cu degresant format din cioburi pisate sau pietricele, și este arsă neuniform. Această situație este valabilă mai ales pentru o anumită categorie ceramică și anume vasul de tip „sac”, cu fundul plat și exteriorul părții superioare decorat cu brîie în relief, continui (fig. 6/3,5; 7/6; 8/4-5) sau alveolate (fig. 6/1; 7/5) și rareori cu proeminențe. Deși nu se pot întregi vase din fragmentele ceramice recoltate, forma amintită se recunoaște foarte ușor, pe baza lor putîndu-se stabili chiar anumite variante. Din categoria vaselor globulare sau bitronconice ale ceramicii, ceva mai fine, de culoare închisă, lucrate din pastă uniform arsă, avem doar un exemplar întreg (fig. 7/4) care, alături de fragmentele ce reprezintă torți cu butoni (fig. 7/3; 8/1-2), se încadrează în tipurile întîlnite în această cultură. Ca proporție, numărul fragmentelor provenite din vasele mari este mult mai mare decît cele din categoria ceramicii din urmă¹¹. În afară de cele două specii ceramice au mai fost recoltate fragmente de culoare neagră la exterior și roșie la interior, decorate cu caneluri (fig. 9/1-3), care alături de unelt torți (fig. 9/4-6) pun în evidență caracteristici ale ceramicii primei epoci a fierului. Un singur fragment de tradiție Costișa (fig. 6/) contrastează oarecum cu fragmentele ceramice canelate.

Tipologic, ceramica Noua de la Vinători-Neamț are analogii cu o serie de descoperiri mai vechi prezentate în studiul lui Adrian C. Florescu asupra culturii Noua¹², sau în descoperirile de la Ciritei¹³, Săbăoani¹⁴, Tîrpești¹⁵, Bălănești¹⁶ sau Doina¹⁷, limitîndu-ne numai la descoperirile cele mai semnificative din județul Neamț.

Obiecte de metal. Din această categorie au fost descoperite doar două piese. Prima, probabil de aramă, are patina nobilă bine păstrată, este ușor îndoită și cu vârful bine ascuțit și reprezintă un ac. A fost confecționat din sîrmă de aramă prin batere, fiind îngrijit finisat. Urechiușa de prindere este lucrată prin același procedeu, prin îndoirea unui din capete. În secțiune rotundă, acest ac are asemănări cu multe descoperiri mai vechi, eneolitice, ale căror tradiții s-au păstrat și în epoca bronzului, dar și în acele descoperite în depozite atribuite culturii Noua, așa cum este cel de la Băleni¹⁸.

Al doilea obiect, un vîrf de lance¹⁹ (fig. 7/1), descoperit la adîncimea de -0,30 m, are patina bine păstrată, excepție făcînd doar vârful, penduculul și marginile laterale care s-au mineralizat și au căzut în

momentul recoltării. Mineralizarea extremităților și a marginilor laterale a dus la micșorarea dimensiunilor. Are lungimea de 0,178 m, lățimea de 0,026 m și greutatea de 43,7 g. Secțiunea lamei este rombică, iar penduculul de formă pătrată. Fără să aibă analogii apropiate, lancea de la Vinători-Neamț se aseamănă cu unele piese din aria culturii mai vechi Monteoru²⁰, sau cu unele descoperiri din aria Noua²¹ — Sabatinovka²².

Pe lângă materialele specifice culturii Noua au mai fost descoperite și oase, majoritatea de la animale mari, numărul lor reprezentînd cca. 30% din resturile arheologice ale acestui nivel.

În concluzie, rezultă că prin sondajul de *La Izvoare*, com. Vinători-Neamț, s-a precizat existența a două nivele arheologice, unul datat în eneolitic-cultura Cucuteni și celălalt în epoca bronzului-cultura Noua, suprapuse de sporadice resturi de locuire datorate carpilor (sec. II—III e.n.). Ambele niveluri, strîns legate de alte descoperiri similare din zonă, întregesc cunoștințele de pînă acum referitoare la preistoria județului Neamț.

N O T E

* Rezultatele sondajului de la Vinători-Neamț au fost prezentate la sesiunea de rapoarte arheologice Ploiești, martie 1983.

1 Victor Tufescu, *Subcarpații*, Ed. Științifică, Buc., 1966, p. 81 și urm.

2 Numai pe raza comunei Vinători-Neamț sînt atestate mai multe așezări preistorice care aparțin culturilor: Starcevo-Criș (cf. Gh. Dumitroaia, *Săpăturile arheologice din județul Neamț*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI, 1985; ibidem, 1986), Cucuteni (cf. C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, 97, 1938, p. 36), sau culturii tumulilor subcarpatici (cf. V. Mihăilescu-Bîrliba, *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniște-Nemțisor*, com. *Vinători Neamț*, dep. de Neamț, în *Dacia*, NS, XXIV, 1980, p. 181 și urm.).

3 După cum indică și toponimicul, aici există izvoare de apă dulce.

4 Căruia îi aducem mulțumirile noastre călduroase.

5 Dan Monah, Ștefan Cucos, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 43.

6 Dragomir Popovici, Bujor Alexe, *Șantierul arheologic Poduri—Valea Șoșii, „Dealul Păltiniș”, jud. Bacău*, în *CA*, VI, 1984, p. 45 și urm.; Dragomir Popovici, George Trohani, *Șantierul arheologic Poduri—Prohozești „Siliștea”, județul Bacău*, în *CA*, VI, 1984, p. 65 și urm.

7 Dan Monah, Ștefan Cucos, *op. cit.*, p. 34-35, material inedit în muzeul de istorie Piatra Neamț.

8 Silvia Marinescu-Bîlcu, *Tirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, *BAR International Series* 107, 1981, fig. 150/1-3; 152/7; 155/1-2; 165/2. 9 ș.a.

9 Adrian C. Florescu, *Așezarea Noua II de la Piatra Neamț—Steagul Roșu (Cîrtei)*, în *Mem. Antiq.*, I, 1969, p. 83 și urm.

10 Idem, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arh. Mold.*, II—III, 1964, p. 147.

11 Încă de la primele sinteze asupra culturii Noua s-a subliniat proporția mai mare a vaselor grosiere din așezări, față de necropole, unde specia ceramică preponderentă este cea fină.

12 A. C. Florescu, *Contribuții...* passim

13 Idem, *Așezarea Noua II de la...*

14 Minodora Ursachi, *Necropola din epoca bronzului de la Săbăoani*, în *Carpica*, II, 1969, p. 35 și urm.

15 S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 217-219.

16 Descoperiri inedite, Muzeul de istorie Piatra Neamț.

17 Victor Spinei, Marius Alexianu, Viorel Butnaru, *Săpăturile de la Doina-Girov, 1982—1983*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI, 1985, p. 227 și urm.

18 Ion T. Dragomir, *Un nou depozit de obiecte de bronz descoperit la Băleni în sudul Moldovei*, în *Danubius*, I, 1967, p. 89 și urm., fig. 1/9-10.

19 Gheorghe Dumitroaia, *Obiecte de aramă și bronz descoperite pe teritoriul județului Neamț*, în *Mem. Antiq.*, IX—XI, 1985, p. 469, fig. 6/b.

20 Marilena Florescu, *Rituri și ritualuri în cultura Monteoru*, în *Carpica*, X, 1978, p. 132, fig. 10/4.

21 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 90, fig. 8.

22 N. A. Chetraru, I. A. Rafalovici, *Dva chinjala epoki bronzi iz Moldavii*, în *Materiali i isledovania*, Chișinău, 1964, p. 219-220.

LE SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE DE VINĂTORI-NEAMȚ DÉP. DE NEAMȚ

— Résumé —

Pendant l'été de 1982 on a effectué un sondage à caractère informatif au lieu-dit *La Izvoare (Aux Sources)*, comm. de Vinători-Neamț. On a tracé deux sections, aux dimensions de 50 m/1 m, et plusieurs cassettes. On a identifié deux couches de habitation : l'une appartient à l'énéolithique-la culture de Cucuteni et l'autre à l'âge du bronze-la culture de Noua.

Dans la couche cucutenienne on a fouillé trois habitations sans plateforme dont l'inventaire (céramique, outils, plastique etc.) s'encadre dans la phase A de la culture de Cucuteni. La céramique, trouvée presque entièrement dans un état fragmentaire, ne conserve pas des traces de peinture. A partir des données enregistrées dans le niveau de cette culture, on a conclu que les vestiges d'habitation de Vinători-Neamț sont dus à une communauté qui a occupé ce territoire un bref intervalle de temps.

La couche correspondante à la culture de Noua se caractérise par l'absence des constructions. Une situation à part est à signaler dans le section no. 1 où on a dépisté les vestiges d'un complexe de pierres disposé sur un âtre situé à une profondeur de —0,70 m. Parmi les pierres on a trouvé des restes de charbon, de cendre, des os calcinés et fragments céramiques. Le matériel céramique de la couche appartenant à la culture de Noua est spécifique à la phase finale de cette civilisation et s'encadre, typologiquement, dans les séries établies pour cette culture. À côté de la céramique, on a trouvé des objets en bronze, représentés par une aiguille et une lance.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 — La station archéologique de Izvoare, Vinători Neamț et les alentours.
 Fig. 2 — Plan général de fouilles.
 Fig. 3 — Profil de paroi nord de la section no. 1.
 Fig. 4 — Matériaux archéologiques de la phase Cucuteni A.
 Fig. 5 — Haches énéolithiques en silicolythe.
 Fig. 6 — Céramique de l'âge du bronze, la culture de Noua.
 Fig. 7 — Objets en bronze et céramique de la culture de Noua.
 Fig. 8 — Céramique de la culture de Noua.
 Fig. 9 — Céramique de la culture de Noua.

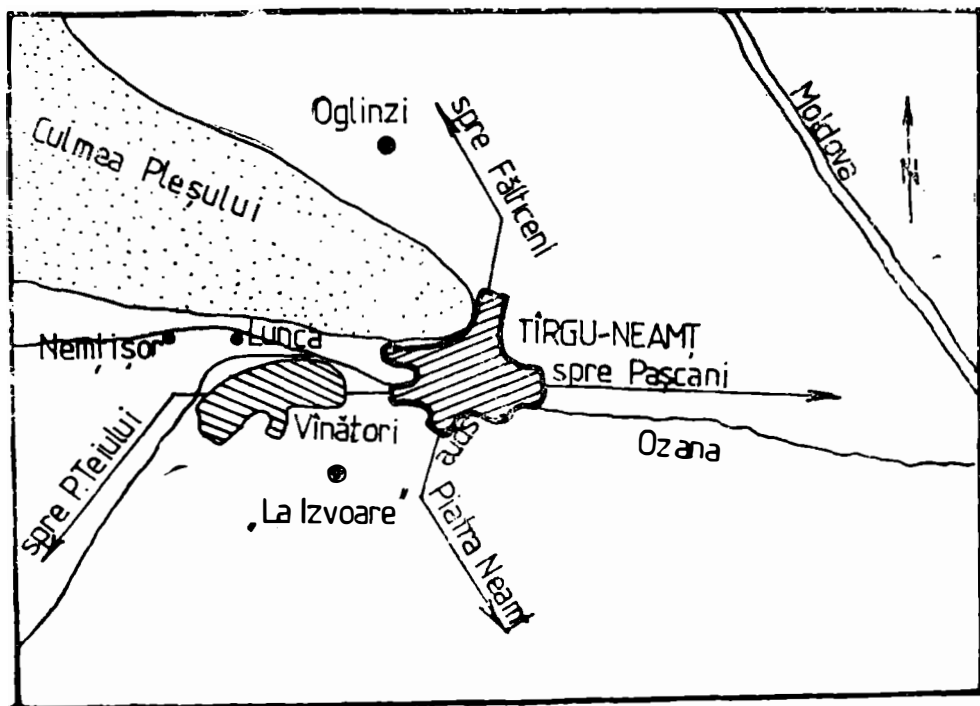

Fig. 1. — Stațiunea arheologică de la Izvoare, com. Vinători—Neamț și împrejurimile.

VÎNATORI - NEAMȚ, 1982
Planul general al săpăturilor

piatră , fragmente ceramice ; nisipă ; chirpic 0 1 2 3 4 5

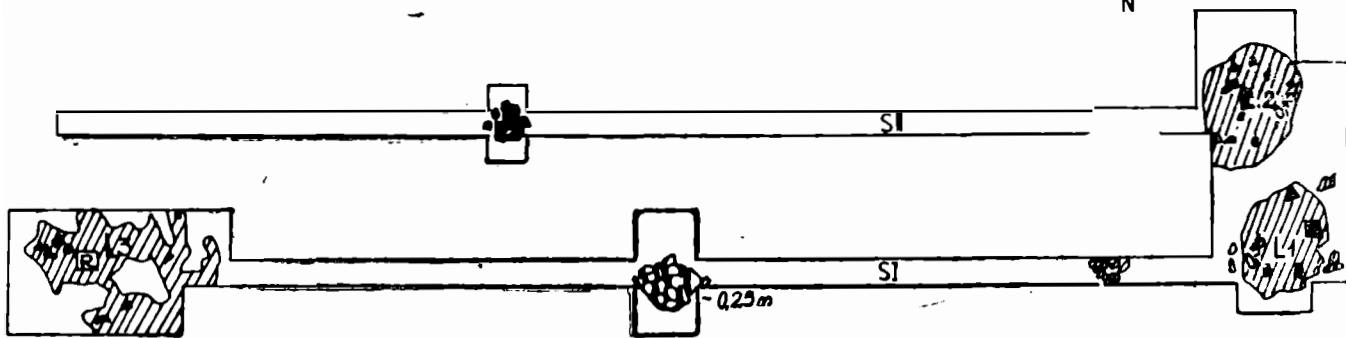
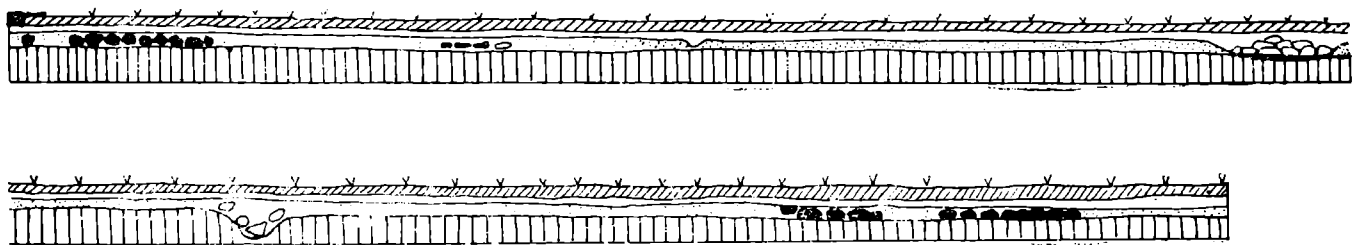

Fig. 2. — Planul general al săpăturilor.

VINĂTORI-NEAMȚ, 1982
profilul secțiunii 1 nord

0 1 2 3

▨ sol arabil cu fragmente ceramice din epoca bronzului, □ sol brun cenușiu, nivel Noua.

□ sol galben, nivel Cucuteni A. ● chirpic ○ piatră de râu — vatră ▨ pământ sari

Fig. 3. — Profilul secțiunii 1 nord.

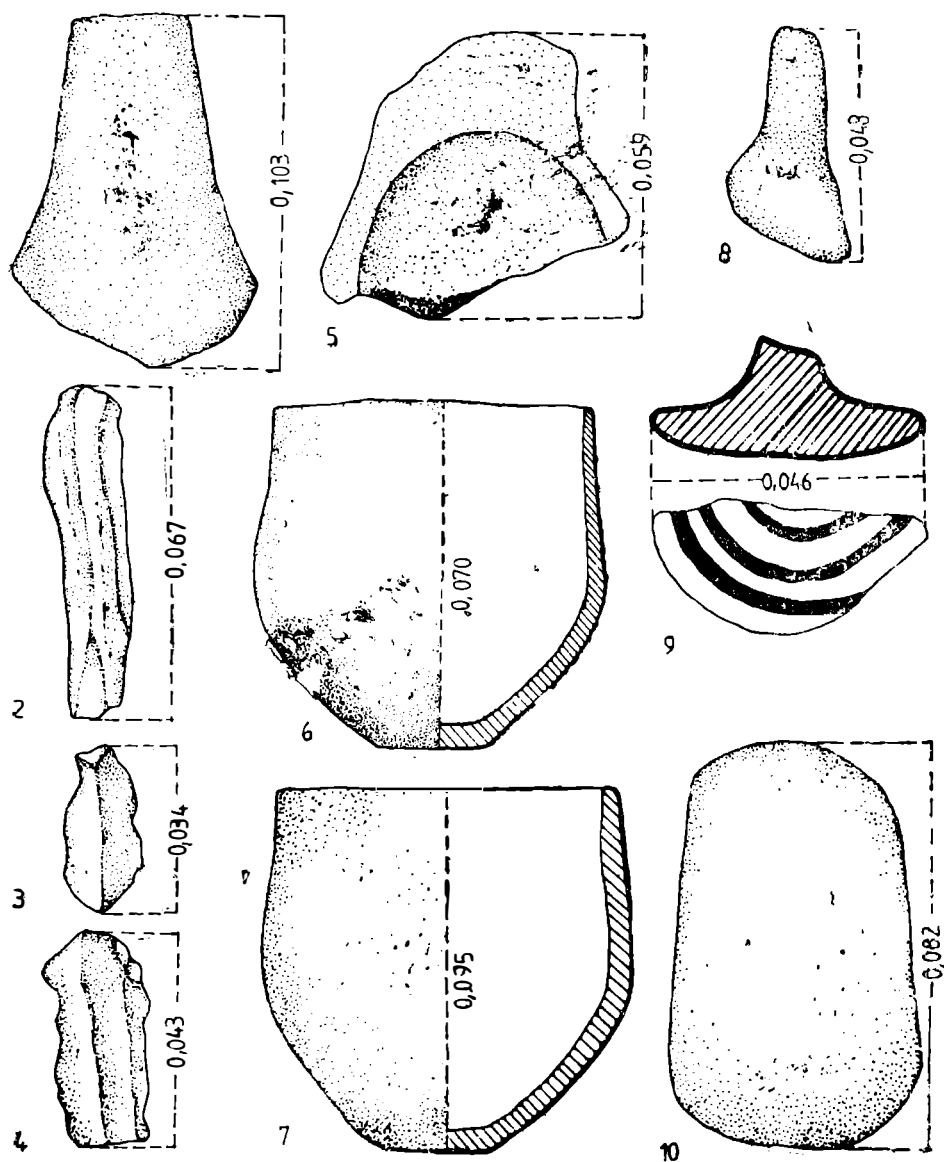

Fig. 4 — Materiale arheologice din nivelul Cucuteni A.

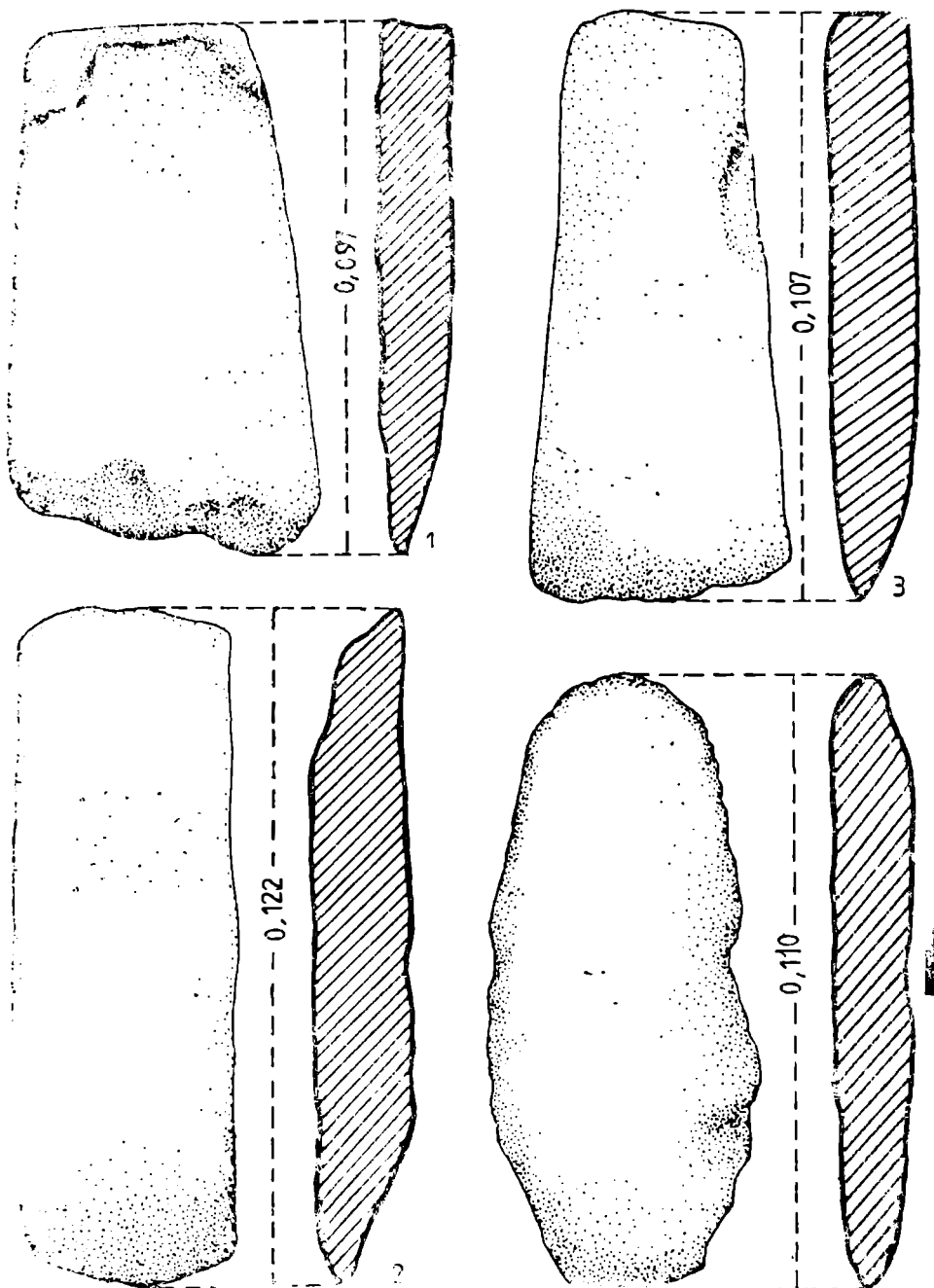

Fig. 5. — Topoare eneolitice din silicolit.

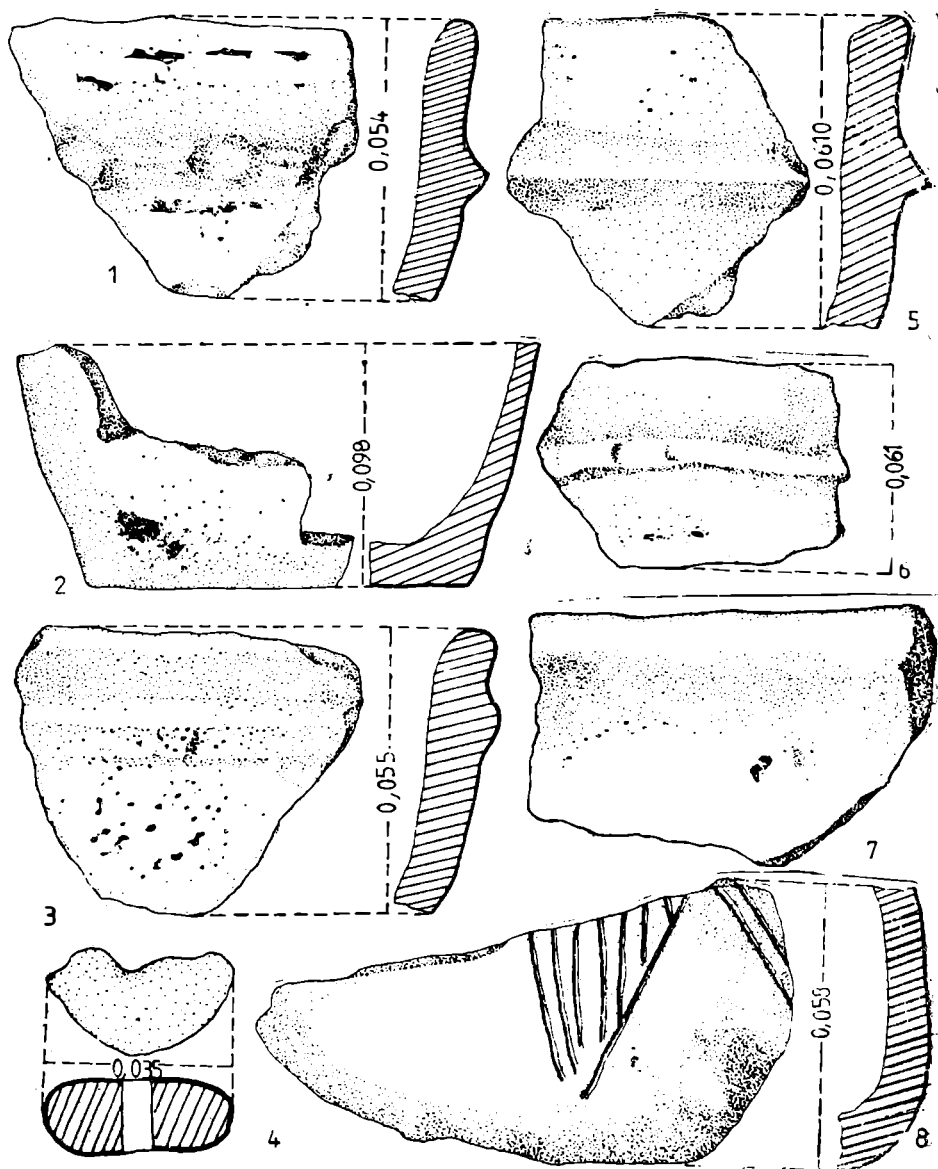

Fig. 6. — Ceramică Noua.

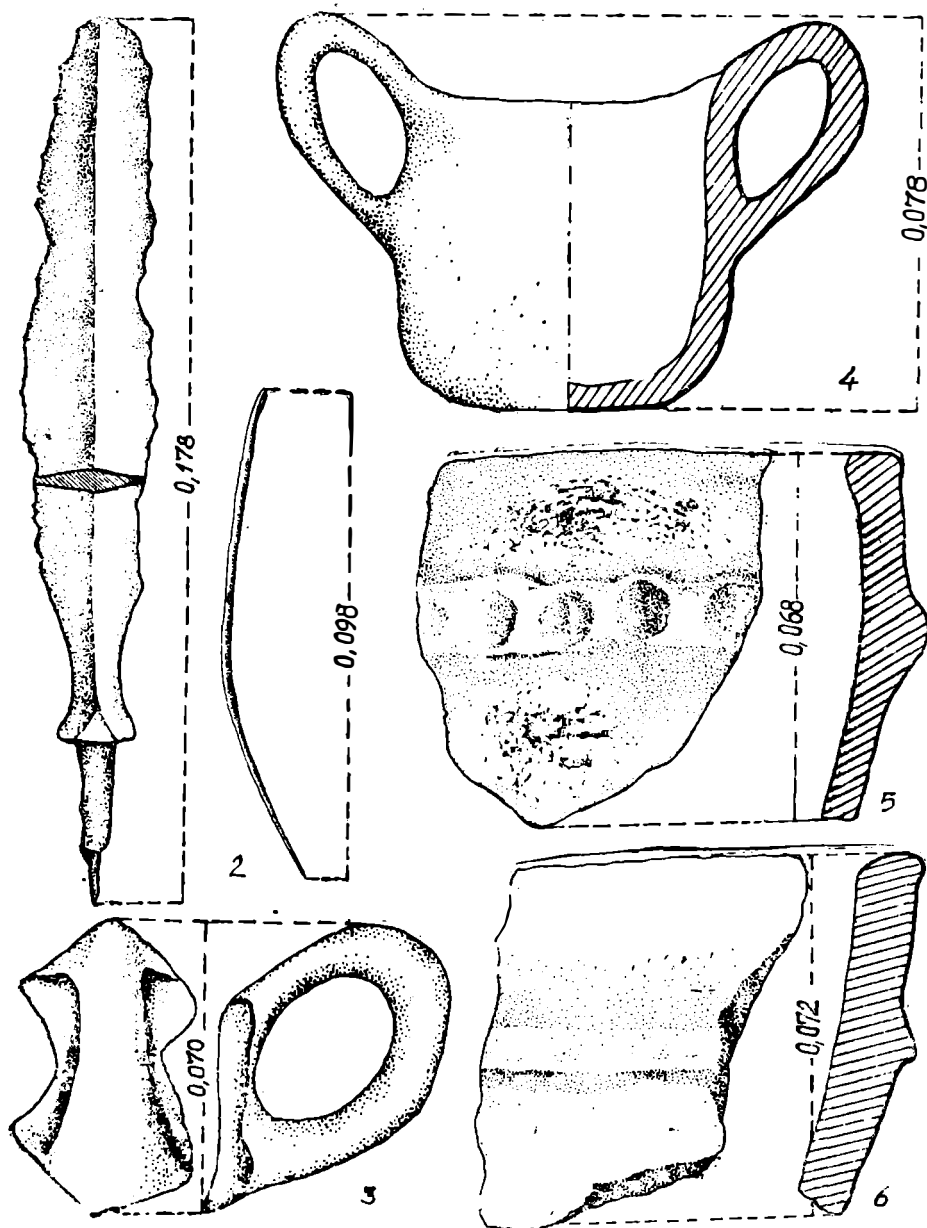

Fig. 7. — Obiecte de metal și ceramică din nivelul Noua.

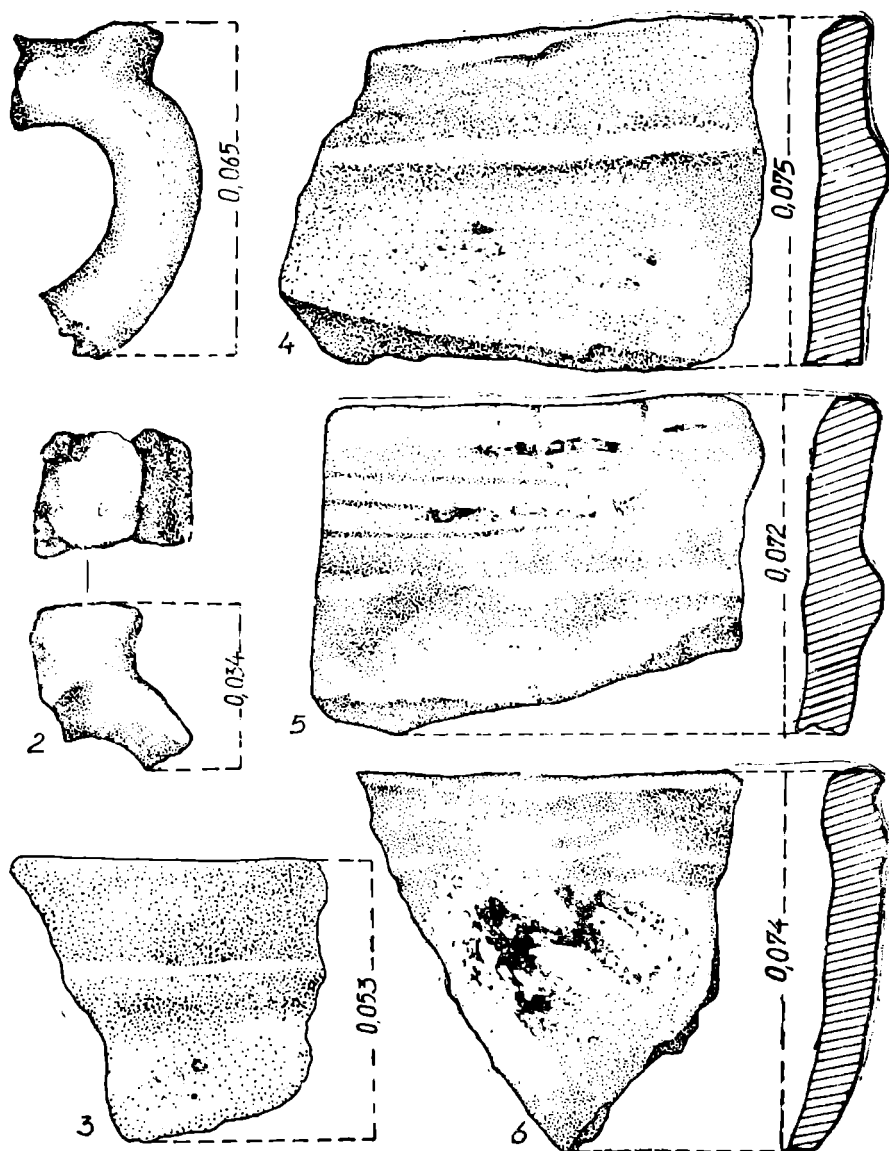

Fig. 8. — Ceramică Noua

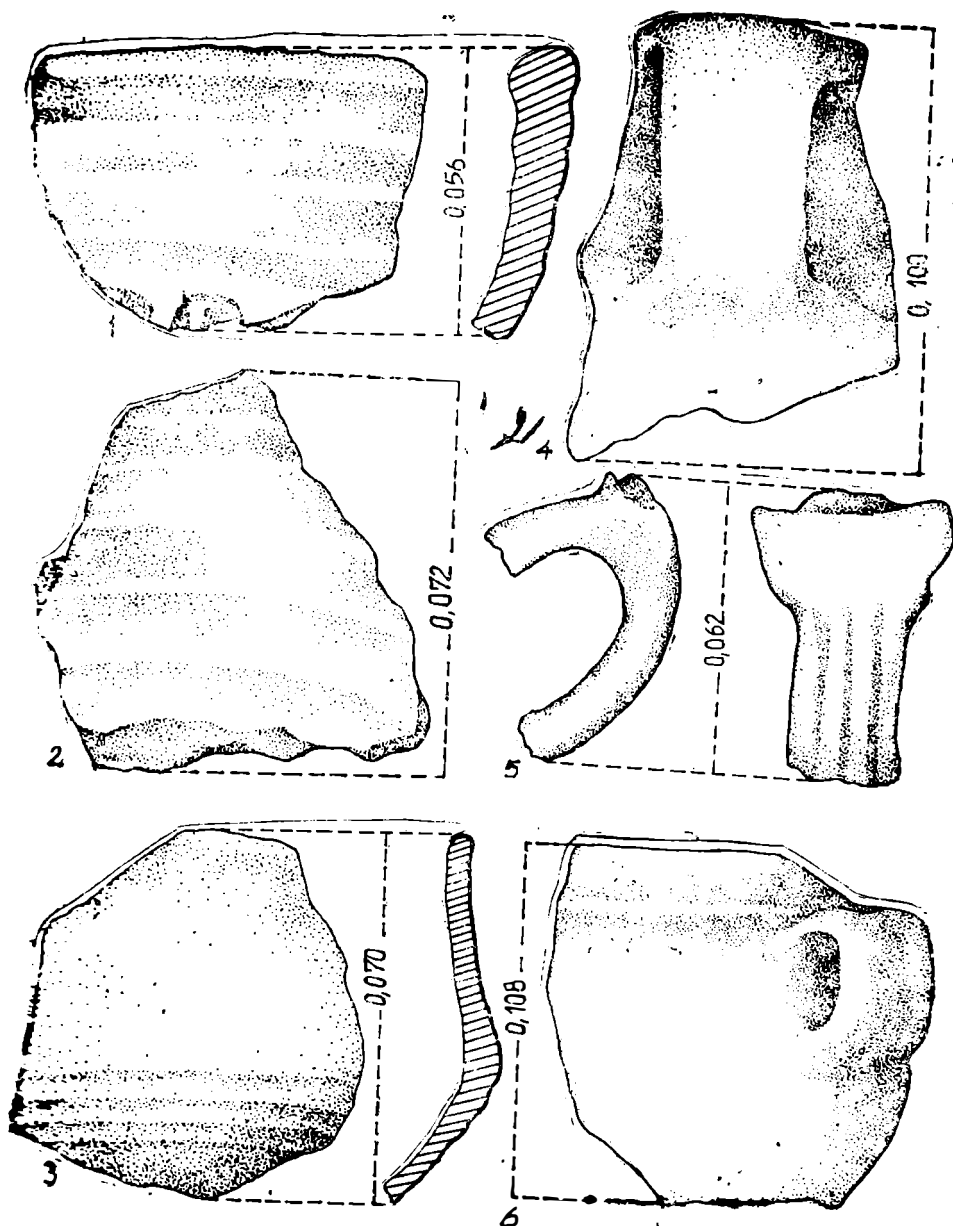

Fig. 9 — Ceramică Noua.

TOPOARE DE ARAMĂ ȘI BRONZ DIN JUDEȚELE NEAMȚ ȘI BACĂU

de DAN MONAH

În ultimii ani au fost găsite în Moldova mai multe topoare de aramă și bronz datate în eneolitic și epoca bronzului. Unele au fost descoperite datorită săpăturilor sistematice în condiții stratigrafice sigure, altele provin din descoperiri întâmplătoare, contextul arheologic și încadrarea cultural-cronologică fiind, pentru ultimele, mai puțin sigure.

Luând în considerare numărul relativ mic de topoare atribuite eneoliticului și epocii bronzului, credem că se impune publicarea tuturor pieselor descoperite, chiar și a celor pentru care nu dispunem de toate informațiile pe care le-am fi dorit.

Ne-am propus să publicăm trei topoare de aramă și bronz : primul descoperit prin săpături sistematice în stațiunea Mărgineni—Cetățuia, jud. Bacău, al doilea provenit dintr-o descoperire întâmplătoare din satul Sărata—Piatra Neamț, iar ultimul tot dintr-o descoperire întâmplătoare de la Hlăpești, com. Dragomirești, jud. Neamț.

1. *Topor-ciocan de tip Vidra*. În timpul săpăturilor din anul 1975, în stațiunea cucuteniană Mărgineni—Cetățuia, într-o mică construcție situată în partea sud-estică a platoului, a fost descoperit un topor-ciocan de aramă¹. Piesa de la Mărgineni se încadrează în seria topoarelor-ciocan (Hammeräxte) de tip Vidra². Corpul toporului-ciocan este pentagonal, cu „umerii“ unghiulari proeminenți (fig. 1 ; 2/1). Forma sa, ca și a celorlalte piese de tip Vidra, este elegantă, bine proporționată, simetrică. Brațul-ciocan este scurt și teșit (frînt), terminîndu-se printr-o muchie dreptunghiulară. Secțiunea brațului-ciocan este dreptunghiulară, cu una dintre laturi ușor concavă. Brațul cu tăiș se află în prelungirea axului, secțiunea lui fiind dreptunghiulară, cu laturile lungi ușor convexe. Cele două brațe sînt ușor curbate față de axul longitudinal. Tăișul este ușor evazat. Gaura pentru coadă, plasată pe linia de îmbinare a brațelor, este de formă ovală și a fost obținută prin rezervare³.

Piesa nu a fost analizată chimic și nici din punct de vedere tehnologic. Dar, pe baza aspectului său și pe analizele asupra unor piese similare, presupunem că este turnată din aramă cu un ridicat grad de puritate. La descoperire, suprafața toporului era acoperită de patină de culoare verde-închisă, doar în cîteva puncte pe locurile unor defecte de turnare se observă mici pete de patină malignă de culoare verde-deschisă.

Aspectul general al piesei denotă o turnare îngrijită, probabil prin procedeul „à cire perdue”. După turnare, toporul a fost finisat cu grijă prin martelarea, probabil la cald, a asperităților rămase de la tipar. O tehnologie similară a fost folosită la turnarea și finisarea toporului-ciocan de la Berezovka ⁴.

Așa cum am menționat, toporul nostru a fost descoperit într-o mică construcție pe care, după amplasare și inventar, am considerat-o locuință-sanctuar. Inventarul sanctuarului era format dintr-un cuptor pe care se afla un cap antropomorf, modelat din chirpic, destul de mare, precum și dintr-un topor-ciocan de tip Vidra și puține fragmente ceramice tipice pentru etapa Cucuteni A₂. Pe baza datelor stratigrafice și a ceramicii, am încadrat această construcție în etapa Cucuteni A₂ ⁵.

Pentru piesa de la Mărgineni, cea mai apropiată analogie o găsim în toporul-ciocan de la Cucuteni descoperit într-o locuință datată în etapa Cucuteni A₃ ⁶. Foarte apropiat ca formă este și toporul-ciocan de la Lupești atribuit fazei Cucuteni A ⁷. Deoarece în zona de sud a județului Vaslui nu avem semnalări de așezări decât din etapele Cucuteni A₂—A₃, înclinăm să atribuim piesa publicată de E. Popușoi uneia dintre etapele menționate.

Apropiată ca formă de topoarele-ciocan de la Vidra ⁸, Prundu ⁹ și Reci ¹⁰, piesa noastră se deosebește de acestea prin brațul-tâiș mai scurt și prin alte mici detalii. Față de exemplarele de la Teiu și Sibiu deosebirile sînt mai importante ¹¹. Topoarele ciocan de tip Vidra sînt destul de apropiate ca formă și de tipul Codor ¹², ambele tipuri fiind, probabil, contemporane ¹³. Topoarele-ciocan de tip Vidra sînt destul de rare în aria culturii Cucuteni; pînă acum au fost descoperite doar patru exemplare. Toate piesele sînt datate în etapele Cucuteni A₂—A₃; la același orizont cronologic se plasează și exemplarul de la Berezovka din aria Tripolie. Topoarele de tip Vidra par să fie contemporane cu cele încadrate în tipurile Pločnik, Codor și Ariușd—Drăgușeni, doar primul tip pare să nu depășească sfîrșitul etapei Cucuteni A₂.

Interesant este și faptul că tipul Vidra nu se întîlnește, pînă acum, decât în ariile culturilor Cucuteni—Tripolie și Gumelnița, făcînd impresia unui tip specific doar acestor culturi ¹⁴. În aria gumelnițeană este documentat prin descoperiri din fazele Gumelnița A₂—B₁ ¹⁵, ceea ce ar permite sincronizarea acestora cu etapele Cucuteni A₂—A₃. Această sincronizare nu este contrazisă de așa numitele „importuri” ceramice care, după părerea noastră, permit corelări mai fine și mai sigure. Al. Vulpe consideră că topoarele în general constituie „un element călăuzitor (Leitform) a neoliticului tîrziu” ¹⁶. Sîntem mai puțin optimiști în această privință, deoarece piesele masive de aramă au o evoluție foarte lentă și sînt folosite timp îndelungat fără modificări importante ¹⁷. Astfel topoarele-ciocan de tip Vidra par să fie utilizate într-o perioadă ce se întinde peste patru secole ¹⁸. Explicația îndelungatei lor folosiri ar putea consta în marea lor valoare, ele înglobînd o importantă cantitate de metal, prețios pe acea vreme. Chiar piesele fragmentare sînt păstrate ¹⁹. Evoluția lentă a topoarelor de aramă eneolitice poate fi explicată și prin utilizarea lor. Interpretate la început ca unelte, ele au fost apoi consi-

derate, cu mai multă probabilitate, ca semne distinctive ale șefilor comunităților și arme de paradă. Topoarele descoperite în depozitele de la Horodnica și Brad²⁰, precum și cel din sanctuarul de la Mărgineni par să întărească interpretarea noastră.

Existența la populațiile neo-eneolitice a unui cult al toporului a fost presupusă și rămâne foarte plauzibilă. La multe popoare, arma sau unealta principală este considerată ca posedând virtuți magice. Este mai mult la sigur că topoarele de aramă aveau un anumit rol în cadrul ceremoniilor magico-rituale din eneolitic. Ipoteza este susținută de numeroase descoperiri

În nivelul corespunzător etapei Cucuteni A₂ de la Mărgineni, au fost găsite și câteva topoare-pandativ modelate din lut. Primul (fig. 2/2) este modelat, destul de neglijent, din pastă de calitate mediocră și pare să reprezinte un topor cu „brațele în cruce”. Brațul cu tăiș vertical este destul de mult curbat spre interior, celălalt braț, rupt din vechime, este greu de reconstituit. Folosit probabil ca amuletă, toporul avea coada modelată tot din lut. Al doilea exemplar tot de la Mărgineni (fig. 2/3) a fost găsit sub forma unui fragment. S-a păstrat doar partea ce reprezintă brațul cu tăiș orizontal, piesa fiind perforată în partea mijlocie. Condițiile de descoperire sînt deosebit de interesante. Fragmentul a fost găsit într-o locuință datată în etapa Cucuteni A₂. Din păcate, din locuință nu se mai păstra decît o mică porțiune, și aceasta deranjată de un mic șanț modern. Piesa a fost găsită în zona sternului unui schelet uman. Cea mai mare parte din oasele scheletului erau răvășite de săpăturile moderne. Cele câteva oase care au putut fi recuperate erau prinse *sub chirpicul locuinței*, ceea ce ne determină să datăm scheletul și fragmentul de topor-pandativ în etapa Cucuteni A₂²¹. Purtătorul toporului-pandativ pare să fi fost surprins de incendiul locuinței. Datele privind vîrsta și sexul purtătorului ar putea oferi unele elemente interesante. Oricum, nu credem că greșim susținînd că topoarele de aramă erau utilizate în practicile rituale și că reproducerile lor în lut erau folosite ca amulete.

2. *Toporul cu „brațele în cruce” de la Sărata—Piatra Neamț.* În urmă cu mai mulți ani, în cătunul Sărata, aparținînd de satul Bistrița, com. Viișoara, în imediata apropiere a orașului Piatra Neamț a fost descoperit un topor cu „brațele în cruce”. Acesta, recuperat de colegul Șt. Cucos²², era folosit de un locuitor din sat drept săpăligă. Încercările de a preciza locul și condițiile descoperirii au fost infructuoase.

Toporul de la Sărata (fig. 3/1 ; 4/1) are brațul cu tăiș transversal ușor arcuit față de axul longitudinal, în timp ce brațul cu tăiș orizontal este în prelungirea axului. Lungimea brațelor este aproape egală : brațul cu tăiș vertical măsoară 102 mm, iar brațul cu tăiș orizontal 98 mm. Lungimea totală a piesei este de 232 mm. Gaura pentru coadă este dispusă la mijlocul toporului și este ușor asimetrică (29/32 mm) și neînfinisată. În dreptul găurii se observă două mici proeminențe. În partea inferioară, gaura se termină cu o mică ramă de cîțiva milimetri, ce nu poate fi considerată manșon.

Pe fața interioară, pe linia axului, se observă linia de îmbinare (cusătura) a valvelor tiparului, acum în bună parte pilită de descoperitor. Aceeași „cusătură“ se observă și pe fața exterioară a piesei. Toporul de la Sărata pare să fi fost turnat în tipar bivalv, turnarea însă nu a fost prea reușită. Pe tăiușul vertical se observă urme de ciocănire, probabil o încercare de finisare. Piesa, care cântărește acum 480 gr., era acoperită cu patină malignă verde-deschisă. Aceasta a fost îndepărtată de către descoperitor prin pilire. Tot acesta a modificat ușor brațul cu tăiș orizontal, pilindu-l pentru a-l ascuți.

Toporul cu „brațele în cruce“ (Hackenaxt) de la Sărata²³ este asemănător cu cel descoperit, în apropiere, la Bistrița²⁴. După formă, se încadrează în tipul Jászládany, varianta Petrești²⁵, tipul cu cea mai largă răspîndire în aria culturii Cucuteni—Tripolie. Piesa de la Sărata ar putea să provină dintr-o așezare datată în faza Cucuteni A—B sau B.

3. *Toporul plat de Hlăpești*. Piesa de la Hlăpești a fost descoperită întîmplător pe Dealul Dactei, probabil în punctul numit Dejugătoare²⁶, fiind recuperată, în 1974, de colegul Șt. Cucos în timpul sondajului efectuat aici²⁷.

Toporul de la Hlăpești este de formă trapezoidală, ușor îngustat în partea superioară (fig. 3/2 ; 4/2), asemănător cu o dăltiță cu ambele capete ascuțite. Pe marginea laturilor lungi se observă o profilare înaltă de cîțiva milimetri. Fețele laterale au fost fațetate regulat. Tăișul este ușor evazat, partea mai îngustă fiind, probabil, prinsă într-un mîner de lemn. Lungimea totală a toporului este de 140 mm, lățimea tăișului 35 mm, grosimea maximă la mijloc 10 mm, lățimea capătului îngust 21 mm, iar grosimea la același capăt 2 mm. Greutatea toporului este doar de 210 gr. La descoperire piesa era acoperită cu patină nobilă de culoare verde-închisă. Toporul a fost, probabil, turnat în tehnica „à cire perdue“.

Pe locul descoperirii, Șt. Cucos a efectuat un sondaj care a dus la identificarea a trei complexe de locuire și a unor gropi datate în faza Cucuteni B. Pe traseul șanțurilor au fost găsite și fragmente ceramice din fazele Cucuteni A și A—B²⁸. Toporul de aici nu poate fi, însă, pus în legătură cu vestigiile din eneolitic.

După formă, piesa de la Hlăpești se încadrează în seria topoarelor plate cu corpul trapezoidal și marginile profilate (Randleistenbeile) și nu poate fi pusă în legătură cu complexele Cucuteni B. Cea mai apropiată analogie o găsim în toporul din depozitul de la Tilișca, jud. Sibiu²⁹, prin intermediul căruia se aseamănă cu piesele din varianta Ațel. Totuși, se deosebește de acestea prin corpul mai zvelt și profilarea mai puțin marcată. O altă piesă apropiată ca formă provine de la Grădina, jud. Constanța. Aceasta, încadrată variantei Șincai, este lipsită de margini laterale fațetate³⁰. Nu este exclus ca exemplarul nostru să definească o variantă care ar putea fi numită Hlăpești.

Topoarele plate cu marginile profilate (Randleistenbeile) sînt atribuite în general orizonturilor din bronzul timpuriu și mijlociu³¹ Aceeași

dateare o susținem și pentru piesa descoperită la Hlăpești care pare să fi fost turnată din bronz. Rămîne ca o viitoare analiză să precizeze compoziția aliajului. În lipsa unor descoperiri în condiții stratigrafice sigure, nu putem preciza cultura sau culturile în care au fost utilizate topoarele din varianta Hlăpești.

N O T E

1 D. Monah, *Datarea prin C₁₄ a etapei Cucuteni A₂*, în SCIVA, 29, 1978, 1, p. 36 și urm.; D. Monah, Șt. Cucoș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 117.

2 Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, PBF, München, 1975, p. 22-23, fig. 1.

3 Dimensiunile piesei sînt următoarele: lungimea totală 189 mm; brațul-ciocan pînă la linia de îmbinare 60 mm; brațul topor 129 mm; diametrele găurii ovale 32/28 mm; muchia de formă dreptunghiulară 35/10 mm; lățimea tăiușului 50 mm.

4 N. V. Ryndina, *Drevnejšee metalloobrabatyvajušee proizvodstvo Vostočnoj Evropy*, Moscova, 1971, p. 117.

5 D. Monah, *op. cit.*, p. 36.

6 M. Petrescu-Dimbovița, *Evolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles archéologiques de Cucuteni — Băiceni*, în *Revista di Scienze Preistoriche*, XX, Florența, 1965, p. 157, fig. 3; Idem, *Cucuteni*, București, 1966, p. 23, fig. 7 sus; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 22, Pl. 3/26.

7 E. Popușoi, *Un topor-ciocan de tip Vidra, descoperit la Lupești (jud. Vaslui)*, în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 301 și urm., fig. 1.

8 D. V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în *Publicațiile Muzeului Municipiului București*, II, 1934, 1, p. 29, fig. 42, descoperit prin săpături nesistematice în stratul Vidra II—C; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 22, Pl. 2/22; E. Tudor, *Topoare de aramă eneolitică din colecția Muzeului Național de Antichități*, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 19, fig. 1/1.

9 Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, în *Materiale*, VIII, 1963, p. 328, fig. 4/1; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 22, Pl. 2/23.

11 *Ibidem*, Pl. 2/25; 3/27.

12 *Ibidem*, Pl. 3/28-31.

13 *Ibidem*, p. 24.

14 Idem, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 225.

15 Idem, *Die Äxte...*, p. 23.

16 Idem, *op. cit.*, în SCIV, 24, 1973, 2, p. 222.

17 D. Monah, *op. cit.*, p. 39.

18 *Ibidem*.

19 La Hăbășești a fost descoperit un fragment de topor, un alt fragment a fost găsit într-o locuință din stațiunea cucuteniană Poduri — Dealul Ghindaru. Piesa va fi publicată de colegul D. Popovici.

20 Informație V. Ursachi căruia îi mulțumim călduros. Depozitul de la Brad conține și discuri de aur.

21 Resturile scheletului se află pentru expertiza antropologică la cercetătorul Teodor Mirițoiu.

22 Piese de la Sărata și Hlăpești au făcut obiectul unui schimb în ceea ce privește publicarea lor între noi și Șt. Cucoș.

23 Inv. Muzeul de istorie Piatra Neamț — 4697.

24 D. Monah, *Un topor de tip Jászladány descoperit la Bistrița (jud. Neamț)*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 299 și urm., fig. 1.

25 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 41 și urm., Pl. 21/154, 156.

26 Informație Șt. Cucos; recuperat de acesta a fost inventariat la nr. 4698 M. I. Piatra Neamț.

27 Cf. Șt. Cucos, *Mărturii din „arhiva” milenară, în Războieni — Valea Albă și împrejurimi*, 1977, p. 37, nr. 7e.

28 *Ibidem*.

29 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 66, nr. 341, Pl. 37/341 și Pl. 60 A.

30 M. Irimia, *Un topor de bronz descoperit la Grădina, jud. Constanța, în Pontica*, X, 1977, p. 297 și urm., fig. 1/1-4.

31 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 66-67.

HACHES EN CUIVRE ET BRONZE DÉCOUVERTES DANS LES DÉPARTEMENTS DE BACĂU ET NEAMȚ

— Résumé —

L'auteur publie deux haches en cuivre datées dans l'énéolithique et une hache de l'époque du bronze.

Le premier exemplaire découvert dans une sanctuaire à Mărgineni—Cetățuia, daté dans l'étape Cucuteni A₂, fait parti de la série des haches-marteau (Hammeraxte) de type Vidra.

Le deuxième, découvert par hasard, à Sărata—Piatra Neamț est une hache à tranchant opposé (Hackenaxt) de type Jászládany, variante Petrești, mise en relation avec l'horizon chronologique Cucuteni A—B et B.

Le dernier exemplaire, récupéré du village Hlăpești, fait parti de la série des haches plats (Randleistenbeile) utilisées au commencement de l'époque du bronze.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La hache-marteau (Hammeraxt) de Mărgineni (1 : 2).

Fig. 2. — La hache-marteau en cuivre (1) et pendentifs en terre cuite (2-3) de Mărgineni (1 : 2).

Fig. 3. — La hache à tranchant opposé (Hackenaxt) de Sărata—Piatra Neamț (1) et (2) la hache plate (Randleistenbeil) de Hlăpești (1 : 2).

Fig. 4. — La hache à tranchant opposé (Hackenaxt) de Sărata—Piatra Neamț (1) et (2) la hache plate (Randleistenbeil) de Hlăpești (1 : 2).

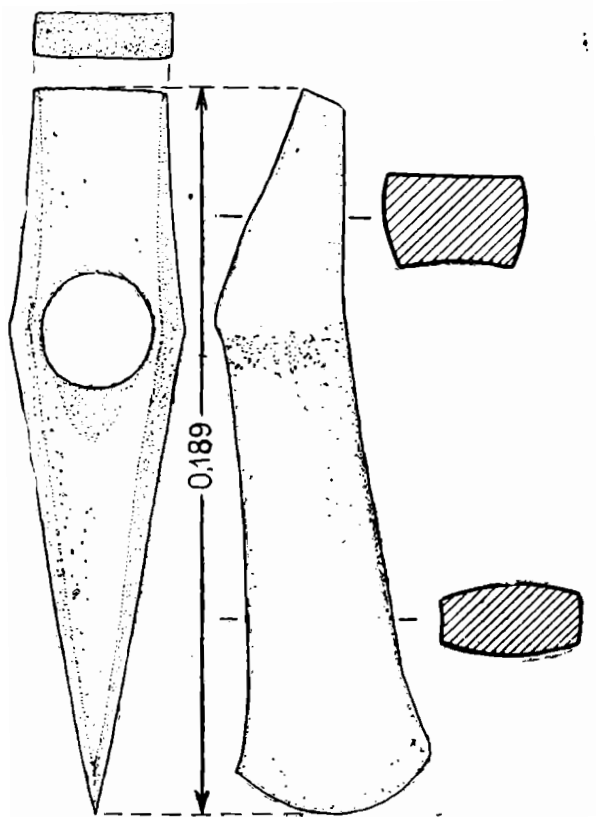

Fig. 1. — Toporul-ciocan (Hammeraxt) de la
Mărgineni (1 : 2).

Fig. 2. — Topor-ciocan de aramă (1) și (2-3) pandantive de lut de la Mărgineni (1 : 2).

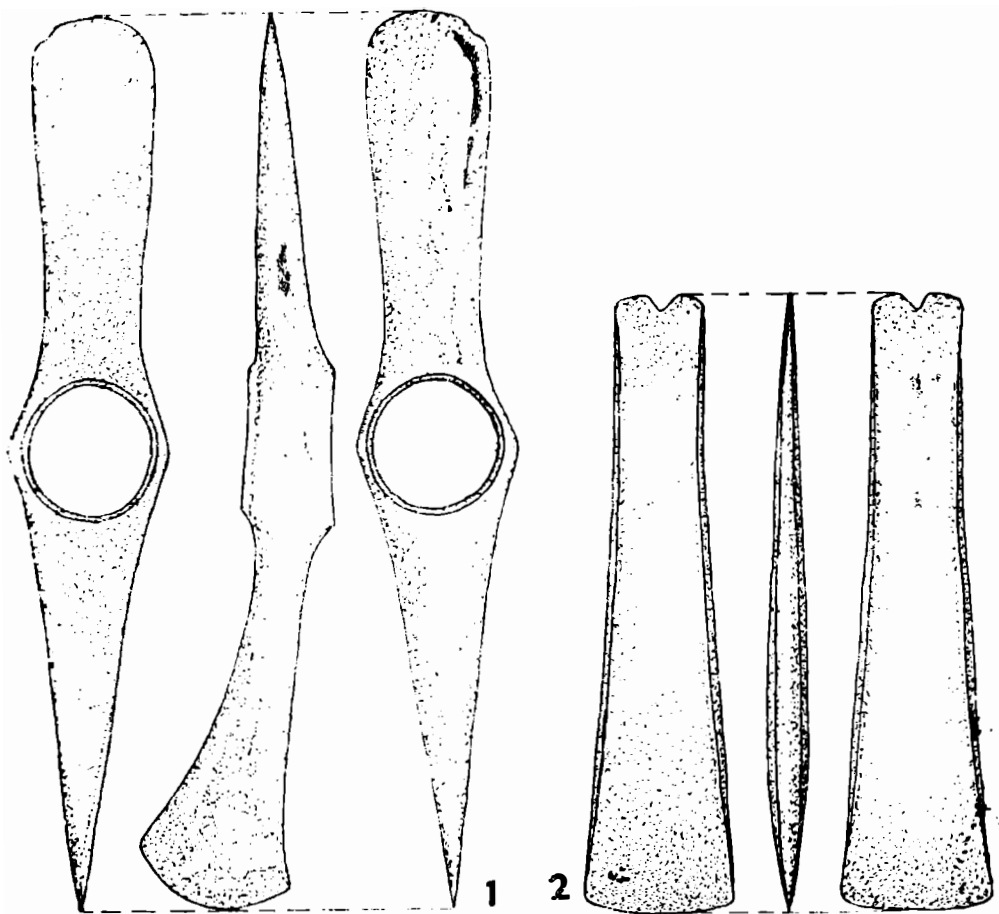
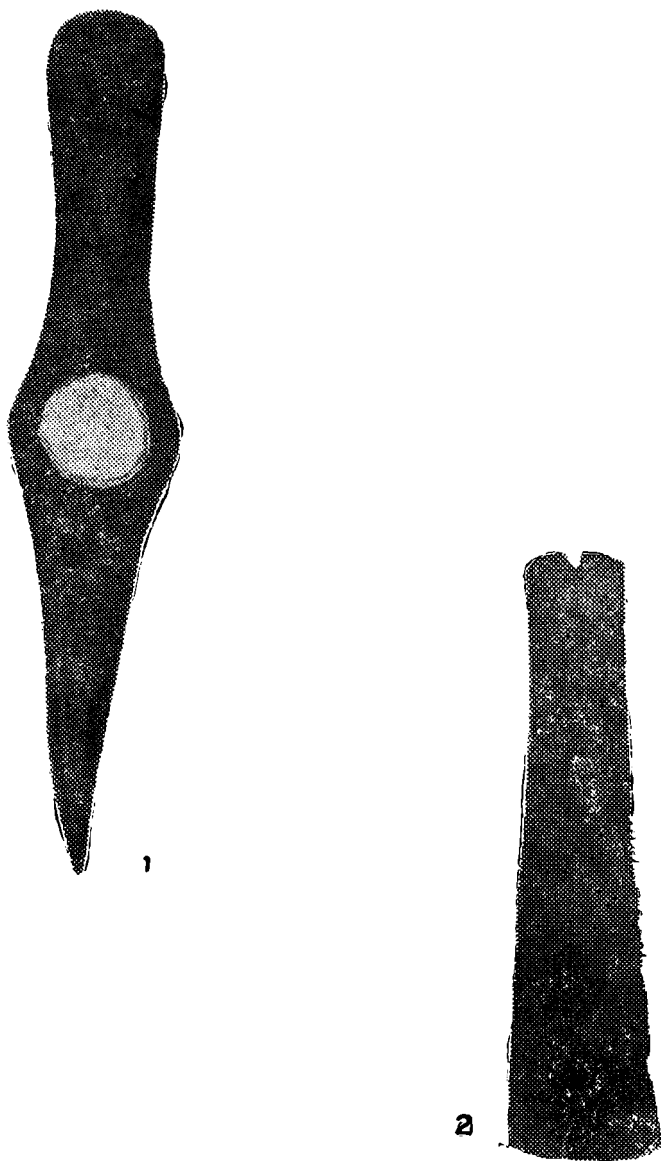

Fig. 1 -- Toporul cu „brațele în cruce” (Hackenaxt) de la Sărata—Piatra Neamț (1) și (2) toporul plat (Randleistenbeil) de la Hlăpești (1 : 2).

Fig. 4. — Toporul cu „brațele în cruce” (Hackenaxt) de la Sărata—Piatra Neamț și (2) toporul plat de la Hlăpești (1 : 2).

TEZAUURUL DE LA RĂDENI - NEAMȚ

de ALEXANDRU VULPE ȘI VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

Prelucrarea aurului în epoca bronzului este, în sud-estul Europei, un meșteșug larg folosit, ilustrat prin numeroase descoperiri, multe devenite celebre atît prin bogăția reprezentată de metal, cît și prin gama extrem de variată de obiecte realizate cu multă iscusință. Multe dintre acestea însă au ridicat probleme legate de funcția și cronologia lor, rămase deseori fără o explicație pe deplin satisfăcătoare. Un nou depozit de vase de aur, cum este cel pe care-l tratăm, este susceptibil să trezească un interes deosebit nu numai prin propria-i problematică, ci și prin faptul că aduce o nouă lumină în interpretarea binecunoscutului tezaur de la Vălcitrăn, din nordul Bulgariei, despre care s-a scris și se scrie încă în literatura de specialitate, fără a se fi ajuns la un consens. Dar mai întîi să prezentăm noua descoperire din Moldova, care, ca mai toate omorile, are și ea o istorie frămîntată.

În micul muzeu al Școlii generale din Rădeni (com. Păstrăveni, jud. Neamț) au fost adăpostite multă vreme, alături de vestigii arheologice din epoci diferite, și trei vase (piesele 1-3) aflate pe teritoriul localității, considerate inițial a fi fost de alamă. Aflînd despre existența acestor obiecte și intuind că erau din metal prețios, V. Mihăilescu-Bîrliba a întreprins, la 24 septembrie 1977 o cercetare la fața locului, cu care prilej piesele respective, care s-au dovedit a fi într-adevăr de aur, au fost imediat incluse în patrimoniul Muzeului de istorie din Piatra Neamț¹.

Din nefericire, condițiile de descoperire sînt destul de obscure. Din relatările săteanului Gh. Nistor rezultă că prin anii 1965—1966, acesta a găsit, cu ocazia lucrărilor agricole, la o adîncime ce nu mai poate fi precizată, mai multe vase metalice deformate și acoperite pe alocuri cu pete ruginii sau chiar verzui². Locul probabil al descoperirii se numește „În Fînaț“, lîngă „Corlăți“, și este situat la aproximativ 400 m. de marginea vestică a satului, pe terasa secundară stîngă a pîrîului Rădeanca, pe o pantă ce urcă foarte lin în direcția VSV. Solul este tipic de pădure, astăzi fiind teren arabil. Cu toate eforturile depuse — în decembrie 1977 s-a efectuat o nouă recunoaștere a terenului și s-a recurs și la ajutorul detectoarelor de metal, prospectîndu-se terenul pe o rază mare — nu s-au mai identificat alte piese de aur³.

În 1971 au intrat în colecțiile Muzeului de Istorie a R. S. România din București, fragmente ale unui vas de aur (nr. 4) provenind de la Rădeni și care, la data respectivă, a fost înregistrat ca descoperire izolată. Cercetările ulterioare au dovedit proveniența din același loc și

apartenența la tezaur⁴. În 1979 au fost preluate de la un alt locuitor din Rădeni fragmente ale unei a cincea cești de aur (nr. 5), care au ajuns, în anul 1980, în posesia Băncii Naționale a R. S. România⁵.

În sfârșit, tot prin ancheta întreprinsă, s-a obținut și informația că numărul vaselor ar fi fost inițial de opt. Din aceeași sursă provine și informația potrivit căreia tezaurul era alcătuit, în momentul descoperirii, dintr-un vas „mare” cu două torți de care ar fi fost prinse cu o sîrmă (pare-se tot de aur) celelalte vase mai „mici”⁶. Aceste date nu pot fi desigur confirmate și sînt puține șanse să fie adevărate vreodată. Despre soarta presupusului rest de trei vase nu știm nimic.

Deși, după cum vedem, subzistă posibilitatea ca să mai apară și alte piese din acest tezaur și, cu toate că nu s-a procedat încă la o încercare de restaurare a vaselor, alta decît în desen, socotim utilă publicarea în condițiile actuale a acestei descoperiri deosebit de importante.

Cele cinci cești recuperate prezintă în linii mari, aceeași formă : gîtul este delimitat de pîntece printr-un prag mai mult sau mai puțin accentuat, marginea este răsfrîntă, buza îngroșată, iar fundul, mai marcat la unele exemplare, abia se distinge la piesa nr. 1. Trei exemplare (nr. 1, 2, 4) au sigur două torți ; una (nr. 3), o toartă iar piesa nr. 5 a avut foarte probabil tot două torți. Starea de conservare este precară. Vasele au fost intenționat deteriorate înainte de a fi depuse în pămînt, fapt dovedit elocvent de primele trei exemplare, care n-au mai suferit și intervenții recente importante : toate au fost deformate prin presare și prin lovituri executate pe corp. Sîntem de părere că și vasele nr. 4 și 5 fuseseră scoase la lumină întregi sau aproape întregi, fiind îmbucătățite după aceea, desigur în vederea valorificării metalului prețios. Este de presupus însă că nu toate fragmentele au fost recuperate ; unele s-au pierdut probabil.

În ceea ce privește titlul aurului posedăm date din diferite analize : cea făcută la Banca Națională din București, a indicat un titlu mai bun de 950‰, respectiv peste 22 de carate pentru exemplarul nr. 5 ; cea efectuată, cu metode mai puțin sensibile la banca din Piatra Neamț, a dat un titlu de 750—800‰, respectiv 20 de carate pentru piesele nr. 1-3, iar cea obținută pentru vasul nr. 4 arată un titlu „superior față de 750‰”. Pînă la executarea unei analize definitive ne mărginim la părerea că titlul constatat pe exemplarul nr. 5 este cel mai demn de încredere, nefiind exclusă nici posibilitatea ca celelalte piese să posedă un titlu diferit.

Fiecare ceașcă a fost lucrată dintr-o singură foaie de tablă de aur, forma vasului fiind obținută prin batere la cald pe un calapod, desigur din lemn, în timp ce torțile au fost realizate prin laminare. Pe întreaga suprafață a corpului vaselor se observă striuri fine, de regulă orizontale (mai rar verticale) pe corp și longitudinale pe toartă, rezultate în urma polisajului, executat după ce forma fusese obținută. Profilarea umărului a fost realizată pe calapod (nu se zăresc urme de daltă). Îngroșarea buzei s-a obținut prin ciocănire cu un obiect căptușit, marginea fiind finisată prin lovituri fine cu daltă dinspre exterior (urmele sînt încă vizibile), executate în paralel cu ciocănirea dinspre interior ;

a rezultat astfel o margine puțin evazată, dar îngroșată. Relieful torților a fost realizat tot prin dăltuire pe fața exterioară. Marginile torților sînt îngroșate. La piesele nr. 2-5 s-a rezervat, în porțiunea ce se desprinde din gura vasului, o zonă unghiulară ce se îngustează, transformîndu-se într-o nervură mediană, care se despică la rîndul ei la capătul unde toarta este prinsă prin nituri de corpul ceștii. Niturile, luate separat, au capătul exterior îngroșat conic sau emisferic, fapt obținut poate cu un instrument de tip „dorn“ și finisat cu dalta. Pe suprafața lor se văd clar urmele acesteia din urmă. În interiorul vasului niturile au fost fixate prin batere cu un obiect cu vîrf bont, cu ajutorul căruia au fost lățite și presate. Cu excepția ceștii nr. 1, cu decor gravat pe torți, celelalte exemplare sînt nedecorate.

1. *Ceașcă cu două torți* (fig. 1). Muzeul Piatra Neamț, inv. 5548. Pragul ce delimitează gîtul de umărul vasului este mai puțin accentuat. Fundul este abia conturat și neprofilat. Pe el se zăresc două cercuri concentrice foarte fin zgîriate. În centrul lor se observă punctul de sprijin — ușor adîncit — al compasului cu care au fost trasate. Acestea reflectă poate preocuparea de obținere a unui fund inelar, rămas nerealizabil, probabil datorită subțierii exagerate a foi de aur, fapt care a obligat dublarea ei. Astfel, în spațiul dintre cele două cercuri, se disting, la exterior, șase nituri dispuse la distanțe aproximativ egale (fig. 1/d); ele au fost atît de puternic aplatise încît în interior abia mai pot fi sesizate. Lîngă unul din nituri se constată o porțiune de circa 1 cm², unde metalul este exfoliat; la aceasta se mai adaugă cîteva fisuri fine care străpung tabla. Fundul vasului, în forma actuală, este astfel alcătuit din două foițe suprapuse, presate prin ciocănire la cald și consolidate prin nituire. Cele două torți supraînălțate, simetrice, din bandă cu marginile ușor îngroșate, sînt despicate la capătul unde se împreună cu corpul vasului prin cîte două nituri fiecare. Niturile sînt emisferice spre exterior. Ambele torți sînt decorate la exterior prin gravură. Ornamentul, dispus pe două registre delimitate printr-o linie dreaptă, diferă de la o toartă la alta: dacă porțiunile dinspre gura vasului sînt acoperite cu un cîmp cu romburi, cele din afară prezintă deslășurarea unor motive diferite (fig. 1/b, c). În ceea ce privește modul de realizare a decorului se observă cum conturul motivului principal a fost executat cu mare precizie, în timp ce hașurarea s-a făcut mai neglijent (liniutele depășesc frecvent marginile, nu sînt mereu paralele iar numărul lor, în cazul romburilor, variază în jur de 20 ± 2). Motivul decorativ a fost realizat cu un vîrf fin ascuțit.

Pe corpul vasului se observă urmele a cinci lovituri puternice, executate cu un corp bont. S-ar putea ca tăietura, care a dus la înlăturarea unei părți din margine, să fi fost practică recent. Avem impresia că metalul acestei cești are o culoare de o nuanță puțin mai roșie decât cea a exemplarelor nr. 2 și 3.

Înălțimea (cu torți): 132 mm (în desen: 136 mm); înălțimea gura-fund: 74 mm (respectiv 76 mm); Ø gurii: 130×120 mm; Ø maxim: 140 mm (respectiv: 132×135 mm); grosimea tablei la gură: 2 mm; pe corp: 0,9 mm; greutate: 458,60 g.

2. *Ceașcă cu două torți* (fig. 2/1 a-b). Muzeul Piatra Neamț, inv. 5549. Fundul ușor concav. Pe interiorul lui se observă urme de ciocănire, fapt ce presupune că forma concavă a fost obținută pe un calapod aplicat, după realizarea vasului, **dinspre** exterior. Torțile au fost decupate în zona de prindere mai puțin concav decât la celelalte exemplare. Ele sînt prinse de corp prin cîte două nituri cu capete conice spre exterior, lucrate cu o daltă ale cărei urme se disting limpede.

Vasul a fost deformat prin presare puternică ceea ce explică și diferențele relativ mari ale dimensiunilor între forma actuală și cea reconstituită în desen. Aceasta din urmă ar putea prezenta un grad de aproximație mai mare decât la piesele nr. 1 și 3. În plus, vasul a suferit mai multe lovituri laterale de mici dimensiuni. Pe una din fețe se observă o gaură care ar putea fi modernă : nu se zăresc urme de depunere în spărtură.

Înălțimea (cu torți) : 80 mm (în desen : 97,5 mm) ; înălțimea gură-fund : 49 mm (respectiv 53 mm) ; $\varnothing$ gurii : 87×102 (respectiv 90×96 mm) ; $\varnothing$ maxim : 94×97 mm ; $\varnothing$ fundului : 48 mm ; grosimea tablei : 2 mm (la gură), 0,9 mm (pe corp) ; greutate : 243,10 g.

3. *Ceașcă cu o toartă* (fig. 2/2). Muzeul Piatra Neamț, inv. 5550. Gîtul este delimitat de umăr printr-un prag bine accentuat. Fundul plat este marcat printr-un cerc ușor reliefat. Toarta este prinsă de corp prin două nituri, cu capetele exterioare decupate conic cu o daltă. Profilarea marginilor fundului a fost realizată prin presare pe un inel, probabil metalic, fixat pe calapod, și prin ciocănire la, cald.

Vasul a fost deformat prin trei lovituri puternice **primite** pe corp, probabil cu un obiect bont, de lemn (două pe o latură, una pe cealaltă) și altele, de mai mică putere, în diferite locuri. Tăierea torții a fost începută, poate, tot în antichitate, dar a fost sigur continuată după descoperire : metalul prezintă în spărtură, în partea superioară a torții, urme de depunere ; pe restul muchiei rupte este galben strălucitor.

Înălțimea (cu toartă) : 116 mm ; înălțimea gură-fund : 67 mm (în desen : 65 mm) ; $\varnothing$ gurii : 95 mm ; $\varnothing$ maxim : 105 mm ; $\varnothing$ fundului : 52 mm ; grosimea tablei : 1,4 mm (la gură) și 0,9 mm (pe corp) ; greutate : 203,70 g.

4. *Ceașcă cu două torți* (fig. 2/3 a-b). Muzeul de Istorie a R. S. România, București, inv. B. 32/1-9. Forma a fost reconstituită din cele nouă fragmente recuperate, din care șapte întregesc o jumătate din margine și una din torți. Locul de desprindere a celei de a doua torți se vede de asemenea foarte clar pe unul din fragmentele de margine. Un al optulea fragment (de la pîntece) nu se potrivește cu cele din margine, iar al noulea, tot izolat, reprezintă fundul plat al ceștii, cu conturul foarte ușor reliefat. Toarta conservată, **aîdoma** exemplarelor nr. 2, 3, 5, se prinde de corpul ceștii prin două nituri din care s-a păstrat numai unul, complet deformat, cu capătul exterior probabil de formă conică. Toate fragmentele sînt puternic deformate și este cert că vasul se va fi prezentat în momentul descoperirii într-o stare asemănătoare exemplarelor

nr. 1-3. Descoperitorul s-a mărginit doar să-l fragmenteze și să pilească unele bucăți.

Dimensiuni restaurate în desen : înălțime (cu torți) : 112 mm ; înălțime buză-fund : 70 mm ; $\varnothing$ gurii : 115 mm ; $\varnothing$ maxim : 122 mm ; $\varnothing$ fundului : 49 mm ; grosimea tablei pe corp : 1 mm ; greutate (toate fragmentele) : 198,17 g.

5. *Ceașcă cu una (?) sau două (?) torți* (fig. 2/4 a—c). Banca Națională a R. S. România, București. S-au recuperat cinci fragmente : două fragmente de toartă care se pot lipi, un fragment mare din corpul vasului (inclusiv jumătate din conturul marginii), pe care este prins, cu trei nituri, o altă bucată din toartă (de la aceeași toartă din care fac parte primele două fragmente — existența celei de a doua torți poate fi dedusă din curbura marginii), un alt fragment din corpul vasului (inclusiv o parte din fund) care nu pare să se întregească cu cel precedent și, în fine, un mic fragment izolat de margine. Toarta conservată a fost lucrată la fel ca cea a vaselor nr. 2—4 iar niturile au toate un capăt îngroșat, de formă conică. Fundul era plat, marginile ușor accentuate. Și acest vas a suferit deformări în antichitate iar fragmentarea este evident de dată recentă (unul din fragmentele de toartă a fost polisat). Metalul prezintă reflexe roșiatice ca și ceașca nr. 1, poate datorită condițiilor de conservare. Ținând seama de incertitudinea reconstituirii (piesa nu ne este accesibilă în momentul de față), prezentăm în desen ambele variante : cu una și cu două torți, în primul caz toarta fiind redată puțin mai înălțată.

Dimensiuni reconstituite : înălțimea între 111 și 109 mm ; înălțime buză-fund : 64 mm ; $\varnothing$ gurii : circa 80 mm ; $\varnothing$ maxim : 97,5 mm ; $\varnothing$ fundului : 48 mm ; greutatea tuturor fragmentelor : 138,50 g.

★

Cea mai apropiată analogie formală o găsim în ceașca de aur descoperită în mod întâmplător (în 1974), la Kryžovlin, raionul Balta, reg. Odesa, între Nistru și Bug (U.R.S.S.). Este o descoperire izolată. Fiind recent publicată, reluăm pe scurt descrierea ei și aici (fig. 3). Ceașca are două torți lucrate aidoma celor de piesele nr. 2—5 de la Rădeni. Sînt însă prinse de corpul vasului cu patru nituri. Acestea au capătul din afară modelat emisferic și cel din interior aplatisat prin batere ca pe exemplarele noastre. Fundul este ușor concav cu marginea puțin reliefată. Atrage atenția „dublarea” fundului printr-o fișie inelară lată de 5 mm, fixată cu șase nituri dispuse simetric și bătute pînă la aplatisare (vezi ceașca nr. 1 de la Rădeni). Spre deosebire de exemplarele de la Rădeni, vasul de la Kryžovlin nu a fost deformat intenționat. În zona uneia din torți se constată o reparație. Înălțime (cu torți) : 188 mm ; înălțime buză-fund : 114 mm ; $\varnothing$ maxim : 179 mm ; grosimea tablei de aur : 0,8 mm ; greutate : 765,59 g. Titlul metalului : 747,2‰. Vasul este deci sensibil mai mare decît cel mai voluminos exemplar de la Rădeni (nr. 1) ⁷.

De aceeași formă cu exemplarele de la Rădeni și Kryžovlin este și ceașca mare cu două torți din tezaurul de la Vălcitrăn (fig. 4/1 a-b)⁸. Totuși această piesă prezintă și unele deosebiri, mai ales dimensionale. Ceașca de la Vălcitrăn are o înălțime de 224 mm (cu torți) și 171 mm (gură-fund), un Ø al gurii de 282 mm și cântărește 4,395 kg. Titlul auriului este de 881,5‰. Greutatea cu totul neobișnuită se explică prin grosimea tablei (circa 3,5 mm)⁹, altminteri vasul nu este decât cu circa 30‰ mai mare decât ceașca de la Kryžovlin. Pe torțile piesei de la Vălcitrăn sînt dispuse în lungime trei nervuri, cea centrală și marginile torților fiind brăzdate de creștături; cele trei nituri care fixează toarta de corpul vasului au ambele capete conice, modelate cu îngrijire. Fundul ceștii este marcat prin două inele concentrice. De aceeași factură sînt torțile și fundul celorlalte patru vase mai mici de la Vălcitrăn, în formă de căuc (fig. 4/2-5)¹⁰.

Dacă lăsăm de o parte micile deosebiri, care pot fi puse pe seama diferențelor de atelier și sînt inerente oricăror lucrări de metal prețios, este evident că cele cinci vase de la Rădeni constituie, împreună cu piesa de la Kryžovlin și cu ceașca cu două torți de la Vălcitrăn o serie tipologică aparte pentru care nu putem cita, în stadiul de față, alte analogii directe. Cele trei descoperiri conturează o arie cuprinsă între Bug, Carpații răsăriteni și nordul Balcanilor (fig. 5). Aceste elemente trebuiesc avute în primul rînd în vedere pentru orice discuție de ordin cronologic și cultural-istoric.

Piese de la Rădeni și Kryžovlin nu oferă ele însele decât puține puncte de sprijin pentru datare. Cei ce au publicat vasul de la Kryžovlin au considerat, pe bună dreptate, că discutarea respectivei descoperiri poate fi făcută numai în context cu cea a tezaurului de la Vălcitrăn și trebuie situată într-o vreme în care au existat intense contacte culturale în aria conturată mai sus¹¹. Descoperirea tezaurului de la Rădeni întărește acest punct de vedere și îngăduie să se exprime ipoteza existenței unei arii culturale relativ unitare în întreg acest spațiu, în cadrul căreia Vălcitrănul reprezintă doar zona sudică.

Cum bine se știe, încadrarea cronologică a tezaurului de la Vălcitrăn a dus la formularea a nenumărate ipoteze, variind între sfîrșitul mileniului al III-lea și epoca proto-bulgară, cele mai multe oscilînd însă între 2000 și secolul VII î.e.n.¹² Deficiența tuturor acestor ipoteze rezidă în faptul că, în lipsa unor analogii directe, s-au luat în seamă mai ales trăsături particulare, observație valabilă și în ceea ce privește tipul ceștilor. Așa s-a ajuns la compararea tezaurului bulgar cu cel din Templul de la El-Tod, din vremea lui Amenemhet al II-lea (în jur de 2000)¹³ și, prin intermediul unor piese din Egipt, cu vasele de aur și argint din mormintele de la Alaça Hüyük din aproximativ aceeași vreme¹⁴. Dacă relația Anatolia-Egipt la această vreme apare plauzibilă, legăturile cu Vălcitrăn nu sînt deloc convingătoare. Relațiile cu mormîntul puș nr. IV de la Micene, ilustrate prin lucrarea torții cupei de aur cu picior nr. 351, în chip analog cu cele ale ceștii mari de la Vălcitrăn¹⁵, nu pot fi luate în considerare decât în măsura în care și alte elemente sugerează o datare în această vreme. La fel, relațiile cu depozitul de vase de aur

din Bihor, întemeiate pe o relativă analogie a decorului de pe ceașca nr. 4 din acel depozit cu ornamentația de pe discurile mari de la Vălci-trân, nu pot constitui un argument pentru apartenența ambelor descoperiri la cercul cultural de tip Hajdúsámson¹⁶. Mai important ni se pare faptul că ceștile din Bihor¹⁷ sînt de cu totul alt tip decît cele de la Rădeni, Kryžovlin și Vălci-trân; între altele nu au toartă prinsă de corp, ci în formă de mîner (ca și ceașca de la Biia)¹⁸ și caracterizează un tip aparte de ceașcă cu răspîndire în jumătatea apuseană a spațiului carpato-dunărean. În ce măsură acest tip de cești este în parte contemporan cu cele tratate aici rămîne încă de văzut (vezi mai jos, nota 64).

În lumina acestei discuții, observațiile lui Dzis-Raiko și Černjakov privitoare la o serie de contacte culturale în cadrul ariei, aici în studiu¹⁹, par a fi cît se poate de consistente. Ele pun în valoare relația Micene (mormîntul IV) — Borodino²⁰, vasele de lut cu două torți pe de-o parte și „scepтрul“ de lemn de la Borisovka²¹ cu analogiile cu formele de turnat de la Pobit Kamāk, de lîngă Razgrad (NE-ul Bulgariei)²² pe de altă parte, legăturile cu topoarele duble de tip Kozoresovo-Begunci²³ și răspîndirea spre sud-vest a elementelor Sabatinovka, sub forma grupei Coslogeni²⁴; toate aceste elemente deci joacă, credem, un rol mai important în stabilirea limitelor cronologice și a semnificației tezaurului de la Vălci-trân. În lumina noii descoperiri de la Rădeni considerăm că întreaga discuție despre Vălci-trân se poate purta cu folos numai în limitele acestei arii și a relațiilor culturale amintite mai sus.

Aparența ceștii de la Vălci-trân la tipul Rădeni-Kryžovlin constituie o dovadă că cel puțin *acest* obiect este o creație locală; desigur în aceeași situație se pot considera și cele patru căuce din același tezaur. Constatarea face și mai plauzibilă părerea că descoperirea de la Vălci-trân este unitară din punct de vedere funcțional, cronologic și cultural, fiind un produs local în totalitatea lui, ideile exprimate mai de mult de Mikov, deși datarea foarte tîrzie, propusă de acest cercetător, se întemeia pe o ipoteză greșită²⁵. Faptul că nu s-au găsit pînă acum analogii bune nici pentru discurile mari și mici (desigur capace, cum crede Pingel)²⁶ sau pentru acel enigmatic obiect constînd din trei linguri unite prin manșoane tubulare (interpretate în mod plauzibil ca servind pentru amestecul a trei substanțe diferite)²⁷, nu obligă la căutarea unor asemănări în zone îndepărtate, cum ar fi obiecte prădate dintr-un palat sau templu anatolian²⁸, ori altele de acest fel. Dacă ne gîndim că primele analogii pertinente pentru ceașca mare de la Vălci-trân, și care constituie obiectul studiului de față au apărut în publicații abia în deceniul 8 nu ar fi deloc surprinzător să aflăm odată și pentru obiectele amintite explicații tot în aceeași arie.

Mikov și, după el, Amália Mozsolics și alții au analizat asemănările vaselor de la Vălci-trân cu tipuri de cești de lut din diverse culturi de la orizontul Otomani-Füzesabony — Monteoru pînă în Hallstattul mijlociu (orizontul și grupul Insula Banului). În principiu, trebuie acceptată ideea că formele de lut imită pe cele din metal, mai rar invers. În general, apariția și impunerea tehnicii decorului plastic, canelat, la sfîrșitul epocii bronzului și la începutul epocii fierului, se explică cel mai

bine prin tendința de a imita în lut recipiente metalice. Dar stabilirea prototipurilor este, dincolo de aceste considerații principiale, de cele mai multe ori imposibil de precizat. Pentru a ilustra cea mai apropiată analogie ceramică a ceștii mari de la Vălciștrău s-a exemplificat o ceașcă din cimitirul monteorean de la Poiana, analogie relevantă și de Mikov²⁹. Ceașca respectivă aparține etapei Monteoru IIa și este reprezentativă pentru această fază. În datarea relativă se situează imediat după apariția primelor influențe miceniene în cultura Monteoru, în cifre absolute deci, nu este mai veche de secolul XV, putând fi datată și în secolul XIV î.e.n.³⁰ De reținut ni se pare a fi însă mai ales faptul că zona de răspândire a culturii Monteoru se cuprinde în întregime în aria ceștilor de aur aici în discuție, fiind puncta de legătură între ținuturile balcanodunărene și carpato-niprovieni. De aceea, prezența acestui tip ceramic trebuie reținută ca reflectând cea mai timpurie influență posibilă a unor cești de metal de tipul Vălciștrău asupra mediului cultural ambiant. Deși ceștile cu două torți continuă să fie caracteristice în culturile Noua, Coslogeni, Zimnicea—Plovdiv, Tei târziu și Verbicioara târzie (Govora)³¹ — pentru a cita doar culturi din spațiul aflat aici în studiu —, asemănările cu piesele de aur de tip Rădeni se reduc de fapt la profilarea umărului. Torțile groase, prevăzute uneori cu butoni (mai ales în cultura Noua), nu au nimic comun cu cele metalice. Totuși, se cuvine avut în vedere faptul că o imitare exactă a torților de aur în lut nu este de așteptat, ținând seama de specificul tehnicii respective care impune anumite caracteristici. Analogii cu vasele metalice devin pregnante odată cu difuzarea ceramicii canelate la Dunărea de jos, respectiv la începutul epocii fierului. Paralela făcută de Mikov între căucele de la Vălciștrău și vase asemănătoare de la Ostrovul Mare, Novgrad și Gigen³² își găsește o confirmare în formele dominante din cimitirul de înhumăție de la Zimnicea, în faza care succede etapei Zimnicea-Plovdiv³³. Faptul că toate aceste din urmă descoperiri se situează în aceeași zonă cu Vălciștrău, reprezintă cel mai temeinic argument pentru demonstrarea unei relații între vasele de aur și cele de lut. A data tezaurul de la Vălciștrău în secolele XII—XI și numai pe acest considerent este soluția pe departe cea mai plauzibilă³⁴.

Cum s-a remarcat mai de mult, relația între vasele metalice și unele forme de la Susani, jud. Timiș, mai ales ceștile cu una ori cu două torți, nu poate fi negată³⁵. În acest sens atrag atenția și asemănările unora din acele cești cu vasele de aur de tip Rădeni³⁶. Susanii se află însă în altă arie culturală, de aceea și aceste relații nu pot fi acceptate decât într-un sens general. Se cuvine totuși remarcat că ne aflăm aproximativ în aceeași vreme cu orizontul hallstattian timpuriu de la Zimnicea³⁷.

Cu oarecare surprindere trebuie remarcată lipsa — cel puțin pînă acum — a ceștilor de lut de acest tip în orizontul ceramicii canelate din Moldova. Tipul apare din nou în cadrul grupului Brad—Cozia, deci în secolul X, poate ca rezultat al influențelor venite din aria culturii Babadag³⁸.

De reținut din această discuție este în primul rînd intervalul de timp în care se pot face relații cituși de cît verosimile între vasele noastre de aur și ceștile de lut din diferite aspecte culturale care au înflorit în aria studiată aici, interval care se cuprinde între secolele XV—X (inclusiv). Cu excepția analogiilor dintre căucele de la Vălciștrău și cele de tip Zimnicea—Gigen nu posedăm nici un alt criteriu care să restrîngă fără obiecții această perioadă de 600 de ani, numai pe baza comparației vase de aur — vase de lut.

Nici studierea ceștilor de bronz, categorie devenită frecventă începînd cu faza tîrzie a bronzului, nu oferă vreo asemănare sugestivă cu vasele noastre de aur. Și aceasta din două motive : în primul rînd tehnica orfevrăriei, cu lucrul pe calapod prin batere, laminare și modelare fină cu dalta, are drept consecință realizarea unor forme diferite de cele turnate din bronz (compară în special lucrătura torților de pe ceștile de bronz cu cele de la vasele similare de aur)³⁹; în al doilea rînd, aria de difuzare a ceștilor de bronz este diferită de cea studiată aici (în general nu depășește spre est linia Carpaților Răsăriteni). De aceea repertoriul de forme al veselei de bronz, a cărei influență asupra ceramicii canelate din Transilvania, Banat și de la Dunărea mijlocie este de multe ori evidentă, nu ne este de nici un ajutor pentru rezolvarea problemelor aici în discuție.

Decorul de pe torțile ceștii nr. 1 de la Rădeni, singurul exemplar decorat din întreaga serie, reprezintă un motiv geometric, relativ simplu, dar singular, atît pe vasele de aur, cît și pe cele de metal și de lut. Motivul este caracteristic pentru tehnica gravurii pe metal sau a inciziei fine pe ceramică. La prima vedere amintește ornamentația ceramicii Wietenberg, pe suprafața căreia (plasate mai ales pe corpul vaselor) motivele respective apar realmente, chiar dacă combinate diferit, mai elaborat desenate sau redată în negativ⁴⁰. Este interesant de remarcat că motivele rectiliniiare, meandrice, devin mai frecvente în faza tîrzie a culturii Wietenberg⁴¹. Deoarece limita răsăriteană a ariei culturii Wietenberg se situează nu departe, spre vest, de Rădeni — influențe Wietenberg (importuri de vase) au fost deja atestate în cuprinsul unor așezări montane din Moldova subcarpatică⁴² — analogiile cu motivistica culturii din Transilvania sînt justificate, dar nu pe deplin satisfăcătoare.

În căutarea de asemănări pentru ornamentația torților de la Rădeni trebuie ținut seama de faptul că moda decorului incis tinde să se restrîngă la sfîrșitul epocii bronzului în întreg spațiul carpato-dunărean pentru a face loc decorului plastic, acesta din urmă deținînd, în unele regiuni, aproape exclusivitatea pe o durată de mai bine de două sute de ani. Că motivistica specifică inciziei s-a menținut pe materii perisabile (textile, lemn) este dovedit de reapariția ei în a doua etapă a Hallstattului timpuriu, asociată cu tehnica imprimării (grupurile Insula Barului, Babadag, Brad-Cozia), pentru a se generaliza în Hallstattul mijlociu (cultura Basarabi)⁴³. Este deci de așteptat să găsim asemănări pentru decorul nostru, în ceramică, doar în perioadele extreme ale intervalului în care am presupus că au putut fi confecționate vasele de

tip Rădeni, fapt care explică poate de ce nu aflăm exemple mai apropiate pe olăria din aria pe care o studiem. De fapt nici în ceramica culturilor mai vechi de secolul XV (Costișa, Tei și Monteoru timpurii) ornamentele respective nu sînt caracteristice. Prin urmare, singurele exemple, în afara celor citate din cultura Wietenberg, le găsim pe corpul unor cești din fazele Tei—Stejar și Tei—Fundeni⁴⁴ sau Zimnicea—Plovdiv⁴⁵, care dovedesc cel mult existența a unor astfel de motive în patrimoniul ornamental al ariei de care ne ocupăm; decorul de pe toarta unei ceșcuțe din peștera Devetaki, din nordul Bulgariei și care poate proveni dintr-o etapă corespunzătoare fazei Tei—Fundeni, pare a reprezenta analogia cea mai apropiată pentru decorul torților ceștii nr. 1 de la Rădeni⁴⁶.

În bronzul mijlociu Rădenii se află în aria culturii Costișa, iar Kryžovlin, în cea a culturii Komarov⁴⁷, culturi în unele privințe înrudite, cu o motivistică geometrică foarte simplă (mai ales triunghiuri hașurate)⁴⁸. Pe de altă parte, evoluția mai târzie a culturii Costișa — cultură a cărei arie de răspîndire propriu-zisă se limitează la județul Neamț — este în mare parte necunoscută⁴⁹. În Moldova, motivul cîmpului de romburi hașurate se mai întîlnește abia în decorul culturii halstattiene timpurii Brad—Cozia în secolul X î.e.n., de altfel foarte rar și dispus pe corpul vasului⁵⁰.

Această trecere în revistă arată limpede că decorul de pe toarta ceștii nr. 1 de la Rădeni nu poate servi în mod decisiv la precizarea cronologică și culturală a tezaurului, dar nici nu se opune încadrării propuse pe baza analizei formei vaselor. Nici comparația cu decorul gravat de pe unele topoare de bronz, cu disc, cum sînt cele din depozitul de la Ighiel, jud. Alba (în aria culturii Wietenberg), pe care apar cîmpuri de romburi hașurate, nu este în măsură să restrîngă intervalul pe care-l urmărim, neieșind din caracterul general al motivisticii epocii bronzului⁵¹. Cel mult s-ar putea constata că decorul rectiliniar de pe ceașca de la Rădeni contrastează cu cel curbiliniar meandric de pe discurile de la Vălciștră, asemenea situației de pe topoarele de luptă sau pumnalele de bronz. Ar fi însă riscant să se tragă concluzii, altele decît cele cu totul generale, din paralela cu evoluția motivisticii de tip Apa-Hajdúsámson, curbiliniară, de sorginte așa-zisă miceniană, și cea de tip rectiliniar, de origine tradițională „locală”⁵². Această paralelizare ar cîștiga numai dacă am dovedi în mod indiscutabil că tezaurele aparțin secolelor XVI—XV î.e.n. Cum sînt însă mai multe șanse pentru o datare în perioada ulterioară secolului XIV, comparația sugerată apare irelevantă. Desigur, în contextul de față nu putem ignora motivele curbiliniare, meandrice, de pe discurile mari de la Vălciștră, care, după cum am arătat mai sus⁵³, au servit ca punct de plecare pentru o încadrare în vremea mormintelor puț de la Micene și în etapa imediat următoare. Aceste comparații se pierd în generalitate dacă ies din aria pe care o studiem aici, în schimb, remarcăm că motivistica curbiliniară nu este străină ceramicii culturilor de la Dunărea de jos, nici chiar în faza finală a epocii bronzului⁵⁴, chiar dacă nu vom întîlni o replică exactă a decorului de pe discul de la Vălciștră. Această ornamentație

se putea deci foarte bine menține și după ce a dispărut, în secolul XII, de pe ceramică, odată cu preferințele pentru decorul canelat⁵⁶.

Aria în care se plasează cele trei descoperiri studiate în lucrarea de față cuprinde culoarul de-a lungul căruia s-au difuzat influențele heladice spre stepele nord-pontice și invers. Și această arie, ca întregul sud-est european, se află sub o puternică influență sudică în tot cursul epocii bronzului, influență care capătă un impuls deosebit începînd cu perioada mormintelor puț (secolul XVI). Cum s-a arătat în repetate rînduri, vechile și noile descoperiri ilustrează din plin rolul pe care l-a avut impactul influenței miceniene în declanșarea unui nou impuls în evoluția culturii materiale și spirituale în toată perioada de mai bine de trei veacuri care au urmat secolului XVI⁵⁶. Așa cum am precizat mai sus, în acest context mai general trebuie și pot fi explicate diferitele relații între Vălciștrău și cultura miceniană. În afara celor deja amintite în literatură⁵⁷, atragem atenția asupra unei cești de aur din mormîntul I al camerei funerare 10 de la Dendra (Argolida). Piesa, confecționată dintr-o foaie de aur, pe calapod, are o toartă lucrată separat, prinsă de vas cu nituri. Marginile torții, nervura centrală, marginea vasului și marginile frizei decorative de pe corp, sînt brăzdate de linii asemenea torții ceștii de la Vălciștrău și după stilul micenian. Decorul este spiralo-mean-dric, iar fundul profilat. Prin context, piesa poate fi datată începînd cu mijlocul secolului XV⁵⁸. În limitele metodei pe care ne-am propus-o, descoperirea de la Dendra, deși nu reprezintă un punct de referință cronologic, oglindește mai degrabă existența unor piese prototip care au putut inspira, într-o perioadă largă, desigur și anterioară, meșteșugul lucrării vaselor de aur din spațiul balcano-carpatic.

Dacă la începutul epocii fierului, începînd cu secolul XII, influența heladică se face sensibil mai puțin simțită, se constată în schimb o intensificare a relațiilor între spațiul balcanic și cel est-carpatic. La sfîrșitul epocii bronzului, Rădenii și Kryžovlin se includ în aria complexului cultural Noua—Sabatinovka—Coslogeni, compus din grupuri bine individualizate, dar avînd ca numitor comun o puternică amprentă răsăriteană, oglindită mai ales în caracterul predominant pastoral al economiei în zonele de la răsărit de Carpați și la Dunărea de jos. În aceeași perioadă, zona Vălciștrăului constituie centrul altui complex cultural — Zimnicea-Plovdiv — care se deosebește prin structura sa de grupurile răsăritene, în ciuda unor influențe reciproce, ce dovedesc contacte frecvente. Nu știm în ce măsură această divizare culturală, urmată în etapa următoare (secolul XII) de o restructurare a ariilor de răspîndire a grupurilor culturale (aparitia ceramicii canelate, a culturii Babadag, aceasta din urmă vîdînd, în secolul X, o extindere a ariei sale spre Moldova), reflectă și modificări etnice sau, în caz afirmativ, cît de importante vor fi fost ele⁵⁹. Acesta este tabloul în perioada cu cea mai mare probabilitate pentru încadrarea tezaurului nostru. Cele trei descoperiri conturează, ce-i drept o arie tipologică, care ar putea fi ecoul unor obiceiuri comune în ceea ce privește întrebuințarea vaselor din metal nobil, dar, aceste fapte sînt deocamdată insuficiente pentru a ilustra o unitate culturală supraregio-

nală. Totuși ideea existenței unei astfel de unități n-ar trebui pierdută din vedere.

★

Diferitele păreri urmărind interpretarea tezaurului de la Vălciștrău pot fi împărțite, în mare, în două categorii : 1. Acesta este compus din piese produse undeva în zonele cu civilizații înaintate și au ajuns în nordul Balcanilor fie ca pradă de război, fie sub formă de daruri ; 2. piesele reprezintă produse locale și, ținând seama de caracterul lor neobișnuit, destinația lor era în legătură cu cultul ; este și părerea lui Mikov ⁶⁰.

Descoperirile de la Kryžovlin și, în special, de la Rădeni, elimină în mare parte ipotezele din prima categorie. Măcar ceștile sînt produse locale și nu vedem de ce și celelalte obiecte n-ar fi avut aceeași origine. Cel mai probabil este ca piesele să fi constituit un ansamblu cu o destinație cultică precisă ⁶¹. Posibilitatea ca obiectele recuperate să fi alcătuit doar o parte a unui întreg ipotetic ni se pare mai puțin probabilă. Cel mult putem să ne închipuim ca alte obiecte lucrate din materiale obișnuite (bronz, ceramică) din acest presupus ansamblu să nu fi fost depuse împreună cu exemplarele din aur. Este evident că în această vreme, cînd bronzul se găsea pe toate cărările și pierduse în mare parte din valoarea pe care o deținuse în cursul epocii bronzului propriu-zise, aurul se detașa din ce în ce ca un metal prețios, fapt ce ar putea explica de ce apare în depozite, de cele mai multe ori neasociat cu alte metale.

Dacă tezaurul de la Rădeni, format exclusiv din cești, va fi avut la origine o destinație similară celui de la Vălciștrău este problematic, dar nu imposibil. În stadiul de față al cunoștințelor, elementul de referință este caracterul de „depozit de cești”. Acest tip de depozite, alcătuit mai ales din vase ceramice, apare către mijlocul epocii bronzului în diferite zone ale Europei sud-estice pentru a deveni din ce în ce mai frecvent spre sfîrșitul acestei epoci, atît în sud-estul Europei, cît și în centrul continentului ⁶². Părerea, potrivit căreia aceste depozite de vase reflectă practici de cult (ofrande, libații în legătură cu ritualul funerar etc.), ni se pare cea mai plauzibilă. A face deci o relație în acest sens și cu tezaurul de la Rădeni, care provine tocmai din perioada cînd acest obicei era în toi, este foarte firesc. Remarcăm că depozitul de la Rădeni este poate cel mai la răsărit situat din această serie de monumente arheologice, totuși bogat reprezentată în spațiul carpato-dunărean, de unde mai provine încă un depozit de cești de aur : cel din Bihor, despre care am amintit mai sus ⁶³ și care, deși, poate ceva mai timpuriu, nu este totuși foarte depărtat în timp de cel din Moldova ⁶⁴.

★

Rezumînd această discuție reținem ca mai importante următoarele :

1. Ceștile de aur de la Rădeni, Kryžovlin și exemplarul cu două torți de la Vălciștrău constituie o serie tipologică de sine stătătoare, descoperirile fiind independente.

2. Comparațiile cu formele corespunzătoare din ceramica culturilor situate în zona delimitată de cele trei descoperiri reprezintă cea mai sigură cale pentru a restrînge datarea acestor tezaur. Deși se poate

avea în vedere intervalul secolelor XV—X î.e.n., argumentele cele mai pertinente se restrâng la perioada secolelor XII—XI, cel puțin în cazul Vălcitrănului⁶⁵; în ceea ce privește tezaurul de la Rădeni putem considera o perioadă ceva mai largă.

3. Problematica acestor tezaure este strâns legată de cea a aspectelor culturale din zona în care au fost descoperite. Din noianul de încercări de a explica și data depozitul de la Vălcitrăn, făcute înaintea publicării descoperirilor de la Rădeni și Kryžovlin, socotim ca folositoare în special acelea care au în vedere evoluția cultural-istorică din aria respectivă sau scot în evidență relații în acest spațiu⁶⁶.

NOTE

1 Cele trei vase au fost preluate de la profesorul de istorie C. Pușcașu, care răspundea de muzeul școlar din Rădeni. Îi mulțumim călduros pentru amabilitatea cu care ne-a ajutat, precum și pentru informațiile pe care ni le-a pus la dispoziție. Descoperirea a format obiectul unor scurte prezentări în *Flacăra* (anul XXVII, nr. 39 (1216), din 28 septembrie 1978, p. 10) și în *Magazin istoric* (1982, 12, p. 22), ultimul reprodus și în ziarul *Ceahlăul* (anul 16, nr. 2376 din 7 ianuarie 1983, Piața Neamț).

2 Și în acest caz, după cum s-a dovedit și pentru monedele antice, fenomenele de coroziune și de difuziune au favorizat migrarea spre exterior și chiar eliminarea metalelor inferioare din compoziție, ridicând astfel titlul metalului prețios (Cf. E. R. Caley, *On the Occurrence of Abnormally Low Weight and Specific Gravity in Ancient Coins*, în *Revue Numismatique*, 3(2), 1964, p. 51-53; J. G. Milne *Comments on Corrosion of Ancient Coins*, în *Revue Numismatique*, 3 (3), 1946, p. 95; H. Jedrzejewska, *Zagadnienia korozji metali w numizmatyce*, în *Wiadomości Numizmatyczne*, 3 (3-4), 1959, p. 199-208; J. Condamine și M. Picon, *The Influence of Corrosion and Diffusion on the Percentage of Silver in Roman Denarii*, în *Archaeometry*, 7, 1964, p. 98-105; J. Lafaurie, în *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 25 (2), 1970, p. 491 și urm.

3 Din apropiere s-a cules un fragment de toartă cu buton, aparținând unei cești din cultura Noua, fapt care poate atesta existența unei stațiuni de acest tip. Potrivit unei informații culese de la un alt localnic, tezaurul ar fi fost descoperit chiar în albia pârului Rădeanca. Aceste date n-au putut fi confirmate, dar sînt în măsură să arunce o umbră asupra celorlalte informații expuse mai sus. Rădenii se află la mică depărtare de valea Moldovei, în zona subcarpatică. În hotarul satului au putut fi depistate mai multe așezări (cultura Cucuteni, cultura dacilor liberi și o stațiune din secolele VI—VII e.n.).

4 Fragmentele au fost recuperate de la un bijutier din Oradea, căruia îi fusese răzărind încredințate de către o locuitoare din Rădeni spre a face o bijuterie. Potrivit cercetărilor întreprinse de autorități piesele ajunseseră în posesia respectivei locuitoare indirect de la descoperitorul tezaurului.

5 Piesele au fost deja depistate în urma anchetei întreprinse de autorități și au fost predate direct filialei județene a Băncii Naționale, fiind ulterior expediate la București.

6 Relatări verbale.

7 G. A. Dzis-Rajko și I. T. Černjakow, în *Sovetskaja Arch.*, 1981, 1. p. 151 și urm.

8 V. Mikov, *Zlatnoto sâkrovište ot Vălcitrăn (Le trésor d'or de Valcitrăn)*, 1958, p. 8 și urm., fig. 2, pl. 3-5.

9 Cum remarcă V. Pingel (în vol. *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Prähistorische Archäologie Südosteuropa*, Herausgegeben B. Hänsel, 1, 1982, p. 176), acest vas odată umplut, avea o capacitate de 15 kg, greutate ce nu corespunde rezistenței torților. Vasul plin nu putea fi purtat; avea deci o funcție staționară.

- 10 V. Mikov, *op. cit.*, p. 10, fig. 3/4 ; pl. 6-11.
- 11 G. A. Dzis-Rajko și I. T. Černjakow, *op. cit.*, p. 154 și urm.
- 12 O trecere în revistă a principalei bibliografii despre Vălcițrân la Dzis-Rajko/Černjakow, *op. cit.*, p. 156 și urm. ; V. Pingel, *op. cit.*, p. 173 și urm. și M. Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, p. 48 și urm. Tezaurul a fost descoperit în anul 1924 și a fost pentru prima oară publicat de către B. Filov (*IzvestijaSofia*, 3, 1925, p. 232), care l-a considerat protobulgar. A fost pentru prima dată datat în epoca bronzului — în perioada premiceniană — de către I. Andrieșescu (AARMSI, seria III, tom V, 1926, p. 10 și urm.), lucrare însoțită de o lungă notă a lui Vasile Pârvan, care pledează pentru o datare „în ultimul sfert al mileniului II”, perioada de maximă dezvoltare a orfevrăriei nord-tracice (V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 294 și 331). Istoricul cercetării pînă în anii 50, vezi la V. Mikov, *op. cit.*, p. 17 și urm.
- 13 H. Seyrig, în *Syria*, 31, 1954, 3-4, p. 222 și urm. ; V. Popović, în *Révue Archéologique*, 2, 1959, p. 106 și urm.
- 14 V. Pingel, *op. cit.*, p. 182 și urm. Pentru El-Tod și Alaça Hüyük, vezi H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, III : *Kupferzeit*, 1974, p. 818 (El-Tod), pl. 114-115 (ceașca la pl. 114/127), p. 853 (Alaça Hüyük), pl. 309-313. A se avea totuși în vedere profilarea corpului unei cupe de argint din „Euboia” (mormint ? loc de descoperire necunoscut), considerată ca produs al unei puternice influențe anatoliene, dacă nu chiar import, și datată în a doua jumătate a mileniului al III-lea (H.-G. Bucholz și V. Karageorghis, *Altägäis und Altkypros*, 1971, nr. 1081).
- 15 A. Mozsolics, în *BerRGK*, 46-47, 1965—1966 (1968), p. 11. Vezi acolo analogii citate. Pentru cupa de la Micene : G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai*, 1930, pl. 111, nr. 351. De remarcat și factura tortilor de pe o ceașcă din același mormint (IV) : *ibidem*, pl. 108, nr. 440 ; acestea sînt însă lucrate separat și prinse de vas cu nituri. Cf. și alte vase analoage la E. Sprockhoff, în *Germania*, 39, 1961, 1-2, p. 11 și urm.
- 16 A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 15 ; V. Pingel, *op. cit.*, p. 177 ; analogia cu cupele din Bihor fusese scoasă în evidență și de către P. Reinecke (*Germania*, 9, 1925, p. 50 și urm.).
- 17 Mozsolics, *op. cit.*, p. 56, pl. 4-10.
- 18 *Ibidem*, p. 48, pl. 12.
- 19 G. A. Dzis-Rajko și I. T. Černjakow, *op. cit.*, p. 156 și urm.
- 20 Observația făcută de mult de P. Reinecke (*op. cit.*, p. 50 și urm.) asupra asemănării de stil între decorul de pe acul de la Borodino și cel de pe discurile mari de la Vălcițrân (cf. și Dzis-Rajko/Černjakow, *op. cit.*, p. 157) este sugestivă înainte de toate prin faptul că cele două descoperiri se află în aceeași arie și nu indică neapărat o contemporaneitate. Pe de altă parte, același detaliu stilistic (flancarea motivului meandric cu un șir de puncte) comparat cu piese din altă arie, de pildă din bazinul Tisei (cf. V. Pingel, *op. cit.*, p. 177), apare mai puțin relevantă, înscrind-se în categoria generalităților stilistice ale epocii respective.
- 21 N. M. Smagilii și I. T. Černjakow, în *Sovetskaja Arch.*, 1. 1970, p. 108 și urm. ; G. A. Dzis-Rajko și I. T. Černjakow, *op. cit.*, p. 159, fig. 4/12.
- 22 B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, 1976, p. 39 și 41, pl. 1-3.
- 23 A. Vulpe, în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 485 și urm.
- 24 S. Morintz și N. Angheliescu, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 373 și urm. ; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1976, p. 120 și urm., fig. 60 ; B. Hänsel, *op. cit.*, p. 73 și urm. Părerea lui G. B. Rutter (*AJA*, 79, 1975, p. 17 și urm.), potrivit căreia o serie de materiale lucrate cu mîna, găsite într-un nivel LH III C incipient la Korakou, ar fi de origine Coslogeni sau Babadag nu a fost confirmată. În schimb relațiile dintre Macedonia și aria culturii Coslogeni sînt puse în lumină prin unele materiale apărute în săpăturile de la Kastanas : (A. Hochstetter, în vol. *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, *op. cit.*, p. 108). Pentru aceeași temă, dar privind unele tipuri de bronzuri, cf. B. Hänsel, în *PZ*, 48, 1973, p. 200 și urm. și A. Hochstetter, în *Germania*, 59, 1981, 2, p. 239 și urm.

25 V. Mikov (*op. cit.*, p. 51 și urm.) datează tezaurul în secolul VIII, convins că este de origine cimmericiană (vezi și critica formulată de către B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen...*, p. 192); altminteri majoritatea analogiilor cu diverse piese ceramice, propuse de Mikov (*op. cit.*, p. 25 și urm.) s-au dovedit corecte.

26 V. Pingel, *op. cit.*, p. 178. Discurile de bronz, asemănătoare ca formă, dar substanțial mai mici, care au fost descoperite atât în Grecia, cât și în Europa centrală, interpretate ca falere (așa G. v. Merhart, în *JahrbRGZM*, 3, 1956, p. 28) sau ca plăci de centuri (așa la W. Radt, *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronze-funden*, PBF, XX/1, Herausgegeben H. Müller-Karpe, 1974, p. 129) nu pot fi luate în considerare în contextul de aici, deși se datează în perioada de față (secolele X—IX : Vergina).

27 Așa V. Pingel, *op. cit.*, p. 178 ; M. Rusu, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 40, nota 49, crede că piesa servea pentru amestecarea singelui la jurămintele solemne.

28 M. Gramatopol, *op. cit.*, p. 53 și urm.

29 E. Dunăreanu-Vulpe, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936 (1938), p. 158, fig. 6-7 ; V. Mikov, *op. cit.*, p. 26, fig. 10.

30 Cf. și A. Vulpe, în *JahresberInstitutVorgeschFrankfurt/M*, 1977 (1978), p. 104, fig. 3/1, 17.

31 B. Hänsel, *op. cit.*, passim, pl. I, II ; S. Morintz, *op. cit.*, passim, fig. 31-35 (Zimnicea—Plovdiv, Verbicioara), 40—41 (Govora), 42-47 (Tei), 56—57 (Monteoru, Balintăști—Cioinagi), 70—71 (Coslogeni ; vezi în special profilarea torții în partea unde se îmbucă cu corpul vasului : fig. 70/1 ; 71/6), 88 (Noua).

32 V. Mikov, *op. cit.*, p. 29, fig. 16-19.

33 A. D. Alexandrescu, în *Dacia*, N. S., 22, 1978, p. 119 și urm., fig. 4-6 ; inventarul metalic, conștient mai ales din cuțitașe de bronz, este tipic fazei finale a bronzului și perioadei Ha A în general (*ibidem*, p. 120).

34 Această datare („althallstattzeitlich”) a fost sugerată și de către B. Hänsel, tot pe baza analogiilor ceramice ; studiul promis n-a fost însă redactat (*op. cit.*, p. 44, nota 126).

35 I. Stratan și A. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, 1. p. 52 și 57.

36 *Ibidem*, pl. 8/26, 32 etc., 10/50-52 etc. (ceșcuțe cu o toartă) ; pl. 7/56 ; 9/55 etc. (ceșcuțe cu două torții).

37 Pentru cronologia și implicațiile mai generale ale tumulului de la Susani, vezi *op. cit.*, p. 53 și urm.

38 B. Hänsel, *op. cit.*, p. 134 și urm., pl. 54/4 (Cozia), 54/9 (Botoșana), pl. V/1-3, 15 (repertoriul formelor din grupul Babadag).

39 Se cuvine totuși remarcat că și torțile multor vase de aur, de alte tipuri decât cele studiate aici, prezintă asemănări cu modul de lucru al vaselor de bronz, începînd cu ceașca de aur de la El-Tod, amintită mai sus, și continuînd cu majoritatea ceștilor din Egeea și din restul continentului european (vezi printre altele Bucholz și Karageorghis, *op. cit.*, p. 84 și urm. ; H. Mathäus, *Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur*, în *PBF*, II/1, 1980, passim ; cf. în general și E. Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit*, 1930 ; *idem*, în *Germania*, 39, 1961, 1—2, p. 11 și urm. ; G. Eogan, în *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 81, C, nr. 14, 1981, p. 345 și urm.).

40 K. Horedt, în *Dacia*, N. S., 4, 1960, p. 115 și urm., fig. 6/4, 12 ; 8/5, 9, 13 ; N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României (așezarea Wietenberg de la Derșida)*, 1980, p. 51 și urm., pl. 15/2 ; 16/4 ; 19/1, 5, 8 ; 35/25-27. Vezi și decorul restaurat de pe unele cărucioare de lut din așezări Wietenberg (Gh. Bichir, în *Dacia*, N. S., 8, 1964, p. 70, fig. 4/2, 3).

41 Vezi în special cămășirul de la Dumbrăvița, jud. Bistrița-Năsăud (T. Sorocanu și A. Retegan, în *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 195 și urm., fig. 4/1 ; 7/2 ; 9/1 ; 13/3 ; 16/3 ; 17/2 ; 24/15, 16). Cf. și Z. Székely, în *Materiile*, 7, 1961, p. 187, fig. 11/1, 5 (Nicoleni, jud. Harghita).

42 Vezi M. Florescu, în *Danubius*, 5, 1971, p. 37 și urm.

43 A. Vulpe, în *Dacia*, N. S., 9, 1965, p. 126 și urm.

44 V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 101 și urm., fig. 28/5, 6 ; 30/1, 3. 6 (faza Tei = Tei—Stejar) ; pl. 33/3, 6 (faza Tei IV = Tei—Fundeni) ; cf. și S. Morintz, *op. cit.*, p. 71 și urm., fig. 46/4-6 ; 47/1.

45 B. Hänsel, *op. cit.*, p. 76 și urm., pl. 9/2 ; 36/4, 7.

46 V. Mikov și N. Džambazov, *Devetaškata Peștera*, 1960, p. 132, fig. 97/e, i.

47 I. K. Swiesznikow, *Kultura Komarowska*, *ArchPolSKI*, 12, 1967, p. 39 și urm.; S. S. Berezanskaja, *Srednii period bronzovogo veka v severnoi Ukraine*, 1972, p. 125 și urm., fig. 45-46.

48 A. Vulpe, în *Dacia*, N. S., 5, 1961, p. 105 și urm., fig. 4-7.

49 Din etapa premergătoare culturii Noua provine un fragment de toartă decorată la exterior cu un șir de romburi hașurate, descoperit la Corlăteni, jud. Botoșani, considerat ca oglindind o tradiție a culturii Costișa (A. C. Florescu, în *ArchMold*, 2—3, 1964, p. 168 și urm., fig. 17/10).

50 B. Hänsel, *op. cit.*, p. 134 și urm., pl. VIII/11, 25.

51 A. Vulpe, *Die Äste und Beile in Rumänien*, I, *FBF*, IX, 2, 1975, nr. 315, 316, pl. 64 (Ighiel).

52 H.—J. Hundt, în *JahrbRGZM*, 17, 1970, p. 35 și urm.

53 V. Pingel, *op. cit.*, p. 180.

54 Ne referim în special la motive spiralice redată în stil dărmic, precum spirale înlăntuite, vârtejuri etc. sau meandre. Pentru grupul Govora: B. Hänsel, *op. cit.*, pl. 4/6; 5/2; 6/3, 11. În cultura Tei ele sînt caracteristice fazei Tei III (Stejar): V. Leahu, *op. cit.*, p. 109 și urm., fig. 29; 31/1, fiind rare în fazele tîrzii: A. Vulpe, în *Dacia*, N. S., 8, 1964, p. 323, fig. 4/2. În cultura Monteoru apar în fazele tîrzii, mai ales în necropola de la Pietroasa Mică: A. Oancea, în *Dacia*, N. S., 25, 1981, p. 131 și urm., fig. 8/2; 10/2; 16/4, 5; 20/1. Pentru exemple pe ceramică din Macedonia, analoagă și contemporană culturilor de mai sus, vezi S. Morintz, *op. cit.*, p. 79 și urm., fig. 48 și A. Hochstetter, *op. cit.*, în *PAS* 1 1982, p. 99 și urm.

55 Cum ar dovedi-o și stelele de marmură de la Razlog, din sud-vestul Bulgariei, datate de către B. Hänsel (*Germania*, 47, 1969, 1—2, p. 62 și urm., fig. 1-2) la începutul epocii fierului, datare verosimilă chiar dacă sfîrșitul epocii bronzului nu poate fi nici el exclus.

56 Vezi puncte mai noi de vedere la B. Hänsel, în *PAS*, 1, 1982, p. 1 și urm. și A. Vulpe, în *PAS*, 1, 1982, p. 321 și urm.

57 Vezi mai sus notele 12-15.

58 A. W. Persson, *New Tombs at Dendra near Midea*, 1942, p. 74, fig. 88, pl. 6; Bucholz/Karageorghis, *op. cit.*, nr. 1117.

59 S-au exprimat păreri diferite din care spicuim: A. C. Florescu, în *Dacia*, N. S., 11, 1967, p. 59 și urm.; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen...*, p. 65 și urm. și 105 și urm. (Vezi recenzie la A. Vulpe, în *Germania*, 57, 1979, p. 209); S. Moritz, *op. cit.*, p. 93 și urm. și în special p. 155 și urm. Mai recent, vezi M. Florescu, în *Materialie*, Brașov, 1981, (1983), p. 119, cu nota 26.

60 V. Mikov, *op. cit.*, p. 47.

61 Este și părerea lui V. Pingel (*op. cit.*, p. 179).

62 Despre depozitele de vase — cele mai multe fiind depozite de cești și străchini — s-a ocupat mai pe larg C. Eibner, în *ArchAustriaca*, 46, 1969, p. 19 și urm.; despre cele din aria lusaciană vezi F. Horst, în: *Geneza kultury luźickiej na terenie Nadodrza (Materiały Konferencyjne Polska Akad. Nauk. Oddział we Wrocławiu. Sekcja archeologiczne*, 1977), p. 109 și urm.; cele din România au fost enumerate cu prilejul publicării tumulului de la Susani (I. Stratan și A. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, p. 46).

63 Vezi mai sus nota 17.

64 Un indiciu pentru datarea ceștilor de aur din Bihor și pentru o rela-tivă contemporaneitate a acestora cu tezaurul de la Vălcitrăn este oferit de diadema din tablă de aur din recent descoperitul tezaur de la Hinova, jud. Mehedinți (M. Davidescu, în *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 7 și urm.; idem, în *Arhivele Olteniei*, S. N., 1, 1981, p. 41 și urm.; idem, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 5 și urm.; acest din urmă studiu este bilingv, în română și franceză, și însoțit de fotografii color). Pe această piesă se repetă de 14 ori un motiv spiralo-meandric asociat cu cercuri cu punct central, întregul motiv fiind înscris în cercuri concentrice. Asemănarea cu motivul ornamental redat pe fundul ceștii nr. 4 din Bihor este evidentă, atît prin dispunerea meandrelor, cît și prin încadrarea cercurilor cu punct (compară piesa de la Hinova cu A. Mozsolics, *op. cit.*, pl. 10/a). Cum tezaurul de la Hinova este bine datat prin vasul bitronconic decorat cu caneluri (de tip Virtop: M. Davidescu, în *Thraco-Dacia*, 2, 1981, fig. 7/1), în care fusese ascuns, precum și prin

unele piese cu analogii în depozitele de bronzuri (în special brătară lată, străbătuță de coaste în relief : *ibidem*, fig. 9/1) din seriile Uriu sau Cincu—Suseni — deci cuprinde tipuri ce au circulat în secolele XIII—XII, fiind depuse într-un vas databil în secolele XII—XI —, putem presupune aceeași datare și pentru depozitul de cești din Bihor. Chiar dacă comparația între motivele de pe diadema de la Hinova și vasul din Bihor pe de-o parte, și cel de pe discurile mari de la Vălcițrân, pe de alta se mărginesc la stilul ornamentului curbiliniar meandric în sens general, este interesant că toate aceste descoperiri, abordate pe căi diferite, se cuprind, în linii mari, în aceeași vreme : secolele XIII—XI î.e.n. Această scurtă discuție pune în lumină existența, în spațiul carpato-dunărean, a unui stil decorativ spiralo-meandric într-o epocă sensibil mai târzie decât cea a orizontului Apa—Hașdúsámsón, stil care persistă și după stingerea influențelor civilizației miceniene clasice.

65 Merită subliniată coincidența datării propuse aici cu cea de mult sugerată de către Vasile Pârvan pentru tezaurul de la Vălcițrân, în nota la studiul lui I. Andriesescu, supra nota 12. Argumentația lui Pârvan, întemeiată pe de-o parte pe materiale arheologice (în special analogii în depozitele de bronzuri) considerabil mai puține decât am avut acum la dispoziție, pe de altă parte pe considerații istorice („tezaurul nu poate fi mai nou de 1000 deoarece nu este posibil ca migrațiile cimmeriene să fi început mult înainte de această dată”), poate părea astăzi puțin naivă, dar vedește de fapt, așa cum bine scria Ion Nestor (*BerRGK*, 22, 1933, p. 105, nota 423) „genialitatea intuițiilor, rigurozitatea științifică a metodei lui”. De remarcat că I. Nestor, tratînd, la rîndul lui, tezaurul de la Vălcițrân, s-a lăsat influențat de păreri și metodele lui P. Reinecke (*Germania*, 9, 1925, p. 50 și urm.), a cărui încadrare în așa-numitul cerc cultural nord-traco-cimmerian, deci puțin înainte de apariția sciților, o consideră ca fiind cea justă (I. Nestor, *op. cit.*, p. 123) : secolul VII î.e.n. !

66 După terminarea lucrării de față am luat cunoștință de recent apărutului articol al lui A. Bonev despre 'datarea tezaurului de la Vălcițrân' (*Studia Praehistorica Sofia*, 7, 1984, p. 164 și urm.). Aducînd și el noi analogii, încă neexploitate, din aria egeică, printre care și mai sus-amintita ceașcă de la Dendra, ajunge la concluzia că tezaurul se datează în a doua jumătate a secolului XIV sau în jur de 1300, deci în intervalul de timp pe care noi îl considerăm ca cea mai timpurie posibilitate de datare.

Pe de altă parte M. Garașanin (*Studia in honorem V. Beșevliev*, Sofia, 1978, p. 284 și urm., articol pe care nu l-am putut consulta decât acum) înclină spre o datare a tezaurului împinșat pe baza relațiilor dintre decorul vălurit al capacelor mari și motivistica culturilor balcano-carpătice din epoca bronzului pe de-o parte (Dubovac, Žuto-Brdo, Cîrna, Wietenberg) și, pe de altă parte, cu șabele cruciforme de bronz, ajurate, care apar în special în depozitele de tip Uriu sau Cincu-Suseni, adică în perioada Ha Al. Ultima etapă o consideră ca fiind cea mai târzie posibilitate de datare.

DER GOLDSCHATZ VON RĂDENI — NEAMȚ

(Zusammenfassung)

In dem kleinen Schulmuseum von Rădeni (Gemeinde Păstrăveni, Kr. Neamț) standen längere Zeit neben anderen archäologischen Funden aus verschiedenen Zeitaltern auch drei Gefäße (Abb. 1, 2/1-2), die aus dem Weichbild der Ortschaft stammten und ursprünglich für Messing gehalten wurden. V. Mihailescu-Bîrliba unternahm am 24. September 1977 eine Untersuchung an Ort und Stelle. Dabei stellte sich heraus, dass die Gefäße aus Gold bestehen, woraufhin sie sofort vom archäologischen Museum in Piatra Neamț übernommen wurden. Leider sind die Fundumstände ziemlich unklar. Aus Berichten des Ortsansässigen G. Nistor ergibt sich, dass dieser 1965—1966 bei Feldarbeit in einer nicht mehr festzustellenden

Tiefe mehrere verformte Metallgefäße mit Rost- und Grünspanflecken gefunden hat. Der vermutliche Fundort war die „În Finaț“ genannte Stelle bei „Corlăți“, etwa 400 m vom Westrand des Dorfes auf der zweiten Terrasse am linken Ufer des Baches Rădeanca, an einem sehr sanft nach Westsüdwest ansteigenden Hang. Der typische Waldboden ist heute beackert. Trotz aller Bemühungen — im Dezember 1977 fand eine Geländebegehung statt, und der Boden wurde in grossem Umkreis mit Metallsuchgeräten durchforscht — konnten keine weiteren Goldgegenstände gefunden werden. 1971 waren Bruchstücke eines Goldgefäße (Abb. 2/3) aus Rădeni ins Bukarester Nationalmuseum gelangt, die damals als Einzel Fund inventarisiert wurden. Spätere Untersuchungen ergaben die Herkunft von derselben Stelle und die Zugehörigkeit zum Schatz. 1979 wurden aus dem Besitz eines Einwohners von Rădeni Fragmente einer fünften Goldtasse (Abb. 2/4) übernommen, die 1980 in die Obhut der rumänischen Nationalbank gelangten.

Als wichtigste Punkte der Erörterung seien die folgenden zusammengefasst (Der Aufsatz erschien in deutscher Sprache in der *Prähistorische Zeitschrift*, 60, 1985, 1, S. 47 ff.):

1. Die Goldtassen aus Rădeni, Kryžovlin und das zweihenklige Stück aus Vălcițrân bilden eine eigenständige Typengruppe; die Funde stehen miteinander im Zusammenhang.

2. Die Vergleiche mit entsprechenden Keramikformen in der von den drei Funden unrisenen Zone bilden das beste Mittel zur schärferen Datierung dieser Schätze. Obwohl man den Zeitraum 15.—10. Jahrhundert in Betracht ziehen kann, lassen die stichhaltigsten Argumente auf das 12.—11. Jahrhundert schliessen, zumindest für Vălcițrân, für den Schatz von Rădeni kommt eine etwas längere Periode in Frage.

3. Die Problematik dieser Schätze ist eng mit derjenigen der Kulturgruppen in den Fundgebieten verknüpft. Aus der Fülle der Versuche zur Erklärung und Datierung des Schatzes von Vălcițrân, die der Veröffentlichung der Depots von Rădeni und Kryžovlin vorausgingen, haben sich vor allem diejenigen bewährt, die kulturhistorische Entwicklung in dem betreffenden Raum berücksichtigten oder solche Beziehungen zu diesem Gebiet hervorhoben.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Rădeni, Kr. Neamț. Hortfund. Goldtasse Nr. 1. M. 1 : 3.

Abb. 2. Rădeni. Hortfund. Goldtassen Nr. 2-5. 1 a-b Tasse Nr. 2; 2 Tasse Nr. 3; 3 a-b; Tasse Nr. 4; 4 a-c Tasse Nr. 5. M. 1 : 3.

Abb. 3. Kryžovlin, Kr. Balta, UdSSR. Goldtasse (nach Dzis-Rajko u. Černjakow).

Abb. 4. 1-5 Vălcițrân, Kr. Pleven, Bulgarien (Hortfund); 6-7 Zimnicea, Kr. Teleorman (6 Grab 5; 7 Grab 7). 1-5 nach Mikov; 6-7 nach Alexandrescu. Verschiedene Massstäbe.

Abb. 5. Fundorte: Rădeni, Kr. Neamț, Rumänien; Kryžovlin, Kr. Balta, UdSSR; Vălcițrân, Kr. Pleven, Bulgarien.

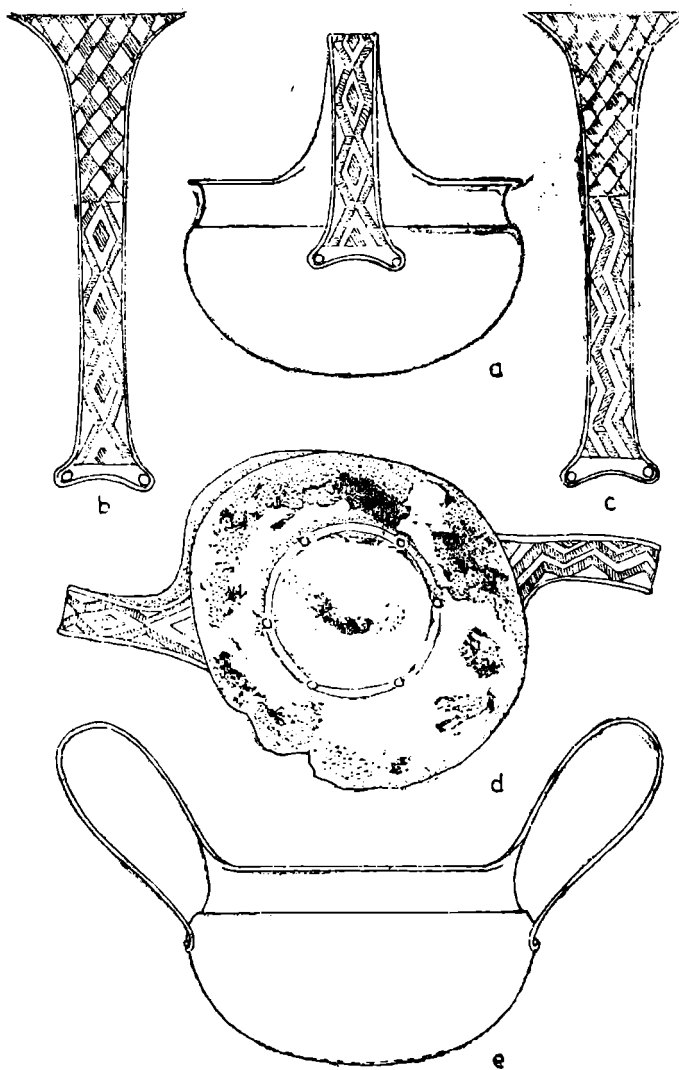

Fig. 1. — Rădeni, jud. Neamț. Tezaurul. Ceașca de aur nr. 1 Mărire : 1/3.

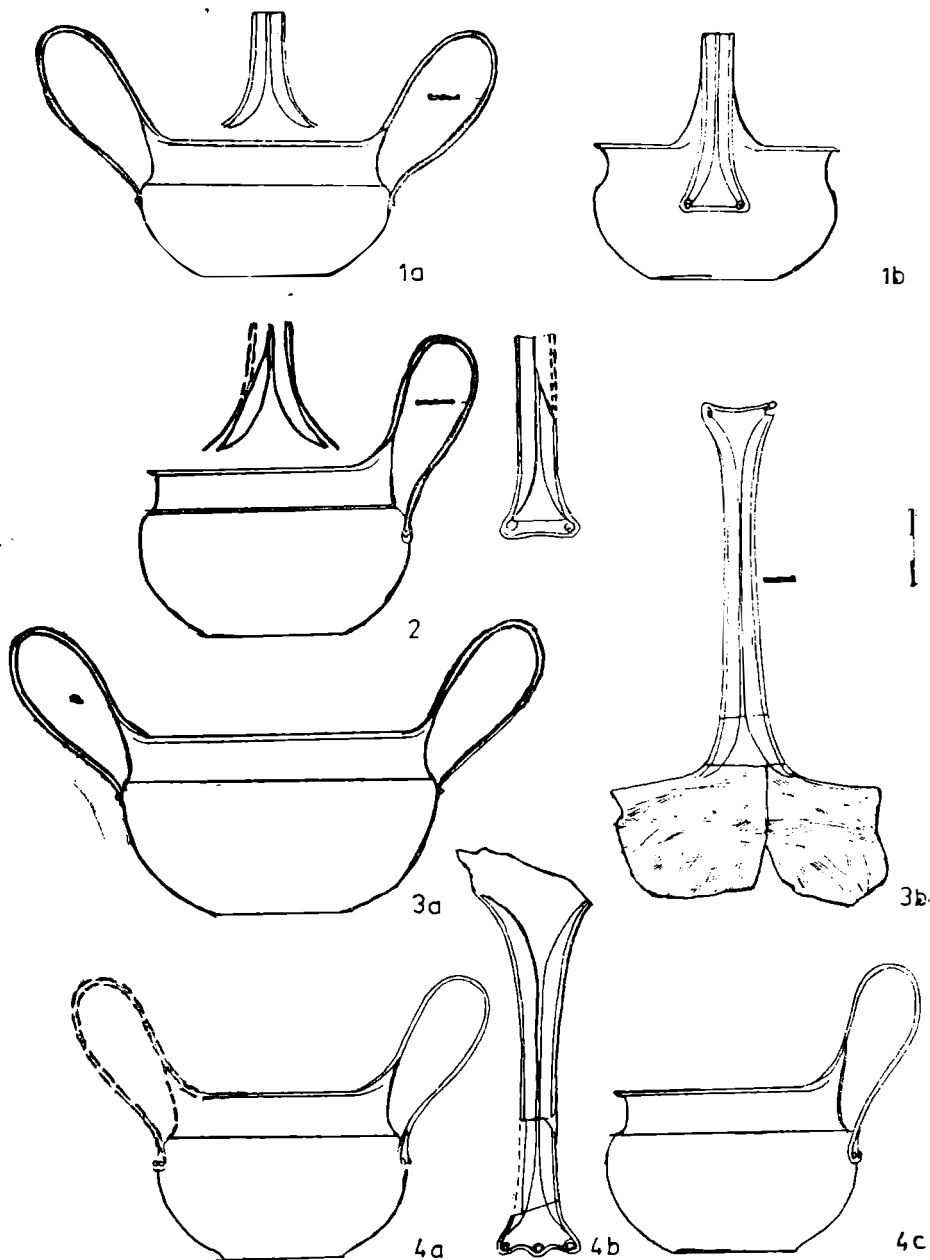
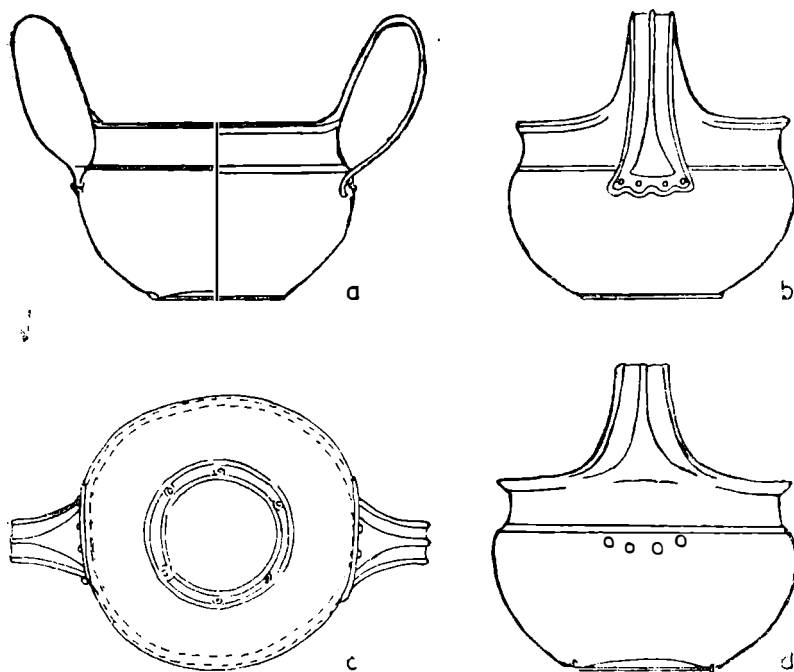

Fig. 2. — Rădeni. Tezaurul. Ceștiile nr. 2-5. 1 a-b ceașca nr. 2; 2 ceașca nr. 3; 3 a-b ceașca nr. 4; 4 a-c ceașca nr. 5. Mărime : 1/3.

Fig. 3. — Kryžovlin, jud. Balta, URSS. Ceașcă de aur (după Dzis-Rajko și Černjakow).

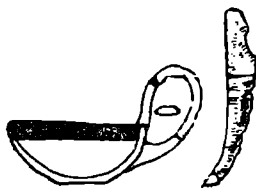
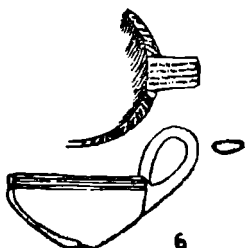
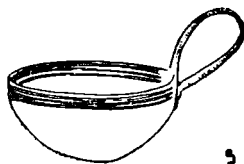
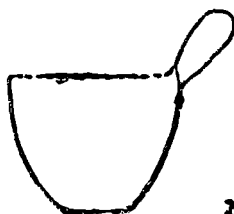
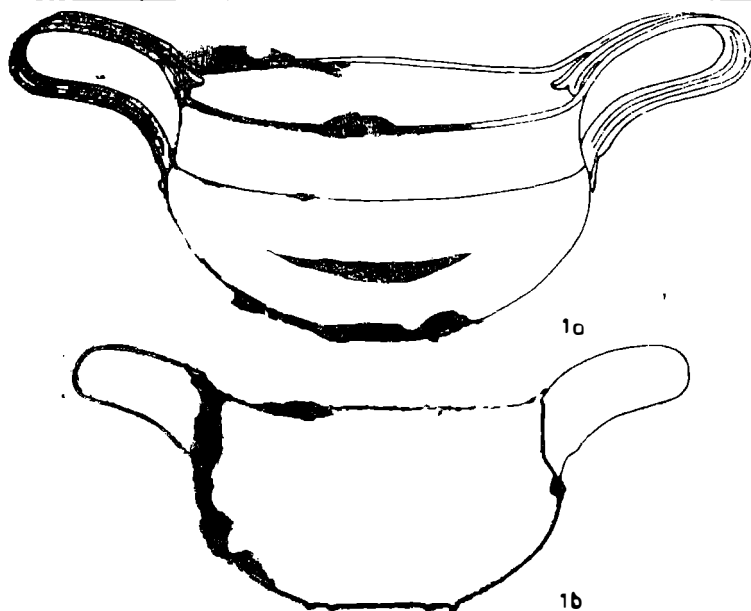

Fig. 4. — 1-5 Vălčitrăn, jud. Plevne, Bulgaria (tezaurul); 6-7 Zimnicea, jud. Teleorman (6 mormintul 5; 7 mormintul 7). 1-5 după Mikov; 6-7 după Alexandrescu. Diferite

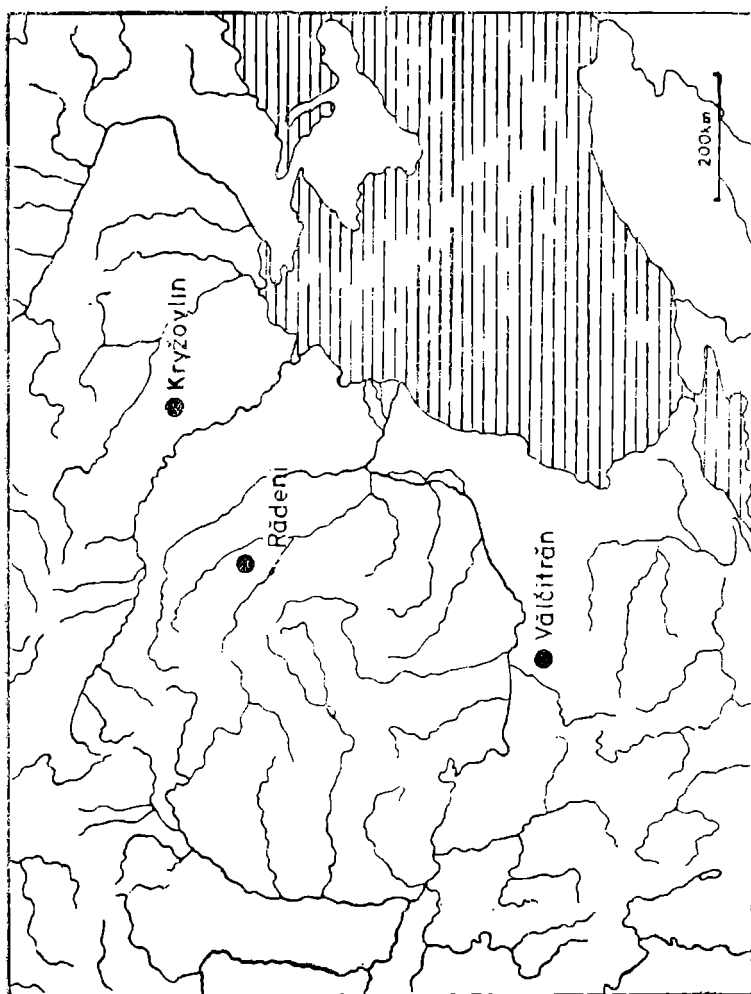

Fig. 5. — Harta cu descoperirile de la Rădeni, Kryžovlin și Vălcitrăn.

GRUPUL TĂMĂOANI. ASUPRA „ORIZONTULUI“ HALLSTATTIAN TIMPURIU CU CERAMICĂ INCIZATĂ DIN SUDUL MOLDOVEI

de A. LÁSZLÓ

Noțiunea de grup Tămăoani a fost introdusă în literatura de specialitate de B. Hänsel, dînd o nouă interpretare culturală și cronologică așezării eponime, datată inițial în sec. VI î.e.n.¹ În căutarea unui precursor local pentru grupul Cozia, cu ceramică imprimată, arheologul german a formulat ipoteza existenței și în Moldova a unui orizont cu ceramică incizată, corespunzător fazei Babadag I din regiunea istro-ponctică². Reluăm acum această problemă, punînd în discuție rezultatele cercetărilor mai recente. Spre deosebire de Hänsel, care trata grupul Tămăoani exclusiv ca un grup ceramic (keramische Fundgruppe), vom încerca, în limita posibilităților, să ne referim la toate aspectele care pot defini un grup cultural: aria de răspîndire, așezările, ritul și ritualul funerar, inventarul arheologic, originea, evoluția. În această imagine de ansamblu vor fi integrate și principalele rezultate ale săpăturilor noastre, efectuate la Tămăoani și Foltești în anul 1975³, publicate aici pentru prima dată.

Aria de răspîndire. Alături de așezarea de la Tămăoani, Hänsel include în acest grup următoarele descoperiri: Vinători, Rogojeni, Brăhășești, Țințeri-Herța și Cavadinesti. Săpăturile efectuate ulterior la Vinători nu numai că au confirmat existența aici a unui nivel de locuire cu ceramică incizată, în multe privințe asemănătoare cu cea de la Tămăoani, dar descoperirea unei cești și a altor cîteva fragmente ceramice cu un decor tipic pentru faza Babadag I a făcut posibilă și o sincronizare sigură cu Hallstattul timpuriu din Dobrogea⁴. De la Rogojeni Hänsel citează o ceașcă, descoperită întîmplător, pe care I. T. Dragomir o atribuie culturii Monteoru tîrzie⁵. Pentru Brăhășești sînt menționate trei fragmente ceramice, descoperite în urma unor cercetări de suprafață. Un fragment de strachină cu buza fațetată și un mic fragment ornamentat cu alveole pot fi atribuite, într-adevăr, Hallstattului (fără să putem face alte precizări), cel de al treilea fragment, cu decor incizat, aparține însă culturii Dridu!⁶ Descoperirile de Țințeni—Herța (pe teritoriul URSS) au fost atribuite, inițial, perioadei de tranziție și epocii bronzului⁷, iar A. Vulpe încadrîndu-le în cultura Basarabi⁸. În sfîrșit, la Cavadinesti au ieșit la iveală, cu ocazia săpăturilor efectuate într-un cenușar al culturii Noua, sporadice descoperiri hallstattiene fragmente de străchini cu fațete sau caneluri oblice pe buză și margine, un fragment ceramic ornamentat cu cercuri imprimate, un instrument de lut pentru ornamentarea ceramicii imprimate)⁹, care aparțin, probabil,

grupului Cozia sau fazei Babadag II. Prin urmare, dintre descoperirile citate de B. Hänsel, pot fi atribuite cu siguranță unui orizont cu ceramică incizată numai cele de la Tămăoani și Vinători. La acestea mai poate fi adăugată necropola de înhumăție de la Foltești¹⁰, o parte a ceramicii hallstattiene provenite din așezarea de la Suceveni¹¹, urmele de locuire atribuite fazei Babadag I de la Cindești¹² și, eventual, unele fragmente ceramice sporadice, descoperite în așezarea hallstattiană de la Brădicești¹³. Conform datelor disponibile astăzi, aria de răspândire a grupului studiat cuprinde, astfel, în principal, sudul Moldovei: Cîmpia Covurluiului (Foltești, Tămăoani, Vinători), inclusiv zona de contact cu Podișul Covurluiului, respectiv Depresiunea Elan—Horincea (Suceveni) și marginea sud-estică a Subcarpaților Vrancei (Cindești). Această descoperire din urmă face legătura, după cât se pare, cu cele înrudite din nord-estul Munteniei¹⁴. Dacă atribuirea culturală presupusă mai sus se dovedește justă, descoperirile de la Brădicești (Podișul Central Moldovenesc), deocamdată izolate, ar marca cea mai nordică apariție a ceramicii de tip Tămăoani.

Așezările sînt situate pe promontorii, izolate din terase inferioare prin virogi, uneori prăpăstioase. Singura stațiune aflată pe platoul întins al unei terase înalte este cea de la Cindești. Primul sistem de fortificație, constînd dintr-un val cu șanț adiacent, dublat poate de o a doua fortificație, realizat în perioada imediat anterioară, în vremea locuirii de tip Corlăteni, a fost folosit și întreținut și în timpul așezării aici discutate. Mai mult, se pare că tot acum „se va bifurca șanțul pe latura de SV a cetății, pentru a se crea astfel un obstacol suplimentar”¹⁵. Potrivit raportului preliminar, și sectorul A al așezării de la Vinători are „caracter fortificat prin amenajări”¹⁶, în legătură cu natura acestora nu ni se oferă, alte amănunte. La Suceveni locuirea, în această perioadă, a fost doar sporadică, fără să se formeze un nivel distinct din punct de vedere stratigrafic. La Cindești, Vinători și Tămăoani locuirea a fost mai intensă. În această așezare din urmă grosimea stratului de cultură este, în medie, de 0,25–0,30 m (fig. 2–4)¹⁷ iar la Vinători, potrivit textului raportului, variază între 0,30 și 1,20 m¹⁸.

Locuințele sînt, încă, prea puțin cunoscute. Pe baza unor fragmente de lipituri arse (prezentînd pe una din fețe amprente de stof), grupate pe zone mici, precum și a unor grupuri de fragmente ceramice s-a încercat să se determine, la Vinători, două locuințe de suprafață, fără să se poată preciza forma și dimensiunile lor¹⁹. La Tămăoani, atît în cursul săpăturilor mai vechi²⁰, cît și cu prilejul celor recente, au fost descoperite doar puține și sporadice fragmente de chirpic, cu amprente de trestie. Putem presupune, astfel, existența unor colibe simple, construite la suprafața solului, avînd o structură alcătuită mai ales din plante acvatice, specifice luncii Prutului (trestie, stof), schelet peste care s-a aplicat, după cât se pare, doar un strat superficial de lut.

Gropi au fost descoperite la Cindești²¹, Vinători²² și Tămăoani²³. Cele mai multe sînt în formă de clopot — rotunde în plan și trapezoidale în secțiune. Din cele cinci gropi, descoperite la Vinători, patru, iar din cele 17, săpate la Tămăoani, 13 au această formă, celelalte avînd

pereții mai mult sau mai puțin drepecți (fig. 2-4 : Tămăoani). Pe baza conținutului lor, aceste gropi au fost considerate ca servind la depozitarea resturilor menajere²⁴. Groapa 6, descoperită la Tămăoani în campania din 1975, avind pereții și fundul cu grijă neteziți și arși, umpluți doar cu pământ cenușos, poate fi considerată drept o groapă de provizii.

Înmormintările. Ritul și ritualul funerar. Ofrande. Singura necropolă care poate să fie pusă în legătură cu grupul Tămăoani este cea de la Foltești, descoperită în anul 1972 cu ocazia noilor săpături efectuate în așezarea culturii cu același nume. În anii 1972—1973 au fost descoperite aici opt morminte de înhumatie, în general distanțate, pînă la 6-7 m unele de altele²⁵, la care s-a adăugat încă unul, în urma săpăturilor noastre din 1975 (fig. 1 ; 11). Mormintul 9 conținea, ca și majoritatea mormintelor cercetate anterior, numai o parte a scheletului, fără conexiune anatomică : calota craniană, oasele lungi de la membrele superioare, oasele iliac și alte cîteva fragmente. Majoritatea oaselor lungi, împreună cu calota craniană au fost adunate pe o fișe de cca. $0,5 \times 0,2$ m, orientată SV — NE, restul oaselor fiind puțin mai îndepărtate, fără ca suprafața mormintului să depășească cca. $0,25 \text{ m}^2$. Singura piesă de inventar o constituie o ceașcă mică cu toartă suprainălțată și decor incizat (fragmentară, ca și toate vasele provenite din celelalte morminte), depusă la cca. 0,30 m S de calota craniană (fig. 11). Mormintul 9, precum aproape toate celelalte, descoperite anterior, constituie, după toate indiciile de care dispunem, o reînhumare²⁶, fără să putem preciza, deocamdată, locul inițial de înmormintare.

Nu putem explica, în momentul de față, nici originea, nici semnificația obiceiurilor funerare observate în necropola de la Foltești, și nu putem preciza nici contextul mai larg, de credințe și practici, căruia îi aparțin. Credem, totuși, că în aceleași sfere poate fi înscrisă și o altă descoperire, mai veche, făcută în așezarea de la Tămăoani. Ne gîndim la groapa 2, în formă de clopot, avind diametrul de 2,20 m la fund și adîncimea de 1,45 m față de nivelul actual al solului. În umplutura gropii, pînă la 0,80 m adîncime, s-au găsit fragmente ceramice, o fusoială, două căpăcele de lut ars, cîteva oase de animale și mai multe bucăți de chirpic ars. La 1 m adîncime s-a descoperit un cuțit de bronz, iar între 1 și 1,30 m mai multe fragmente din vase diferite, dintre care unele arse secundar. La 1,30 m adîncime, în partea de S a gropii, s-au aflat femurul, tibia, peroneul și cîteva oase tarsiene din piciorul drept al unui om. După poziția oaselor, piciorul era întins și avea orientarea NV — SE. La cca. 0,50 m NE de aceste oase se găsea un vas (aproape) întreg, mai mare, așezat în poziție obișnuită. Din fragmentele ceramice, aflate în zona fundului gropii, a mai putut fi reconstituit încă un vas de dimensiuni mai mari²⁷. Depunerea în această groapă a unui picior uman desprins din bazin poate fi comparată cu înmormintarea sau reînhumarea numai anumitor părți ale corpului sau scheletului uman (cu precădere a membrelor, respectiv a oaselor lungi), observată în necropola de la Foltești. Nu este de loc exclus ca acest obicei să fie în legătură cu concepția *pars pro toto*, larg răspîndită la populațiile preistorice și antice. Pe de altă parte, și inventarul bogat al gropii : două vase (unul,

probabil spart pe loc, iar celălalt întreg), un cuțit de bronz, o fusoială și două căpăcele, depuse, după cât se pare, succesiv, în cursul unei anumite ceremonii, ne îndeamnă să ne gândim la o ofrandă și la posibilitatea interpretării acestei gropi drept o groapă rituală.

Inventarul arheologic al grupului Tămăoani, cu excepția ceramicii, se reduce la doar câteva piese, descoperite în așezarea eponimă și în necropola de la Foltești. Putem menționa, astfel, un *frecător* de piatră, de formă trapezoidală și de secțiune rectangulară²⁸, precum și două *percutoare*, cu urme de lovire, descoperite în 1975, dintre care unul, folosit și ca lustruitor, prezintă și o față perfect netedă. Obiectele de lut ars se limitează la două *fusaiole* bitronconice, dintre care una, fragmentară, are partea superioară mult alungită față de cea interioară, ornamentată cu două linii orizontale incizate, precum și la două *căpăcele* ușor convexe, aproape pătrate²⁹. În sfârșit, *obiectele de bronz* sînt reprezentate prin cuțitul descoperit în groapa 2 de la Tămăoani³⁰ și prin câteva mici piese de port, aflate în mormîntul 8 de la Foltești³¹, iar cele de *fier* printr-un cuțit fragmentar, provenit de la Cîndești³².

Ceramica. Tehnica de prelucrare. Categori ceramicice. Urmînd clasificările deja existente³³, vom deosebi două categorii principale, făcînd unele precizări și nuanțări pe baza ceramicii descoperite în săpăturile noastre de la Tămăoani. Majoritatea ceramicii este de calitate bună și fină, confectionată din pastă compactă, omogenă, avînd ca degresant nisip și cioburi pisate mărunt. Mai ales pasta vaselor cu pereții subțiri (cești, căni, unele străchini) a fost cu grijă preparată, aceleași vase fiind, în continuare, cu atenție modelate și finisate. Suprafața vaselor a fost bine netezită și lustruită, de obicei pe ambele fețe. Arderea este destul de uniformă, pătrunzînd, cu puține excepții, toată grosimea peretelui vasului. În ceea ce privește aspectul coloristic, distingem, pe de o parte, vasele de o culoare deschisă (gălbuie, roșiatică, cafenie), arse în atmosferă oxidantă, iar pe de altă parte, vasele de culoare cenușie, în diferite nuanțe, arse în atmosferă reductoare. Majoritatea străchinilor și ceștilor face parte din această grupă din urmă. Menționăm, în sfârșit, o categorie de străchini, cenușii în exterior și negricioase sau chiar negre în interior, așezate cu gura în jos în timpul arderii. Cea de a doua mare categorie o constituie vasele din pastă grosieră, mai puțin compactă și omogenă, avînd ca degresant, alături de nisip și cioburi pisate, pietriș (pînă la 0,7 cm diametru) și, uneori, chiar materiale organice (paie). Pentru uniformizarea suprafeței vaselor, sumar netezite, acestea au fost acoperite, după modelare, cu un înveliș subțire de lut. Chiar și acest „slip” conținînd impurități, suprafața vaselor rămîne, de cele mai multe ori, aspră, doar în câteva cazuri putînd fi observate slabe urme de lustru. Arderea este, adesea, incompletă, în mijlocul peretilor vaselor observîndu-se o dungă neagră, mai mult sau mai puțin groasă. Culoarea vaselor variază de la cafeniu deschis la cenușiu (uneori negricios) cu reflexe cărămizii, arderea avînd loc în atmosferă oxidantă imperfectă. Datorită arderii neuniforme, culoarea variază, sub formă de pete, chiar pe suprafața aceluiași vas.

Formele și decorul. 1. *Vase în formă de sac.* Constituie tipul cel mai frecvent, confecționat din pastă grosieră. Pe baza fragmentelor mai mari, pot fi distinse două variante: A, cu pereții mai mult sau puțin drepecți în partea superioară (fig. 5 A/1) și B, cu pereții mai mult sau mai puțin arcuiți, de aspect ușor bitronconic, adesea cu marginea răsfrântă în afară (fig. 5A/5-7, 9, 11-12; 6/1-3), între cele două variante existând și forme intermediare. Decorul acestor vase constă din *brîie simple*, aplicate orizontal (fig. 5A/1; 8/3)³⁴ sau orizontal și vertical³⁵, din *brîie alveolate*, aplicate orizontal (fig. 6/1; 8/2, 5-6, 9-11)³⁶, sau orizontal și oblic (fig. 8/10) și din șiruri orizontale de *alveole*³⁷. Mai rar, aceste vase sînt prevăzute și cu proeminențe aplatisate³⁸.

2. *Oale* cu marginea dreaptă sau ușor răsfrîntă în afară, buza plată sau rotunjită și cu corpul mai mult sau mai puțin arcuit³⁹.

3. *Vase mari* cu corpul bitronconic sau bombat și marginea răsfrîntă în afară, cu buza îngroșată în partea exterioară⁴⁰.

4. Ultimul tip, confecționat din pastă grosieră îl constituie *vasele* probabil *mai scunde*, cu pereții foarte ușor arcuiți, cu marginea plată și îngroșată la exterior. Decorul constă dintr-un *brîu în relief*, orizontal, situat sub marginea vasului⁴¹.

5. O formă frecventă a ceramicii de bună calitate, de cele mai multe ori cenușie, o constituie *străchinile*. Singurul tip atestat este cel cu corpul tronconic sau ușor arcuit și marginea înclinată spre interior. O clasificare mai detaliată a lor ar fi posibilă numai în funcție de gradul de înclinare a marginii și de modelarea buzei (rotunjită, teșită, subțiată, îngroșată etc.). Unele exemplare sînt neornamentate, altele sînt prevăzute cu *caneluri* sau *fațete oblice* pe margine (fig. 6/5-10)⁴².

6. *Castroane* cu corpul probabil emisferic, umărul destul de bine marcat și marginea răsfrîntă în afară, formă reconstituită pe baza unui fragment, descoperit la Tămăoani (fig. 7/1).

7. *Cești, căni.* A. Cești cu toarta supraînălțată, corpul scund, emisferic turtit, umărul accentuat și gîtul relativ înalt, ușor arcuit, cu marginea înclinată în afară (fig. 5B/1-3; 11)⁴³. Unele exemplare au avut fundul cu umbo (fig. 9B/1; 11)⁴⁴. Umărul proeminent poate fi ornamentat cu *creștături* (fig. 5B/3), *fațete oblice* sau mici proeminențe⁴⁵. Deasupra umărului, la baz gîtului vasului, întîlnim două sau patru *linii orizontale incizate*⁴⁶. Pîntecul poate fi ornamentat cu o bandă de linii incizate în *ghirlande* (fig. 5B/3), cu *grupuri de linii oblice* incizate, înclinate spre stînga și dreapta, obținîndu-se un decor unghiular (fig. 11) sau cu *triunghiuri hașurate*, incizate^{46a}. B. Căni cu fundul drept, corpul globular, umărul bine marcat, gîtul relativ înalt, cilindric sau ușor arcuit în afară, și cu toarta puțin supraînălțată (fig. 10/4. Acestei categorii îi aparține probabil și fragmentul din fig. 5B/4)⁴⁷. Umărul este subliniat de fiecare dată, prin una sau două linii orizontale incizate, decorul desfășurîndu-se imediat deasupra acestora, sub ele, sau în două registre, deasupra lor și sub ele. Decorul constă din *șiruri orizontale de cercuri cu tangente*, incizate⁴⁸, grupuri de *linii oblice*⁴⁹ sau *verticale*⁵⁰, incizate.

8. Vase de dimensiuni mici, mijlocii și mari, cu gîtul mai mult sau mai puțin înalt, cilindric sau ușor arcuit, avînd, probabil, corpul globular ori bitronconic, reprezentate numai prin fragmente (fig. 7/3-15)⁵¹. Pe baza jumătății superioare, reconstituite, a unui vas, descoperit la Vinători (fig. 10/3)⁵², o parte a acestor fragmente (fig. 7/3, 9, 11)⁵³ poate fi atribuită cu probabilitate tipului de vas cu corpul bitronconic-pîntecos alungit, gîtul arcuit și marginea mai mult sau mai puțin evazată, cunoscut din cultura Babadag⁵⁴. Aceste vase pot fi ornamentate cu incizii sau dungi adîncite, orizontale, și prevăzute cu proeminente mici⁵⁵.

9. Vase cu corpul sferic, avînd diametrul maxim la mijlocul înălțimii, gîtul îngust și marginea răăsfrîntă în afară (fig. 10/2)⁵⁶.

10. Vase pîntecoase, avînd diametrul maxim în partea superioară a corpului, gîtul larg și relativ înalt, aproape cilindric, iar marginea ușor răăsfrîntă în afară, tip reprezentat printr-un exemplar întreg, descoperit în groapa 2 a așezării de la Tămăoani (fig. 10/1)⁵⁷. Acest vas, de tip Belozerkă, își are o bună analogie în vasul mormîntului 4 de la Vaslui⁵⁸.

11. Forme incerte. Remarcăm, mai întîi, două fragmente, provenite din vase mai mari, cu pereții arcuiți, prevăzute pe pîntec cu torți din bandă, dispuse orizontal sau vertical⁵⁹. Menționăm, apoi, cîteva fragmente din mijlocul unor vase, tot de dimensiuni mai mari, cu profilul variat, aproape drept sau arcuit, avînd ca element comun existența unui „prag”, separînd părțile superioare și inferioare a vaselor (fig. 8/1, 4, 7), subliniat, uneori, și printr-o linie orizontală incizată (fig. 9A/3). În sfîrșit, un vas, probabil bitronconic, este ornamentat pe diametrul maxim cu un briu alveolat orizontal, foarte îngrijit executat, de la care pornesc la distanțe aproximativ egale, linii drepte verticale, incizate (fig. 8/8).

12. Forme nedeterminate. Menționăm aici cîteva fragmente ceramice care merită atenție mai ales datorită decorului lor. Întîlnim, astfel, linii incizate orizontale, verticale, arcuite, în ghirlande, în zigzag, adesea liniile orizontale fiind combinate cu celelalte motive menționate (fig. 9A/1-2, 4-5)⁶⁰. Uneori, motivele incizate au fost încrustate cu alb⁶¹. La Tămăoani, pe cîte un fragment ceramic, apar și caneluri orizontale, paralele (fig. 9A/6), respectiv dungi înguste, orizontale, lustruite (fig. 9A/7). Pe ceramica așezării de la Vinători se mai întîlnesc și linii orizontale combinate cu triunghiuri hașurate⁶², linii incizate sau dungi adîncite, orizontale, asociate cu șiruri orizontale de cercuri concentrice⁶³, linii orizontale sau orizontale și arcuite, incizate, în asociere cu șiruri de cercuri concentrice, cu tangente simple sau duble, incizate — motive ornamentale neatestate la Tămăoani (cf. fig. 12-13).

Originea și evoluția. Stabilind existența unui orizont hallstattian timpuriu cu ceramică incizată în sudul Moldovei, B. Hänsel a lăsat pe seama cercetărilor viitoare să precizeze, dacă aceste descoperiri reprezintă, într-adevăr, un grup aparte sau numai un fenomen marginal al culturii Babadag timpurii⁶⁵. Chiar dacă descoperirile s-au înmulțit, întrucîtva, în ultima vreme, nici astăzi nu sîntem în măsură să dăm un răspuns hotărît la această întrebare. M. Brudiu nu ezită să atribuie des-

coperirile sale de la Vinători, ca și așezarea de la Tămăoani, fazei Babadag I⁶⁶. Această atribuire, bazată pe unele forme de vase și motive ornamentale fără îndoială comune sau apropiate (tipurile 5, 7A, 7B, 8, cea mai mare parte a decorului incizat)⁶⁷, nu poate fi, însă, pe deplin convingătoare pînă cînd nu vom cunoaște mai bine conținutul însuși al fazei Babadag I. Este clar, pe de altă parte, că nici puținele descoperiri, care pot fi atribuite astăzi grupului cu ceramică incizată din sudul Moldovei nu prezintă un aspect unitar. Comparînd numai ceramica celor două așezări mai bine cercetate, Tămăoani și Vinători, vom constata, alături de elementele comune, și deosebiri semnificative (cf. fig. 12-13). Ni se pare relevant, mai ales, prezența la Vinători a ceramicii tipice Babadag I, ornamentată cu șiruri de cercuri concentrice cu tangente incizate, specie ceramică neidentificată la Tămăoani. Întrucît o deosebire regională este, practic, exclusă, ori admitem că la Vinători este vorba de „importuri” care — dintr-un motiv sau altul — lipsesc la Tămăoani, ori, mai degrabă, ne putem gândi la o oarecare diferențiere cronologică, cele două așezări marcînd, în acest caz, două momente succesive în constituirea culturii hallstattiene timpurii din regiunea Dunării de Jos.

Acest proces din urmă, departe de a fi clarificat, este conceput, în stadiul actual al cercetărilor, ca o sinteză culturală la care participă, pe de o parte, fondul local de la sfîrșitul epocii bronzului, componenta principală constituind-o, pe de altă parte, cea de tip Insula Banului (sau Insula Banului-Meri), prin care sînt transmise atît unele elemente preluate din cultura Zuto Brdo — Gîrla Mare (cercurile concentrice, de pildă), cît și altele, originare din grupele hallstattiene timpurii din Banat și Crișana⁶⁸. În ceea ce privește fondul local anterior, se consideră că în cultura Babadag nu pot fi surprinse elemente de tradiție Noua sau Coslogeni⁶⁹. În ultimul deceniu și jumătate s-a încercat, în schimb, să se contureze (deocamdată mai mult pe baza unor descoperiri sporadice) un aspect cultural, numit inițial „Prebabadag”, apoi Sihleanu, prin care s-ar fi integrat în cultura Babadag anumite elemente moștenite din epoca bronzului, în special din ceramica culturii Monteoru (ghirlande, triunghiuri hașurate, benzi de linii paralele, orizontale sau unghiulare etc., realizate prin incizie)⁷⁰. Din această perspectivă, așezarea de la Tămăoani (ca și necropola de la Foltești), caracterizate printr-o ceramică cu un decor gen Sihleanu, par a fi anterioare sau, în orice caz, ceva mai timpurii față de așezarea de la Vinători în care, alături de specia ceramică amintită, apare și cea tipică Babadag I, pusă pe seama componentei Insula Banului⁷¹. Între sudul Moldovei și zona Porților de Fier au existat, însă, și contacte directe, după cum ne dovedește un fragment de toartă, ornamentată cu șiruri de cercuri cu punct central, de tip Insula Banului, descoperit în 1966 la Vinători, în aceeași zonă în care s-au efectuat săpăturile din anul 1979 (sectorul A)⁷². În lămurirea genezei Hallstattului timpuriu de la Dunărea de Jos ar fi deosebit de important dacă am putea data aceste contacte încă în perioada corespunzătoare fazei Babadag I⁷³, dar atestarea la Vinători și a unor descoperiri de tip Babadag II—Cozia⁷⁴ ne îndeamnă la prudență.

Rămânând la problemele de cronologie, datele stratigrafice arată clar că orizontul cu ceramică incizată din sudul Moldovei se situează între sfârșitul culturii Noua și începutul fazei Babadag II, respectiv al grupului Cozia. Astfel, în necropola de la Foltești, sub mormîntul 7, a fost descoperită o groapă atribuită culturii Noua⁷⁵, iar în anumite sectoare ale așezării de la Vinători nivelul hallstattian timpuriu cu ceramică incizată suprapune urmele de locuire ale aceleiași culturi⁷⁶. La Cîndești, însă, între stratul Noua și cel cu ceramică incizată, atribuit fazei Babadag I (tîrzie) se interpune un nivel de locuire aparținînd grupului Corlăteni⁷⁷. În sfîrșit, la Vinători, cel puțin în unele sectoare ale așezării, nivelul cu ceramică incizată este suprapus de urme de locuire aparținînd unui aspect mixt, Babadag II—Cozia⁷⁸, prezent și în alte locuri din zonă⁷⁹. Datele stratigrafice nu exclud, prin urmare, posibilitatea existenței celor două etape, propuse mai sus, în evoluția grupului cu ceramică incizată. Prima (Foltești, Tămăoani) ar putea fi datată, la începutul Hallstattului, în răstimpul corespunzător nivelului de tip Corlăteni de la Cîndești, iar cea de a doua (Vinători, Cîndești) în vremea fazei Babadag I (atribuit, în general, etapei Ha A2)⁸⁰.

Este dificilă stabilirea unei cronologii mai fine a descoperirilor atribuite orizontului cu ceramică incizată din sudul Moldovei. Cuțitul de bronz, descoperit în groapa 2 de la Tămăoani⁸¹, avînd analogii mai mult sau mai puțin apropiate ca formă și decor, în depozitele unui interval mai lung (BD — Ha B1)⁸², nu poate oferi o datare mai exactă. Vasul de tip Belozërka, descoperit în aceeași groapă, atestă, în schimb, nu numai contacte cu stepele nord-vest pontice⁸³, dar, prin analogia perfectă cu vasul mormîntului 4 al necropolei de la Vaslui⁸⁴, pare a constitui o verigă de legătură cu grupul Corlăteni timpuriu și, totodată, un argument în plus pentru datarea așezării de la Tămăoani la începutul Hallstattului.

Conturarea, în ultimul deceniu, a unui orizont cu ceramică incizată în sudul Moldovei contribuie, fără îndoială, la o mai bună înțelegere a genezei Hallstattului la Dunărea de Jos. Încercarea noastră de a deosebi două etape în acest proces ridică, desigur, noi probleme. În ceea ce privește prima etapă (care ar putea fi numită Tămăoani), va trebui urmărit cu atenție, în ce măsură este ea, într-adevăr, rezultatul „hallstattizării” celui fond local de tip Sihleanu, încă prea puțin cunoscut; care este aria în care s-a manifestat acest fenomen; ce rol le revine, eventual, în desfășurarea acestui proces, unor grupe cu ceramica canelată, deja formate? În privința celei de a doua etape (care ar putea fi numită Vinători), în primul rînd va trebui lămurit dacă ea este identică sau numai contemporană cu faza Babadag I? De răspunsul la această întrebare depinde, în bună măsură, și clarificarea originii grupului Cozia: s-a format el pe baza unui fond propriu cu ceramică incizată, echivalent (dar nu identic) cu faza Babadag I, avînd, astfel, o evoluție independentă încă de la începutul Hallstattului, sau cele două grupe cu ceramică imprimată, Babadag II și Cozia, urmează aceleiași faze, Babadag I, avînd însă o evoluție diferită?

NOTE

Prescurtări bibliografice : ANDRONIC 1962 : Al. Andronic și colab., *Săpăturile de salvare de la Vaslui, Materiale*, 8, 1962, p. 89-101 ; ANDRONIC 1982 : Al. Andronic, *Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui, Cercetări Istorice*, 12-13, 1981—1982, p. 117-126 ; BRUDIŢ 1970 : M. Brudiu, *Cercetări perieghetice în sudul Moldovei, Materiale*, 9, 1970, p. 511-528 ; BRUDIŢ 1980 : M. Brudiu, *Rezultatele cercetărilor de la Vânători, jud. Galați, Materiale și Cercetări Arheologice*. A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea, 1980, p. 398-406 ; BRUDIŢ 1981 : M. Brudiu, *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului în sud-estul României, SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 529-536 ; DRAGOMIR 1983 : I. T. Dragomir, *Mărturii hallstattiene traco-geto-dacice din regiunea de sud a Moldovei, Istros*, 2-3, 1981—1983, p. 81-114 ; FLORESCU 1983 : A. C. Florescu, *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni, Studia Antiqua et Archaeologica*, 1, Iași 1983, p. 72-93 ; HÄNSEL 1976 : B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, 1-2, Bonn, 1976 ; MELJUKOVA 1979 : A. I. Meljukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moskva, 1979 ; MORINTZ 1964 : S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag, Dacia*, NS, 8, 1964, p. 101-118 ; MORINTZ 1971 : S. Morintz, *Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag, Peuce*, 2, 1971, p. 19-25 ; MORINTZ 1977 : S. Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice, Revista de Istorie*, 30, 1977, 8, p. 1465-1488 ; MOSCALU 1983 : E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983 ; MOSCALU, BEDA 1979 : E. Moscalu, C. Beda, *Noi cetăți traco-getice, Cercetări Arheologice*, 3, 1979, p. 361-373 ; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1953 : M. Petrescu-Dîmbovița, *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani, SCIV*, 4, 1953, 3-4, p. 765-778.

1 Petrescu-Dîmbovița 1953.

2 Hänsel 1976, 1, p. 144-147.

3 Așezarea de la Tămăoani se află pe două promontorii făcînd parte din terasa inferioară a Prutului, separate printr-o viroagă (formată probabil ulterior). În anul 1949, în cadrul șantierului arheologic Stoicani, pe primul promontoriu au fost săpate două șanțuri, descoperindu-se cinci gropi, iar pe cel de al doilea promontoriu, aflat la sud de primul, s-a săpat un al treilea șanț, fără să se descopere vreo groapă (Petrescu-Dîmbovița, 1953, p. 766-767, 769, fig. 1-2). Primul promontoriu (numit „La Chisc”) este mărginit la nord și sud de rișe, iar la est coborînd în pante mai line spre lunca Prutului. Pe marginea de vest a promontoriului se află case și grădini, printre care trece o uliță ce dă în șoseaua Galați—Birlad. Jumătatea răsăriteană a promontoriului, respectiv a așezării, a fost complet distrusă de o lutărie, exploatată cu mijloace mecanice. Restul suprafeței promontoriului, între grădini și lutărie, a servit drept loc de depozitare a gu-noului satului, îngreunînd cercetările noastre. Așezarea a mai fost deranjată cu numeroase gropi în timpul primului război mondial, cînd locul a fost folosit ca cimitir de cai. Pe acest promontoriu au fost săpate, în 1975, patru șanțuri (nr. 4-7) și o casetă, în care au fost descoperite și cercetate integral opt gropi (nr. 6-9, 13-16). Atît șanțurile cît și gropile au fost numerotate în continuarea celor săpate în 1949. În Ș7 și în cas. 1 a fost intersectat unul din șanțurile săpate în 1949 (fig. 1, sus ; fig. 2-3). Pe promontoriul învecinat, la sud, au fost săpate două șanțuri (nr. 8 : 16×1 m, orientat ESE 115° — VNV 295° ; nr. 9 : 40×1 m, orientat ESE 113° — VNV 293°), descoperindu-se patru gropi (nr. 10-12, 17 : fig. 4). Nu a putut fi surprinsă nici-o locuință, iar în stratul de cultură, ca și în gropi, de altfel, (cu excepția gr. 13-14, relativ bogate), au fost descoperite doar puține materiale arheologice (ceramică, fragmente de lipituri, oase de animale). Toate acestea indică o locuire puțin intensă, constatare valabilă cu deosebire pentru promontoriul aflat la sud de „Chisc”.

Necropola de înhumăție de la Foltești, descoperită în 1972 cu ocazia săpăturilor efectuate în așezarea culturii cu același nume, este situată pe terasa inferioară a Prutului, puternic fragmentată de rișe. În timpul campaniilor din 1972—1973 au fost descoperite aici opt morminte (săpături inedite M. Petrescu-Dîmbovița

și M. Dinu). Reluând cercetările în anul 1975, pe promontoriul „Ruptura IV” a fost descoperit cel de al 9-lea mormint (fig. 1, jos ; fig. 11).

4 Brudiu 1980, p. 398-400, fig. 1-3 ; Brudiu 1981.

5 I. T. Dragomir, *Materiale*, 9, 1970, p. 507, fig. 5/2. În același sens : idem, *Carpica*, 11, 1979, p. 152. Descoperirea nu este atribuită Hallstattului timpuriu nici în lucrările recente ale autorului. Cf. *Mousaios*, 1981, p. 17-24 ; Dragomir 1983.

6 Brudiu 1970, p. 518, fig. 7/10 ; 8/8, 10.

7 C. Ambrojevici, R. Popovici, *Dacia*, 9-10, 1941-1944, p. 116-118, fig. 2.

8 A. Vulpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 132, nr. 44. După A. I. Meljukova, SA, 1972, 1, p. 66, în zona Cernăuților nu se poate vorbi de prezența culturii Basarabi ci numai de elemente de tip Basarabi, care apar într-un mediu local, „pre-scitic”.

9 I. T. Dragomir, *Materiale*, 6, 1959, p. 453-454, 460, fig. 5/4-5 ; *Materiale*, 7, 1961, p. 152, 155, fig. 2/3 ; 4. Dragomir 1983, p. 84, atribuie aceste descoperiri culturii Babadag, fără precizarea fazei.

10 Cf. nota 3. În legătură cu rezultatele săpăturilor din anii 1972-1973 am avut prilejul să consultăm comunicarea semnată de M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu, *Necropola hallstattiană timpurie de la Foltești-Ruptura*, prezentată la Sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, octombrie 1974.

11 Printre descoperirile atribuite culturii Babadag (Dragomir 1983, p. 87, fig. 5), se remarcă mai multe fragmente ceramice (în special cești), ornamentate cu motive incizate (*ibidem*, fig. 5/2-7, 10, 12).

12 Nivelul de locuire la care ne referim corespunde, după opinia cercetătorilor obiectivului, sfârșitului fazei Babadag I sau unei etape intermediare între fazele Babadag I și „Babadag II—Stoicani—Cozia”. Oricum, decorul caracteristic al ceramicii descoperite aici fiind cel incizat, iar ornamentul imprimat necunoscut, avem toate motivele să atribuim acest nivel de locuire orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată. Este de remarcat faptul că acest nivel suprapune un alt nivel hallstattian timpuriu, de tip Corlăteni, care, la rîndul său, urmează după un strat aparținînd fazei II a culturii Noua. Cf. Florescu 1983, p. 74-76. Informații suplimentare de la M. Florescu, pentru care mulțumim și pe această cale.

13 Săpături inedite C. Ionomu, prin amabilitatea căruia am putut studia unele materiale, aflate în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei. Ne-au atras atenția cîteva fragmente de cești, cu analogii în așezarea de la Tămăoani.

14 Cf. N. Hartuche, *Istros*, 1, 1980, p. 302, hărțile 3-4.

15 Florescu 1983, p. 75-76.

17 Petrescu-Dîmbovița, 1953, p. 766. Aceste observații au fost confirmate și în cursul cercetărilor noastre.

18 Brudiu 1980, p. 398. În raport nu se publică nici un profil. Grosimea de 1,20 m include, poate, și adîncimea gropilor.

19 *Ibidem*, p. 398-399.

20 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 776.

22 Brudiu 1980, p. 398-399.

23 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 766-767, 769, fig. 1-2.

24 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 769 ; Brudiu 1980, p. 398 ; Florescu 1985, p. 75.

25 Cf. nota 10.

26 O excepție constituie morm. 8, dublu, care conținea și un schelet în poziție chircită, culcat pe partea dreaptă. Cf. nota 10.

27 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 767, 769, fig. 1-2 ; 7/1-2 ; 8/1, 3-4, 6.

28 *Ibidem*, p. 776, fig. 8/5.

29 *Ibidem*, p. 774, 776, fig. 8/1-4.

30 *Ibidem*, p. 776, fig. 8/6.

31 Este vorba de trei butonași și un capăt de verigă. Cf. nota 10.

32 Informație M. Florescu.

33 Publicînd săpăturile de la Tămăoani din anul 1949, M. Petrescu-Dîmbovița (1953, p. 769) a deosebit două categorii de vase : din pastă de calitate bună, respectiv grosieră. M. Brudiu (1980, p. 399), în raportul privind cercetările de la Vinători, distinge trei categorii ceramice : fină, bună și grosieră.

- 34 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 5/10.
- 35 *Ibidem*, fig. 5/11. În text (p. 773) decorul acestui fragment ceramic (redat de noi în fig. 12/2) este prezentat drept brîu alveolat, aplicat orizontal și vertical. Pe desen nu se observă decît o singură creștătură (alveolă ?), aplicat pe ramura verticală a brîului.
- 36 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 5/8-9.
- 37 *Ibidem*, fig. 6/2.
- 38 *Ibidem*, fig. 6/1.
- 39 *Ibidem*, p. 773, fig. 6/3-5.
- 40 *Ibidem*, fig. 6/7.
- 41 *Ibidem*, fig. 6/6.
- 42 Cf. și *ibidem*, p. 771, 773, fig. 4/6-12, 15 (Tămăoani); Brudiu 1980, p. 399, fig. 1/6; 2/6, 8 (Vinători).
- 43 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 3/1-2; 4/1, 14; Brudiu 1981, fig. 3/2.
- 44 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 3/8.
- 45 *Ibidem*, fig. 3/2.
- 46 *Ibidem*, fig. 3/2; 4/14; Brudiu 1980, fig. 1/8; Brudiu 1981, fig. 3/2.
- 46 a Brudiu 1981, fig. 3/2.
- 47 *Ibidem*, fig. 3/8; 4/1, 3, 5. Acestui tip îi aparțin, poate, și fragmentele ceramice publicate la Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 3/7; 4/2, 5.
- 48 Brudiu 1981, fig. 3/8; 4/3.
- 49 *Ibidem*, fig. 3/8 (decorul are aspectul unor triunghiuri hașurate); 4/1, 3-5; eventual și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 4/5.
- 50 Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 4/2.
- 51 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 3/3-6, 13-17.
- 52 Brudiu 1980, fig. 1/1.
- 53 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 3/3, 14, 16.
- 54 Morintz 1964, fig. 3; 6/5. Acest tip de vas apare și în așezarea hallstattiană de la Stoicani. Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, 1, 1953, p. 135. fig. 60/1-2.
- 55 Brudiu 1980, fig. 1/1. Aceluiași tip îi aparține, eventual, și fragmentul ceramic publicat la Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 3/8.
- 56 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 767, 771, fig. 7,2. Poate același tip îi aparține și fragmentul reprodus de noi în fig. 6/4.
- 57 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 771, fig. 7/1. După autor, același tip îi aparține și fragmentul ceramic reprodus în fig. 3/12 din lucrarea menționată.
- 58 Andronic 1962, p. 91, fig. 4/1 = Andronic 1982, p. 120, fig. 6/3.
- 59 Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 4/4; 5/1.
- 60 Cf. și Petrescu-Dîmbovița 1953, fig. 4/13; 5/2 (Tămăoani); Brudiu 1981, fig. 3/1; 4/2, 4 (Vinători). Linii incizate orizontale, asociate cu linii arcuite, oblice sau în zigzag, de asemenea incizate, apar și pe unele fragmente ceramice, descoperite la Suceveni. Cf. Dragomir 1983, fig. 53-4, 6-7, 10.
- 61 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 773, fig. 4/13; 5/2.
- 62 Brudiu 1981, fig. 3/4.
- 63 *Ibidem*, fig. 3/5, 7.
- 64 *Ibidem*, fig. 4/6-7.
- 65 Hänsel 1971, 1, p. 146.
- 66 Brudiu 1980, p. 398-400; 1981, p. 531-533.
- 67 Compararea ceramicii de la Tămăoani și Vinători, pe de o parte, și faza Babadag I, pe de altă parte, v. și la Hänsel, 1976, 1, p. 144-146.
- 68 Morintz 1964, p. 110-111, 114-118; 1971, p. 21-23; 1977, p. 1482; Idem, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, 1, București, 1978, p. 160; S. Morintz, P. Roman, *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 420-422; E. Moscalu, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 85-86; Moscalu 1983, p. 13, 154-156; Moscalu, Beda, 1979, p. 376, 378; Brudiu

1981, p. 531-535. În legătură cu evoluția și cronologia grupului Insula Banului a se vedea și T. Musca, *Apulum*, 18, 1980, p. 67-75.

69 S. Morintz, N. Anghelescu, *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 412-413; Morintz 1971, p. 22.

70 Cf. notele 68-69 și F. Anastasiu, N. Harțuche, *Danubius*, 1, 1967, p. 19, 21; N. Harțuche, în *Zilele culturii brăilene. Comunicări și referate*, 1970, p. 25-26; idem, *Ponica*, 5, 1972, p. 70-73; idem, *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 23-25; idem, *Istros*, 1, 1980 p. 302 329-330 332; N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 18, 177-180, nr. 361-370; idem, *Istros*, 1, 1980, p. 95-96; Al. Oancea, *Cercetări Arheologice*, 2, 1976, p. 225; N. Harțuche, *Istros*, 2-3, 1981-1983, p. 70.

71 În această ordine de idei mai merită să fie remarcat faptul că în timp ce la Tămăoani (ca și la Vinători, firește) este prezentă ceramica specific hallstatiană (cești cu umărul fațetat, străchini cu marginea înclinată spre interior și ornamentată cu fațete sau caneluri oblice etc.), asemenea vase nu au fost încă descoperite în necropola de Foltești. Dar, având în vedere numărul mic de morminte, cercetate până acum, ca și inventarul sărăcăcios, ne abținem, deocamdată, să tragem vreo concluzie de ordin cronologic.

72 Brudiu 1970, fig. 5/3 (atribuit culturii Basarabi); Hänsel 1971, 1, p. 144, atribuie, just, acest fragment culturii Insula Banului. Este posibil ca și un alt fragment, de strachină, ornamentat cu un șir de S-uri înălțuite pe margine (Brudiu 1970, fig. 6/1), atribuit culturii Basarabi, să aparțină culturii Insula Banului. Cf. și Brudiu 1981, p. 533.

73 Brudiu 1981, p. 533.

74 Informație de la M. Florescu care a efectuat săpături la Vinători (înainte de cercetările lui M. Brudiu) și care a avut amabilitatea să ne arate unele materiale.

75 Cf. nota 10.

76 Informație M. Florescu.

Cf. nota 12.

78 Cf. nota 74.

79 Problema acestui aspect mixt este discutată în capitolul III. 4 al tezei noastre de doctorat. Cf. și A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1985, p. 13-14.

80 Morintz 1964, p. 116; E. Zaharia, S. Morintz, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 458; Morintz 1971, p. 24; 1977, p. 1483; Hänsel 1976, 1, p. 132-133. Un alt punct de vedere v. la Moscalu, Beđa 1979, p. 376, 378; Moscalu 1983, p. 155-156.

81 Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 776, fig. 8/6. Hänsel 1976, 1, p. 145-146, este de părere că această piesă, care are analogii în orizonturile I—III de depozite (după cronologia sa) se apropie cel mai mult de bronzurile de la Sîmbăta Nouă I, pe care le consideră hotărîtoare pentru datarea frazei Babadag I. În felul acesta, autorul datează așezarea de la Tămăoani pe la (sau după) 1100 î.e.n. A. Vulpe, *Revista de Istorie*, 32, 1979, 12, p. 2388, arată, însă, că relația între faza veche a culturii Babadag și depozitul de bronzuri de la Sîmbăta Nouă I este o pură supoziție. Meljukova, 1979, p. 35, considerînd cuțitul drept un tip transilvănean, se mulțumește să afirme că acesta nu poate fi datat mai tîrziu de sec. VIII î.e.n.

82 Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, pl. 73/11: Băleni; 88/8: Ulmi (B D); 118/4: Biharia; 189/8: Suseni; 200/10: Șpălanca II; 213/21-22: Uioara de Sus (Ha A1); 286/10: Căpușu de Cîmpie; 288/10: Dacia (Ha A 2); 315/12-13: Săcueni; 318/12: Sig; 328/ 3, 6: Șpălanca I (Ha B 1). V. și pl. 76/1 a-12 a: Băleni, brățări ornamentate. În legătură cu analogiile din Europa Centrală a se vedea J. Rihovský, *Die Bedeutung der mährischen Bronzemeßer für die Chronologie der jüngeren und späten Bronzezeit* (l. cehă cu rezumat în l. germană), Praha, 1972, p. 80-84 și pl. 2/1; 7/6; 8/9; 9/9; 10/2; 11/4; 12/2; 11/4; 12/2-3, 5-6 (B D-Ha B 3).

83 Meljukova 1979, p. 35.

84 Cf. nota 58.

DIE TÂMĂOANI-GRUPPE
ÜBER DEN FRÜHHALLSTATTZEITLICHEN „HORIZONT“ MIT
RITZVERZIERTEN KERAMIK AUS DEM SÜDEN MOLDAUS

(Zusammenfassung)

Den Begriff Tămăoani-Gruppe wurde in der Fachliteratur von B. Hänsel eingeführt, für die Bezeichnung des frühhallstattzeitlichen Horizontes ritzverzierter Keramik aus der Mol'dau, der hier der Cozia-Gruppe mit stempelverzierter Keramik (etwa X—IX Jh. v.u.Z.) vorangeht. Wir behandeln dasselbe Problem, dabei ziehen wir die neueren Entdeckungen hinzu, wobei wir unsere Ausgrabungen, die im Jahre 1975 in der Siedlung von Tămăoani und in dem Gräberfeld von Foltești (Abb. 1-9, 11-12) vorgenommen wurden, einbeziehen. Ungleich Hänsels, der wegen Mangel genügender Daten die Tămăoani-Gruppe bloss als eine keramische Fundgruppe behandelte, versuchen wir so weit wie möglich alle Kenzeichen hinzuziehen, die eine Kulturgruppe definieren können: das Verbreitungsgebiet, die Siedlungen, die Bestattungssitten, den Fundstoff, den Ursprung und die Entwicklung.

Aus den von Hänsel in diese Gruppe eingenommenen Entdeckungen, schlossen wir die von Rogojeni, Brăhășești, Tințeni-Herța und Cavadinești (als unsichere oder anderen Epochen zugehörnde) aus; so werden nur die von Tămăoani und Vinători genannt. Zu diesen können wir heute noch das Gräberfeld von Foltești, ein Teil der Keramik der hallstattzeitlichen Siedlung von Suceveni, die Frühbabadag-artige Wohnspuren von Cîndești und vielleicht einige, in der Siedlung von Brădicești entdeckte Keramikfragmente, hinzufügen. Dem Stadium der Forschung entsprechend, begrenzt sich das Verbreitungsgebiet der untersuchten Gruppe hauptsächlich auf den Süden Moldaus.

Auch wenn sich die Entdeckungen, die der Tămăoani-Gruppe zugeschrieben werden können, vermehrten, wollen wir noch nicht aussagen, dass die Funde eine selbständige Gruppe bilden oder bloss ein Randphänomen der Frühbabadag-Kultur. Sicher ist, dass auch die bekannten Funde kein einheitliches Bild ergeben. Nur die Keramik der beiden mehr untersuchten Siedlungen von Tămăoani und Vinători vergleichend, bemerken wir nebst den entsprechenden Elementen auch wichtige Unterschiede (vgl. Abb. 12-13). Das Auftauchen in Vinători der typisch Babadag I-Keramik, die mit Reihen konzentrischer Kreise mit eingeritzten Tangenten verziert ist, scheint uns wichtig zu sein. Diese Art von Verzierung fehlt in Tămăoani; die Keramik dieser Siedlung ist hingegen sehr ähnlich der Keramik vom Typ Sihleanu, die, zugegeben, weniger bekannt ist. Man kann also annehmen, dass die beiden Siedlungen zwei nacheinanderfolgende Momente in der Entwicklung der frühhallstattzeitlicher Kultur an der Unteren Donaugegend bezeichnen. Die stratigraphischen Beobachtungen (in Foltești, Vinători und Cîndești) schliessen die Möglichkeit der Existenz beider Etappen nicht aus. Die erste (Tămăoani, Foltești) könnte gleich nach der Noua Kultur datiert, in dem Zeitraum des Wohnniveaus vom Typ Corlăteni aus Cîndești, während die zweite (Vinători, Cîndești) in der Zeit der Babadag I Phase, die der Existenzperiode der Cozia-Gruppe (dementsprechend der Babadag II Phase) vorangeht.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. Die Siedlung von Tămăoani — „La Chisc“ (oben) und das Gräberfeld von Foltești — „Ruptura IV“ (unten). Die Ausgrabungen im Jahre 1975. Grundriss.
2. Tămăoani — 1975. Die Gruben 6-9. Grundriss und Profil.
3. Tămăoani — 1975. Die Gruben 13-16. Grundriss und Profil.
4. Tămăoani — 1975. Die Gruben 10-12, 17. Grundriss und Profil.
5. Tămăoani — 1975. Töpfe und sackförmige Gefässe (A). Tassen, Schalen (B).
6. Tămăoani — 1975. Grobkeramik (1-4). Schüsseln (5-10).
7. Tămăoani — 1975. Gefäßfragmente aus guter und feiner Paste.
8. Tămăoani — 1975. Gefäßfragmente.
9. Tămăoani — 1975. Gefäßfragmente (A). Gefäßboden (B).
10. In der Siedlungen von Tămăoani (1-2, nach M. Petrescu-Dîmbovița) und Vinători (3-4), nach M. Brudiu) entdeckte Gefässe.
11. Foltești — 1975. Das Grab 9. Grundriss (oben) und Beigabe (unten).
12. Die Verzierungen der Keramik der Siedlung von Tămăoani.
13. Die Verzierungen der Keramik der Siedlung von Vinători.

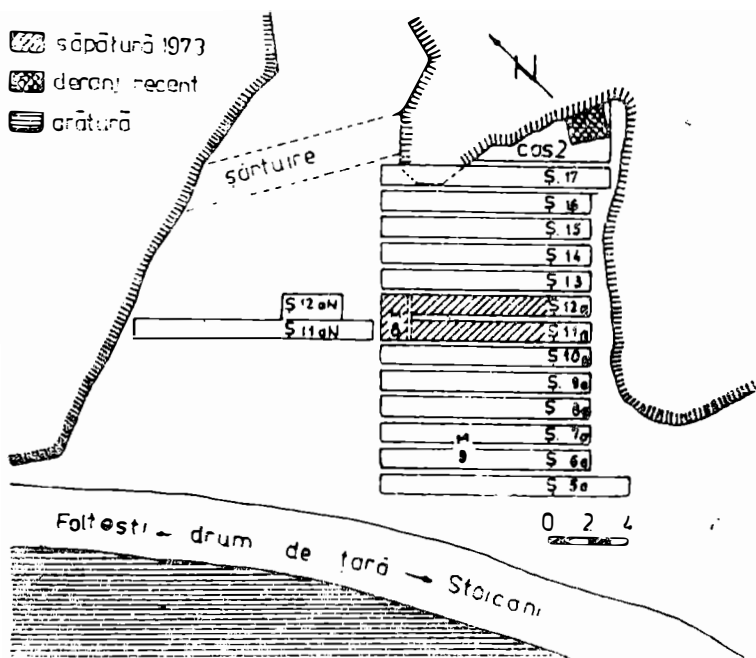
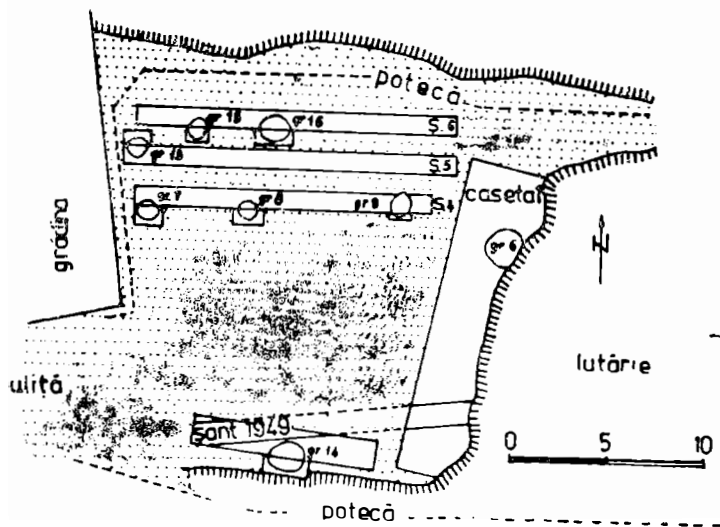

Fig. 1 Tămăoani — La Chisc (sus) ; Foltești-Ruptura IV (jos).
Planul general al săpăturilor din anul 1975.

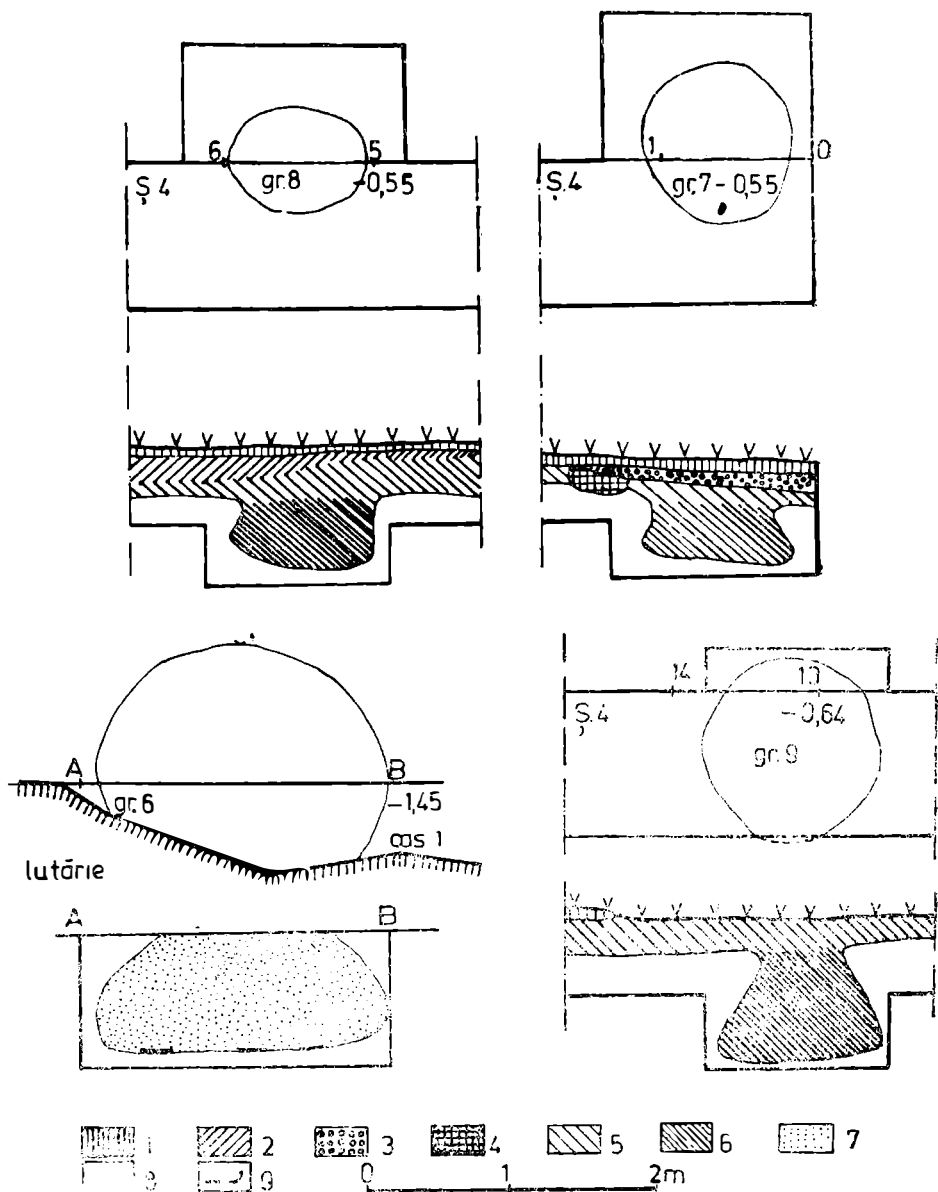
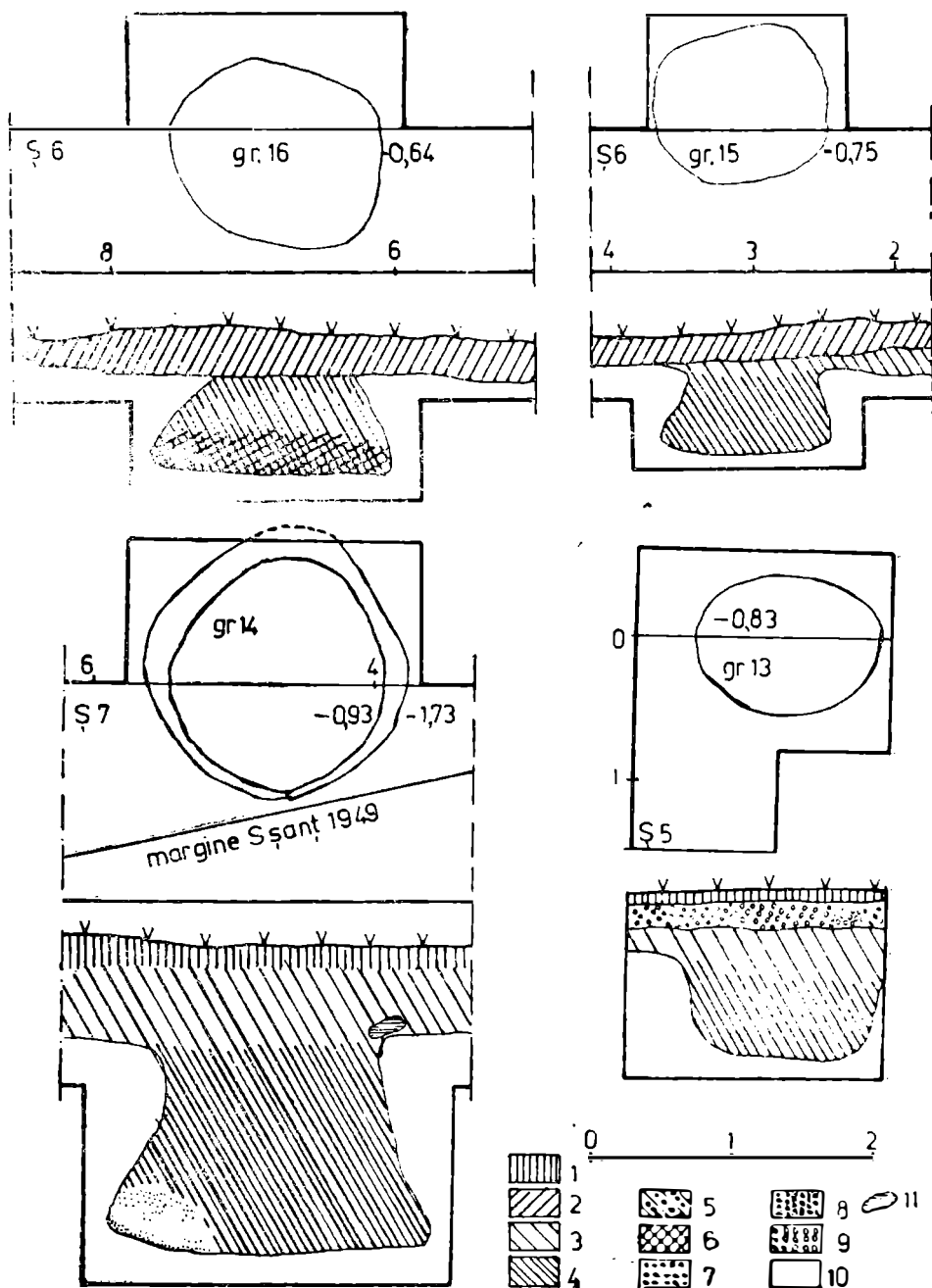

Fig. 2. Tămăoani — 1975. Șanțul 4 și caseta 1, gropile 6-9. Plan și profil. 1 sol vegetal, 2 sol deranjat, cu gunoi, 3 pământ milos, 4 deranjament recent, 5 strat de cultură hallstattian, 6 umplutura gropilor, 7 pământ cenușos de umplutură, 8 sol viu, 9 fund și perete de groapă, ars.

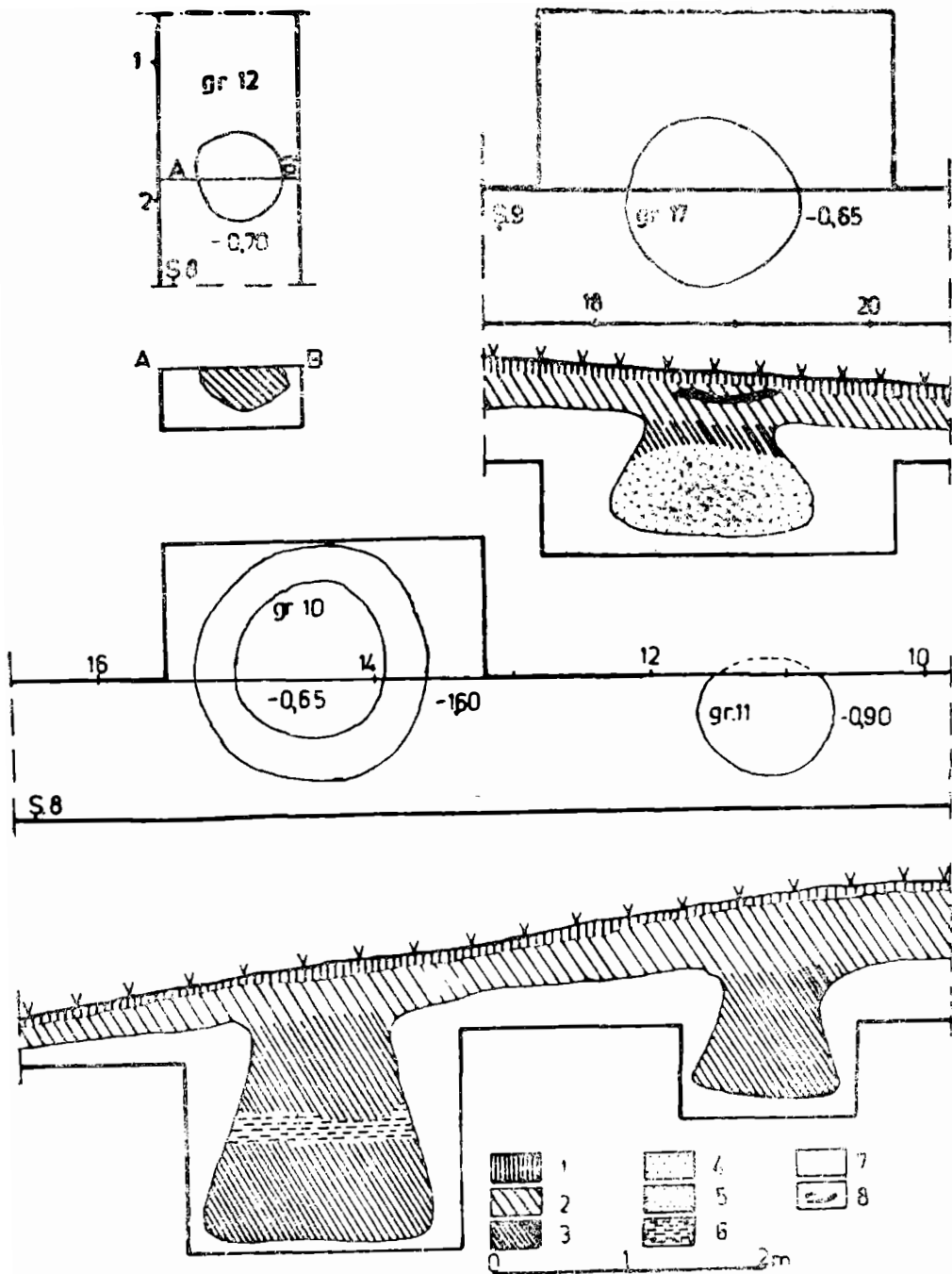

Fig. 4. Tămăoani — 1975. Șanțurile 8-9, gropile 10-12, 17. Plan și profil.
 1 sol vegetal, 2 strat de cultură hallstattian, 3 umplutura gropilor, 4 pământ
 de umplură cenușos, 5 cenușă, 6 depunere de pământ argilos,
 7 sol viu, 8 urme de arsură.

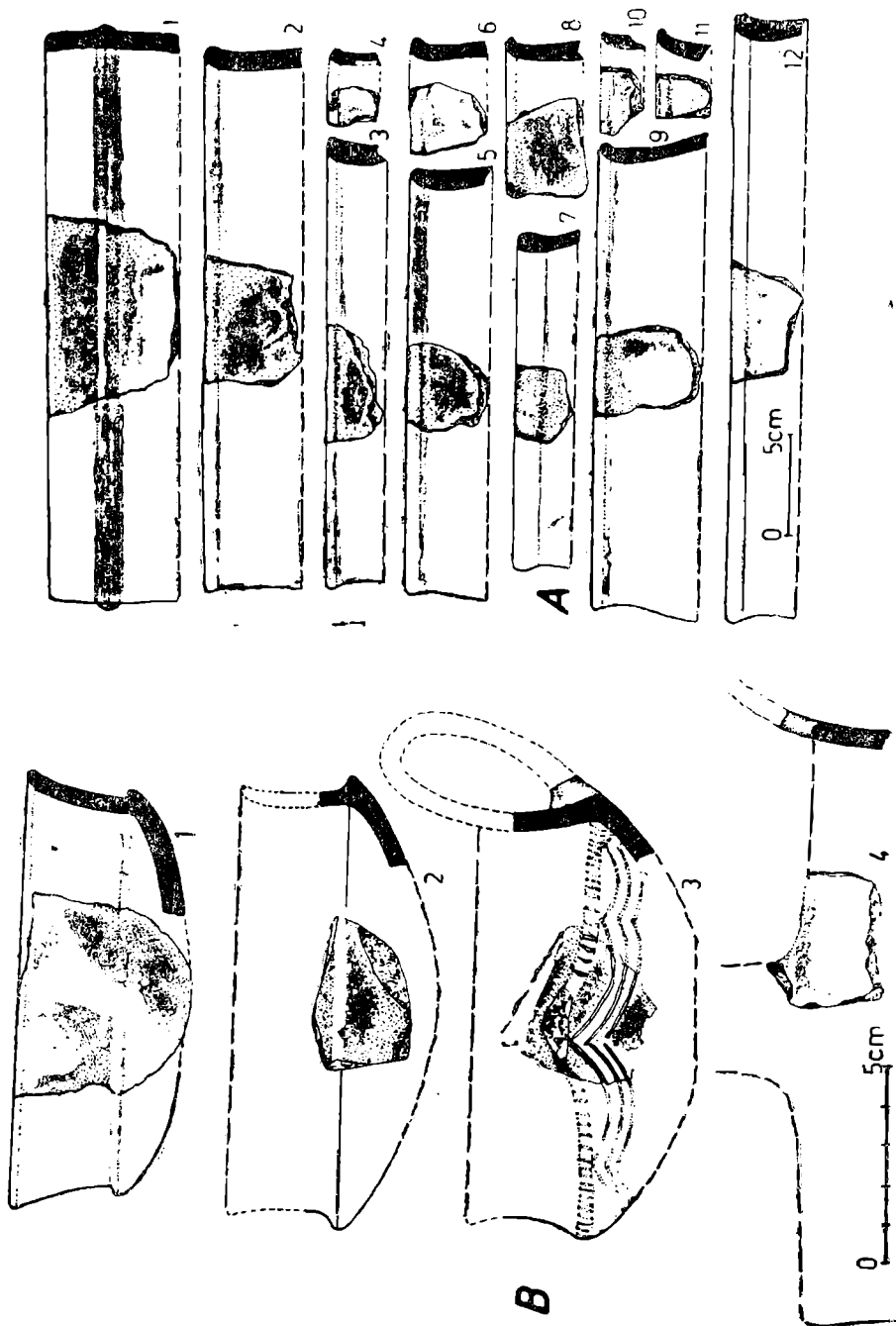

Fig. 5. Tămaoani — 1975. Borcane și vase în formă de sac (A). Cești (B).

A. 1, 3, 11 : Ș. 7 ; 2, 5, 8 : gr. 14 ; 4 : Ș. 9 ; 6, 9-10 : gr. 13 ; 7 : cas. 1 ;
12 : Ș. 5. B. 1-3 : gr. 14 ; 4 : Ș. 7.

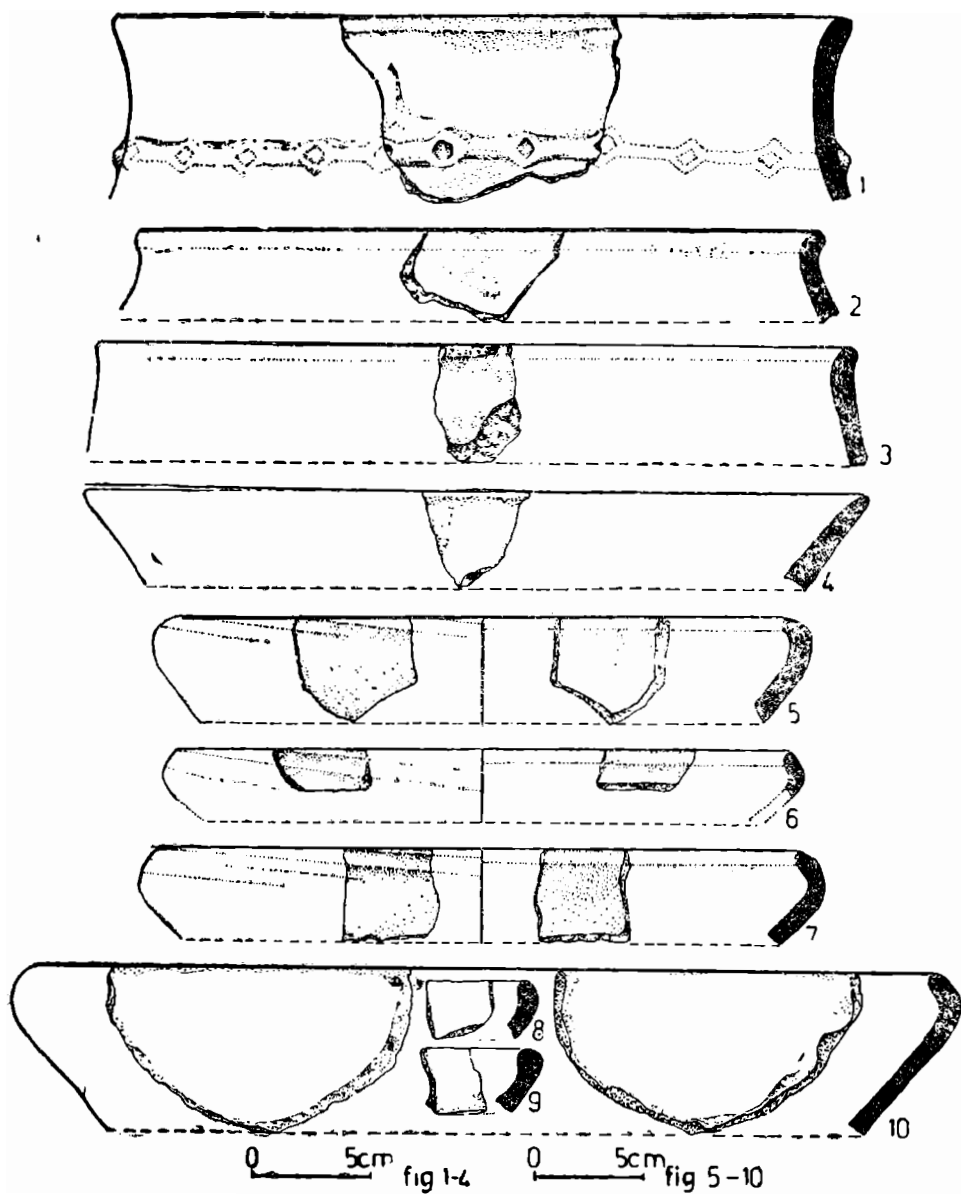

Fig. 6. Tămăoani — 1975. Ceramică uzuală (1-4). Străchini (5-10). 1, 6: gr. 14; 2, 7, 10: Ș 7; 3: gr. 9; 4: Ș. 4; 5: Ș. 9; 8-9: gr. 15.

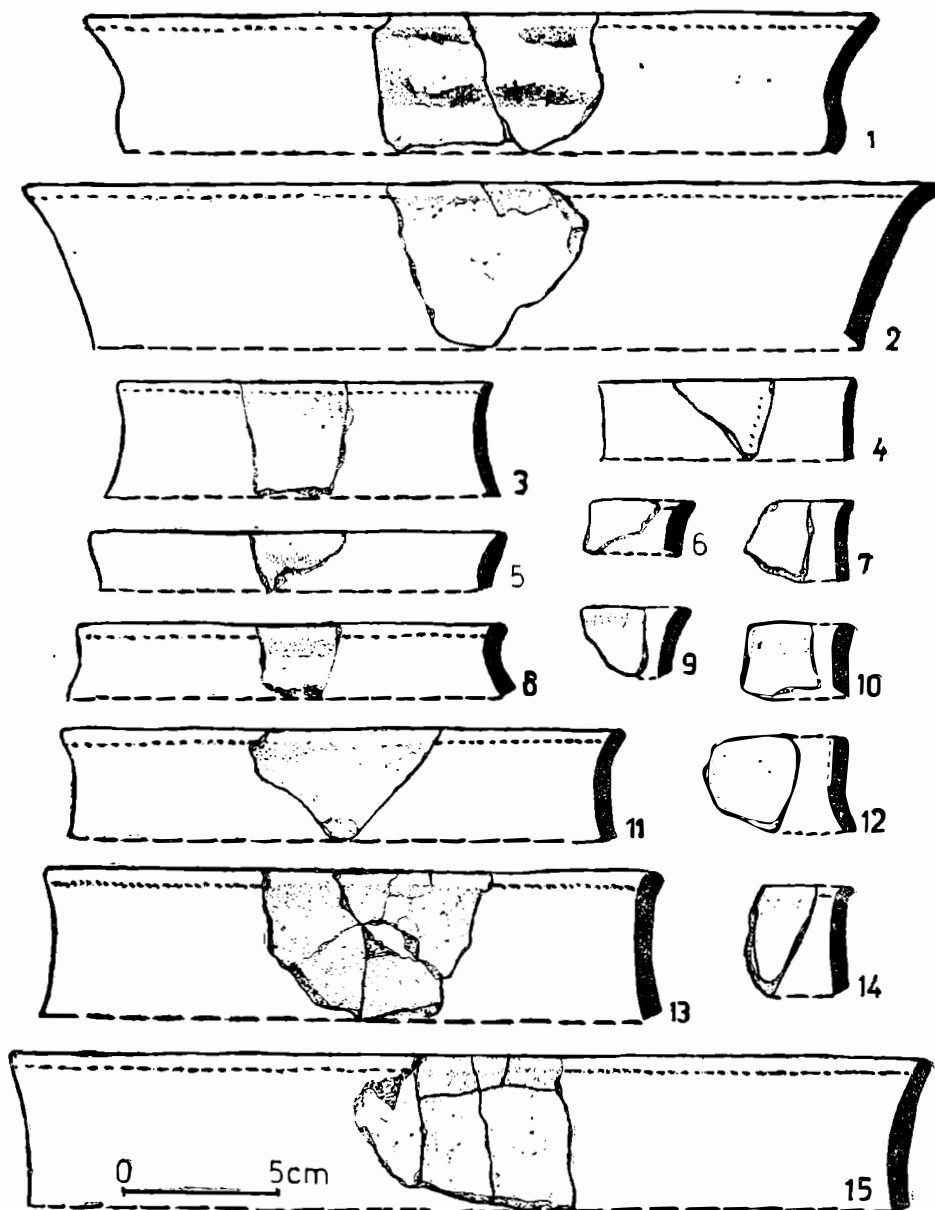

Fig. 7. Tămașoani — 1975. Ceramică din pastă bună și fină. 1, 7, 9-11 :
gr. 13 ; 2 : gr. 16 ; 3, 5-6 : Ș 7 ; 4 : Ș 5 ; 8 : gr. 6 ; 12 : gr. 14 ; 13 :
gr. 15 ; 14-15 : Ș 4.

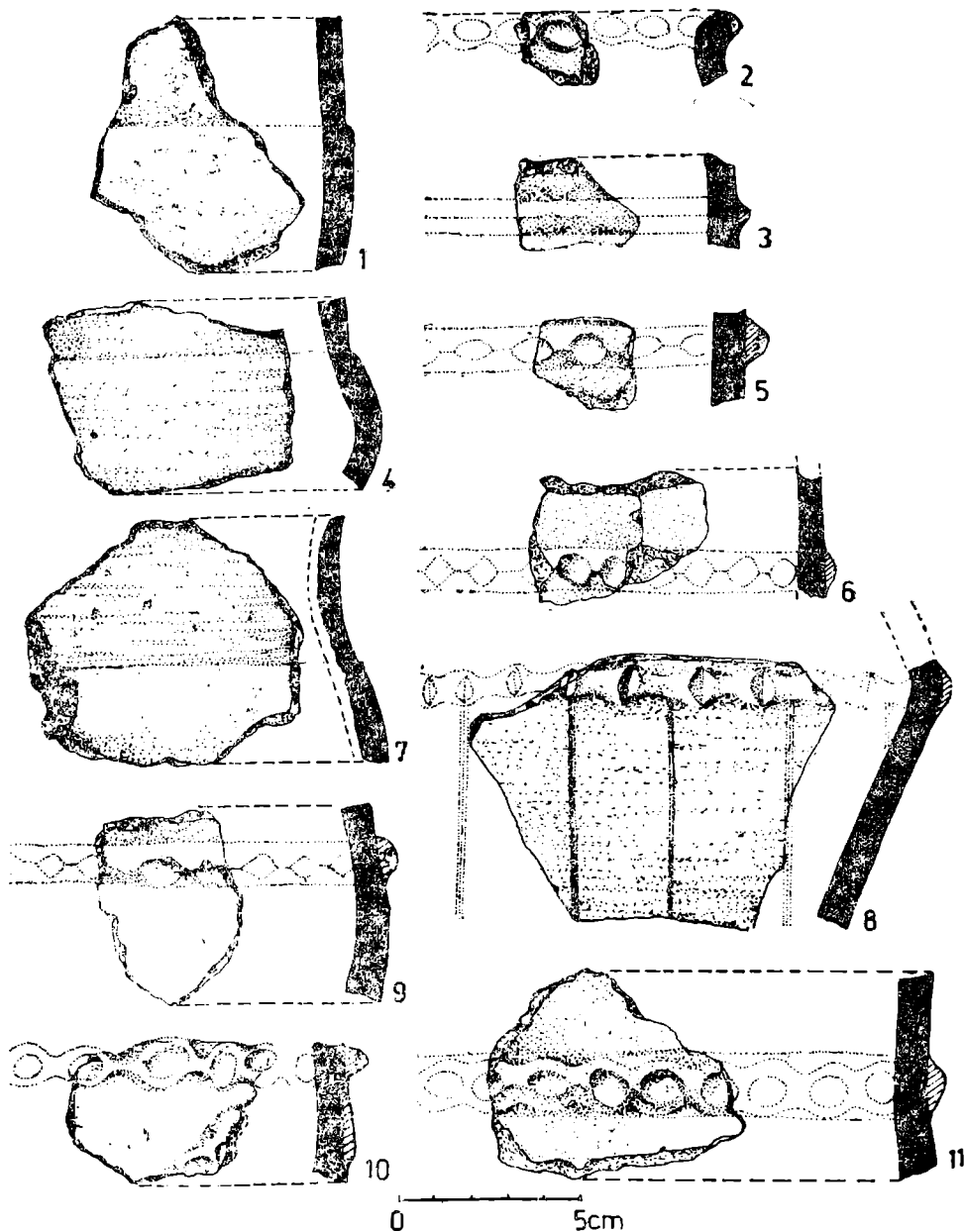

Fig. 8. Tămașoani — 1975. Fragmente de vase cu umărul marcat printr-un „prag”.
 (1, 4, 7). Fragmente ceramice ornamentate cu briu alveolat (2, 5-6, 8-11) și cu
 briu simplu (3). 1, 5-7 : Ș 7 ; 2 : gr. 15 ; 3 : gr. 14 ; 4 : Ș 4 ; 8 : cas. 1 ; 9 :
 Ș 5 ; 10-11 : gr. 13.

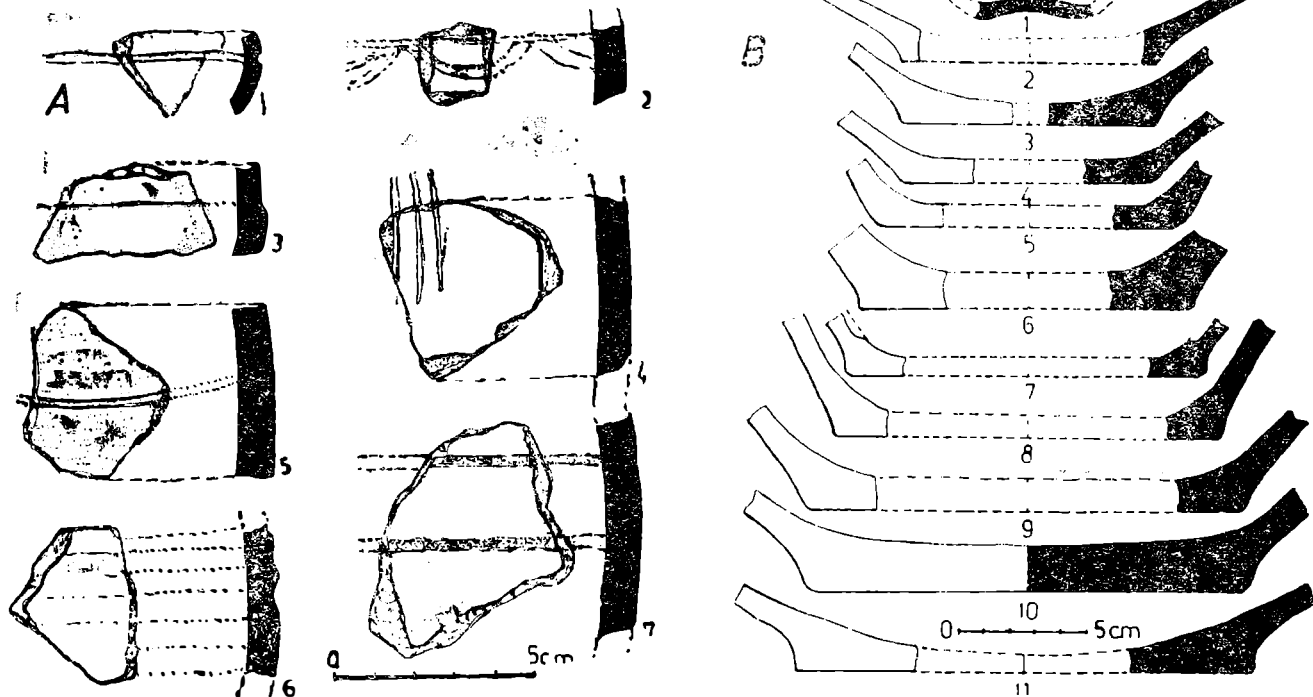

Fig. 9. Tămaoani — 1975. A : fragmente ceramice ornamentate cu incizii (1-5), caneluri (6) și benzi lustruite (7). B : funduri de vase. A. 1, 7 : gr. 13 ; 2 : gr. 8 ; 3 : gr. 14 ; 4-5 : Ș 7 ; 6 : gr. 15 ; 7 : gr. 13 ; B. 1-2, 10 : gr. 13 ; 3, 5, 7 : gr. 14 ; 4 : gr. 7 ; 6, 11 : Ș 4 ; 8 : Ș 9 ; 9 : Ș 7.

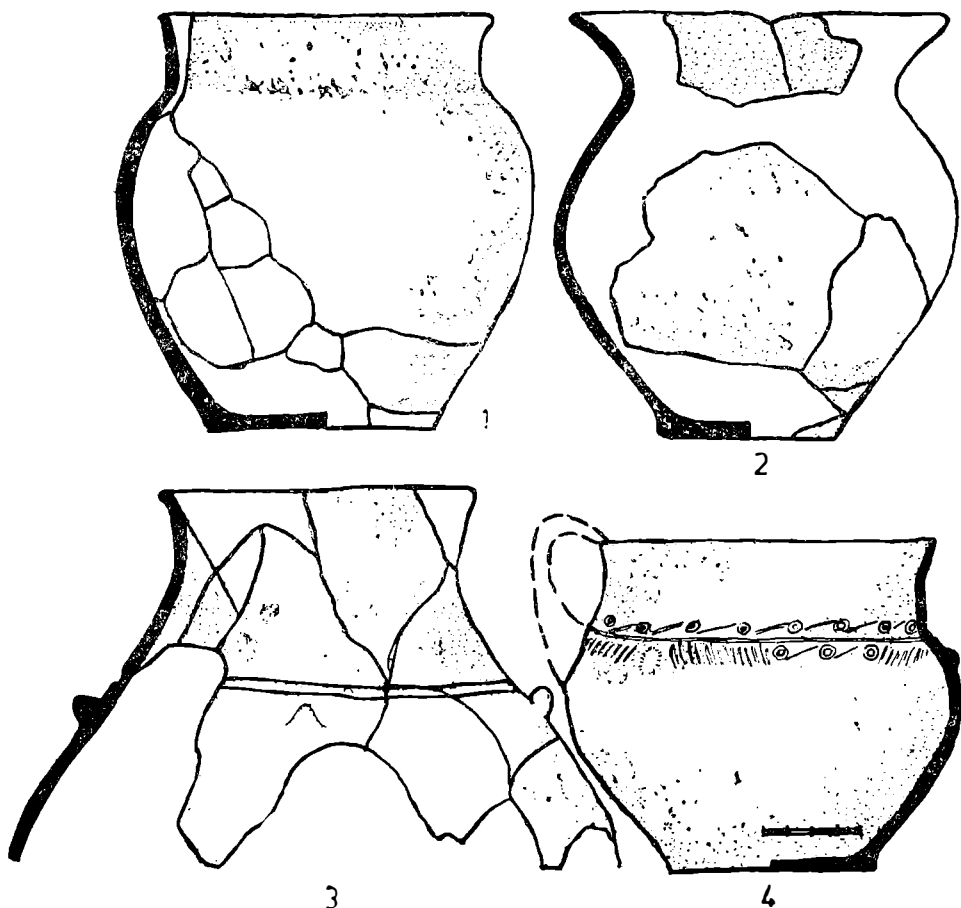

Fig. 10. Vase descoperite în așezările de la Tămăoani (1-2, după M. Petrescu-Dîmbovița) și Vinători (3-4, după M. Brudiu).

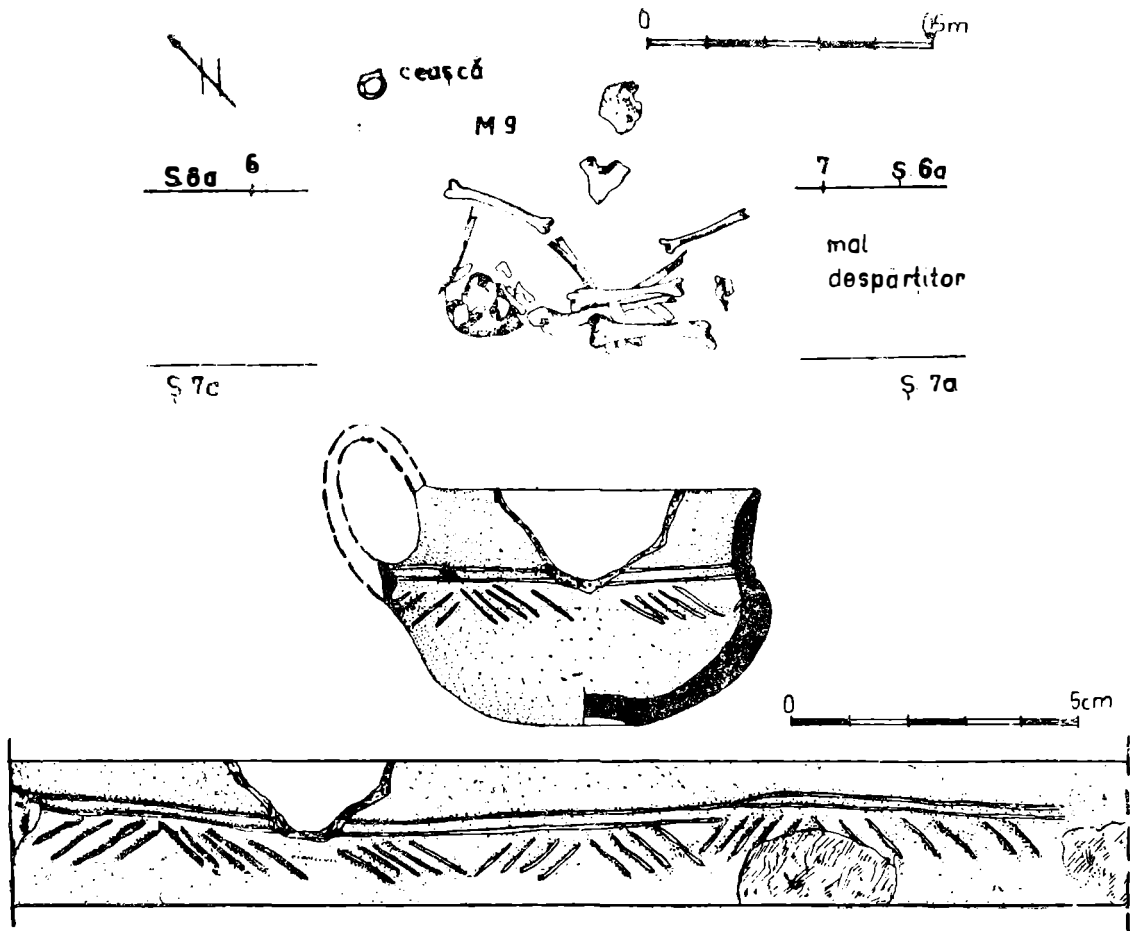

Fig. 11. Foleşti-Ruptura IV. Mormintul 9. Plan (sus) şi inventar (jos).

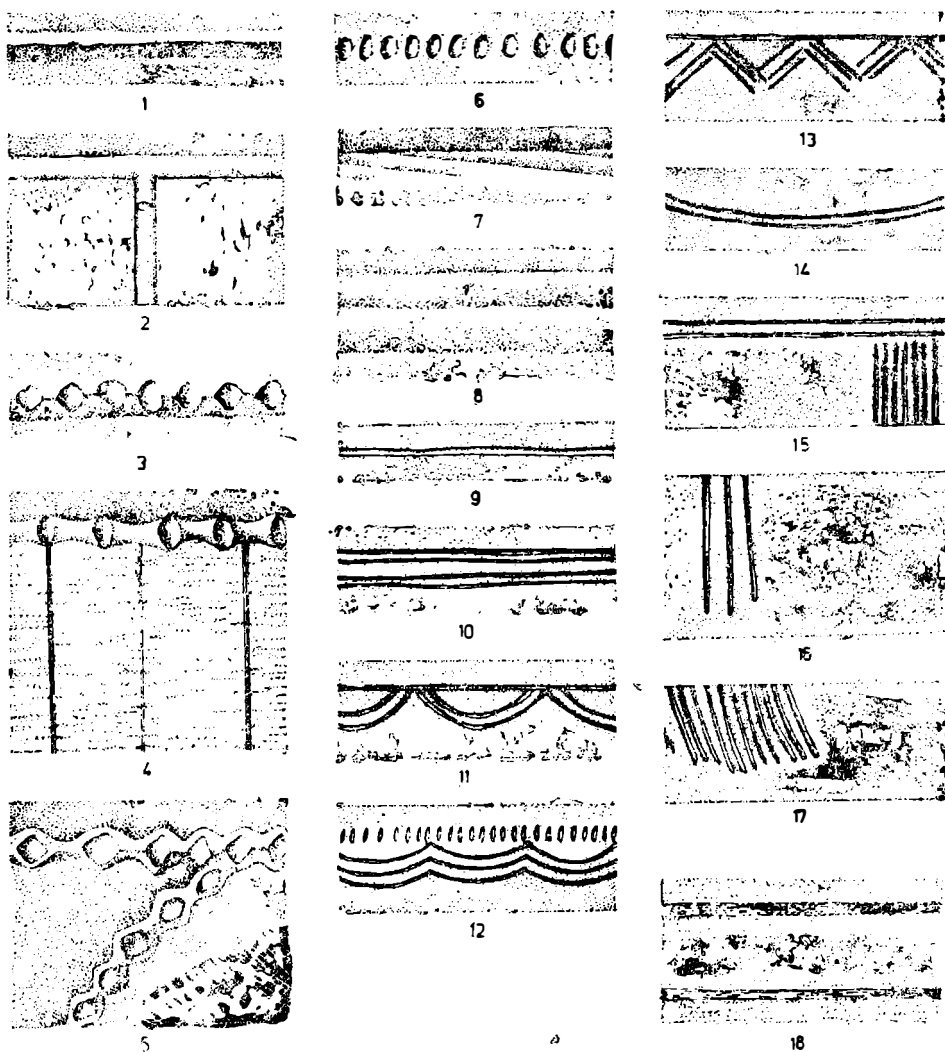

Fig. 12. Decorul ceramicii descoperite în așezarea de la Tămăoani (1949, 1975).
 1-2 : brîie simple, 3-5 : brîie alveolate, 6 : alveole, 7 : fațete și caneluri oblice, 8 :
 caneluri orizontale, 9, 11-17 : incizii, 12 : creștături, 18 : benzi lustruite.

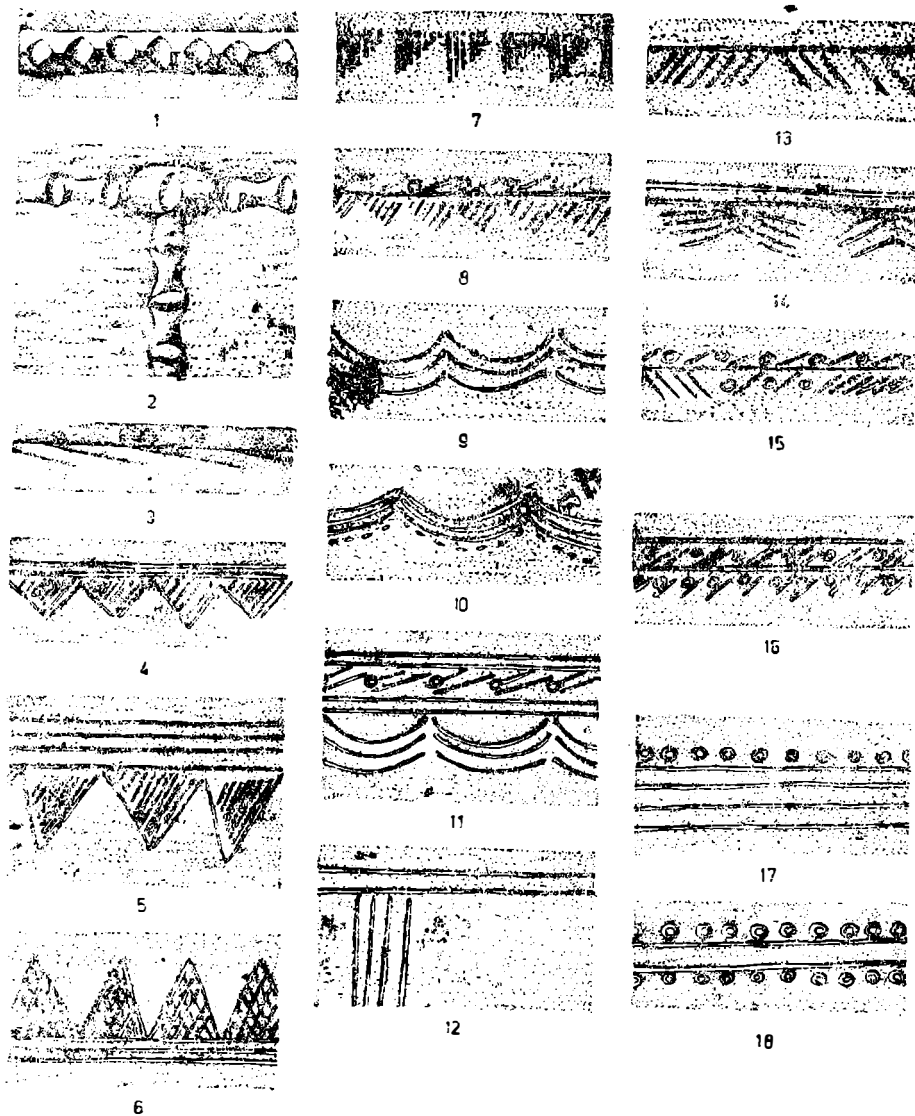

Fig. 13. Decorul ceramicii descoperite în așezarea de la Vinători (după publicațiile lui M. Brudiu). 1-2 : brîie alveolate, 3 : fațete și caneluri oblice, 4-18 : incizii.

SANCTUARUL DIN CETATEA DACICĂ DE LA BRAD, COMUNA NEGRI, JUDEȚUL BACĂU

de VASILE URSACHI

Cercetările arheologice din ultimii ani au adus importante contribuții la cunoașterea unor aspecte noi ale istoriei vechi a Moldovei. Mergînd pe urmele izvoarelor literare antice ¹ se descoperea, în anul 1962, o nouă cetate dacică pe Valea Siretului, în satul Brad, com. Negri, jud. Bacău ².

Pe teritoriul acestui sat, în punctul numit de localnici „La stîncă”, s-a descoperit un complex arheologic alcătuit din mai multe așezări succesive datînd din : neolitic (cultura Precucuteni, Cucuteni — faza A și A—B), epoca de trecere de la neolitic la bronz, epoca bronzului (cultura Monteoru — faza IC 2), prima epocă a fierului (Hallstatt B), epoca geto-dacică (sec. IV î.e.n. — sec. II e.n.) și epoca feudală (sec. XIV—XVII). Cea mai importantă este așezarea geto-dacică de tip „dava”, cu patru niveluri și mai multe faze de locuire, ce se succed într-un strat de cultură gros de circa 2 m ³.

Cercetările efectuate pînă în prezent au scos la iveală peste 400 de locuințe de suprafață și bordeie, 430 de gropi de provizii, cu resturi menajere sau de cult, precum și un bogat material arheologic caracteristic culturii geto-dacice din perioada sa clasică — sec. II î.e.n. — sec. II e.n.

Locuințele aparținînd epocii dacice apar sub forma unor aglomerări de chirpic ars provenit de la pereți, dar cel mai adesea sub forma unor lutuieli de forme și grosimi diferite, care reprezintă, de obicei, forma locuinței respective. După aceste indicii putem spune că locuințele de suprafață dacice aveau forma dreptunghiulară, cu una sau două încăperi. În interior se află, de obicei, o vatră deschisă.

Desele incendii care aveau loc mai ales în aceste zone aglomerate ale așezării, cum este acropolea, au dat și un aspect deosebit al stratigrafiei, care apare foarte complicată și din cauza mulțimii lutuielilor, care se suprapun și a zonelor de nivelare, practicate după fiecare distrugere. Întrucît fiecare nouă construcție nu a ținut seama de dimensiunile sau locul exact al celei anterioare, lutuielile apar ciuntite sau distruse pe suprafețe mari. Nivelarea obligatorie, practică după fiecare distrugere, fărîmița atît materialul cît și eventualele construcții rămase de la incendii. De obicei această nivelare era făcută prin înlăturarea resturilor de pereți sau acoperiș și odată cu acestea, deci, a eventualelor obiecte ce ar mai putea fi surprinse în locuințe de către distrugerea respectivă. Din această cauză aceste importante complexe de locuire nu ne oferă,

de cele mai multe ori, prea numeroase elemente de datare sau cronologie, deoarece aproape toate obiectele de inventar care i-au aparținut sînt înlăturate de cei ce-și construiesc noile locuințe. Fac excepție unele locuințe distruse prin foc, la care nu s-a mai înlăturat molozul de la pereți, existînd posibilitatea rămîinerii unor materiale importante surprinse în locuință de dărîmăturile pereților sau acoperișului. Printre acestea putem consemna descoperirea unei construcții cu totul aparte, un sanctuar rotund cu stîlpi de lemn, la adîncimea de $-1,55$ m, în carourile 1—7 ale secțiunilor XXV—XXVIII (fig. 1).

Urmele importantului edificiu pe care îl prezentăm în continuare constau din mai multe elemente de construcții, în care materialele tradiționale — lemnul și lutul — sînt folosite cu precădere.

Sanctuarul constă dintr-o platformă de chirpic ars, rămasă de la o construcție anterioară, distrusă prin foc, bine nivelată de constructorii noii clădiri și întregită în porțiunile unde lipsea chirpicul, pentru a lua forma rotundă, cu un strat de lut galben și prundiș sau pămînt negru cenușos de nivelare, bine bătut, care formează dușumeaua. Această platformă, acoperită aproape pe întreaga ei suprafață cu o crustă calcaroasă albicioasă, este înconjurată de un rînd de stîlpi (coloane) de lemn ale căror gropi se aflau cu 10—15 cm mai jos. Diferența aceasta este dată de nivelul de călcare și grosimea stratului de chirpic (fig. 2).

Stîlpii de lemn, de formă rotundă, erau dispuși la distanțe inegale și se adînceau cu circa 0,65—0,70 m de la nivelul de călcare. Gropile, ușor de urmărit, datorită faptului că erau umplute cu pămînt cenușos și resturi de la lemnul putrezit sau ars al stîlpilor, aveau formă cilindrică cu un diametru ce variaza între 0,25—0,40 m. Unele din ele, ca de pildă groapa 29, are fundul lărgit, avînd formă de clopot.

Cele cîteva gropi mai mari, 16, 23, 31, 33, fac excepție nu atît pentru faptul că ar fi avut stîlpi mai groși ei, probabil, pentru că au fost schimbați de mai multe ori, cu care ocazie s-au lărgit. În orice caz trebuie să considerăm că, cel puțin la suprafața solului, stîlpii aveau aceași dimensiune sau dimensiuni apropiate, cum de altfel sînt și marea majoritate a gropilor. Nu este exclus ca gropile unor stîlpi să fie mai largi și datorită faptului că se impunea asigurarea unei distanțe oarecum egale între aceștia, în care caz puteau fi ușor deplasați.

Distanța dintre stîlpi este în general de 0,75—1 m, dar nu lipsesc nici situații cu diferențe mai mari, cum sînt cele dintre stîlpii 4 și 5 (de 1,40 m), 11 și 12 (de 1,25 m), sau 26 și 27 (de 1,15). Nu știm ce valoare constructivă sau ce semnificație puteau să aibă asemenea proporții, acestea nu erau atît de distonante pentru a micșora din valoarea edificiului sau chiar de a fi ușor observate. Cum însă într-un raport preliminar de săpături din campania anului 1982 diferențele pe care le semnalăm erau puse pe seama cercetărilor încă neîncheiate, în momentul de față toate datele sînt rezultatul cercetării exhaustive a zonei complexului respectiv. Așadar aceste diferențe existau în construcția sanctuarului.

Așa cum sînt dispuse gropile 1—39, precum și cele șapte pe care le bănuim a fi existat 40—46, nemarcate în planurile de săpături ale

șanțului I, săpat în anii 1963 și 1964, înscriu un cerc cu diametrul de 16 m. În afară de masa de chirpic ars, porțiunile de prundiș cu lut galben și pământul bine bătut, care formau dușumeaua întregului edificiu, avînd forma rotundă, în interiorul cercului înscris de gropile de stîlpi, nu s-a descoperit nici o altă construcție. Pentru cele trei gropi din interior, 47, 48, 49, nu avem, deocamdată, nici o explicație care să ne mulțumească.

De menționat că mai multe din gropile de stîlpi 7, 15, 28, 32 se află cu 0,15—0,50 m în interiorul construcției, iar gropile 10 și 36 cu 0,15 și respectiv 0,30 m în afara ei, la distanțe foarte mici față de șirul de gropi ale sanctuarului. De asemenea, trei gropi 47, 48, 49, care aparțin acestui nivel al construcției, sînt dispuse mult în interiorul ei, în zona de NE. Dacă pentru pozițiile gropilor 28, 30, 32 și 36 se poate considera ca o necesitate legată de existența unor gropi de provizii sau de cult în apropiere, fie că erau în funcție la data respectivă, fie că pământul afînat din ele nu permitea o siguranță în susținerea stîlpului, pentru stîlpii 10 și 15 nu putem avea o explicație plauzibilă a retragerii lor în zona funcțională a sanctuarului sau în afara lui. Aceeași situație și pentru cele două gropi mai mari și una mai mică 47, 48, 49 din interiorul sanctuarului.

Dimensiunile gropilor presupun existența unor stîlpi destul de groși, care puteau susține o greutate suficient de mare, respectiv un acoperiș. Adîncimea de 0,65—0,70 m era suficientă pentru aceasta. În legătură cu existența unui acoperiș nu trebuie neglijată nici prezența acelei cruste subțiri albicioase aflate deasupra chirpicului, care putea să provină de la arderea șindrilei sau mai cu seamă a stufului, în combinație cu apa de infiltrație. Dealtfel, deasupra chirpicului s-a descoperit o cantitate destul de mare de cărbune de lemn și cenușă fină, care ar fi putut să aparțină unei construcții de lemn aflată deasupra masei de chirpic ars.

Pe întreaga suprafață a sanctuarului, la adîncimea de —1,30—1,50 m, au fost descoperite fragmente ceramice care provin de la 3 cești dacice, 20 vase borcan, din care 3 mari — din categoria ceramicii lucrate cu mîna din pastă grosieră; 2 fructiere, un vas borcan și o cană mare din pastă neagră cu lustru, precum și o fructieră cărămie cu lustru. Din categoria ceramicii lucrate la roată, fragmente care provin de la următoarele forme de vase: 2 fructiere, 4 căni, un vas cu corpul bombat și buza trasă spre interior, 1 capac, 2 străchini de culoare cenușie, precum și un kantharos dacic pictat și un altul roșu de import. Toate aceste tipuri de vase aparțin perioadei „clasice” a culturii dacice, fiind asemănătoare cu cele descoperite în majoritatea așezărilor dacice din sec. I î.e.n. — I e.n.⁴.

Masa de chirpic ars, împreună cu stratul de lut galben și prundiș care făceau parte din construcția sanctuarului rotund a fost străpunsă, în partea de est, de un deranjament modern, pe o suprafață mai mare, precum și de gropile 11 și 12, care aparțin, de asemenea, nivelurilor superioare, distrugînd și mormintele medievale aflate în zonă. În rest, pe toată suprafața amintită, nu a existat nici o construcție ulterioară distrugerii sanctuarului, cu excepția unui strat gros de lut, aflată la 0,35—

0,40 m, deasupra nivelului de chirpic. Deranjamentele medievale și moderne nu ne-au putut permite observația dacă întreaga zonă a fost nivelată cu acest strat de lut, care ar presupune existența în continuare a unui loc de cult, ceea ce nu este deloc exclus. Menționăm totuși descoperirea a două vetre, aflate în partea de vest a spațiului circumscris de stâlpi, la adâncimea de $-1,25$ m, care ar presupune o schimbare a destinației acestei suprafețe în ultimele faze de locuire a platoului de către daci.

Din prezentarea făcută rezultă că avem de-a face cu o construcție specială, deosebită de restul edificiilor descoperite pînă în prezent în această mare stațiune arheologică, de formă rotundă, înconjurată cu stâlpi de lemn, care susțineau probabil, un acoperiș, și servea la oficierea unor ritualuri religioase ale populației dacice ⁵.

Asemenea edificii mai există în aria culturii dacice, însă numărul lor este destul de mic. Din cele 5 sanctuare rotunde descoperite pînă în prezent în diferite zone, la care se adaugă cel în discuție, nici unul nu este absolut identic cu altul. Astfel, la Sarmizegetusa, în zona sacră au fost descoperite două sanctuare rotunde, dar care se deosebesc de cel de la Brad prin faptul că au stâlpi din piatră dispuși într-o anumită ordine, precum și alte elemente specifice ⁶. Sanctuarul mare are un diametru de 30 m, deci mult mai mare, iar în interior alte construcții din piatră și lemn, precum și o vatră de foc ⁷.

Ceva mai apropiată este situația la sanctuarul mic rotund, care are un diametru de 12,5 m, nu are nici o construcție în interior, dar stâlpii sînt din piatră, dispuși într-o anumită ordine ⁸. Aceste două sanctuare, datorită dispunerii stîlpilor, cît și a construcțiilor interioare, au fost puse în legătură cu calendarul dacic și au fost denumite sanctuare calendar ⁹.

Tot în zona Munților Orăștiei, la Fetele Albe, pe terasa a III-a a Șesului cu brînză, a fost dezvelit un sanctuar rotund cu stâlpi de calcar, a căror grupare, din pricina proastei conservări, nu a putut fi stabilită. Sanctuarul are un diametru de 10,80 m, deci apropiat de cel de la Brad. În mijloc are o îngrămădire de pietre, iar în jumătatea sudică a zonei circumscrise o groapă adîncă plină cu chirpic ars ¹⁰.

Ultimele două sanctuare rotunde, descoperite la Pecica — Arad și Dolinean, raionul Hotin, regiunea Cernăuți — U.R.S.S. —, au cele mai multe elemente comune cu descoperirea noastră.

Sanctuarul rotund de la Pecica—Arad, deși are un diametru de numai 6-7 m, se aseamănă cu cel de la Brad prin faptul că are o platformă de lut bine bătut înconjurată de stâlpi de lemn și este situat în aceeași zonă în cadrul așezării — în partea de NV a acropolei ¹¹. Spre deosebire de situația de la Brad, aici există o vatră înconjurată cu pietre, în centrul edificiului, stâlpii sînt susținuți de pietre și sînt dispuși într-o ordine anumită — 6 rotunzi și unul pătrat —, situație care nu a fost surprinsă la Brad. Avînd în vedere faptul că atît la Pecica—Arad, cît și la Brad s-au descoperit fragmente de la vetre portative, lipsa celor fixe din unele sanctuare nu constituie un element care să dovedească o deosebire în funcționalitatea acestor edificii.

La Dolinean a fost cercetat un sanctuar rotund, cu o platformă de lut galben înconjurată de 36 stâlpi de lemn¹². Tot aici s-a mai descoperit un pavaj din piatră care înconjură sanctuarul și care era acoperit de streșina edificiului, precum și o groapă în mijloc. Diametrul este de 14 m, iar unii dintre stâlpi sînt întăriți cu pietre. Deci atît mărimea, cît și sistemul de construcție, cu mici deosebiri, sînt identice cu cel de la Brad.

Observăm, așadar, existența în diverse așezări dacice a unor edificii a căror folosire ca sanctuare este posibilă, dacă avem în vedere anumite elemente caracteristice acestui fel de construcții, care le apropie de cele descoperite în centrul religios de la Sarmizegetusa. Deosebirile existente între acestea pot fi puse în legătură cu diversificarea ritualurilor în zone diferite ale aceleiași culturi.

Folosirea lemnului în locul pietrei se impunea acolo unde principalul element de construcție îl reprezenta acesta. De altfel, cercetările au demonstrat că nu numai în cazul construcțiilor religioase avem de-a face cu înlocuirea pietrei cu lemn, ci chiar în fortificații și bineînțeles în construcția de locuințe¹³. Abundența lui în anumite zone, cum este cazul celor trei așezări cu sanctuare de lemn amintite, cît și prelucrarea mai ușoară îl impuneau înaintea altor materiale de construcții.

Dimensiunile acestor sanctuare variau în funcție de locul unde erau construite și probabil de numărul celor care îl foloseau, așa încît nici mărimea și nici numărul stîlpilor nu reprezenta un element obligatoriu care să aibă semnificații religioase, ci doar dispunerea lor. Nu același lucru se poate spune însă despre sanctuarele rotunde din piatră de la Sarmizegetusa, unde, deși nu sînt identice, ele pot avea semnificații cu totul aparte, impuse de ordinea strictă în aranjarea stîlpilor, mai ales la sanctuarul mare, legate de calendar¹⁴.

Oricum, avînd în vedere faptul că asemenea construcții sînt foarte rare, raportate la sutele de locuințe descoperite pînă în prezent în aria culturii dacice, punerea lor pe seama unor practici religioase este impusă de specificul elementelor constructive, care le apropie de ceea ce numim sanctuar. Existența unor centre religioase mai mari nu înlătură posibilitatea practicării ritualurilor obișnuite, chiar zilnice, în fiecare așezare. Acestea se efectuau în locuri speciale, pe care le descoperim astăzi în multe așezări. Numai faptul că urmele acestor edificii sînt greu de depistat și mai ales dificil de păstrat în condițiile în care acțiuni ulterioare în zona construcției lor au șters principalele rămășițe explică numărul încă mic de asemenea sanctuare descoperite pînă acum și aproape imposibil, credem noi, de surprins în așezările întinse unde urmele lor sînt și mai puțin consistente.

După demontarea chirpicului care constituia platforma sanctuarului rotund cu stâlpi de lemn, s-a dat peste o altă construcție, deosebit de interesantă, care poate fi legată, de asemenea, de fenomenul religios. Este vorba de o construcție cu absidă (fig. 3).

Construcția se află, deci, sub sanctuarul rotund și se prezintă sub forma unei platforme dreptunghiulare, cu latura lungă de 14 m și cea scurtă de 8 m, orientată SSE—NNV și formată din pămînt galben bine

bătut și ars la roșu. Pe latura nord-vestică se află un număr de 12 gropi (1-12), puțin adâncite în masa de lut ars. Numărul lor putea să fie mai mare, însă construcții ulterioare au făcut ca unele din ele să dispară. Pe latura de SV un alt șir de gropi, în număr de 19 (13-36), de data aceasta mult adâncite, străpungând lutuiala, au formă rotundă și cu dimensiuni ce variază între 0,15—0,30 m în diametru și cu adâncimea de 0,20—0,70 m. Un al treilea șir de gropi, de asemenea, mult adâncite, paralel cu șirul de gropi de pe latura de nord-vest, pornesc din dreptul ultimei gropi de pe latura de SV și este compus din 5 gropi (13—17), în continuarea cărora, pe o distanță de circa 2,5 m, se află o bîrnă de lemn carbonizată. În continuarea acestui șir, dar pe latura de NV încă trei gropi (47—49), puțin adâncite, în imediata apropiere a gropilor 50 și 51 din același sector. Astfel, șirul de gropi de pe latura de SV și al treilea șir dinspre NV formează un unghi drept. Numărul de gropi de pe latura de SV poate fi mai mare, dacă avem în vedere că în continuare nu au mai fost căutate, deoarece ar fi trebuit să se demon-teze zona de lut cu prundiș care aparține sanctuarului rotund. Este greu de spus ce rost aveau aceste gropi — respectiv parii care ar fi fost în ele — în interiorul edificiului. În orice caz nu aveau nici o legătură cu rezistența clădirii de vreme ce se aflau numai pe două laturi ale acesteia. (Fig. 4).

Dacă totuși, măcar o parte din aceste gropi — cele de pe latura de SV și din interior care formează un unghi drept — susțineau furci pentru pereții clădirii, înseamnă că șirul de gropi din interior (13—17), constituiau deja un perete ce despărțea construcția în două părți inegale. Acest perete putea să despartă și spațiul cu absidă de încăperea mare, avînd în vedere că peretele absidei începe exact din această zonă. În interiorul edificiului, în zona presupusului perete care despărțea absida de restul construcției, se află o alveolare, orientată SSV—NNE, care străpunge dușumeaua de lut, cu axul lung de 3,5 m, cel scurt de 1 m și adâncimea de 0,15 m, în care s-a descoperit multă cenușă și cărbune de lemn. Nu putem cunoaște semnificația și rostul acesteia.

În afara gropilor care aveau o oarecare ordine în cadrul construcției, în partea de SE mai apar un număr de 9 gropi (37—45), care pot fi puse în legătură cu o anexă a edificiului. Pe latura de NE o groapă de par mai mare (46) poate fi legată de rezistența clădirii, mai ales că în acest loc se observă și o reducere a grosimii peretelui.

Pe latura de NE a edificiului, pe o distanță de circa 9,5 m, se conturează un șanț de temelie de zid, umplut cu chirpic ars provenit de la pereți. Cronologic toate aceste construcții sînt contemporane, constituind prima fază de construcție și folosire a acestei clădiri. Tot acestei faze îi aparține și fețuirea unei părți din lutuiala care constituia dușumeaua încăperii, cunoscîndu-se urmele degetelor care au întins lutul radial. Existența a 3-4 pojghițe suprapuse demonstrează repetarea acestei operații de mai multe ori.

În cea de-a doua fază apare absida, construcția nouă folosind numai o parte din zona platformei de lut. Absida are punctul maxim de curbură pe mijlocul laturii de nord-vest, unde dispar și cîteva gropi din

șirul care o delimitează, iar capetele se sprijină pe ultimul par din șirul de pe latura de SV și capătul șanțului de temelie dinspre NV.

Construcția absidei a fost făcută, probabil, numai din lemn, lăsînd în masa de lut doar o adîncitură de 4-5 cm cu lățimea de 15 cm. Ceea ce pare mai curios este faptul că această construcție se afla în interiorul celeilalte mai vechi, cu pereții din nuiiele bătute cu pămînt. Urmele peretelui absidei — din lemn — a rămas pînă la suprafața chirpicului ars, ceea ce înseamnă că a ars odată cu întreaga construcție, dar fiind sub dărîmăturile acesteia, arderea a fost fără oxigen, rămînînd astfel lemnul carbonizat. Pe latura de SV, în masa de lut cu prundiș care a servit ca platformă pentru sanctuarul rotund, se observă aceeași șanțuire, pe o lungime de 6,5 m, în continuarea curburii absidale, care poate fi pusă în legătură cu peretele de lemn ars ce a provocat o tasare a pămîntului în această zonă nivelată ulterior. Deplasarea ei către SV pune problema deformării construcției cu absidă, care în aceste condiții ar avea laturile lungi asimetrice, iar latura de SE mult mai lungă față de cea absidată. Ar putea fi vorba, însă, de o anexă, de asemenea, curioasă ca formă, în partea de SV și mai ales către sud, unde atît lutuală arsă la roșu cît și un număr de 9 gropi de par (1—9), ce aparțin fazei cu absidă, justifică presupunerea noastră.

În colțul de SE al clădirii se afla o anexă, de formă dreptunghiulară, de $4,5 \times 4$ m, care constituia, probabil intrarea. După urmele lăsate — un strat destul de gros de cenușă fină (5-7 cm) și gropile de par (37—43) putem spune că aceasta era făcută numai din lemn și era acoperită cu stuf sau șindrilă. A fost folosită în ambele faze ale construcției și poate chiar în perioada sanctuarului rotund, fără a avea, evident, aceeași formă.

Trebuie să menționăm deci faptul că ambele faze de construcție ale edificiului constituie o etapă de folosire, probabil tot în scopuri religioase, anterioară sanctuarului rotund și că zona aceasta nu era altceva decît perimetrul sacru al așezării de aici. Pentru aceasta ar pleda și alte elemente care au fost semnalate anterior și anume: a) locul se află în imediata apropiere a unei piețe centrale, pavate cu piatră de râu, surprinsă în secțiunile VIII, IX, XXIII și XXIV; b) pe întreaga suprafață care începe din caroul 8 pînă în caroul 21 din S—I— 1963—1964, deci pe o distanță de 28 m lungime și circa 6-7 m lățime, în ultimele două niveluri dacice, respectiv sec. I î.e.n. — sec. II e.n. nu a fost construită nici o locuință sau alt complex¹⁵. Este cert, deci, că avem de-a face cu o oarecare organizare internă a așezării, cel puțin pe acropole. Această piață era delimitată de o altă construcție mare cu mai multe camere, din care una cu absidă (dezvelită în S-V-X), în partea de est¹⁶, intrarea pe acropole în partea de nord¹⁷ și această zonă sacră în partea de vest.

Sub dărîmăturile de chirpic și amestecat cu acesta s-a descoperit o cantitate destul de mare de ceramică și alte obiecte, pe care le prezentăm în continuare:

— ceramică lucrată cu mîna din pastă fină cu lustru la exterior — s-au descoperit 82 fragmente care provin de la 3 vase borcan, o ceașcă cu decor în relief în interior și o fructieră cenușii: 2 fructiere, 1 vas

borcan și o strachină mică, negre cu lustru ; 2 fructiere și 2 vase borcan cărămizii.

— ceramică poroasă, grosieră, cu diverse ingrediente — 250 fragmente care provin de la : 24 vase borcan, 4 cătui, un fragment de ceramică cu decor în relief — probabil de la o vatră portativă, fragmente de crustă de vatră. Decorul cuprinde următoarele motive : butoni rotunzi simpli sau cu 3-4 alveole ; butoni combinați cu brîu alveolat ; brîu simplu și decor striat ; pastile aplicate și brîu alveolat ; gurguie ; brîu alveolat.

— ceramică lucrată la roată reprezentată de 50 fragmente de la 5 fructiere, 5 căni, 1 kantharos și o strecurătoare din pastă fină cenușie ; 1 cană, 1 kantharos și o fructieră dacice pictate, precum și o fructieră, 1 vas de provizii și o amforă de import roșii.

Pe aceeași suprafață au mai fost descoperite : oase de animal — unele arse —, cărbune de lemn, cenușă, 5 fragmente de pietre plate cu urme de ardere, o fusaiolă cu decor și un obiect de ceramică cu un început de gaură.

Construcții cu absidă au fost descoperite în mai multe așezări dacice. Chiar în așezarea de la Brad, tot pe acropole, în mai multe campanii a fost dezvelită o locuință cu absidă, care avea mai multe camere, fiecare din ele cu câte o vatră în mijloc ¹³.

La Popești, o clădire cu dimensiuni mai mari, de 11/7,5 m, avea o latură absidată în partea de NNV și cuprindea în interior vetre ornamentate ¹⁹.

La Piatra Roșie, o clădire cu absidă, dar care nu este altceva decît o locuință fără funcții religioase ²⁰.

De asemenea, la Pecica—Arad, în apropierea sanctuarului rotund se afla o construcție cu absidă, orientată NNV—SSE, cu vatră în interior și pereții ornamentați. În interiorul ei s-a descoperit și un fragment de vatră portativă ²⁴.

Incinta absidală din mijlocul sanctuarului calendar de la Sarmizegetusa poate fi invocată, de asemenea, doar ca analogie privind forma aceasta folosită la sanctuarele din zona sacră ²².

La București — Lacul Tei și Cetățeni ²³ —, alte două construcții cu absidă, întregesc tabloul privind existența unor edificii cu funcții religioase sau care au elemente cu totul deosebite, ce puteau servi unor activități legate de religie.

În orice caz, elementele comune cum ar fi : orientarea spre NNV a absidelor, existența vetrelor ornamentate, a pereților, de asemenea, ornamentați, a resturilor de vetre portative, precum și poziția în cadrul așezărilor, ne dau posibilitatea să admitem că puteau constitui adevărate sanctuare. Ținînd seama de situația de la Brad, aceste sanctuare ar putea constitui o etapă mai veche în construcțiile religioase, care precedau sanctuarele rotunde cu stîlpi de lemn. După cum, existența unor sanctuare patrulate cu alinamente din tamburi de lemn pot constitui, de asemenea, o etapă între cele două tipuri de sanctuare sau chiar o fază anterioară lor. Datarea precisă constituie elementul esențial în rezolvarea problemei evoluției lor constructive. Dacă dispunerea în ali-

niamente a grupului de pari din edificiul cu absidă de la Brad poate fi pus în legătură cu sanctuarele patrulete din lemn, cum ar fi cel de la Barboși²⁴, atunci putem admite că ele reprezintă prima etapă în evoluția sanctuarelor dacice din așezările de tip „dava“.

NOTE

1 Ptolemeu, *Geographia*, III, 10, 8, în *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 555.

2 Descoperirea așezării a fost făcută cu ocazia unei cercetări de suprafață efectuată de Alex. Vulpe și V. Ursachi, în anul 1962.

3 O parte din rezultatele săpăturilor de pe acropole au fost publicate de Alex. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 119, 121, fig. 8; și V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman*, în *Carpica*, I, 1968, p. 171-184; idem, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 105-119; V. Căpitanu și V. Ursachi, *Descoperiri geto-dace în județul Bacău*, în *Crisia*, 2, 1972, p. 97-114; V. Ursachi, *Principaux résultats des fouilles archéologiques de Brad*, în *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 61-70.

4 Întreaga bibliografie la I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 233-248.

5 La nici unul din sanctuarele rotunde cercetate pînă în prezent autorii descoperirilor nu constată existența urmelor de acoperiș. Discuțiile însă continuă, avînd în vedere că urmele acestora nu pot constitui depuneri foarte groase, fiind vorba de cenușă fină sau cărbune de lemn, existente la toate aceste sanctuare, care au sfîrșit, de obicei, prin incendii. O încercare de reconstituire a acestora, cu acoperiș, a fost făcută de arhitectul Dinu Antonescu, în *Arhitectura*, 2-3, 1977, p. 90-93; idem, *Arhitectura*, 3, 1978, p. 53-57; idem, *Le calendrier de Grădiștea Muncelului*, în *Thraco-Dacia*, Tom. II, 1981, p. 209-212, fig. 1.

6 C. Daicoviciu și colaboratorii, *Șantierul Grădiștea Muncelului*, în *SCIV*, III, 1952, p. 283-287; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 235-240, 260-262.

7 C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului — Costești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 336-337, fig. 6.

8 H. Daicoviciu, *op. cit.*, Cluj, 1972, p. 261, fig. XXXII.

9 *Idem*, p. 235-260.

10 H. Daicoviciu, *Un sanctuar circular dacic la Fețele Albe*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 257-262.

11 I. H. Crișan, *Sanctuarul dacic de la Pecica*, în *Acta MN*, III, 1966, p. 92-95, fig. 1-2.

12 G. I. Smirnova, *Sanctuarul de lângă satul Dolinean din regiunea Nistrului mijlociu*, în *SCIVA*, 27, 3, 1976, p. 309-317, fig. 1, 3.

13 V. Ursachi, *Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 178-181.

14 H. Daicoviciu, *Il tempo calendario dacico di Sarmizegetusa*, în *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 231-254; idem, *Nouvelles données concernant le sanctuaire-calendrier dace*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 283-287.

15 Săpături V. Ursachi

16 *Ibidem*.

17 V. Ursachi, *op. cit.*, p. 179.

18 Săpături V. Ursachi.

19 R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, Buc. 1966, p. 32-33; idem, în *Materiale*, VI, 1957, p. 308-309; idem, *Materiale*, VII, 1960, p. 327-328.

20 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*. București, 1954, p. 50-55, fig. 17-20.

- 21 I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 106-108 ; idem, în *AMN*, p. 92.
 22 Vezi nota 4.
 23 D. V. Rosetti, *Cîteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, București, 1932, p. 12, fig. 23 ; R. Vulpe, *op. cit.*, București, 1966, p. 33.
 24 N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18-19.

LE SANCTUAIRE DE LA CITÉ DACIQUE DE BRAD, COM. DE NEGRI,
DÉP. DE BACĂU

— R é s u m é —

Dans la cadre de dernières recherches effectuées dans le grand établissement de Brad, on a découvert un édifice religieux bâti en bois et en terre.

L'édifice a trois phases de construction et appartient au niveau du I-er s.a.v.n.è. — 1-er s. de n.è. Une construction rectangulaire, au côté long orienté SSE — NNE, correspond à la première phase, tandis qu'à la deuxième correspond une construction avec abside vers NNV, qui utilise en grande partie le plancher de la première construction. Dans la troisième phase on a identifiée une construction circulaire délimitée par 46 colonnes en bois. Le plancher de celle-ci correspond au torchis provenant des constructions antérieures. La dernière phase indique l'existence ici d'un sanctuaire dacique de même type que ceux découverts dans plusieurs établissements de Munții Orăștiei, de Pecica et de Dolinean — RSS de Moldavie.

La découverte de Brad, la plus complète et la mieux conservée de toutes les constructions en bois daciques constitue une grande contribution à la connaissance de la spiritualité des géto-daces dans la période de Burebista — Decebal.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vue générale du sanctuaire.

Fig. 2. La phase III — le sanctuaire circulaire.

Fig. 3. La phase II — l'abside.

Fig. 4. La phase I — la construction rectangulaire.

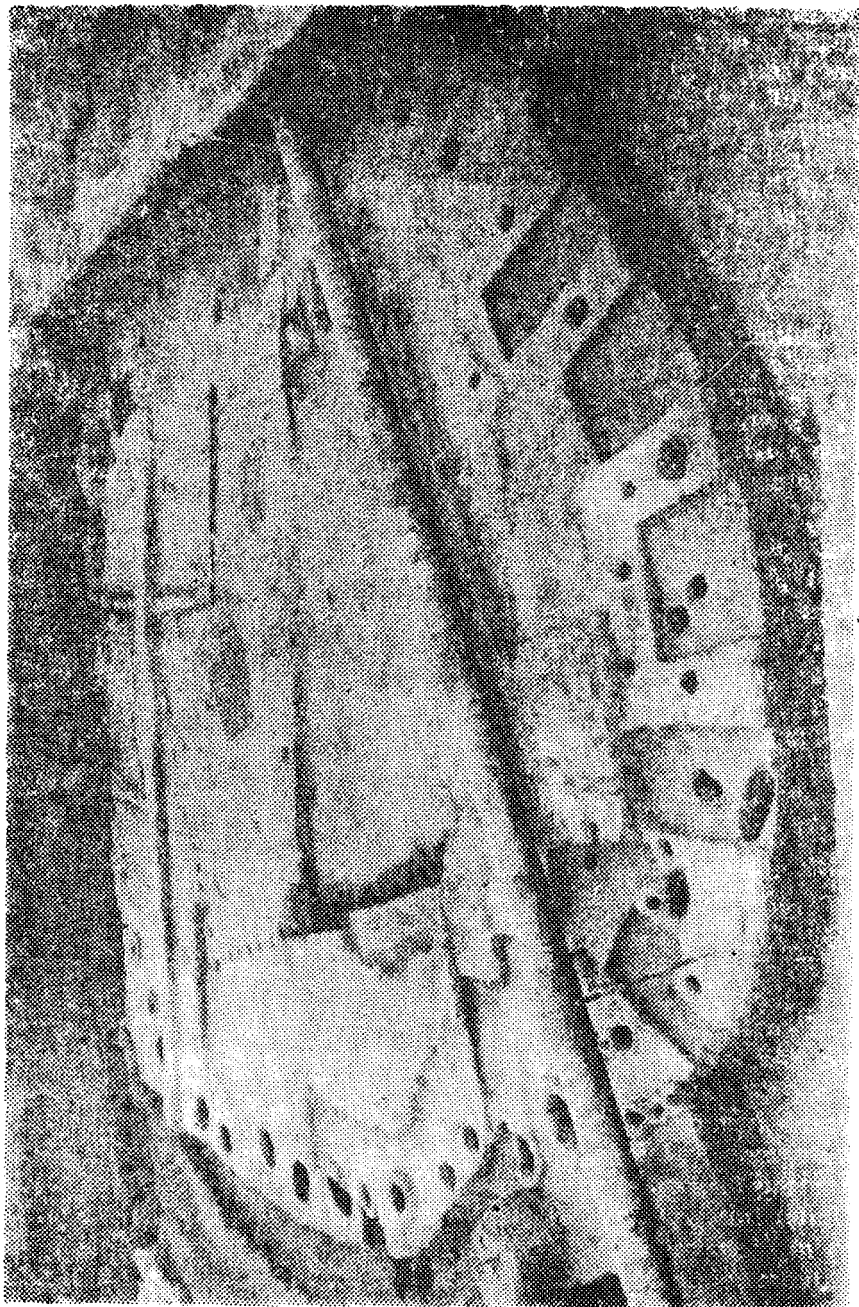

Fig. 1. Vedere generală a sanctuarului.

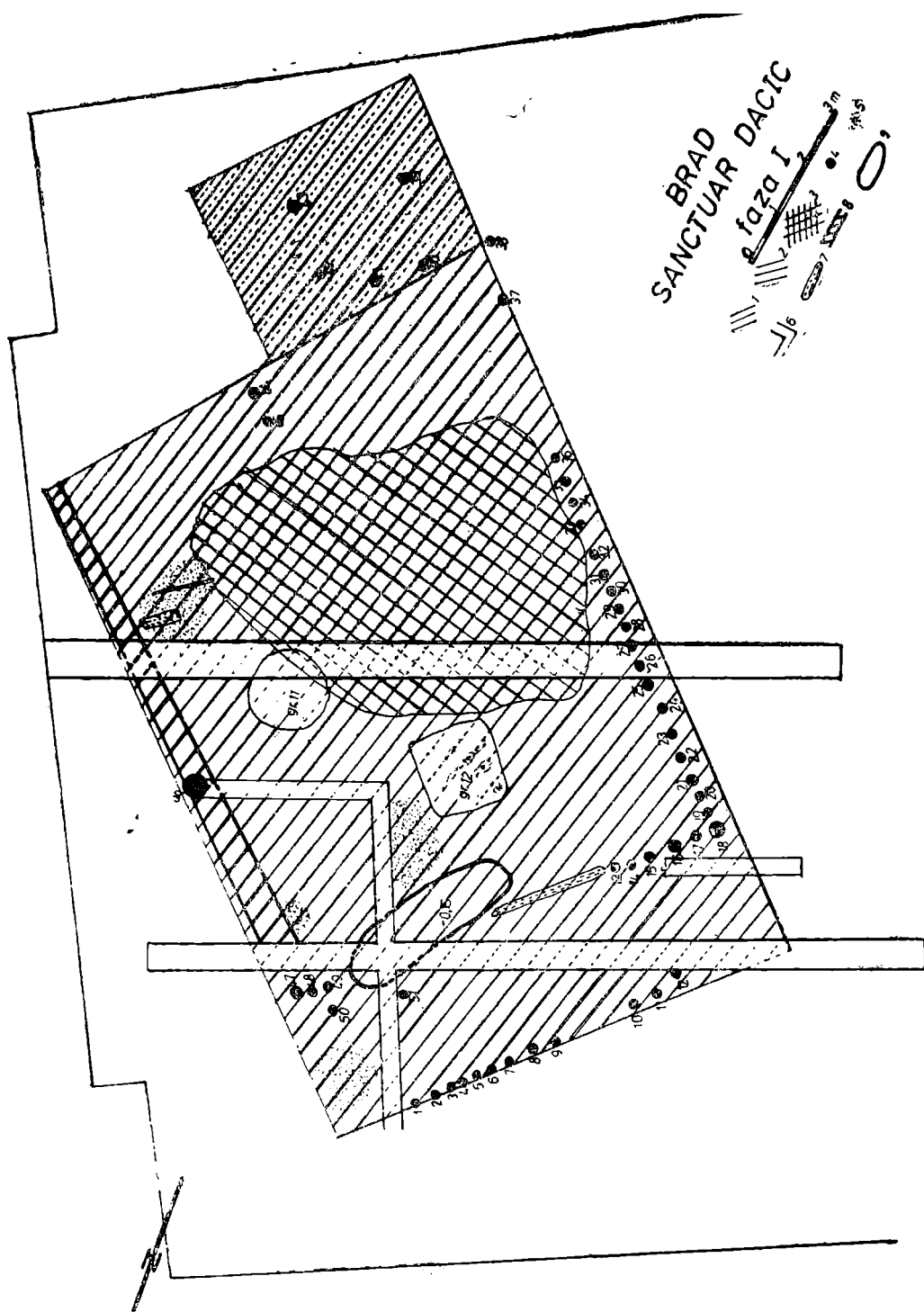

Fig. 4. Faza I — Construcție rectangulară. 1 zonă cu lutuală; 2 zonă cu cenușă fină; 3 deranjament modern; 4 forme de pări; 5 cenușă; 6 profile rămase; 7 birne carbonizate; 8 sant de temelie; 9 alveolare.

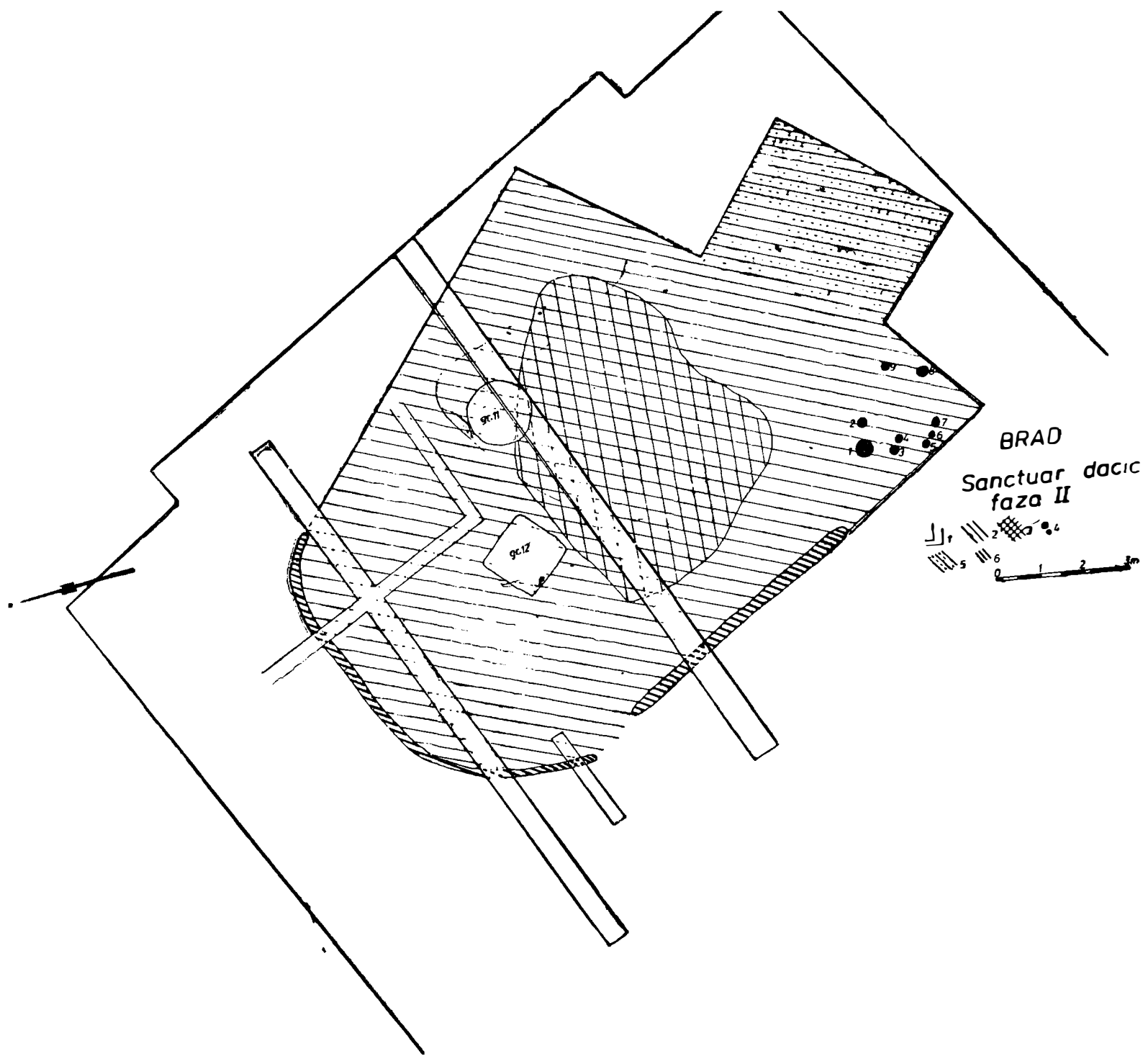

Fig. 2. Faza III — Sanctuarul circular ; 1 urme de pari ; 2 profile rãmas ;
 3 urme de birne ; 4 zonã cu lutuialã ; 5 zonã cu prundiș ; 6 urme de pari
 presupuse ; 7 zonã cu pãr în tãlã ; 8 cenușã ; 9 deranjament modern.

BRAD
Sanctuar dacic
faza III

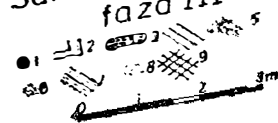

Fig. 3. Faza 4 urme de patru
1 profile rămase; 2 zonă cu lutuială fetuită; 3
zonă cu cenușă fină; 6 șanțuri de perete.

RITURI ȘI RITUALURI DE ÎNMORMÎNTARE LA POPULAȚIA DACICĂ DIN CETATEA DE LA BRAD, COMUNA NEGRI, JUDEȚUL BACĂU

de VASILE URSACHI

Riturile de înmormîntare la populația geto-dacică din sec. I î.e.n. — II e.n. respectiv faza „clasică“ a culturii dacice (marcată de perioada dintre cei doi mari reprezentanți ai acestui popor, Burebista și Decebal), constituie și astăzi o problemă de cea mai mare actualitate în cercetarea arheologică românească.

Cercetările din ultimii 30 de ani, deși au adus importante și numeroase date referitoare la această problemă, sînt încă mult rămase în urmă în comparație cu celelalte aspecte ale culturii materiale și spirituale daco-getice. Este suficient să amintim, în acest sens, cunoașterea destul de sumară a necropolelor marilor așezări de tip „dava“, precum și lipsa lor în zona cetăților din Munții Orăștiei¹.

Cu toate acestea problema riturilor de înmormîntare la daco-geți a stat în atenția multor cercetători, care au încercat să facă lumină în această problemă, dar, de cele mai multe ori, totul s-a oprit la nivelul încă redus al informațiilor. Cum majoritatea investigațiilor sînt legate de alte aspecte ale vieții daco-geților, datele referitoare la riturile de înmormîntare sînt întîmplătoare, sporadice și neconcludente, ceea ce a făcut ca problema să rămînă un deziderat al cercetării arheologice ce așteaptă, de la noile generații de arheologi, investigații mai ample, care să vizeze alte zone ale așezărilor cercetate pînă acum, unde ar putea fi plasate necropolele acestora. Așezările deschise și zonele învecinate, cercetate în mică măsură pînă acum, ar putea aduce noutăți care să lămurască și acest aspect al spiritualității daco-getice.

În stadiul actual al cercetărilor se consideră că principalul rit de înmormîntare practicat de geto-daci, în această perioadă, este incinerarea în urne, gropi simple și în tumuli. Pe lîngă aceasta este acceptat și ritul de înmormîntare al înhumației, practicat însă în mod izolat și destul de rar². În aceste condiții, cunoscîndu-se importanța riturilor și ritualurilor funerare în lămurirea multor aspecte ale vieții spirituale ale daco-geților, orice descoperire constituie o contribuție însemnată la îmbogățirea tezaurului cunoștințelor noastre despre daci.

În continuare prezentăm descoperirile din cetatea dacică de la Brad, privitoare la riturile și ritualurile funerare practicate de populația de aici în sec. I î.e.n. — I e.n.³

După cum am arătat și cu alte prilejuri⁴, cercetările de la Brad, com. Negri, jud. Bacău, au început în anul 1963 și au cuprins trei zone distincte ale așezării : acropole, așezarea deschisă și necropola tumulară.

Întrucît pe acropole nu avem nici un element privitor la această problemă, referirile noastre vor fi legate numai de aşezarea deschisă şi necropola tumulară.

Necropola tumulară se află la circa 1,5 km SE de acropole, pe coama dealului ce flanchează aşezarea dacică, avînd o altitudine de 225 m. Din vale se mai vedeau, înainte de anul 1969 cînd au început săpăturile aici, cîţiva tumuli, unii mult aplatizaţi. Astăzi, datorită lucrărilor agricole şi în special a plantării viţei de vie, nu se mai cunoaşte nici unul. Din cei 12 tumuli care s-au putut identifica în anul 1969 au fost cercetaţi 3, primii, în ordine, de la dreapta la stînga. După felul în care erau plasaţi, se puteau distinge patru grupuri : primul grup avea 4 tumuli, din care doi mari (cei mai mari din tot complexul, fapt ce ne-a determinat să începem cercetarea cu acest grup, săpînd trei din ei) ; al doilea grup era compus din trei tumuli, al treilea tot din trei şi ultimul grup din doi tumuli. Evident necropola putea fi mai mare, dar vizibili în anul 1969, cînd se executau şi lucrările pentru plantarea viţei de vie, nu erau decît aceştia. (Pl. I)

Tumulul I. Avea un diametru de 26 m şi o înălţime de 1,30 m, mult aplatizat din cauza lucrărilor agricole practicate aici din cele mai vechi timpuri. Săparea a constatat din atacarea simultană a celor patru sferturi, despărţite de două profile, în cruce, pe direcţiile NS şi EV. (Pl. II şi Pl. IV/3)

Cum era şi de aşteptat, groapa mormîntului a apărut în centrul movilei, avea formă dreptunghiulară, orientată cu laturile lungi pe direcţia SSV—NNE, dimensiunile de 4,20 $\times$ 2 m şi o adîncime de 1,10 m. Era săpată de la baza movilei, în pămîntul galben, în cele două sferturi sud-estice ale acesteia. La circa 3 m spre NV de groapa mormîntului se afla o altă groapă, de formă cilindrică cu un diametru de 1,10 m şi o adîncime de 0,95 m, în care s-au descoperit fragmente de cărbune de lemn, arsură şi pămînt negru. Această groapă a fost făcută înaintea gropii mormîntului principal întrucît pămîntul galben din ea care constituie şi baza movilei, căpăcuia groapa cilindrică. Ar putea fi vorba de o groapă care nu avea legătură cu mormîntul sau era legată de un anumit ritual în care aşezarea unor rămăşiţe ale cinerării se făcea înaintea gropii mormîntului. (Pl. III)

La 2 m de groapa mormîntului principal, în partea de SE, pe o suprafaţă de circa 4 mp, în pămîntul purtat de lucrările agricole, s-au descoperit cărbuni, arsură şi fragmente ceramice, provenite de la rugul funerar, care, de obicei se afla în apropierea acesteia.

În partea de est a gropii mormîntului, la 5 m distanţă, s-a descoperit un alt mormînt, de incineratie, de data aceasta într-o groapă simplă, cilindrică, ce pornea de la adîncimea de 0,60 m. Groapa acestui mormînt avea 0,50 m adîncime şi un diametru de 0,40 m. După adîncimea de la care pornea şi distanţa de la centrul movilei se poate spune că era contemporan cu mormîntul principal şi nu ulterior, cînd ar fi fost necesar să spargă mantaua movilei şi evident să fie înmormîntat în ea. (Pl. IV/1, 2)

Inventarul mormîntului principal este destul de sărac, ceea ce presupune ori jefuirea lui, ori practicarea unor ritualuri care interziceau depunerea în groapa mormîntului a rămășițelor cinerării. Acestea puteau rămîne pe rug. Cum rugul a fost distrus de lucrările agricole iar pămîntul împrăștiat pe suprafețe mari, nu putem ști în ce măsură aceasta era un ritual, mai ales că nu s-au descoperit, în mantaua movilei, obiecte de inventar, cu excepția cărbunelui de lemn, arsurii și fragmentelor ceramice amintite, care puteau provine de la rug. Nu se constată, însă, nici deranjarea gropii mormîntului pentru a considera că a fost jefuit.

În groapa mormîntului principal nu s-a găsit nici un fel de inventar cu excepția unei verigi de bronz (Pl. V/6 și Pl. VI/2), cu un diametru de 3 cm, avînd lățimea barei din care a fost făcută de 0,5 cm. Ambele fețe au pe mijloc cite o șanțuire. A doua piesă din inventarul mormîntului o constituie un fragment de piatră de ascuțit, albicioasă cu pigmenți de culoare închisă, prevăzută cu o gaură pentru agățat (Pl. V/5 și Pl. VI/1) Pămîntul din groapă, mai închis la culoare, era adus din altă parte, probabil din așezare.

Celălalt mormînt de incinerare, în poziție secundară, avea ca inventar, în afară de oase arse, destul de puține, o cană cenușie, lucrată la roată, cu toartă în bandă, puțin supraînălțată, corpul bombat, buza ușor rotunjită și evazată, fundul inelar. Este caracteristică epocii geto-dacice în perioada „clasică”. (Pl. V/7 și Pl. VI/3)

Tumulul 2, cu un diametru de 18 m și o înălțime de 0,90 m. În centrul movilei, cercetată după aceleași metode ca cea precedentă, s-a dat peste o groapă cu dimensiunile de $2 \times 1,60$ m și o adîncime de 1,05 m. În groapă nu s-a descoperit nici un fel de inventar și nici în mantaua movilei. Pămîntul de umplutură al gropii era destul de apropiat, din punct de vedere al culorii de țel viu, ceea ce presupune că înmormîntarea a avut un caracter simbolic.

Tumulul 3. Era cel mai mare, cu un diametru de 27 m și o înălțime de 1,50 m. Groapa mormîntului, de $4,50 \times 3$ m și o adîncime de 1,80 m, orientată cu laturile lungi pe direcția SSE—NNV se afla în jumătatea de SV a movilei. Pămîntul galben scos din groapă se întindea pe o suprafață din jurul ei cu un diametru de 11,50 m și o grosime maximă de 0,45 m, formînd și baza movilei. (Pl. VII și Pl. VIII/2-4). În mijlocul gropii, pe fund, s-a lăsat un postament din pămînt cruțat lung de 3 m și lat de 1,50 m cu înălțimea de 0,40 m, a cărui semnificație nu am putut-o descifra. În orice caz, atît postamentul amintit cît și marginile laturilor lungi ale gropii, au fost străpunse de zeci de găuri de control, făcute cu un obiect metalic, dreptunghiular în secțiune, cu lungimea de cel puțin 40 cm, cît măsoară multe din găurile amintite și lățimea de 2 cm (Pl. VIII/1 și Pl. IX).

În partea de est a gropii mormîntului principal se află o zonă pu-ternic arsă de unde a fost îndepărtat pămîntul galben scos din ea, probabil locul arderii defunctului, aflat la nivelul pămîntului de călcare antic. Pe această suprafață, destul de mare, de 3 m lățime spre groapa mormîntului și 5 m spre marginea tumulului, s-au descoperit cîteva oase calcinate, pietre de rîu arse și mai multe obiecte de inventar.

În partea de vest a gropii mormîntului, la circa 3 m se afla o altă groapă, de asemenea, dreptunghiulară, care este ulterioară celei prezentate, deoarece taie stratul de lut galben provenit de la săparea ei. Are axul lung orientat perpendicular pe latura lungă a gropii mormîntului principal și o adîncime de 0,85 m. Pămîntul scos din ea a fost împrăștiat sau eventual depus în mantaua movilei, fără a constitui, ca la cealaltă, baza unei movile făcute deasupra ei. Este posibil ca pămîntul să fi fost depus din nou în ea, pentru a o umple la loc, după ce-și va fi îndeplinit misiunea pentru care a fost săpată (Pl. IX). Nu avea nici un fel de inventar.

La 7 m spre sud de groapa mormîntului principal s-au descoperit 2 morminte de înhumatie. Mormîntul 1, un adult, era așezat în poziția întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, orientat NNE—SSV, la 0,70 m adîncime. Groapa mormîntului era dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. (Pl. V/1). Mormîntul 2, de copil, era așezat în poziție întinsă, cu mîinile pe lîngă corp, orientat E—V, la 0,70 m adîncime (Pl. V/2). Mormîntul 2 se afla în imediată apropiere a mormîntului 1, avînd capetele apropiate dar cu orientări diferite. Avînd aceeași adîncime putem presupune că au fost înmormîntați în același timp, eventual chiar odată cu mormîntul principal. Oricum, gropile mormintelor nu străpungeau mantaua movilei, ci începeau de la baza ei.

În groapa mormîntului principal nu s-a găsit inventar, cu excepția unei aplici de bronz de la extremitatea inferioară a torții unui vas, ce reprezenta un cap de leu, de dimensiuni destul de mici, de circa 4 cm. (Piesa nu o putem prezenta deoarece a fost substituită din vitrinele muzeului înainte de a fi, spre regretul nostru, desenată sau fotografiată. În acest fel descrierea am făcut-o din memorie).

Lipsa inventarului în groapa mormîntului principal poate fi pus în legătură cu două aspecte și anume: jefuirea mormîntului sau existența unui ritual care nu permitea introducerea rămășițelor cinerării în gropile de mormînt. Pornind de la urmele de control ce presupune o verificare a pereților prin introducerea unor bare de fier, care au lăsat găurile amintite mai înainte, am putea crede că acestea erau făcute de către profanatori pentru a depista eventualele obiecte de inventar ale mormîntului. Nu trebuie să excludem, însă, nici posibilitatea că dacii, de teama jefuitorilor de morminte, fenomen, după cît se pare, destul de frecvent în epoca respectivă, pentru a induce în eroare sau pentru a salva obiectele personale ale celor înmormîntați, au lăsat rămășițele arderii la locul lor, pe rug, groapa avînd doar un rol legat de ritual. De aici și faptul că în gropile mai multor movile, nu numai la Brad, nu se afla nici un fel de inventar, chiar din categoria celui ce nu ar fi interesat pe profanatori, ca de pildă fragmente ceramice, oase calcinate sau alte materiale fără valoare practică. În favoarea celei de a doua presupuneri pledează existența pe rugul funerar, sau mai bine zis, pe suprafața puternic arsă din apropierea gropii mormîntului principal, a unui inventar destul de bogat, care este compus din mai multe obiecte metalice provenite de la un costum: nasturi, aplici, nituri, legături de curele din bronz, pandantive din bronz, oase calcinate, pietre arse, pămînt ars,

precum și existența celei de a doua gropi, care fără a exclude posibilitatea de a fi făcută de jefuitori în procesul controlului pentru descoperirea mormântului, presupunem a fi fost făcută de daci pentru a induce în eroare pe eventualii jefuitori sau legată de ritual, așa cum am văzut și la tumulul 1, mai ales că nici această groapă nu cuprinde vreun obiect de inventar. Întrucît nu avem nici un indiciu stratigrafic care să ne indice răscolirea sau controlul pămîntului din gropile de mormînt, putem fi siguri că toate aspectele amintite, referitoare la inventar, găurile de control și existența celei de a doua gropi din tumul, sînt legate de ritual.

Legat de mormîntul principal, prezentăm obiectele descoperite pe suprafața arsă, presupusă a fi rugul funerar :

Pendantiv (inv. 6789) din bară masivă de bronz, cu corpul profilat, terminat la un capăt cu două lamele ascuțite, prinse de curea cu ajutorul unui nit. Are lungimea de 57 mm, diametru maxim de 10 mm și lățimea maximă a lamelor de 7 mm. Piesa se păstrează destul de bine, la fel și nitul de bronz. (Pl. X/19 și Pl. VI/22).

Piesă identică ca formă (inv. 6790) și cu aceleași dimensiuni. (Pl. X/21 și Pl. VI/23).

Piesă identică cu celelalte două (inv. 6791) (Pl. X/20 și Pl. VI/21).

Piesă de bronz (inv. 6787), compusă din verigă cu două plăcuțe de atîrnat, profilate și prevăzute cu cite un nit, care are un capăt discoidal ce prinde cele două lamele. Capetele discoidale ale niturilor sînt placate cu foiță de argint. (Pl. X/16 și Pl. VI/18).

Aplică de bronz (inv. 6788), rotundă, cu o foiță de argint în relief, bombată și decorată cu caneluri oblice și cercuri concentrice în relief, prinsă pe placa de bază (aplica propriu-zisă) cu mai multe nituri cu capul discoidal, placați cu foiță de argint. În mijloc, foița de argint este decupată lăsînd loc pentru o piatră. După fragmentele de piatră rămase în urma trecerii prin foc, de culoare indigo-albăstruie, putem deduce că această piesă încrustată cu o piatră prețioasă, constituia o adevărată bijuterie pentru proprietarul ei. Ea făcea parte, desigur, din principalele piese de decor ale costumului respectiv. Are diametrul de 50 mm (Pl. VI/24 și Pl. X/18).

Piesă de bronz (inv. 6783), compusă dintr-o verigă pe care este prinsă o alta, din bară scurtă, profilată și prevăzută cu un nit cu capul discoidal, placat cu foiță de argint. Diametrul verigii este de 18 mm și grosimea sîrmei din care este făcută este de 2 mm. Lungimea celeilalte părți ale piesei, inclusiv diametrul capului de nit este de 27 mm (Pl. VI/16 și Pl. X/15).

Piesă identică (inv. 6784), cu aceleași dimensiuni. Probabil făceau parte din aceeași garnitură de prindere a altor elemente de costum (Pl. VI/17 și Pl. X/14).

Nit de bronz (inv. 6782), discoidal, mai mare decît celelalte, placat cu foiță de argint, prinsă de o rozetă de bronz cu marginile crestate, ceva mai mare în diametru decît nitul. Diametrul capului de nit cu foiță de argint este de 12 mm iar a rozetei de bronz de 18 mm (Pl. VI/6 și Pl. X/13).

Nit de bronz (inv. 6792), identic cu cel descris mai sus, avînd aceleași dimensiuni (Pl. VI/8 și Pl. X/12).

Cinci nituri de bronz (inv. 6775, 6779, 6777, 6776, 6778), cu capul discoidal placate cu foiță de argint, cu un diametru de 11 mm (Pl. VI/10, 11, 14, 9, 13 și Pl. X/2, 6, 4, 8, 7).

Nit de bronz (inv. 6780), cu capul discoidal, placat cu foiță de argint, prinde o piesă de bronz rotundă, turnată. Diametrul nitului este de 12 mm (Pl. VI/15 și Pl. X/3).

Nit de bronz (inv. 6781), cu capul discoidal.

Piesă de bronz (inv. 6785), turnată, de formă rotundă, cu gaură la mijloc prin care trece un nit. Diametrul piesei este de 15 mm (Pl. VI/12 și Pl. X/4).

Plăcuță de bronz (inv. 6786), dreptunghiulară, placată cu foiță de argint și prevăzută cu două nituri. Are lungimea de 30 mm și lățimea de 12 mm (Pl. VI/19 și Pl. X/11).

Mai multe bucățele de bronz, cu nituri simple din bronz (*inv. 15303*), provenite de la diverse legături de piese de la vestmînt (Pl. X/10).

Două bucățele de bronz și un fragment de sticlă albă, transparentă (*inv. 11011*), provenite de la același costum (Pl. X/9).

Aplică de bronz (inv. 6785), rotundă, cu o gaură la mijloc și o șanțuire pe una din fețe, turnată, avînd un diametru de 15 mm (Pl. VI/7 și Pl. X/5).

Aplică de bronz (inv. 6793), turnată, de forma unei frunze de stejar, cu lungimea de 38 mm și grosimea maximă de 12 mm, care provine de la extremitatea inferioară a torții unui vas. (Pl. VI/25 și Pl. X/22).

Virf de săgeată (inv. 11063), din fier, cu virful pătrat în secțiune și prevăzut cu un tub de înmănușare rotund (Pl. VI/20 și Pl. X/17).

Oasele calcinate erau extrem de puține și de mici dimensiuni, ceea ce presupune existența unei arderi foarte puternice. Dacă luăm în considerare crusta de pămînt ars, în unele locuri pînă la zgurificare, putem spune că avem de a face cu un rug foarte mare la care s-a ars o cantitate imensă de material lemnos. Acest lucru este documentat și de arderea puternică a pietrelor descoperite în aceeași zonă.

Mormîntul 1, de copil, înhumat, a avut ca inventar o singură mărgică din sticlă albă, mată, descoperită în regiunea gîtului (*inv. 9097*), (Pl. V/4 și VI/5). Mormîntul 2, de matur, a avut ca inventar, tot o mărgică din sticlă, maronie cu încrustații albe și albăstrui. Are forma ovală cu o gaură transversală nu prea largă. Asemenea piese sînt destul de frecvente în epoca geto-dacică. (Pl. V/3 și Pl. VI/4). Are numărul de inventar 9096.

Cu aceasta am încheiat prezentarea rezultatelor obținute prin cercetările arheologice întreprinse în necropola tumulară de la Brad. Trebuie să menționăm totuși, că în imediata apropiere a necropolei, la numai 50 de metri se află un cimitir de incineratie și înhumatie carpice, care ține de așezarea din aceeași epocă situată la circa 2 km SE de stațiunea de la Brad. Din această necropolă s-au putut salva rămășițele a 19 morminte de incineratie și 2 de înhumatie, pe care nu le prezentăm în acest context, fiind vorba de o altă așezare ce urmează celei pe care o cercetăm noi.

Continuăm prezentarea cu rezultatele obținute prin cercetările întreprinse în cea de a doua zonă a stațiunii de la Brad, respectiv așezarea deschisă.

Cu ocazia săpăturilor la amenajarea unui bazin pentru irigații, în marginea de NE a așezării deschise, s-a dat peste un mormînt de incinerare cu resturile depuse în groapă simplă, de formă cilindrică. Groapa avea un diametru de 0,50 m și o adîncime de 0,30 m, surprinsă la 0,36 m de la suprafața solului. (Pl. XI/1 și Pl. XII/1, 2). Pe fundul gropii s-a descoperit o cantitate nu prea mare de oase calcinate și un inventar funerar compus din :

1. — *Cană* (inv. 6688) din pastă cărămizie, de factură locală, buza ușor îngroșată și evazată, corpul bombat și fundul inelar. Toarta în bandă, nu prea lată, ușor supraînălțată, pornește din buza vasului și se prinde de umăr. Are înălțimea de 10 cm, diametrul gurii de 5 cm, diametrul fundului 3,8 cm și diametrul maxim 7,6 cm. Avea o poziție marginală în groapa mormîntului, fiind culcată cu gura spre marginea de nord a gropii (Pl. XI/3, Pl. XIII/1).

2. — *Kantharos* (inv. 6743) de culoare roșie-cărămizie, cu slip, corpul bitronconic, buza dreaptă și rotunjită, fundul inelar, prevăzut cu două torti semicirculare ce se prind pe partea superioară a traunchiului de con, rotunde în secțiune. Ca decor, pe umăr, este prevăzut cu o linie orizontală șanțuită. Are înălțimea de 7,6 cm, diametrul gurii de 8,8 cm și a fundului de 4,6 cm. Era situat în partea opusă a cîinii, culcat cu gura spre cupa cu picior (Pl. XI/5, Pl. XII, Pl. XIII/5).

3. — *Cupă cu picior* (inv. 6744) cu gura largă și evazată, corpul avînd mai multe profilaturi în partea superioară și rotunjit către fundul ei, cu un picior scurt și mult evazat, ca o talpă, pentru susținere. Are înălțimea de 11 cm, diametrul la gură de 13,4 cm și diametrul fundului de 6,4 cm. Se afla în apropierea kanharosului, culcată cu gura spre marginea de sud-est a gropii (Pl. XI/7, Pl. XII, Pl. XIII/6).

4. — *Platou* (inv. 20773) cărămiziu-gălbui, cu fundul inelar, păstrat fragmentar, doar o parte din fundul și corpul piesei. Se afla sub cele două vase descrise mai sus, cu gura în jos. De semnalat faptul că cealaltă parte a fundului, cu care s-a întregit, a fost descoperită pe acropole la —1,50 m în S—X, ceea ce confirmă datarea în sec. I î.e.n. — I e.n. a majorității pieselor din acest mormînt, respectiv ultimul nivel dacic de aici (Pl. XI/4, Pl. XIII/3).

5. — *Pahar de sticlă* (inv. 8651), păstrat fragmentar, doar o parte din corp, ceea ce ne împiedică să reconstituim tipul de pahar din care face parte. Sticla are o culoare cafenie-indigo, iar ca decor coaste în relief verticale. Cele cîteva fragmente se aflau, de asemenea, sub vasele de import, amestecată cu oase calcinate (Pl. XI/6, Pl. XIII/2).

6. — *Piatră de ascuțit* (inv. 6832), ruptă în patru bucăți, prevăzută cu o gaură pentru agățat. Lungimea piesei este de 21 cm, lățimea de 3 cm, iar grosimea de 0,8 cm. Are urme de folosire. Piesa se afla printre oase, între cele două grupuri de vase, cu toate cele patru fragmente în conexiune, ceea ce denotă sfârșimarea ei în mormînt, probabil datorită presiunii pămîntului (Pl. XI/2, Pl. XIII/4).

În săpăturile efectuate pînă în prezent în așezarea deschisă s-au descoperit 16 morminte de înhumare în gropi cilindrice sau în formă de clopot. Unele gropi conțineau 2, 3 și chiar 4 schelete. Prezentăm, în continuare, aceste morminte, în ordinea descoperirii lor :

— *Groapa 17 din S—XI*, avea formă de clopot, cu diametrul la gură de 1,15 m, la fund de 1,70 m și o adîncime de 1,35 m de la nivelul de construcție. Pe fundul gropii se aflau două schelete umane, ambele, după dimensiunile oaselor, aparțineau unor adolescenți sau maturi (Pl. XIV, Pl. XV). Mormîntul 1 era orientat NNV 56 — SSE 24, cu picioarele strînse, mîinile aduse în față iar capul orientat cu privirea către marginea gropii (Pl. XIV/1, Pl. XV/2). Mormîntul 2 așezat în poziție inversă, era, de asemenea, cu picioarele strînse din cauza celuiilalt, așa încît picioarele ambelor schelete, strînse, se întrepătrundeau. Majoritatea oaselor, deși în conexiune anatomică, dovedeau că ambele cadavre au fost aruncate în groapă. Adîncimea mare a gropii nu permitea o aranjare a lor, așa încît pozițiile unor părți ale corpului nu mai apar acolo unde în mod firesc ar trebui să fie dînd impresia că avem de a face doar cu părți de schelete umane (Pl. XV/1). După punerea în groapă a celor două cadavre, direct pe fundul ei, deci groapa a fost făcută special pentru aceasta, s-a trecut la umplerea cu pămînt, multă cenușă, pietre, oase de animale, fragmente de vetre și chirpic ars. Așadar, după o acoperire sumară a celor două cadavre, groapa a devenit, pur și simplu, un loc de aruncare a resturilor menajere (Pl. XIV/3). Ca inventar, în zona bazinului, la primul schelet s-au descoperit două mărgelile (inv. 8657) de sticlă albă mată, de formă rotundă și un fragment de tablă de bronz (inv. 8785) (Pl. XIX/2, Pl. XVI/1, 2). În umplutura gropii s-au descoperit fragmente ceramice care provin de la următoarele tipuri de vase : 7 vase borcan, un bol mic de culoare cărămizie, o fructieră neagră cu lustru, o cătuie cu toarta decorată, un vas cu fundul concav și 95 de fragmente ceramice lucrate la mînă, precum și o amforă albicioasă, un ulcior roșu și unul cenușiu, două căni mici cenușii, două străchini, un vas urră cenușiu cu decor în relief, o fructieră și o strecurătoare cenușii și 35 fragmente diverse lucrate la roata olarului.

— *Groapa 23 din S—XII*, în formă de clopot, surprinsă la —0,60 m de la suprafața solului, în nivelul III dăcic din așezarea deschisă, cu un diametru la gură de 1,35 m și 1,75 m la fund, adîncimea de 1,20 m de la nivelul de construcție. Groapa conținea, în afară de alte materiale, 4 schelete de copii, așezate în poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp, dar cu orientări diferite (Pl. XVII/12, Pl. XVIII/3).

Mormîntul 1 (Pl. XVIII/2, Pl. XVII/12) zăcea la —1,45 m adîncime, în poziție întinsă, orientat VSV 43 — ENE 11, cu mîinile întinse pe lîngă corp, capul aplecat puțin spre dreapta, spre interiorul gropii și avea ca inventar : două pandantive căldărușă de fier (inv. 8665, 8672) cilindrice, cu o tortiță semicirculară (Pl. XVI/10, 16 ; Pl. XVII/7, 8) ; trei cercei din bronz, cu corpul sub formă de bară subțire, profilată, prevăzută cu un inel de prindere confectionat dintr-o sîrmă, rotundă în secțiune, cu capetele răsucite. Lungimea barei cercelului este de 21 mm iar dia-

metrul verigii de prindere de 12 mm (inv. 8677—8679). Dimensiunile cerceilor sînt aproape aceleași (Pl. XVI/4-6, Pl. XVII/1-3).

Mormîntul 2 (Pl. XVII/12, Pl. XVIII/1) orientat NV 56 — SE 2, situat la 1,50 m adîncime, pe un soclu de pămînt păstrat în partea de VSV a gropii, cu o lățime de 0,40 m. Avea o poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp și capul drept cu privirea în sus. Este un mormînt de copil la care oasele s-au păstrat destul de prost. Avea ca inventar două pandantive — căldărușă din fier (inv. 8670, 111042) identice, ca formă, cu cele din mormîntul 1 (Pl. XVI/17, 11 ; Pl. XVII/5, 9).

Mormîntul 3 (Pl. XVII/12, Pl. XVIII/1, 3) se afla sub mormîntul 2, la 1,75 m adîncime, de asemenea, pe un pat de pămînt păstrat, care se afla cu 5 cm deasupra (nivelului) fundului gropii, era orientat aproape invers față de mormîntul 2, cu capul spre ENE 15 și picioarele VSV 47. Avea ca inventar două pandantive — căldărușă din fier (inv. 8666, 8669) identice cu cele descrise mai înainte și o fibulă din fier (inv. 8696) cu corpul arcuit, din categoria fibulelor profilate, avînd pe corp un nod și terminat cu un buton, resortul bilateral cu mai multe spire. Dimensiunea este mică, lungimea este de 2,5 cm. Se datează în sec. I e.n. (Pl. XVI/19, Pl. XVII/11).

Mormîntul 4 (Pl. XVII/12) se afla sub mormîntul 1 la —1,60 m adîncime, pe un soclu de pămînt cruțat din groapă, lat de 0,40 m, în poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp, orientat ENE 11 — VSV 43. Între cele două schelete se afla un strat de pămînt bine bătut cu grosimea de 10—15 cm. Nu a avut nici un fel de inventar.

Umplutura gropii conținea cenușă, pămînt, oase de animale, arsură, fragmente ceramice, deci material caracteristic gropilor menajere. Tot aici s-au descoperit și cîteva bucățele de tablă de bronz, care nu au putut fi atribuite nici unui schelet (Pl. XVII/4). În partea de est a gropii mai existau două trepte de pămînt cruțat, unul la — 1,65 m, lată de 0,45 m iar cealaltă la —1,45 m de 0,25 m lățime, care au putut servi la intrarea în groapă, eventual pentru aranjarea cadavrelor (mai ales a celor două — M 1 și 4) sau pentru alte înmormîntări ce nu au mai avut loc. Oricum se vede că aceste înmormîntări au fost făcute într-un timp relativ scurt, dacă nu chiar odată, de vreme ce stratul de pămînt dintre schelete nu era prea mare și nu conținea materiale de umplură ci pămînt scos din groapă. Fragmentele ceramice scoase din groapă aparțineau la două vase borcan lucrate la mînă și o fructieră dacică pictată, o amforă albicioasă cu torțile cilindrice, 4 fructiere și o cană cenușii lucrate la roată.

— *Groapa 24 din S—XII*, de formă cilindrică, cu un diametru de 1,50 m și o adîncime de 1,90 m de la suprafața solului, surprinsă la — 0,62 m, în nivelul III dacic din așezarea deschisă. Groapa conținea un singur mormînt de copil, așezat în poziție puțin chircită (picioarele), cu mîinile pe lîngă corp și capul cu privirea în sus. Scheletul se afla pe un soclu de pămînt cruțat în partea estică a gropii, avînd o înălțime de 0,90 m de la fundul gropii și o lățime de 0,50 m. Scheletul nu a avut nici un fel de inventar. În groapă s-au descoperit puține materiale, în special fragmente ceramice, case de animale și pămînt. Fragmentele

ceramice descoperite provin de la două vase borcan lucrate la mână și o amforă gălbuie cu torți bifide, o amforă cărămizie, trei fructiere, trei căni, două vase urnă, o strachină și un kantharos din pastă cenușie și o căniță dacică pictată lucrate la roată.

— *Groapa 25 din S—XII*, de formă cilindrică, prinsă la —0,60 m adâncime, în ultimul nivel dacic, cu un diametru de 1,60 m și o adâncime, de la nivelul de construcție, de 0,80 m. Conținea în afară de alte materiale, două schelete de copii (Pl. XXI/8, Pl. XXII/3).

Mormîntul 1 se afla la —1,10 m adâncime de la suprafața solului, pe un soclu de pământ cruțat, cu 0,30 m mai înalt față de fundul gropii și lat de 0,30 m. A fost așezat în poziție întinsă cu picioarele puțin chir-cite, mîinile pe lîngă corp, capul cu privirea în sus, orientat VSV 42 — ENE 12. A avut ca inventar, în zona gîtului, două pandantive — căldărușă din fier (inv. 8667, 8668), identice cu cele descrise mai înainte (Pl. XVI/20, 21 ; Pl. XXI/4, 5). Din inventar mai fac parte și două creuzete (inv. 8648, 8817) din pastă sticloasă, zgurificată, cu concrețiuni și urme de metal topit (în special bronz). Au fost găsite în regiunea bazinului (Pl. XVI/18, 24 ; Pl. XXI/6,7).

Mormîntul 2 (Pl. XXI/8, XXII/2), de asemenea, puțin chir-cit la picioare, se afla la —1,25 m adâncime, pe un soclu din pământ cruțat, în partea opusă mormîntului 1, orientat ENE 12 — VSV 42, deci în poziție inversă față de celălalt. Ca inventar avea doi cercei (inv. 20770, 20771) de tipul celor descriși mai sus și o fibulă de bronz (inv. 20772) de tipul fibulelor profilate, cu lungimea de 30 mm (Pl. XVI/14, 15, 22 ; Pl. XXI/1-3). Asemenea fibule sînt, în general, datate în sec. I e.n., ceea ce confirmă și datarea mormintelor de la Brad, cu toate că adîncimea la care a fost prinsă groapa cu cele două schelete ar indica cel de al doilea nivel dacic de aici, respectiv sec. I i.e.n. Este posibil ca groapa să fi pornit mai de sus dar din cauza stratului de cultură foarte cenușos să nu se fi putut păstra marginile ei de la nivelul în care a fost săpată. Oricum întreg materialul din groapă pledează pentru datarea ei în sec. I e.n.

În groapă s-a descoperit, în general, puțin material arheologic din care nu lipsea cenușa, cărbune, fragmente de chirpic ars, crustă de vatră, oase de animale și fragmente ceramice. Cele peste 30 fragmente ceramice provin de la un vas borcan lucrat la mână, două fructiere, o cană de lux, un kantharos și o strachină din pastă cenușie, o amforă gălbuie și una roșie din categoria ceramicii lucrate la roată.

— *Groapa 27 din S—XII*, în formă de clopot, cu diametru la gură de 1,30 m și la fund de 1,50 m, cu o adâncime, de la nivelul de construcție de 1,30 m. Conținea un singur mormînt de copil, așezat pe un soclu de pământ cruțat, cu 0,20 m mai sus de fundul gropii, în poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp, capul ușor aplecat spre interiorul gropii, orientat S-32 — N-0 (Pl. XXIII/1, XXIV/1, 2). În partea opusă mai exista un soclu, nu prea înalt, doar de 0,06 m de la fundul gropii, pe care nu se afla nimic. Mormîntul avea ca inventar două mărgelile din pastă sticloasă cenușie cu pete albicioase (inv. 8663) și două pandantive — căl-

dărușă din fier (inv. 8664, 11041), toate descoperite în regiunea gîtului (Pl. XVI/7, 8, 13, 23 ; Pl. XXIII/2-5).

În groapă s-au depus resturi menajere, cenușă, pămînt. De asemenea, o verigă din fier, care poate proveni de la o cataramă (inv. 8701) ce poate fi pusă în legătură cu inventarul mormîntului (Pl. XVI/25, Pl. XXIII/6). Ceramica descoperită în groapă aparține la trei vase borcan cărămizii, unul cenușiu cu lustru și o cătuie cu toarta decorată lucrate la mînă, precum și o amforă albicioasă, una roșie cu toarta cilindrică, o cîniță dacică pictată, două străchini, un kantharos, două cîni și trei fructiere cenușii lucrate la roată.

— *Groapa 16 din S — XVIII (Pl. XXV)* de formă cilindrică, cu un diametru de 1,15 m, prinsă la —0,40 m, cu o adîncime, de la suprafața solului de 1,15 m. Pe fundul gropii, în partea de NE, fără nici un fel de amenajare, se afla un schelet de copil, în poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp, capul cu privirea în sus, orientat cu capul la Vest și picioarele la E. Groapa mormîntului suprapunea locuința bordei nr. 3 din S—XVII. Nu a avut nici un fel de inventar. Inventarul gropii era destul de sărac și nu conținea, în afară de cenușă, cărbune de lemn, crustă de vatră și oase nici un fragment ceramic.

— *Groapa 21 din S XVIII*, cilindrică, cu un diametru, de 1,60 și o adîncime de 2,05 m de la suprafața solului. Pe lîngă materialele specifice gropilor cu resturi menajere, conținea și un craniu de om, matur, care se afla în partea de NE a gropii, pe fundul ei. În groapă nu se mai aflau alte oase care să aparțină unui om. Cele cîteva piese întregi din inventarul gropii ar putea fi puse în legătură cu craniul amintit. Este vorba de o brățară din sîrmă de bronz cu capetele înfășurate (inv. 12167), cu diametrul de 7,5 cm și grosimea sîrmei de 2 mm (Pl. XXVI/1, Pl. XXVII/4), caracteristică pentru sec. I e.n., prezentă ca tip și mai tîrziu, în inventarul așezărilor și necropolelor carpice; două vase borcan decorate cu briu alveolar, dispus pe umărul vasului (inv. 11809, 11828), primul avînd înălțimea de 21,60 cm, iar al doilea de 11,40 cm (Pl. XXVI/5, 7; Pl. XXVII/1, 7); o lamă de silex, neretușată, albicioasă (inv. 11902) cu lungimea de 4,3 cm (Pl. XXVI/2, Pl. XXVII/6); un cui din fier cu floarea plată, nu prea mare, care are capul pătrat în secțiune (inv. 12165) cu lungimea de 6 cm (Pl. XXVI/4, Pl. XXVII/3); o țință din fier cu floarea dreptunghiulară, pătrată în secțiune (inv. 12158), cu lungimea de 9 cm (Pl. XXVI/6, Pl. XXVII/2) și un fragment de teacă de bronz, din tablă subțire (inv. 12196) cu lungimea de 2 cm și lățimea de 1 cm (Pl. XXVI/3, Pl. XXVII/5). La acestea adăugăm celăialt inventar al gropii, care se compune din mai multe fragmente ceramice provenite de la următoarele tipuri de vase: 9 vase borcan cărămizii, unul negru cu lustru și 5 cățui din pastă lucrată la mînă, trei vase urnă, 4 fructiere, 9 cîni din care una de lux, 5 străchini, o strecurătoare și un castron cu trei torți — din pastă fină cenușie, o fructieră și o cană roșie, o amforă gălbuie și un vas de cult, dreptunghiular, din ceramică dacică pictată, lucrate la roată.

— *Groapa 36 din S—XIX*, de formă cilindrică, cu un diametru de 1,75 m și o adîncime de 1,40 m. Pe fundul ei, puțin scobit, se află un

schelet uman, așezat în poziție chirchită, cu mâinile pe bazin, poziție impusă de dimensiunile mici ale gropii și talia, destul de înaltă, a celui înmormântat aici. Era orientat pe direcția N—S, capul aplecat pe partea dreaptă (Pl. XXVII/1, Pl. XXIX/1, 2). A avut ca inventar, pe piept, doi cercei din bronz cu un capăt lătit, iar celălalt ascuțit și cu corpul torsionat (inv. 12176, 12177) (Pl. XVI/26, 27 ; Pl. XXVIII/2, 3). În zona bazinului s-a mai descoperit o piatră de rîșniță și un mîner din os (Pl. XVI/28, 29 ; Pl. XXVIII/4, 5). În interiorul gropii s-au mai descoperit peste 50 fragmente ceramice, care provin de la 4 vase borcan cărămizii și unul negru cu lustru, lucrate la mînă și 5 fructiere, o cană, un kant-haros și o străchinuță cu picior din pastă fină cenușie lucrate la roată.

În S-III, S-XIV și S-XXI s-au mai descoperit 4 schelete de copii, destul de prost păstrate, care nu au avut nici un fel de inventar și zăceau în gropi cilindrice, fără amenajări speciale. De asemenea, în S-XXII, în șanțul de apărare, s-a descoperit maxilarul inferior al unui schelet de matur.

Prezentînd descoperirile de morminte din cetatea dacică de la Brad, se impun cîteva constatări de ordin general. Mai întîi se cuvine să ne oprim la stabilirea datării acestor morminte, legată de inventarul pe care l-au avut, precum și contextul în care se aflau. Inventarul conține cîteva piese care ne pot ajuta la o datare destul de precisă a unor morminte descrise, printre care : ceramica, obiecte de podoabă din bronz, fier sau sticlă, precum și poziția stratigrafică a complexelor în care se aflau.

Pentru necropola tumulară avem cîteva piese care au analogii și în alte așezări, putîndu-ne deci oferi jaloane cronologice care să ne permită datarea mormintelor descoperite în această zonă. Astfel cana lucrată la roată, descoperită în mormîntul de incinerare din Tumulul I are analogii în majoritatea așezărilor dacice, ca de pildă, Bîtca Doamnei⁵, Răcătău⁶, Poiana⁷, Piscu Crăsani⁸, Ocnița⁹, Pecica¹⁰, Tinosul¹¹, care au fost datate, cu destulă siguranță în sec. I î.e.n. — sec. I e.n. Celelalte obiecte, printre care veriga de bronz și piatra de ascuțit nu ne pot oferi indicii precise de datare, ele fiind prezente, ca tip, pe o perioadă de timp mult mai mare. De asemenea, mărgelele de sticlă de la cele două morminte de înhumare din Tumulul III, prezente într-o perioadă destul de lungă, nu ne oferă nici ele indicii cronologice prea sigure, decît că existau în sec. I al erei noastre, în inventarul așezărilor dacice, dar lipsesc din inventarul necropolelor carpice din sec. II—III e.n.

Piesele de costum din inventarul mormîntului principal din Tumulul III, fiind unicate în civilizația dacică, de asemenea, nu ne pot oferi nici un indiciu de datare. Totuși cele trei pandantive de bronz, sub formă de bară profilată, au analogii în antichitățile romane din Nordul Europei, prin piesele aproape identice descoperite în Suedia, care au fost datate, pe baza contextelor arheologice în care au fost descoperite, în sec. I—II e.n., ca importuri romane (sau de influență romană)¹². Cum între descoperirile de proveniență romană de la noi nu există asemenea piese, le punem pe seama unor importuri de mică serie, care puteau să ajungă pe aceste meleaguri cu mult înainte de

sec. I—II e.n. Avînd în vedere și contextul în care au fost găsite alături de piese de podoabă de la un costum, multe din ele placate cu foiță de argint, procedeul bine cunoscut la meșterii făurari daci, dar și în producția multor ateliere romane, care trimiteau asemenea obiecte mult departe de ele ¹³, putem admite că asemenea piese pot fi datate în sec. I e.n.

Avînd în vedere faptul că majoritatea mormintelor tumulare aparțin, mai ales, secolului II—I î.e.n. ¹⁴, credem că datarea necropolei tumulare de la Brad nu poate fi alta decît sec. I î.e.n. — sec. I e.n., mai ales că multe din obiectele de inventar aparțin și sec. I e.n., iar ritul și ritualurile practicate aici sînt asemănătoare celor constatate în necropole cercetate și datate în limitele sec. II—I î.e.n. de la Răcătău, Poiana, Popești ¹⁵, precum și la Zimnicea sau Histria ¹⁶.

Printre acestea un loc aparte îl prezintă existența tipului de morminte de incinerare în tumuli, cu obiceiul arderii pe loc și lăsarea rămășițelor pe locul arderii, așa cum am observat la Tumulul III și eventual la Tumulul I, dacă luăm în considerare zona cu arsură din apropierea gropii mormintului principal. Acest ritual este cunoscut și în alte necropole, ca de pildă la Zimnicea ¹⁷, Histria ¹⁸, Popești ¹⁹, Răcătău ²⁰, datate în limitele sec. II—I î.e.n. D. Protase dă o listă mai largă a stațiunilor unde resturile arderii erau lăsate pe loc și acoperite cu un tumul ²¹. Este adevărat, însă, că la Brad și nu numai aici, sub tumul mai existau una sau două gropi în care s-au descoperit foarte puține materiale, doar cîteva piese de inventar, care presupune un ritual ceva mai complicat. La acesta se mai adaugă existența în apropierea movelei a unor cuptoare, ca de pildă la Răcătău, pe vatra cărora s-au găsit fragmente ceramice și cărbune de lemn, dar nu și oase calcinate, ceea ce demonstrează folosirea lor la diverse procesiuni legate de arderea pe rug ²².

Nu mai puțin important ni se pare faptul că în cadrul celor trei tumuli cercetați la Brad există și unul unde înmormîntarea a fost simbolică, lipsind atît din groapă cît și de la baza movelei sau chiar din mantaua ei orice indiciu privind arderea pe rug ori alte ritualuri la care se foloseau diverse obiecte ce rămîneau sau trebuiau să rămînă pe loc.

În acest fel notăm existența tipului de mormint „cenotaf” identificat și în alte necropole ²³. Față de tipurile de morminte tumulare cunoscute pînă în prezent, cele de la Brad, deși au unele elemente specifice lor, cum ar fi, de pildă, arderea pe loc sau lăsarea inventarului pe rugul funerar, au gropi mari în centru și mai mici în poziție laterală, fără inventar, care face inutilizabilă tipologia stabilită ²⁴. Includearea în cele două tipuri de morminte JAa-III și JAa-V a Tumulului I de la Brad nu corespunde caracteristicilor acestora, deoarece în nici una din movelele de aici nu s-a practicat incinerarea în groapă. Cum această situație se repetă și în alte necropole, nu ne rămîne decît să considerăm existența unor tipuri noi de morminte pînă acum ²⁵.

În fine, tot ca o notă deosebită față de descoperirile de pînă acum, se prezintă și situația de la groapa mormintului principal din Tumulul

III unde s-a descoperit acel postament de pământ cruțat, precum și pereții gropii prevăzuți cu găurile amintite, care pot fi legate de ritualuri specifice așezării de la Brad ²⁶.

Aceste diferențieri însă, nu pot constitui elemente care să presupună existența unor distanțe în timp față de principalele necropole ale așezărilor de tip „dava“ de pe cuprinsul Daciei, mai ales că unitatea culturii materiale și spirituale ale acestora a fost bine documentată prin descoperirile de pînă acum și întărită de principalele materiale din așezarea de la Brad, care desigur făcea parte din această mare unitate.

Pentru mormîntul de incineratie din zona așezării deschise, inventarul este mult mai concludent în privința datării. Din acest punct de vedere este suficient să analizăm cele 4 vase și fragmentul de pahar de sticlă, care constituie principalul inventar al mormîntului. Astfel, cana roșie-gălbuie, cu toartă suprainălțată, a cărei pastă ne indică un produs local, este caracteristică vaselor similare realizate de geto-dacii din perioada „clasică“ a culturii și civilizației lor. Este suficient să amintim prezența acestui tip de cană, în cantități impresionante în toate așezările de tip „dava“, în ultimile niveluri datate în sec. I î.e.n. — sec. I e.n., ca de pildă la Răcătău, Poiana, Bîtca Doamnei ²⁷. Asemenea tipuri de căni își încetează existența în perioada următoare, ceea ce constituie un prețios indiciu cronologic referitor la datarea acestui mormînt.

Dacă cel de al doilea vas, respectiv kantharosul, cu corpul rotunjit, buza dreaptă și torțile circulare, este prezent nu numai printre descoperirile de dinaintea cuceririi romane a Daciei ci și după aceea, este importantă prezența lui în mormînt tocmai pentru a constitui un element deosebit de important în privința atribuirii etnice a celui înmormîntat aici. Chiar dacă tipul de vas amintit putea fi pus în mormînt de către un băștinaș, semnificația lui este tot etnică, dacă luăm în considerare preponderența romană a inventarului mormîntului. Tipul de kantharos amintit este, după pastă și prelucrare, un produs roman de import, destul de frecvent în așezarea dacică de la Brad, precum și în marile așezări de tip „dava“ din Moldova : Răcătău ²⁸, Poiana ²⁹, Bîtca-Doamnei ³⁰. Este prezent și în etapele următoare mai ales în Provincia Dacia sau în castrele romane din sec. II—III e.n. ³¹ În contextul în care s-a descoperit aici el poate fi datat în sec. I al erei noastre, eventual în prima decadă a sec. II e.n., oricum înaintea încetării așezării dacice de la Brad.

Al treilea vas din inventarul mormîntului de incineratie îl constituie cupa cu picior. Deși printre importurile romane din așezările dacice de tip „dava“ nu se cunosc exemplare întregi identice cu cel amintit, nu excludem posibilitatea existenței lui în majoritatea acestor așezări. Din acest punct de vedere notăm doar pentru așezarea de la Brad prezența a cel puțin 3-4 exemplare fragmentare ale acestui tip de vas. Cum nici una din așezările dacice cercetate nu are valorificat întreg inventarul ceramic și mai ales cel de import, nu excludem prezența acestui tip de recipient, acum nesemnlat, în cantități chiar destul de mari. Oricum, el face parte din categoria vaselor de tip afumători, pre-

zente în sec. I—II e.n. și mai târziu, într-o arie foarte largă³². Vasul descoperit la Brad nu are urme de fum și nici forma identică cu cele prezentate drept afumători, lipsindu-i motivele decorative de pe buză sau corp, dar poate constitui o variantă de început a tipului care se generalizează în sec. II—III e.n. Cum între importurile romane de la Nordul Dunării afumătorile sînt prezente numai în așezările ulterioare cuceririi Daciei, iar cele din perioada anterioară nu se cunosc, după cum arătam mai înainte, este firesc să ne gîndim la existența acestei variante în perioada sec. I î.e.n., care premerge tipului deja bine constituit a vaselor afumători, prezente într-un număr destul de mare în perioada următoare³³.

Acest lucru ne îngăduie să considerăm că mormîntul de incineratie de la Brad aparține unei perioade de dinaintea cuceririi Daciei de către romani, iar prezența vasului în mormînt, ca și în cazul kantharosului, constituie un indiciu etnic dar și unul cronologic foarte important.

Cel de al patrulea vas din inventarul mormîntului de incineratie, un platou de culoare cărămizie, cu fondul inelar, păstrat fragmentar, are analogii în multe așezări dacice, constituind un import roman destul de frecvent în sec. I î.e.n. — I e.n.³⁴. Prezența lui în sec. I î.e.n. nu poate fi exclusă deoarece multe fragmente ale acestui tip au fost descoperite și în niveluri mai vechi. Ceea ce constituie cu adevărat o excepție la Brad, este faptul că jumătate din exemplarul de aici a fost descoperit în cadrul așezării, pe acropole, iar cealaltă jumătate face parte din inventarul mormîntului. Partea descoperită pe acropole aparține stratigrafic nivelului III dacic, respectiv sec. I î.e.n. Aceasta ne confirmă, odată în plus, datarea mormîntului în sec. I al erei noastre, sau chiar la sfîrșitul sec. I î.e.n.

Fragmentul de pahar de sticlă, cu nervuri în relief nu ne ajută la datare deoarece nu se poate reconstitui tipul din care face parte. În orice caz fragmente asemănătoare se cunosc în multe așezări dacice din sec. I î.e.n.—I e.n., ca de exemplu la Răcățau³⁵, Poiana³⁶, sau chiar mai târziu, în așezările din sec. II—III e.n.³⁷. Exemplarul de la Brad, chiar dacă nu constituie un element sigur de datare, nu contrazice cu nimic celelalte elemente ce aparțin sec. I e.n. Aceeași situație și în cazul pietrei de ascuțit din inventarul aceluiași mormînt.

Și acum, cînd datarea mormîntului în sec. I e.n. reprezintă o certitudine, nu ne rămîne decît să considerăm, pe baza aceluiași inventar, că aparține, din punct de vedere etnic, unui roman. În favoarea acestui punct de vedere vine și faptul că mormîntul este izolat, în afara așezării, în apropierea lui nu s-a descoperit nici un alt mormînt (menționăm faptul că zona săpată cu ocazia lucrărilor pentru irigații din jurul acestui mormînt are o suprafață de peste 160 mp, la care adăugăm un sondaj făcut de noi care cuprinde o suprafață de 100 mp unde nu s-a mai găsit nimic), iar inventarul, în cea mai mare parte este de proveniență romană. Chiar dacă am admite că mormîntul este al unui autohton, este greu să credem că aproape tot inventarul acestuia care era de import nu avea o semnificație etnică.

Dacă admitem că un roman a fost înmormântat la marginea aşezării deschise, din acest mare centru dacic, se cuvine să notăm şi faptul că acest lucru nu se putea produce decât în două ipostaze şi anume : 1 — în cadrul relaţiilor comerciale, pătrunderea negustorilor romani pe aceste meleaguri era un lucru firesc iar decesul survenit în această aşezare a dus la incinerarea şi înmormântarea după ritul şi ritualul roman în cadrul aşezării de aici. Realizarea tuturor elementelor specifice ritualurilor romane o putem pune pe seama altor negustori prezenţi aici. Pentru aceasta ar pleda inventarul mormântului, care nu are în componenţa sa nici un fel de armă sau obiect de natură militară ; 2 — Cea de a doua ipostază poate fi legată de prezenţa în aşezare a unor reprezentanţi ai armatei romane, la sfârşitul sec. I e.n. şi începutul sec. II e.n. când această zonă ar fi intrat în cadrul Provinciei Moesia Inferior, reprezentanţi care aveau misiunea de a strânge dările pentru Imperiu, aşa cum se cunoaşte din papirul Hunt, datat între anii 105—106 e.n.³⁸. Decesul unui membru al grupului venit în această aşezare, poate chiar din detaşamentul de la Piroboridava (Poiana), survenit pe neaşteptate a dus la înmormântarea lui aici, de către ceilalţi, care au făcut totul după ritualurile romane, dar în condiţiile cu totul speciale de aici.

În orice caz, prezenţa acestui mormânt pune problema existenţei unor relaţii mult mai strânse între daci şi romani în sec. I e.n. pe care izvoarele literare nu le consemnează iar descoperirile arheologice încă nu reuşesc să cuprindă toate aspectele legate de acest fenomen, mai ales pentru faptul că mari suprafeţe ale aşezărilor nu au fost explorate.

Ajunşind la cea de a treia zonă în care s-au făcut înmormântări, de data aceasta numai de înhumatie, analiza inventarului este absolut necesară în datarea şi precizarea apartenenţei etnice a celor înmormântaţi aici. Mai întâi este necesar să precizăm că ritul înhumării este cunoscut, în general, la populaţia dacică, încă din perioade mai vechi. Astfel sînt cunoscute mormintele de înhumatie de la Orlea³⁹, Bîzdina⁴⁰, Sucidava⁴¹ datate în sec. III—II î.e.n. la care adăugăm pe cele din marile aşezări dacice : Răcăţau⁴², Poiana⁴³, Piscu Crăsani⁴⁴, Gradiştea⁴⁵, Ocniţa⁴⁶, Şura Mică⁴⁷, Cîndeşti—Vrancea⁴⁸, din sec. I î.e.n.—I e.n. Deci ritul ca atare nu constituie un element nou în descoperirile de la Brad. Nici chiar faptul că erau făcute în cadrul aşezării, în gropi cilindrice sau în formă de clopot, cu resturi menajere, nu constituie o noutate dacă avem în vedere situaţiile asemănătoare din aşezările : Răcăţau, Gradiştea, Piscu Crăsani, Orlea⁴⁹. Ceea ce constituie un lucru deosebit este numărul relativ mare de morminte şi diversitatea elementelor de ritual.

Dacă pentru perioada anterioară descoperirilor de la Brad — anul 1975, când marea majoritate a cercetătorilor considerau înhumatia la daci ca un rit foarte sporadic şi multe din mormintele de înhumatie din cadrul aşezărilor dacice erau considerate ca aparţinînd altor perioade sau populaţii, după această dată numărul lor a crescut datorită atât intensificării săpăturilor în zona aşezărilor deschise cît şi a cercetării cu mai mult interes a descoperirilor de acest fel. În acest context se semnalează descoperirile de la Piscu Crăsani, Răcăţau, Gradiştea, Bîz-

dina, Șura Mică, Cîndești—Vrancea etc., care măresc simțitor numărul așezărilor în care mormintele de înhumatie dacice sînt prezente, reprezentînd cu certitudine cel de al doilea rit de înmormîntare practicat de aceștia.

După cum am văzut din descrierea mormintelor descoperite la Brad, cu excepția unei singure gropi, Gr. 17/S-XII, toate celelalte în care s-au descoperit morminte de înhumatie, aparțin ultimului nivel dacic, deci sec. I e.n. Chiar groapa amintită ar fi putut să aparțină aceleiași nivel, însă nu a putut fi surprinsă datorită pămîntului cenușos, nici în plan nici în profil, adîncimea exactă de la care pornea. Așadar, un prim indiciu privind datarea acestor morminte îl constituie ultima parte a locuirii dacice din această mare stațiune arheologică, respectiv sec. I e.n.

Inventarul acestor morminte, destul de bogat, ne aduce elemente în plus, care ne ajută la datarea, cu destulă siguranță, a acestor morminte în sec. I e.n. Astfel pandantivele căldărușă din fier, prezente în cinci morminte, vin să confirme datarea lor în această perioadă. După cum se știe aceste obiecte de podoabă sînt cunoscute încă din sec. I î.e.n. prin descoperirile de la Popești ⁵⁰, Ocnîța ⁵¹, Piscu-Crășani ⁵², Răcățau ⁵³, Poiana ⁵⁴, și continuă să existe la populația carpică din sec. II—III e.n. ⁵⁵ La Brad, în afară de exemplarele din morminte au mai fost descoperite cîteva pandantive căldărușă din fier și din bronz în ultimul nivel dacic din așezarca deschisă și de pe acropole, respectiv sec. I e.n. Semnalarea lor în contexte sigure din sec. I e.n. din așezarea de la Brad și mai ales odată cu prezentarea mormintelor de înhumatie de aici la Simpozionul „Spiritualitatea geto-dacilor“ din anul 1980, organizat de Muzeul Municipiului București, au impus definitiv punctul de vedere privind apartenența acestui tip de obiect de podoabă populației dacice din perioada „clasică“ ajungîndu-se la aprecierea unanimă că pandantivele căldărușă din fier sau bronz au fost luate de la daci de către carpi și populațiile culturii Przeworsk și nu invers cum se considera pînă atunci ⁵⁶.

Cerceii din bară profilată, prevăzute cu cîte o verigă cu capetele înfășurate, din bronz, prezente la două morminte, constituie un alt element de inventar care ne ajută la datarea acestora. Acest tip de cercei apar în majoritatea așezărilor dacice de tip dava în nivelurile sec. I î.e.n.—I e.n. Așa de pildă, ei apar în ultimele două niveluri ale așezării de la Răcățau ⁵⁷, Poiana ⁵⁸, Ocnîța ⁵⁹, datate în sec. I î.e.n.—I e.n. Verigi asemănătoare celor ce însoțesc cerceii respectivi au fost descoperite în diverse tezaure de argint dacice datate în sec. I î.e.n., ca de pildă cele de la Poiana—Gorj ⁶⁰, fiind asemănătoare și cu brățările de argint sau bronz din această perioadă. Cerceii amintiți, cu excepția verigilor, nu mai apar în perioada următoare, fiind necunoscuți, de pildă, în inventarul așezărilor și necropolelor sec. II—III e.n. din Moldova sau Muntenia. În acest context este evident faptul că ne oferă un reper cronologic prețios privind datarea lor anterior sec. II e.n. și odată cu aceasta plasarea mormintelor de înhumatie de la Brad înaintea evenimentelor din anii 105—106.

Cel de al doilea tip de cercel descoperit la mormintele de înhumatie de la Brad, cu corpul torsionat, un capăt ascuțit iar celălalt modelat în forma unui cap de lup sau de șarpe, constituie, de asemenea, un reper cronologic important, deoarece apare în majoritatea așezărilor de tip dava, fiind lucrate atât din bronz cît și din argint⁶¹. Și acest tip de cercel, după cît se pare își încetează existența la începutul sec. II e.n. lipsind în așezările și necropolele carpice. Au fost descoperite, totuși, trei fragmente de brățară cu corpul torsionat la Mătăsaru și un exemplar întreg la Colonești, asemănătoare, care datează din perioada următoare⁶².

Mărgelele de sticlă existente în inventarul mormintelor de la Brad nu ne pot oferi indicii privind datarea deoarece fac parte din tipurile comune, prezente într-o perioadă foarte largă de timp.

Cel mai prețios element de datare îl constituie fibulele de bronz, descoperite la două morminte de înhumatie din așezarea deschisă. Ambele piese sînt de același tip, cu corpul profilat, prevăzute cu un nod și terminate cu un buton. Acest tip de fibulă este caracteristic sec. I e.n.⁶³. Unii cercetători le consideră prezente și în sec. I î.e.n.⁶⁴ după cum alții le datează în a doua jumătate a sec. I e.n. și în prima jumătate a sec. II e.n.⁶⁵. Exemplarele de la Brad, descoperite la morminte, sînt de mici dimensiuni, ceea ce ne-a determinat să credem că reprezintă ultimele variante ale tipului respectiv. Cum alte exemplare, mai mari, au fost descoperite în complexe și așezări de la începutul sec. II e.n. precum și în ultimele nivele dacice din principalele așezări de tip dava din Moldova, inclusiv la Brad, nu ne rămîne decît să considerăm datarea lor cea mai bună în sec. I e.n. eventual jumătatea acestui secol, respectiv perioada Tiberiu Claudiu — Nero. În orice caz nu trebuie să neglijăm faptul că gropile în care s-au descoperit mormintele de înhumatie, deși fac parte din ultimul nivel dacic de aici nu pornesc chiar din ultimele faze ale locuirii ci din cele mai de jos. Ca atare, stratigrafic, avem dovada unei datări mai timpurii față de momentul sfîrșitului așezării, care nu poate fi mai mic de, cel puțin, o jumătate de secol, după cum ne-o arată grosimea stratului de cultură de deasupra acestor gropi.

Trecînd în revistă descoperirile de morminte în cetatea dacică de la Brad, se impun cîteva constatări de ordin general. Mai întii, referindu-ne la ritul de înmormintare, este necesar să subliniem practicarea celor două rituri funerare de către populația de aici. Faptul că majoritatea mormintelor de înhumatie au inventar, iar unele schelete sînt cu grijă aranjate în gropi, putem admite că acest lucru se făcea în mod obișnuit. Mai greu de explicat prezența unor părți din schelete.

De asemenea, se poate presupune că mormintele tumulare aparțineau numai unui anumit grup de persoane, fie mai bogate, fie cu oarecare funcții. În aceste condiții, după cum rezultă și din ritualurile practicate aici, la un asemenea eveniment participa toată colectivitatea. Precizăm că tumulii erau construiți cu pămînt adus din așezare. Pentru a realiza un tumul de asemenea proporții, era necesară participarea unui mare număr de oameni. Dacă aducerea pămîntului din așezare pentru construirea tumulilor constituia un ritual la care participa toată populația, nu putem exclude existența altor praci ce se realizau cu ocazia

acestor evenimente. Mai întâi însă și arderea pe rug presupunea un ritual foarte complicat, începînd cu realizarea gropii mormîntului, a rugului funerar și terminînd cu ospețele sau chiar dansurile rituale, presupuse a se înfăptui și documentate cu unele rămășițe ale acestora, descoperite în pămîntul din mantaua movilelor sau chiar pe rugul funerar.

Nici înhumăția nu era lipsită de oarecari ritualuri, însă acestea erau de mai mică amploare și nu presupuneau cheltuieli prea mari. De aici și o notă de diferențiere socială între cei ce practicau ritul incinerării sau al înhumării. Existența pozițiilor diferite precum și a orientărilor diverse la mormintele de înhumăție nu trebuiesc legate numai de ritualuri care impuneau aceasta. Credem că s-ar complica prea mult lucrurile dacă am admite fiecare poziție a mîinilor, capului sau a picioarelor ca un element legat de un ritual anumit sau dacă în gropile respective s-ar afla un inventar ce poate sau nu să aparțină mormîntului respectiv pentru a încerca o clasificare a acestor morminte pe baza cărora să întrevădem o multitudine de ritualuri de înmormîntare. Evident, cu aceasta nu excludem posibilitatea existenței unor ritualuri care să vizeze unele poziții ale mîinilor, picioarelor sau capului, sau chiar a unor piese din inventarul gropilor.

O altă observație care se impune, legată mai ales de marile așezări dacice de tip dava este și aceea că înmormîntările, în special cele de înhumăție, se făceau în așezarea deschisă, în gropile menajere sau special construite pentru acesta, ale celor de aici. Pe acropole, deși săpăturile au atins o suprafață mult mai mare, nu a fost descoperit nici un schelet. Întrucît în marea majoritate a așezărilor dacice de acest tip zona așezărilor deschise nu au fost cercetate, putem presupune existența necropolelor dacice obișnuite în această parte. De altfel, descoperirile de la Piscu Crăsani, Cîndești, Poiana, Răcătău etc. vin să confirme faptul că mormintele de înhumăție, mai ales de copii, se aflau în această parte a așezărilor.

Cercetarea sistematică a așezărilor deschise ar putea aduce importante contribuții în cunoașterea riturilor de înmormîntare la daci, mai ales că descoperirile din ultima vreme au demonstrat, în aceste zone ale așezării, existența unui număr foarte mare de gropi, a căror folosire era pusă pe seama practicării unor ritualuri funerare.

Întrucît și în zonele fortificate numărul gropilor este destul de mare, iar inventarul lor nu diferă, se impune o reconsiderare a mormintelor de incinerare în gropi cilindrice⁶⁶. Inventarul acestor gropi pledează mai mult pentru folosirea lor ca gropi cu resturi menajere, iar vetrele cît și complexele ceramice descoperite în preajma acestora pot fi puse în legătură cu locuințele construite din lemn, care nu au lăsat urme prea consistente. Nici ipoteza cîmpurilor de gropi cu semnificații de rit funerar⁶⁷, sau luate ca necropole, nu poate fi plauzibilă, deoarece în majoritatea așezărilor numărul acestora este foarte mare și folosirea lor atît ca gropi menajere cît și ca gropi de provizii este bine documentată.

NOTE

1 Face excepție cetatea dacică de la Ocnița unde s-a descoperit necropola ce cuprinde numărul de 382 morminte de incinerare și câteva de înhumare Cf. D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 120; idem, *Morminte de înhumare la Ocnița—Buridava*, în *Thraco-dacica*, tom, IV, 1-2, 1983, p. 32-38.

2 D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 60-82; A. D. Alexandrescu, *Mormintele din perioada mai târzie a necropolei de la Zimnicea*, *Crisia*, 1972, p. 15-26; D. Berciu, *op. cit.* București, 1981, p. 120-127; idem, *op. cit.*, 1983, p. 32-38; A. Vulpe, *La necropole tumulaire gète de Popești*, *Thraco-dacica*, București, 1976, p. 193-215; E. Cornșa, *Contribuție la riturile funerare din sec. II—I î.e.n. din sud-estul Olteniei (mormintele de la Orlea)*, *Apulum*, X, 1972, p. 65-78; P. Alexandrescu, *Histria II*, 1966, p. 133-294; R. Vulpe și colaboratori, *Șantierul Poiana*, *SCIV*, III, 1952, p. 195-196.

3 Această temă a făcut obiectul unor comunicări, prezentate în mai multe sesiuni de către V. Ursachi: „Manifestări spirituale la daci din așezarea de la Brad” comunicare prezentată la simpozionul „Spiritualitatea geto-dacilor: moșteniri în creația românească”, București, 1980; „Morminte de înhumare descoperite în cetatea dacică de la Brad”, comunicare prezentată la sesiunea din 27-29 mai 1980, Cluj-Napoca; „Rituri și ritualuri de înmormintare la populația din cetatea dacică de la Brad”, comunicare prezentată la sesiunea Muzeului Județean Botoșani, 1983.

4 V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman, Carpica*, I, 1968, p. 171-184; idem, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 105-119; V. Căpitanu și V. Ursachi, *Descoperiri geto-dace în județul Bacău*, *Crisia*, 1972, p. 97-114; idem, *Brad und Răcățiu, zwei getisch-dakische befestigte Siedlungen (Kreis Bacău)*, *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 271-277; V. Ursachi, *Principaux résultats des fouilles archéologiques de Brad*, *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, București, 1980, p. 61-70.

5 A. Buzilă, *Despre ceramica daco-getică lucrată la roată de la Bîtca Doamnei, Piatra Neamț*, *Memoria Antiquitatis*, IV—V, 1972—1973, p. 95-96, p. 334, fig. 2/1.

6 V. Căpitanu și V. Ursachi, *op. cit.*, *Crisia*, 1972, p. 107.

7 R. Vulpe și colaboratori, *op. cit.* *SCIV*, III, p. 203; R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana, Dacia*, III—IV, 1927—1932, fig. 60/1-4, 9, 10.

8 I. Andrieșescu, *Piscu Crăsani*, *AARMSI, seria III, tom III, mem. I*, București, 1924, fig. 181-184.

9 D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, Pl. 4/15; 14/2, 3; 15/3, 6, 32/2; 63/1.

10 I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 118-122, Pl. 35/1-7; 36/1-3; 113/3.

11 R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul, Dacia*, I, 1924, fig. 36/5, 7.

12 Vezi catalogul expoziției „Aurul Vikingilor” la nr. 160.

13 V. Ursachi, *Piese de harnășament descoperite în așezarea daco-carpică de la Săbăoani*, *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 327-337, fig. 3, 4.

14 A. Vulpe, *op. cit.*, p. 214-215.

15 Ibidem.

16 A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, *Crisia*, 1972, p. 15-26; P. Alexandrescu *op. cit.*, 1966, p. 264.

17 I. Nestor, *SCIV*, I, 1950, p. 98.

18 P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 249 și următoarele.

19 A. Vulpe, *op. cit.*, p. 193-203.

20 Cercetări V. Căpitanu și V. Ursachi, înedit.

21 D. Protase, *op. cit.*, București, 1971, p. 62-63, tabelul nr. 1.

22 Vezi nota 20.

23 P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 270.

24 A. Vulpe, *op. cit.*, p. 211.

25 Situații asemănătoare se cunosc și la tumulii de la Răcățiu.

26 Un postament asemănător, dar cu o înălțime mai mică (10-15 cm.) s-a descoperit și la unul din tumulii de la Răcățiu. Aici nu mai apar acele găuri de control sau legate de un anumit ritual.

- 27 Vezi nota 5-11.
- 28 V. Căpitanu și V. Ursachi, *op. cit.*, *Crisia*, 1972, fig. 15/8 ; 16/3.
- 29 R. și E. Vulpe, *op. cit. Dacia III—IV*, 1927—1932, fig. 67/10-13 ; 91/10-13.
- 30 A. Buzilă, *op. cit.* fig. 4/2.
- 31 Forma lor nu este identică din care cauză sînt cunoscute, mai ales, sub numele de cănițe cu două torți, cf. Gh. Popilian *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 108-109.
- 32 E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, Dissertationes Pan-nonicae, II*, 20, 1942, Pl. XXIII/13, 16.
- 33 Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 116-118, Pl. LXI/748-752 ; LXII/753-760 ; S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981, p. 101, Pl. 13/1 ; 15/1.
- 34 Asemenea platouri se găsesc în număr destul de mare în principalele așezări dacice, ca de pildă la Poiana și Răcătău. Și la Brad sînt mai multe exemplare, din care unele întregi sau întregibile.
- 35 Material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.
- 36 R. și E. Vulpe, *op. cit.*, *Dacia, III—IV*, 1927—1932, fig. 105/54, 56.
- 37 Un pahar de sticlă a fost descoperit în necropola carpică de la Văleni, com. Botești — material inedit, săpături I. Ioniță și V. Ursachi.
- 38 R. Vulpe, *Studii Clasice*, 2, 1960, p. 338-340 ; idem, *Dacia, N. S.*, 5, 1961, p. 369-372 ; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, *Dacia, N. S.* 25, 1981, p. 356-358.
- 39 E. Comșa, *op. cit.*, p. 65-78.
- 40 Corneliu Mărgărit Tatulea, *Cetatea geto-dacică de la Bizdina, jud. Dolj*, comunicare la sesiunea de rapoarte, 26-27 martie 1984, Alba Iulia.
- 41 Informație C. M. Tatulea.
- 42 Un mormînt de înhumăție a fost descoperit la Răcătău în zona contra-escarpei, material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.
- 43 R. Vulpe, *SCIV, I*, 1950, p. 51.
- 44 N. Conovici, M. Neagu, *Așezarea geto-dacică de la Piscu Crăsani, jud. Ialomița*, comunicare la sesiunea de rapoarte 26-28 martie 1981, Brașov ; idem, la sesiunea de rapoarte 20-23 martie 1980, Tulcea.
- 45 V. Sirbu, Fl. Anastasiu, *Cercetările din așezarea geto-dacică de la Grădiștea, jud. Brăila, campania 1979—1981, Istros, II—III*, 1981—1983, p. 166-167, fig. 4/1 și informații V. Sirbu.
- 46 D. Berciu, *op. cit. Thraco-dacica, tom. IV, 1, 2*, 1983, p. 32-38.
- 47 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Th. Năgler, M. Rill, *Așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Șura Mică, jud. Sibiu*, comunicare la sesiunea de rapoarte, 26-28 martie, 1981, Brașov ; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Așezările din epoca romană de la Șura Mică, jud. Sibiu*, comunicare la sesiunea de rapoarte, martie 1984, Alba Iulia.
- 48 V. Bobi, *Un mormînt de înhumăție descoperit la Cîndești, jud. Vrancea*, comunicare la sesiunea de la Tecuci, jud. Galați, iunie, 1984.
- 49 Supra 42-45, 39.
- 50 A. Vulpe, *op. cit.*, p. 198-199, fig. 6/24.
- 51 D. Berciu, *op. cit.*, *Thraco-dacica*, 1983, p. 34-35, fig. 2.
- 52 A. Vulpe, *op. cit.*, p. 208 și informații N. Conovici.
- 53 Material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.
- 54 În depozitele Muzeului din Tecuci se află cîteva pandantive-căldărușă din fier, descoperite la Poiana.
- 55 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 119.
- 56 Ibidem.
- 57 Material inedit, săpături V. Căpitanu și V. Ursachi.
- 58 R. și E. Vulpe, *op. cit.*, *Dacia, III—IV*, 1927—1932, p. 329, fig. 109/1-12.
- 59 D. Berciu, *op. cit.*, București, 1981, Pl. 20/14, 15 ; 36/20 ; 71/7 ; 72/11, 91/12-17.
- 60 C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Le trésor dace de Poiana—Gorj, Dacia, VII—VIII*, 1937—1940, p. 203-215, fig. 1/3, 6, 9-12, 14 ; fig. 3/10-13.
- 61 V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău), Carpica, VIII*, 1976, fig. 43/4 ; R. Vulpe, *SCIV*, 3, 1952, p. 202, fig. 23/1 ; C. S. Nicolaescu-Plopșor, *op. cit.*, fig. 2.

- 62 Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 54 și Pl. XLIX/1-2, 4-5.
 63 P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 220 și Pl. 101/ XXVI/15.
 64 D. Berciu, *op. cit.*, București, 1981, Pl. 20/13.
 65 A. K. Ambroz, *Fibuly Juga evropejskej casti SSSR, Arheologija, SSSR*, fasc. D 1-30, 1966, p. 40, fig. 8/6, 9, 13 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, București, 1984, p. 45, 46 și fig. XXXVIII/1.
 66 M. Macrea și M. Rusu, *Dacia, N.S.*, IV, 1960, p. 201-229 ; idem, *Materiale*, VII, 1961, p. 362-371.
 67 M. Ignat, *Descoperirile getice din sec. III î.e.n. de la Zvoriștea*, comunicare la sesiunea științifică din 27-29 mai 1980, Cluj-Napoca.

RITES ET RITUELS FUNÉRAIRES CHEZ LA POPULATION DACIQUE DE LA CITÉ DE BRAD, COM. DE NEGRI, DÉP. DE BACAU

— Résumé —

L'auteur présente les résultats des recherches archéologiques des 20 ans de fouilles dans la cité dacique de Brad, concernant les rites d'enterrement. On présente les recherches et les données scientifiques obtenues sur trois tumulus, avec les tombes, les éléments rituels et l'inventaire découvert dans la nécropole tumulaire, sur une tombe d'incinération de l'extrémité de l'établissement non fortifié, ainsi que sur les 16 tombes d'inhumation (y compris le mobilier funéraire) découvertes dans l'établissement non fortifié.

À partir de l'inventaire, de la situation stratigraphique et des milieux archéologiques dans lesquels on a découvert les tombes de deux secteurs de la cité de Brad — la nécropole tumulaire et l'établissement non fortifié — celles-ci ont été datées aux I-er s. av. n.è. — I-er s. de n.è., ce qui prouve la coexistence de l'inhumation et de l'incinération chez les daces dans cette période. On décrit aussi les diverses pratiques rituelles qui accompagnaient les enterrements des géto-daces de la même période.

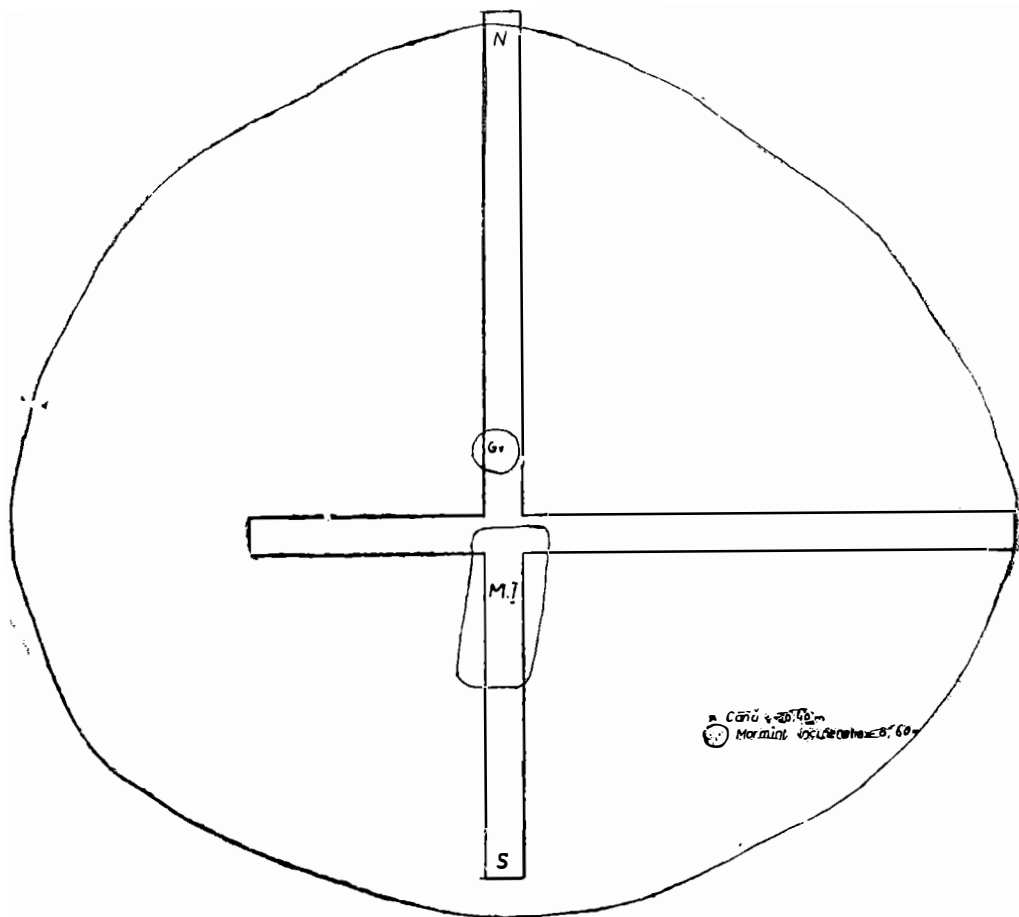
EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Le plan général de la cité de Brad.
 Fig. 2. Le tumulus 1 — plan.
 Fig. 3. Le tumulus 1 — profils.
 Fig. 4. 1, 2 Le tertre 1 ; 3 Le tumulus 3 — vue pendant les fouilles.
 Fig. 5. 1-4 Les tombes d'inhumation et leur inventaire du tumulus 3 ; 5, 6 Inventaire du tumulus 1 ; 7 broc de la tombe d'incinération du tumulus 1.
 Fig. 6. 1-3 Inventaire du tumulus 1 ; 4-25 Inventaire du tumulus 3.
 Fig. 7. Le tumulus 3 — plan.
 Fig. 8. 1-4 Le tumulus 3, vue pendant les fouilles.
 Fig. 9. Le tumulus 3 — profils.
 Fig. 10. 1-22 Inventaire du tumulus 3.
 Fig. 11. La tombe d'incinération de l'extrémité de l'établissement non fortifié.

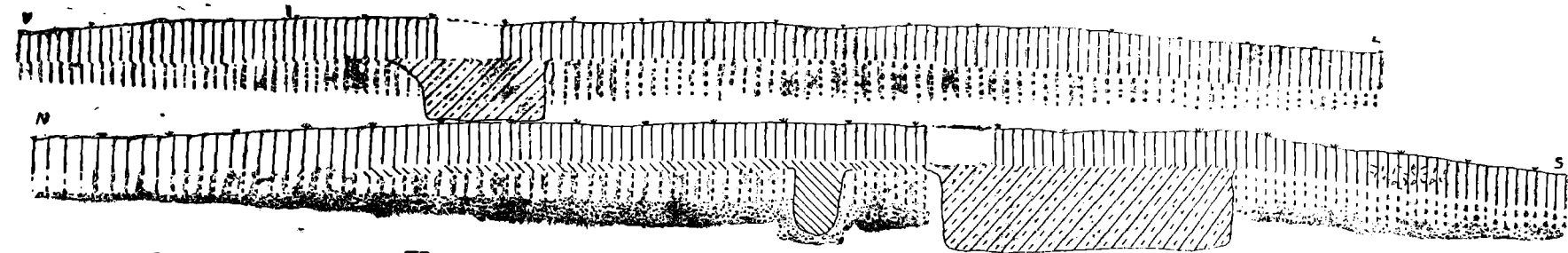
Pl. I — Planul general al cetății de la Brad.

- Fig. 12. La tombe d'incinération de l'extrémité de l'établissement non fortifié pendant les fouilles.
- Fig. 13. L'inventaire de la tombe d'incinération de l'extrémité de l'établissement non fortifié.
- Fig. 14. Le fossé 17, S XII, inventaire.
- Fig. 15. Le fossé 17, S XII, pendant les fouilles.
- Fig. 16. Objets de l'inventaire des tombes d'inhumation de l'établissement non fortifié.
- Fig. 17. Le fossé 23, S XII, les tombes et l'inventaire.
- Fig. 18. Le fossé 23, S XII, pendant les fouilles.
- Fig. 19. Le fossé 24, S XII, plan et profil.
- Fig. 20. Le fossé 24, S XII, pendant les fouilles.
- Fig. 21. Le fossé 25, S XII, plan, profil, inventaire.
- Fig. 22. Le fossé 25, S XII, pendant les fouilles.
- Fig. 23. Le fossé 27, S XII, plan, profil, inventaire.
- Fig. 24. Le fossé 27, S XII, pendant les fouilles.
- Fig. 25. Le fossé 16, S XVIII, pendant les fouilles.
- Fig. 26. Le fossé 21, S XVIII, inventaire.
- Fig. 27. Le fossé 21, S XVIII, inventaire.
- Fig. 28. Le fossé 36, S XIX, plan, profil, inventaire.
- Fig. 29. Le fossé 36, S XIX, pendant les fouilles.

BRAD - 1969 MOVILA 1

Pl. II — Movila 1 — plan.

BRAD 1969 MOVILA 1
 PROFILE N-S si E-W

 Pământ lucrat

 Pământ galben murdar

 Pământ galben

 Pământ galben din groapă

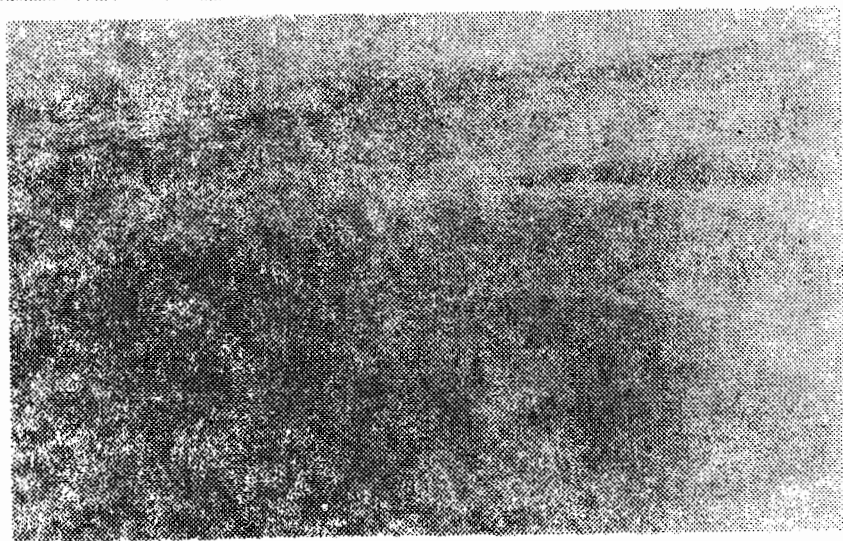
 Groapă mormint

 Ceramica și carbune

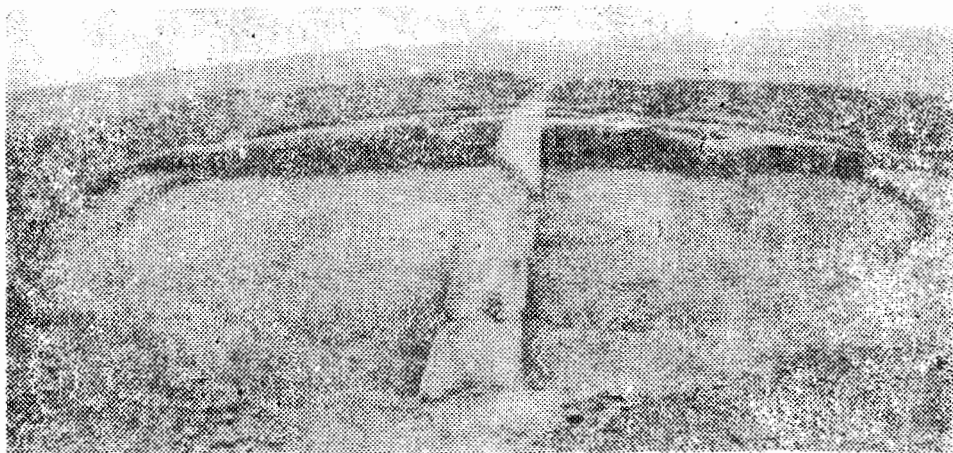
0 10 20 m

1

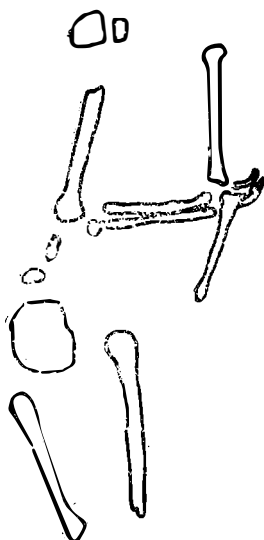
2

3

Pl. IV — 1, 2 Movila 1 ; 3 Movila 3 — vedere din timpul săpăturilor.

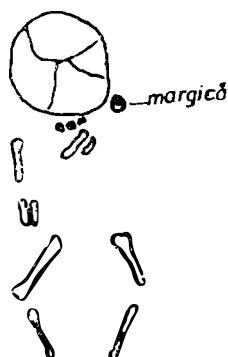
AME 2

SSV 34

0 5 10 20 cm

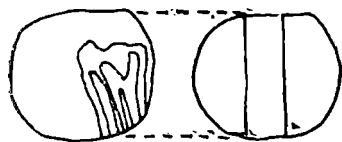
E

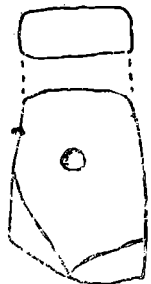
0 5 10 20 cm

BRAD 1969 'Movița 3
Mormini înhumatie nr.2

2

3

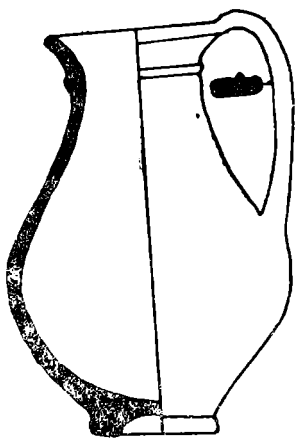
5

4

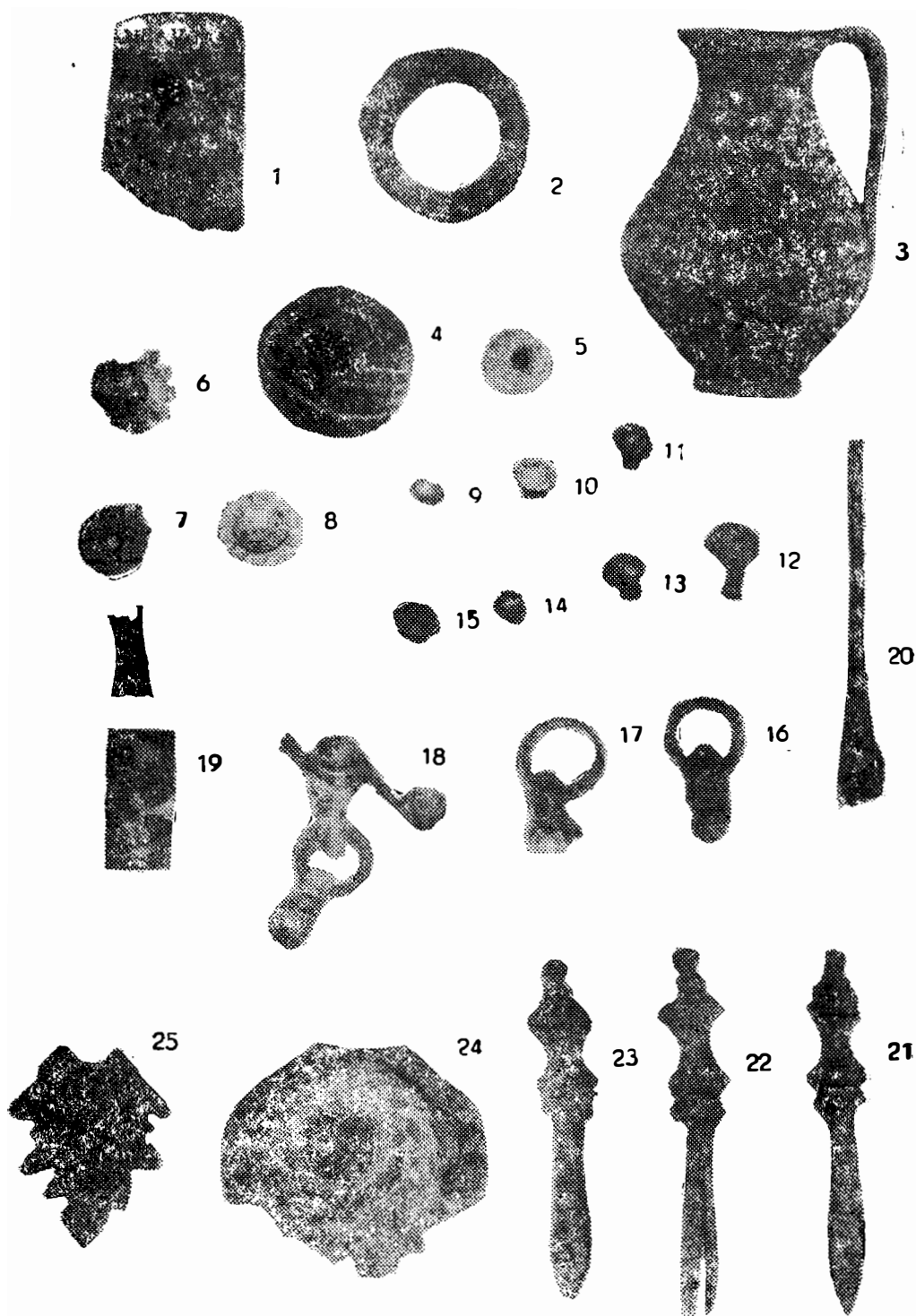
6

0 2 6 cm

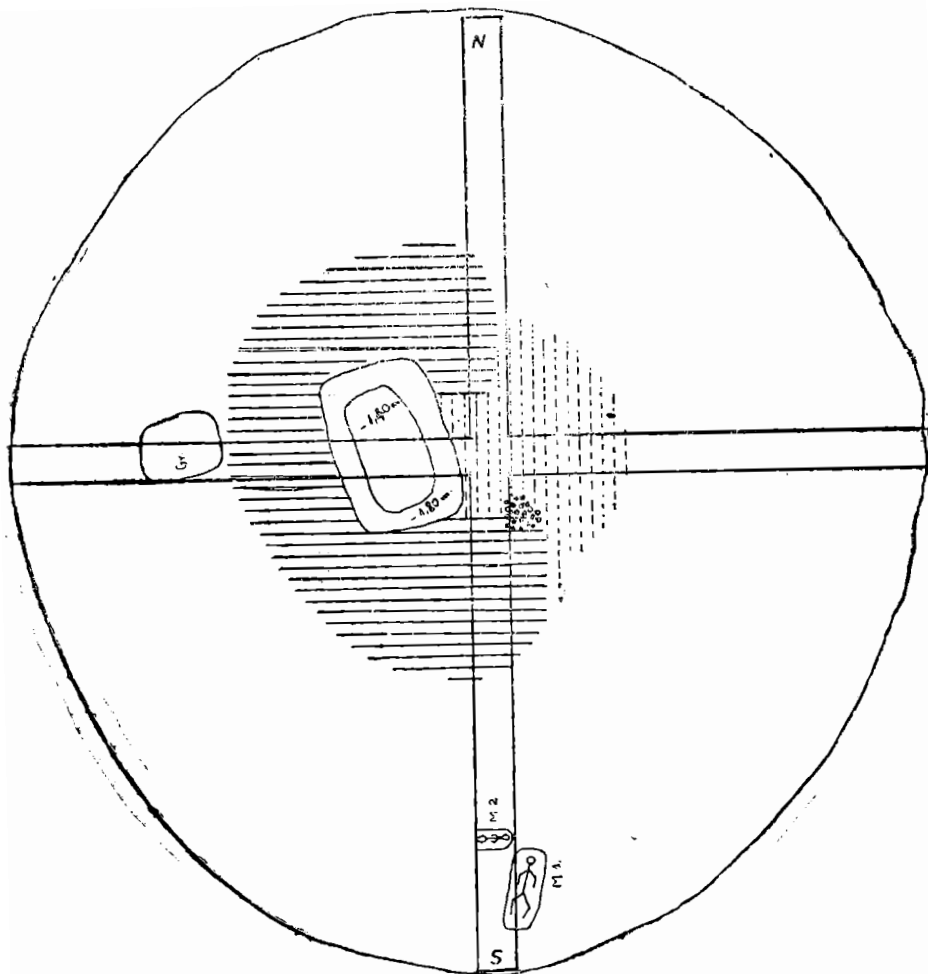
7

Pl. V — 1-4 mormintele de înhumatie și inventarul lor, din Movița 3; 5, 6 inventar din Movița 1; 7 — vase din mormintele de tip pomică, din Movița 1

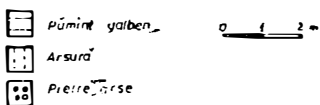

Pl. VI — 1-3 inventar din Movila 1 ; 4-25 inventar din Movila 3

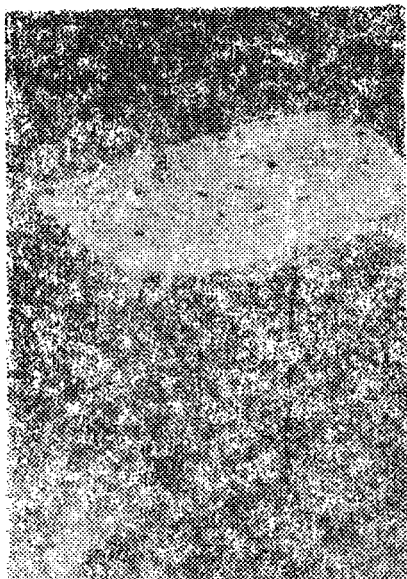

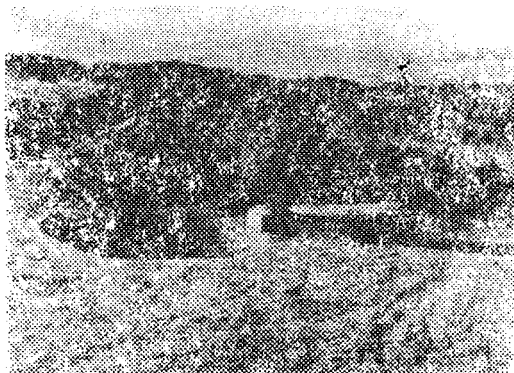
BRAD-1969 MOVILA 3

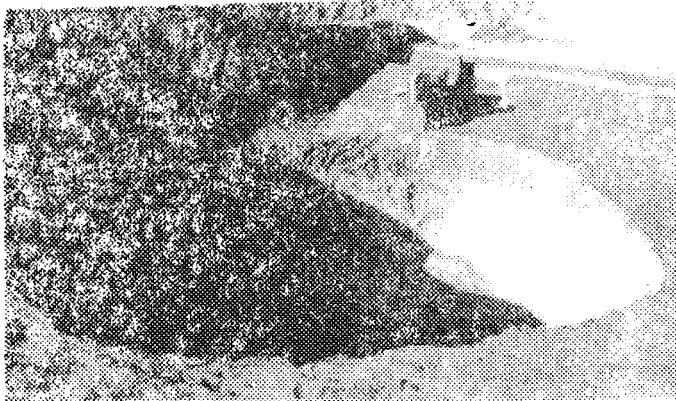
Pl. VII — Movila 3 — plan.

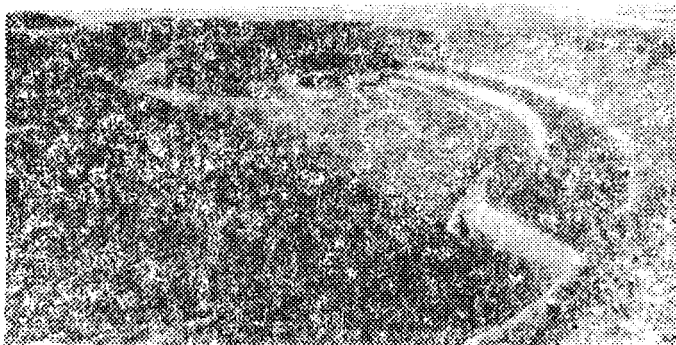
1

2

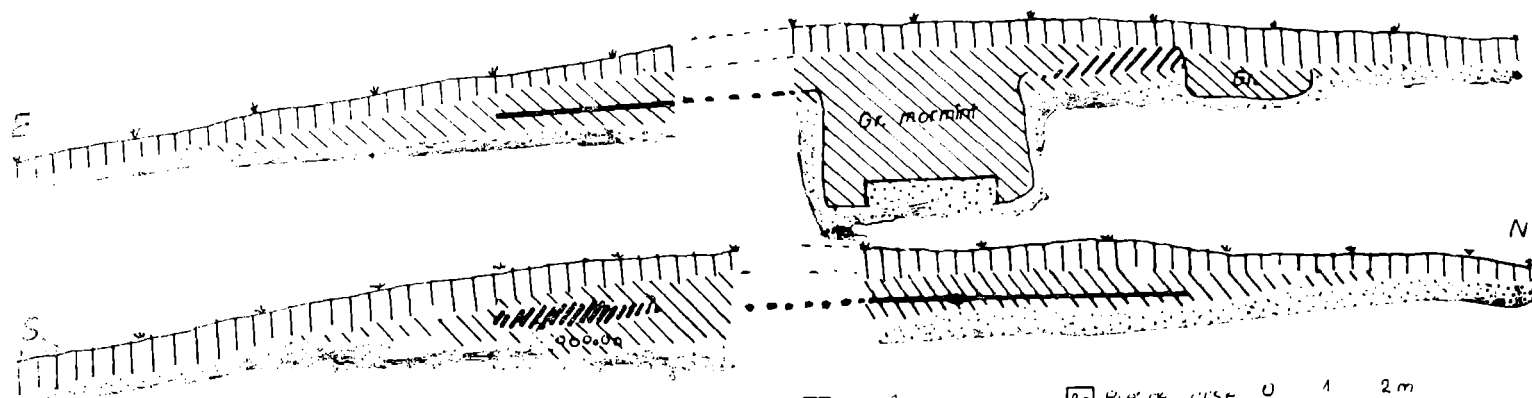

3

4

Pl. VIII — 1-4 Movila 3, vedere din timpul săpăturilor

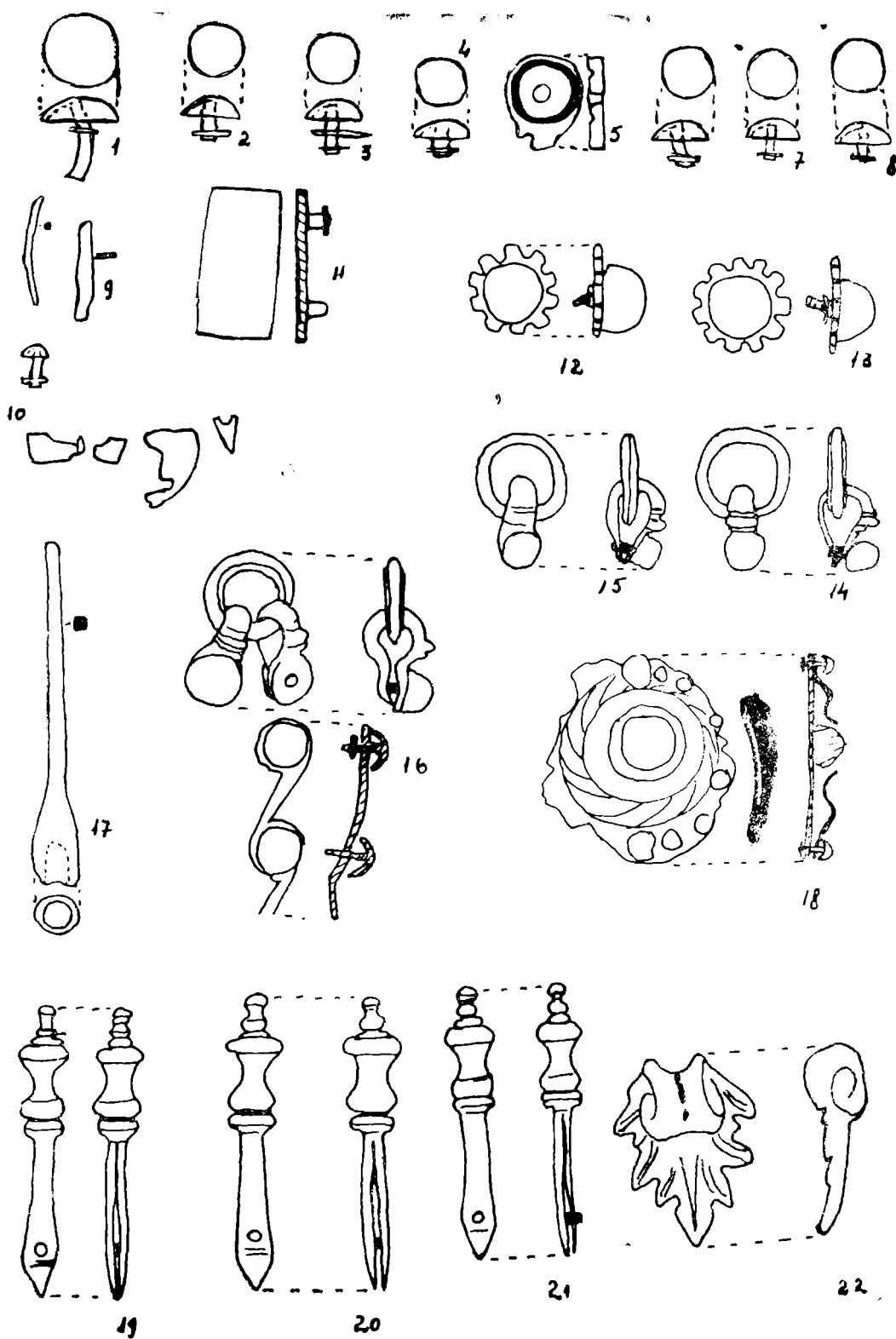
BRAD-1969 MOVILA 3
 PROFILE E-V si S-N

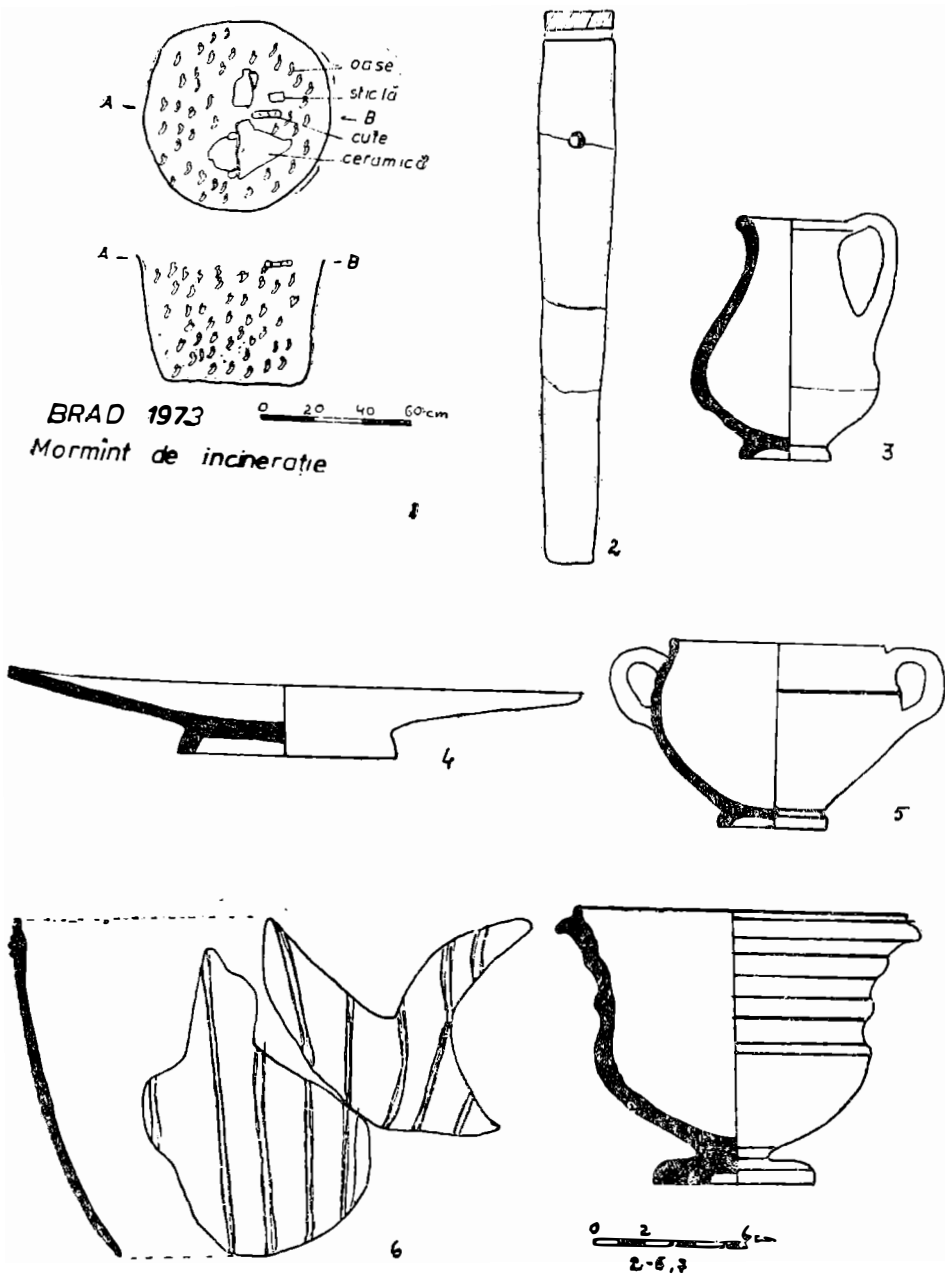
 Pământ lucrat
 Mantuiă movile

 Pământ galben
 Arsură

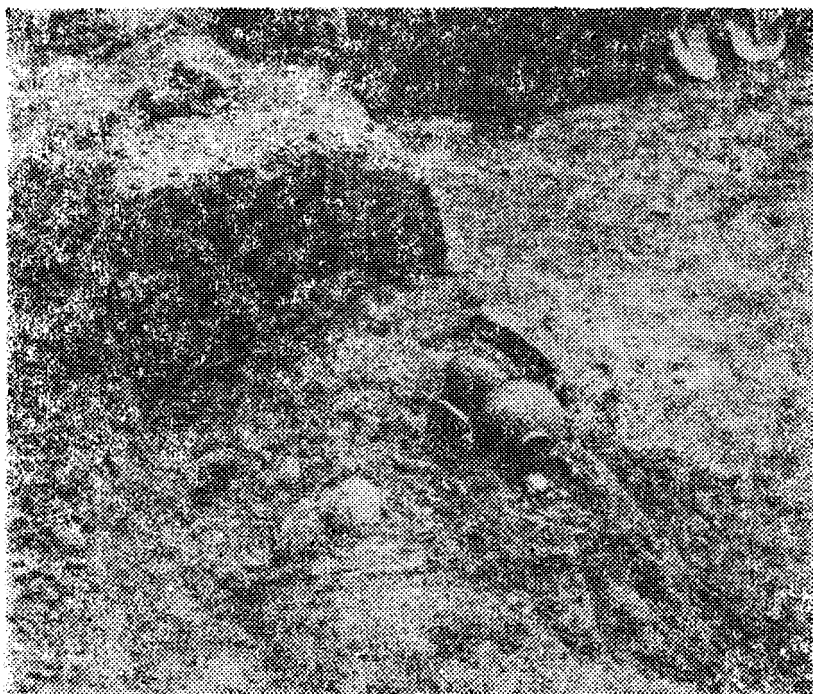
 Piere arse
 Sol

0 1 2 m

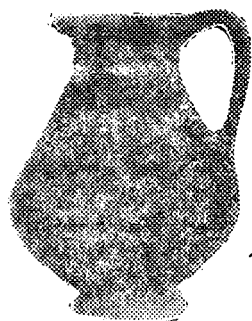

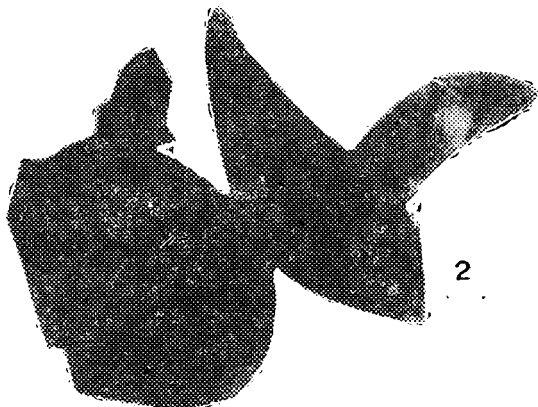
Pl. XI — Mormintul de incineratie din marginea așezării deschise. 1 — plan și profil, 2-7 inventar

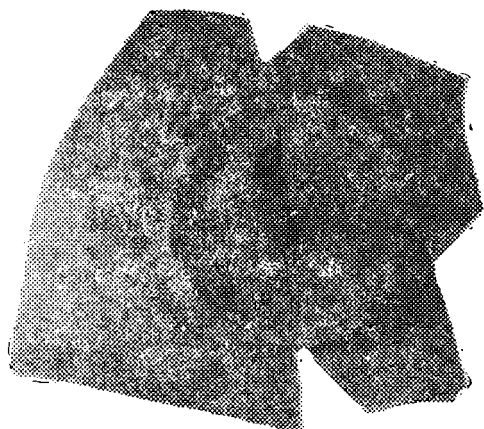
Pl. XII — Mormîntul de incineratie din marginea așezării deschise în timpul săpăturilor

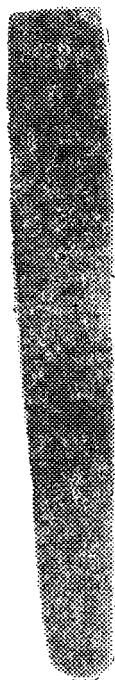
1

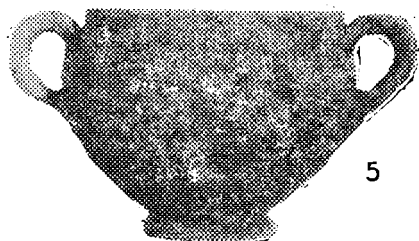
2

3

4

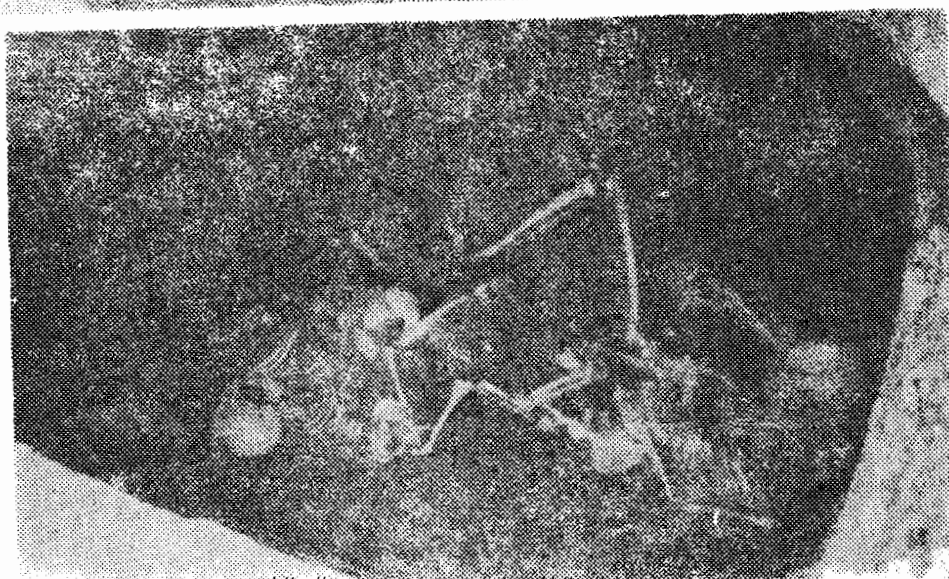
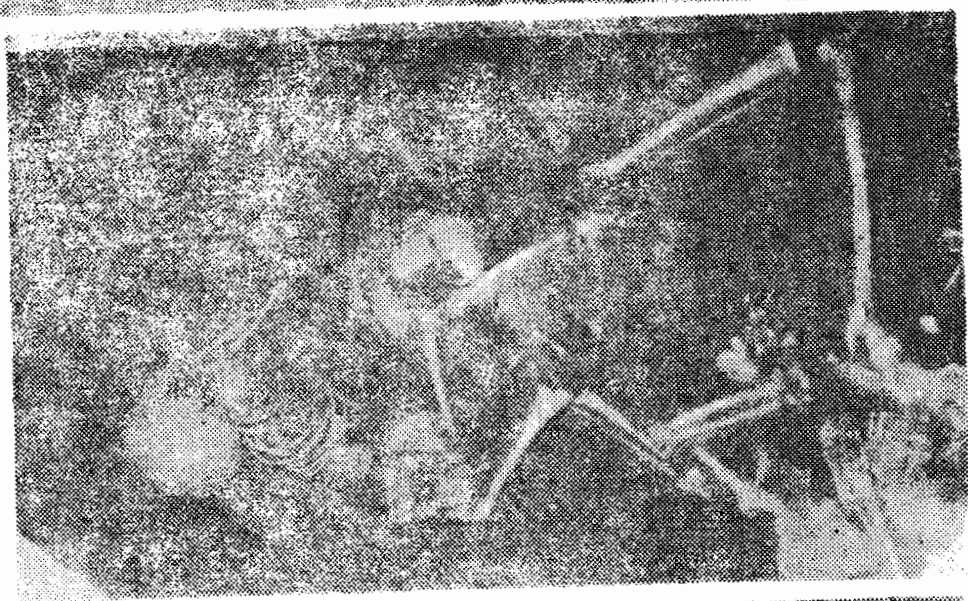
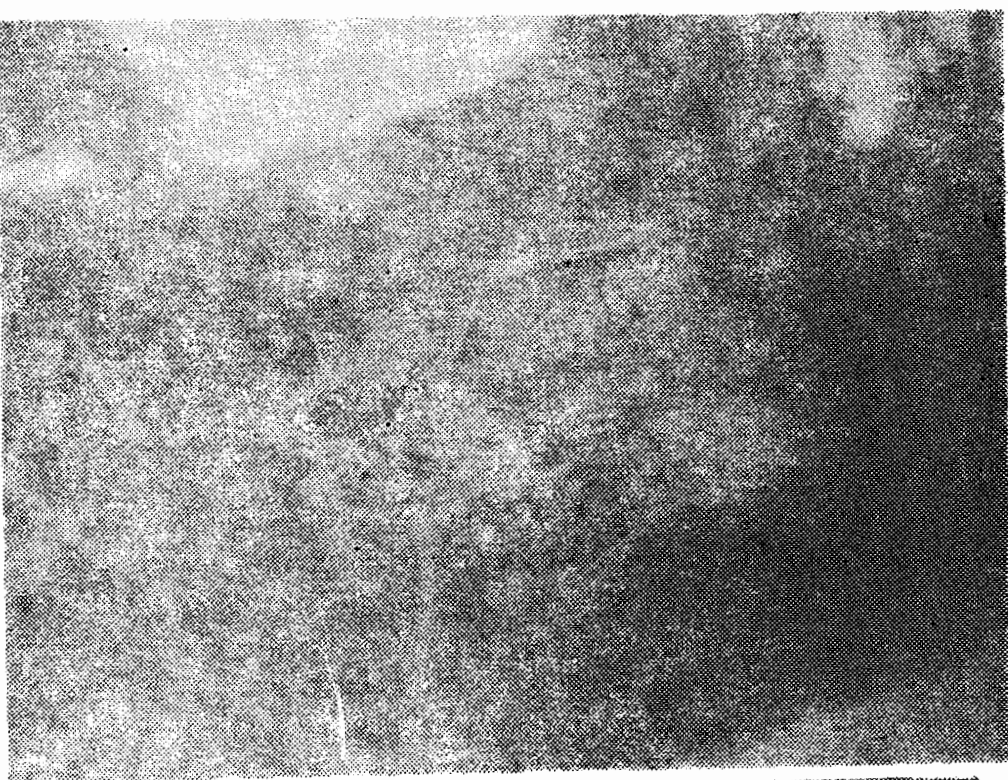

5

6

BRAD 1975

S - XII

Gr. 17

A -
NNV56B
45E 24

0 20 40 60 cm

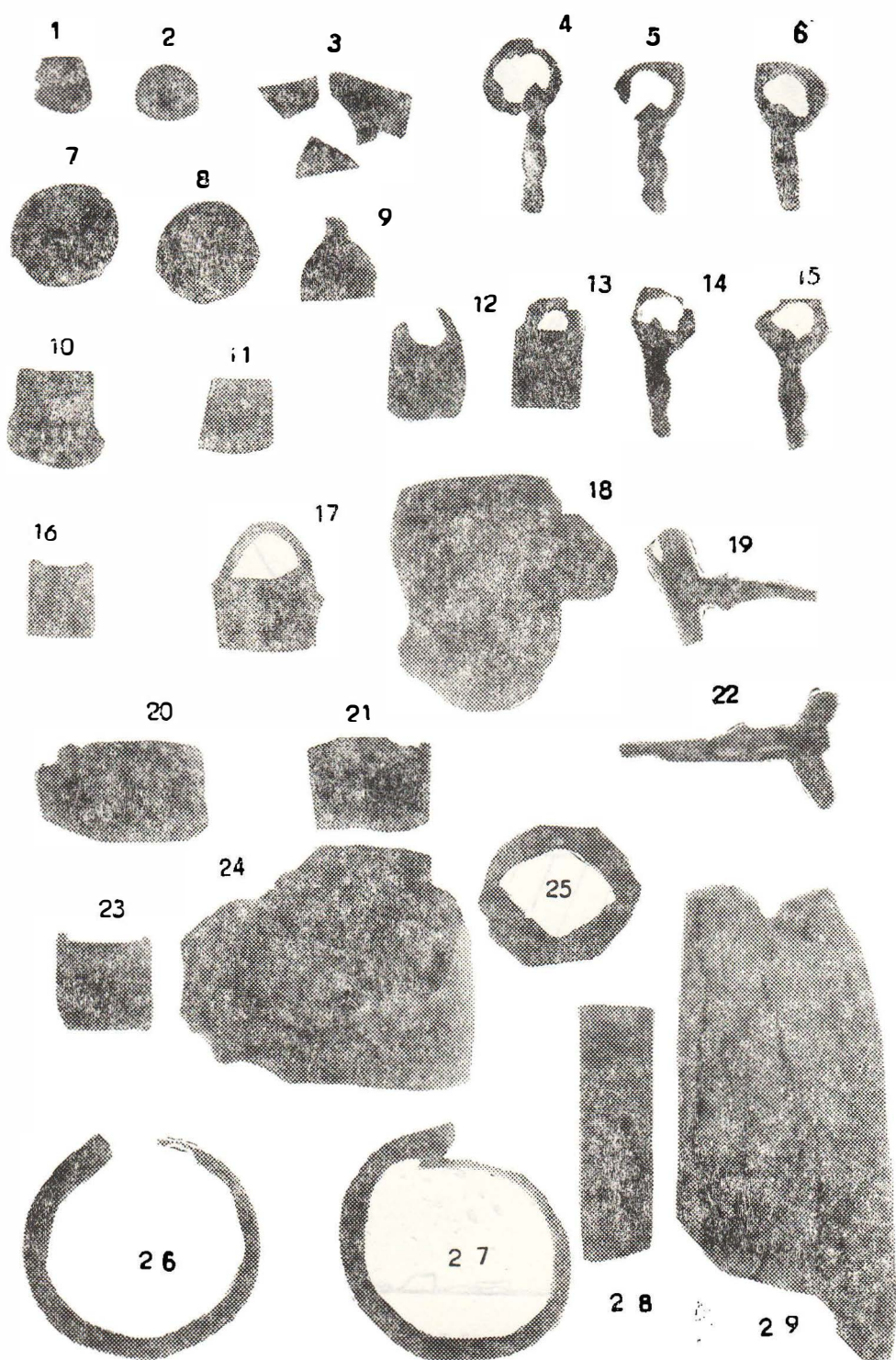

2

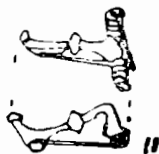
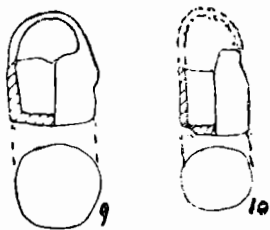
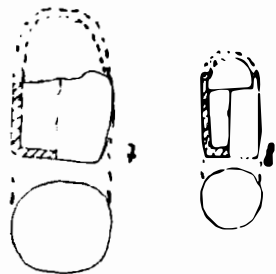
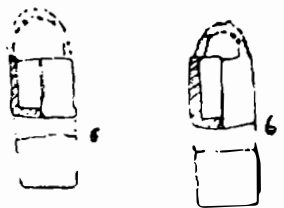
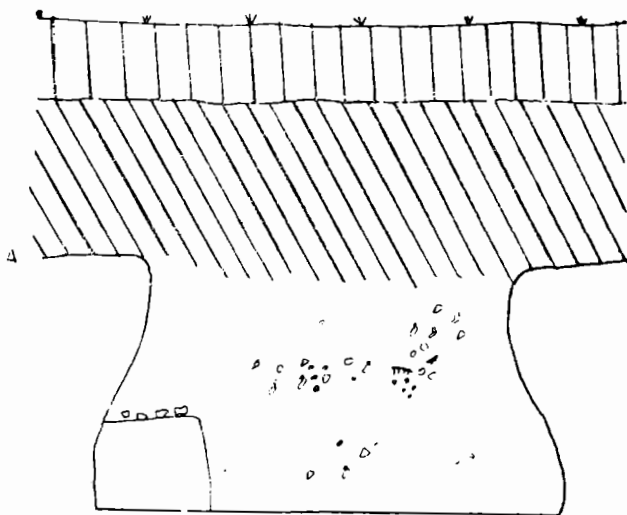
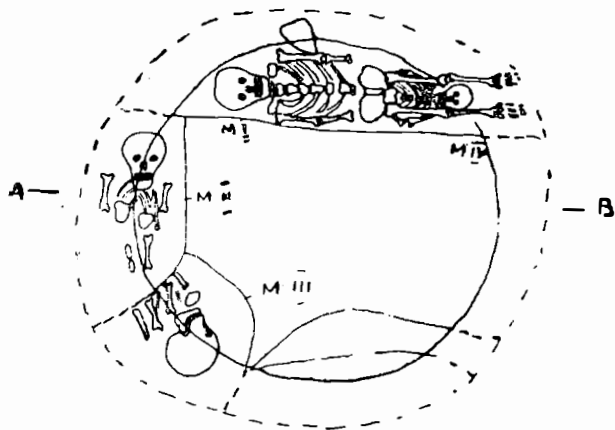
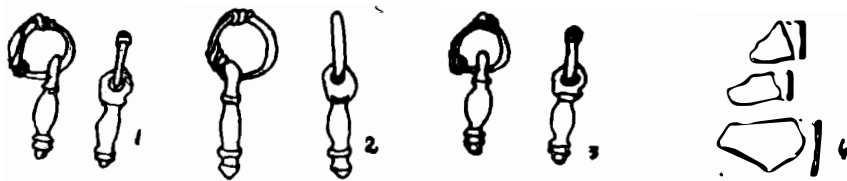
- Vegetal
- Daci sec.Ien.
- Daci sec.Ien-Ien.
- Cruștă de vară
- Curbune

- Obrăz an
- Ceramică
- Prundă
- Osă
- Pământ cenușă

Pl. XIV — Gr. 17-S-XII — inventar

Pl. XVI — O parte din inventarul necropolei de la Juncuș, județul Iași

BRAD - 1975

0 20 40 60 cm

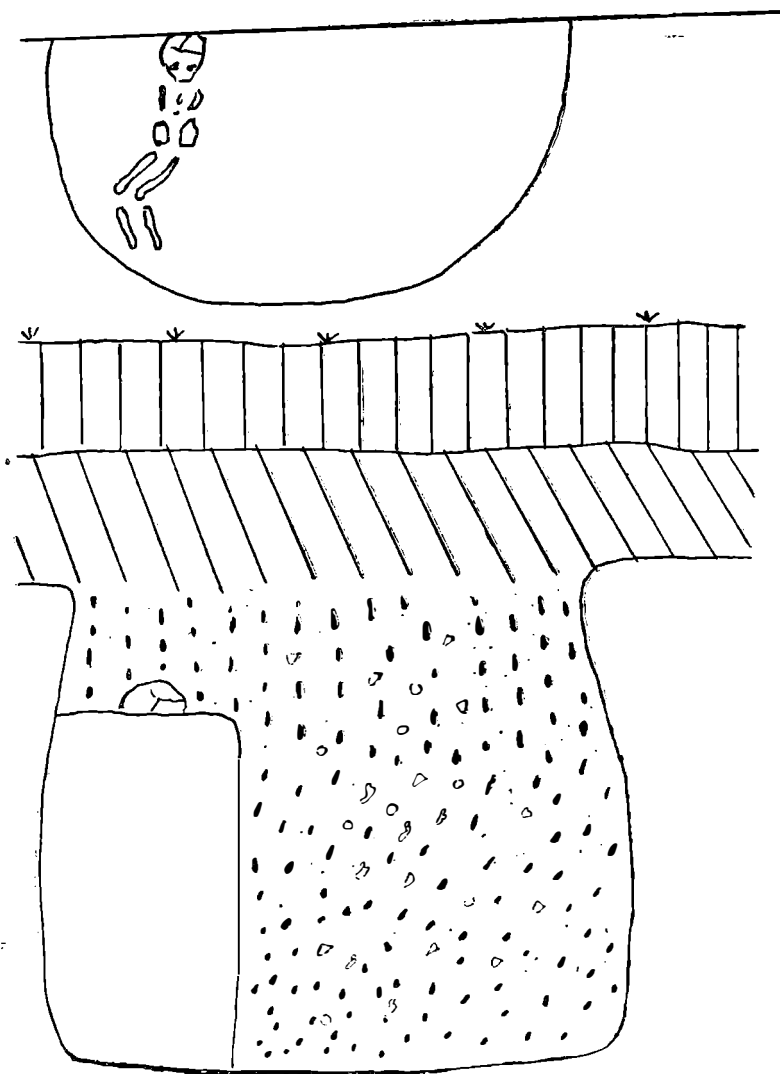
S - XII - Grupa 23

Pl. XVII — Gr. 23-S-XII — mormintele și inventarul

Pl. XVIII — Gr. 23-S-XII — în timpul săpăturilor.

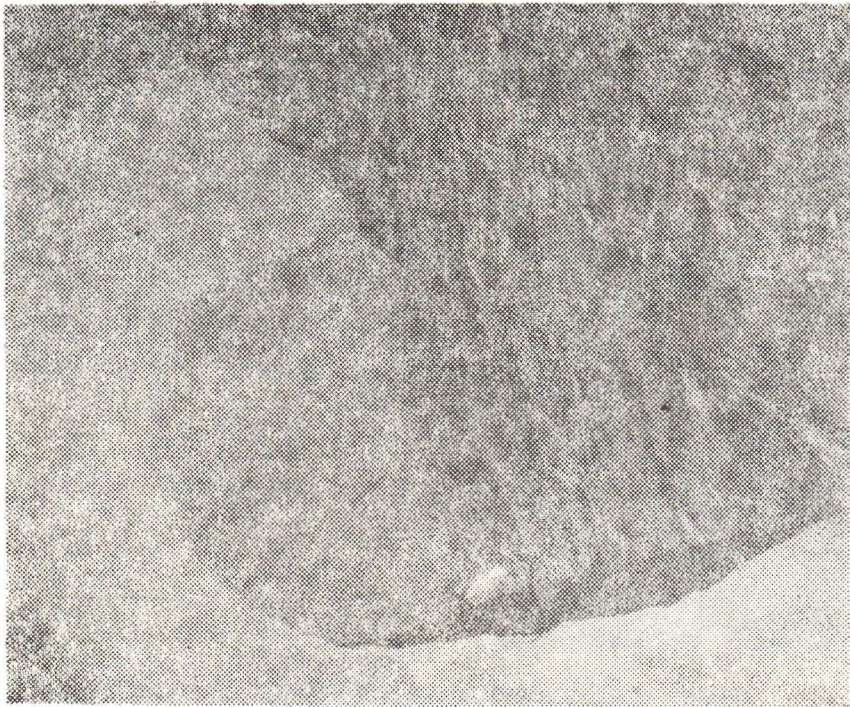
BRAD - 1975 Groapa 24

S - XII

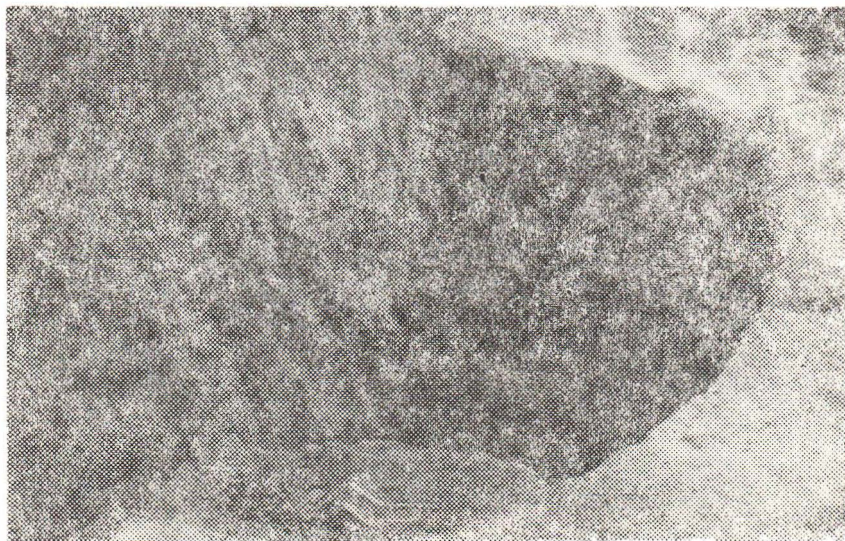
0 20 40 60 cm

Pl. XIX — Gr. 24-S-XII, plan și profil.

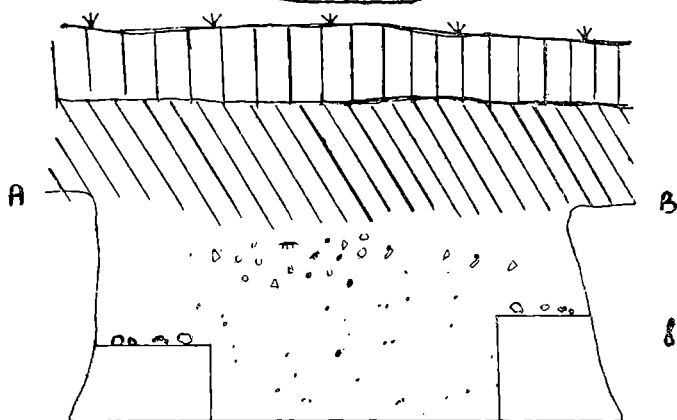
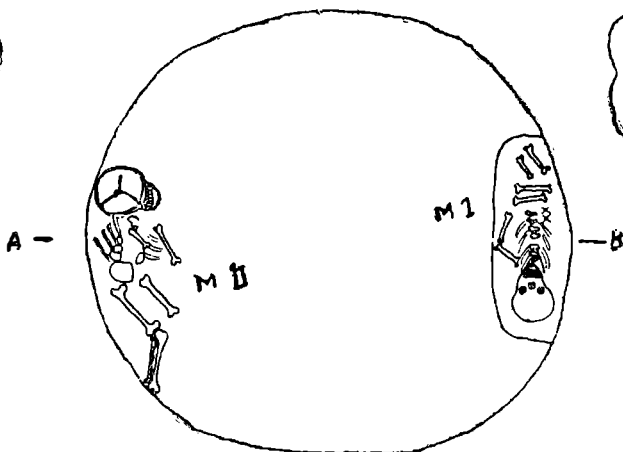
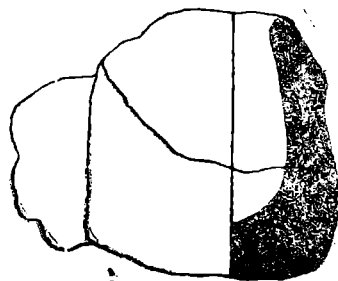
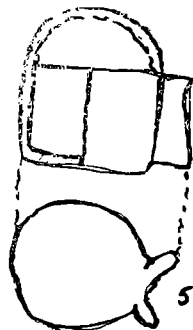
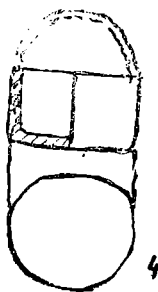
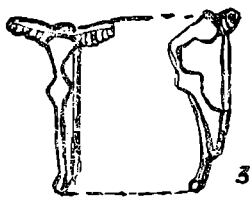

1

2

Pl. XX — Gr. 24-S-XII — în timpul săpăturilor

BRAD 1975

0 20 40 60 m.

5-XII-0r. 25

1

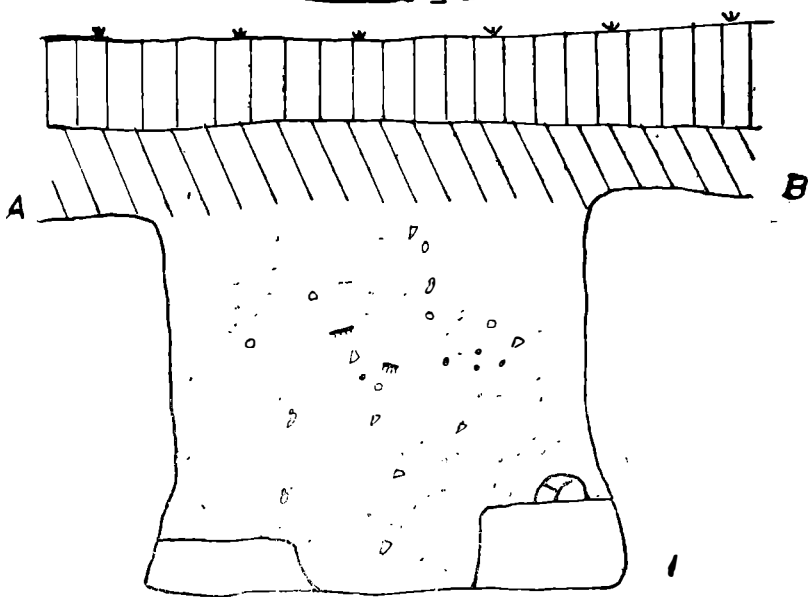
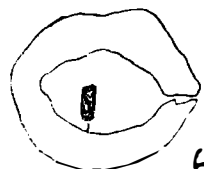
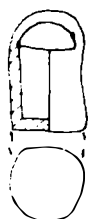
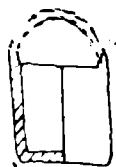
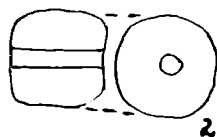
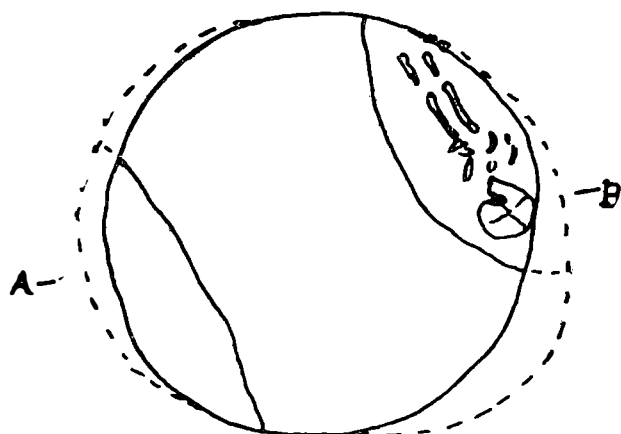
2

3

Pl. XXII — Gr. 25-S-XII — în timpul săpăturilor
<http://www.muzeu-neamt.ro> / <http://cimec.ro/>

BRAD - 1975

0 20 40 60 cm

S-XII. Grupa 27

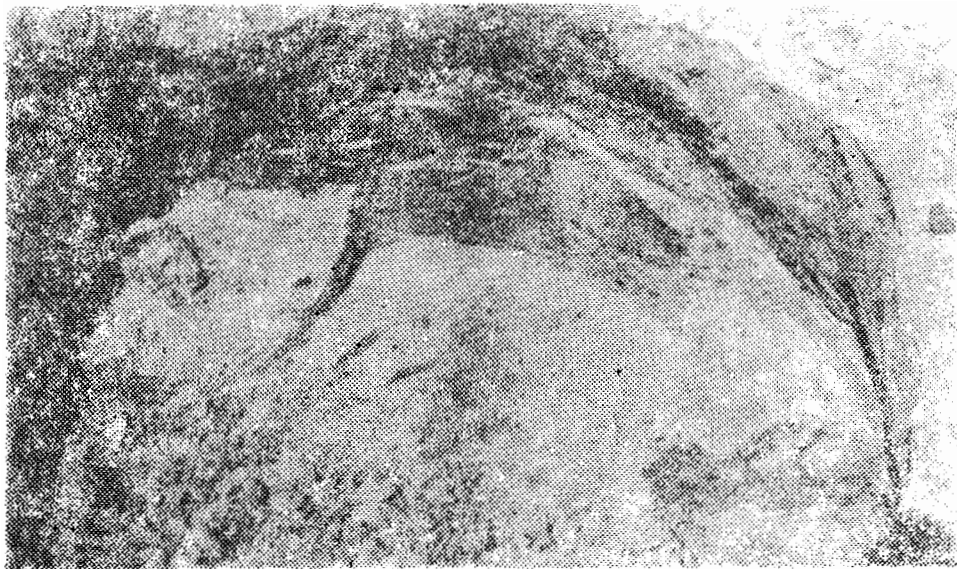

1

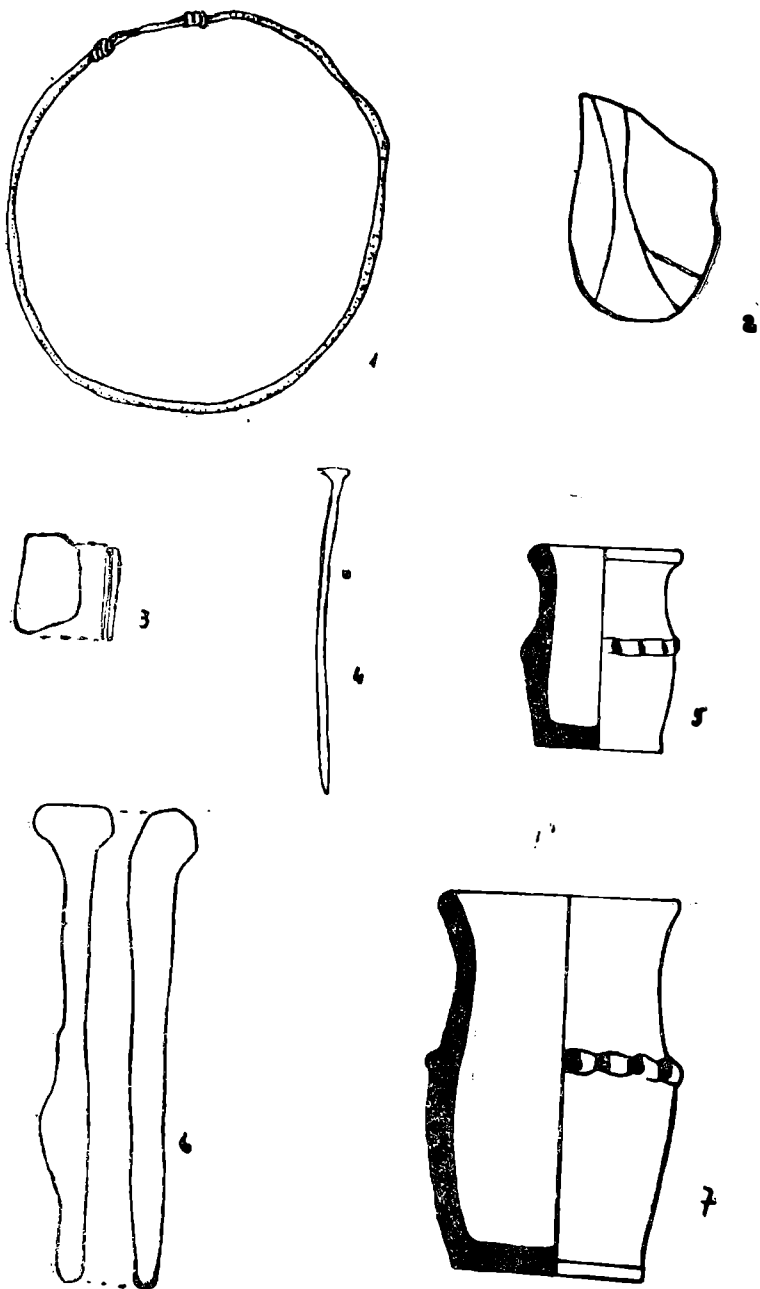

2

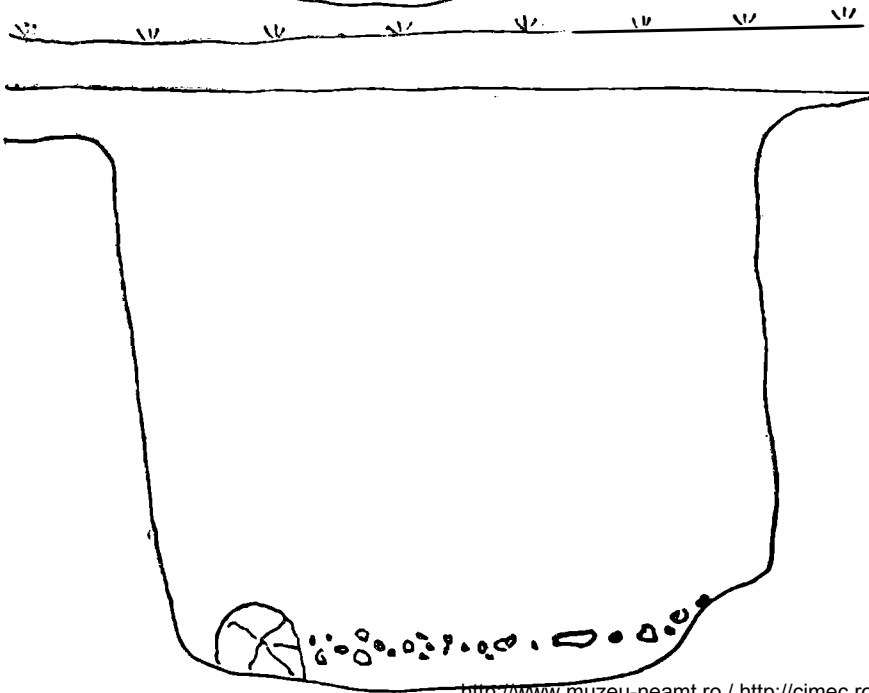
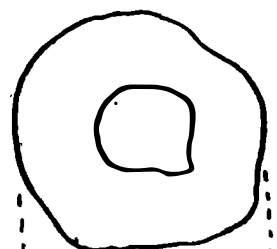
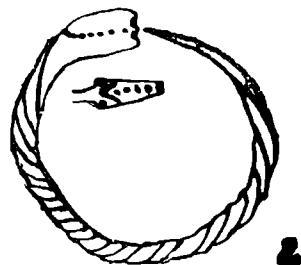
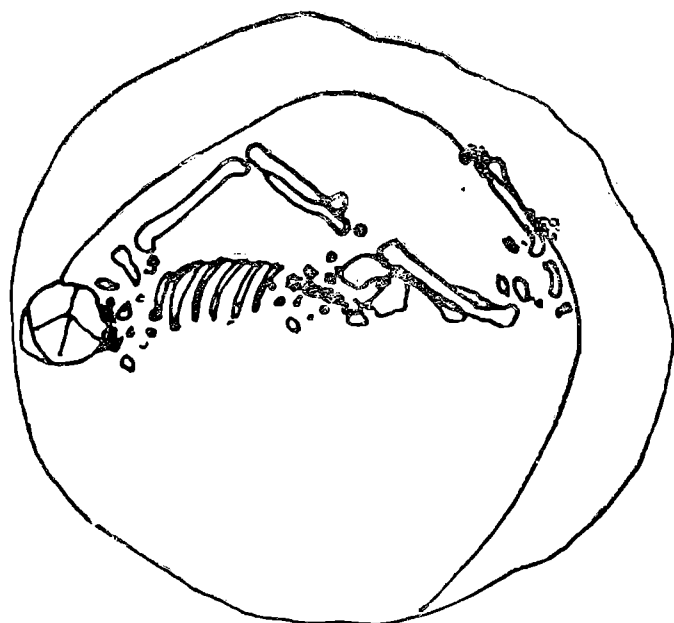
Pl. XXIV — Gr. 27-S-XII — în timpul săpăturilor

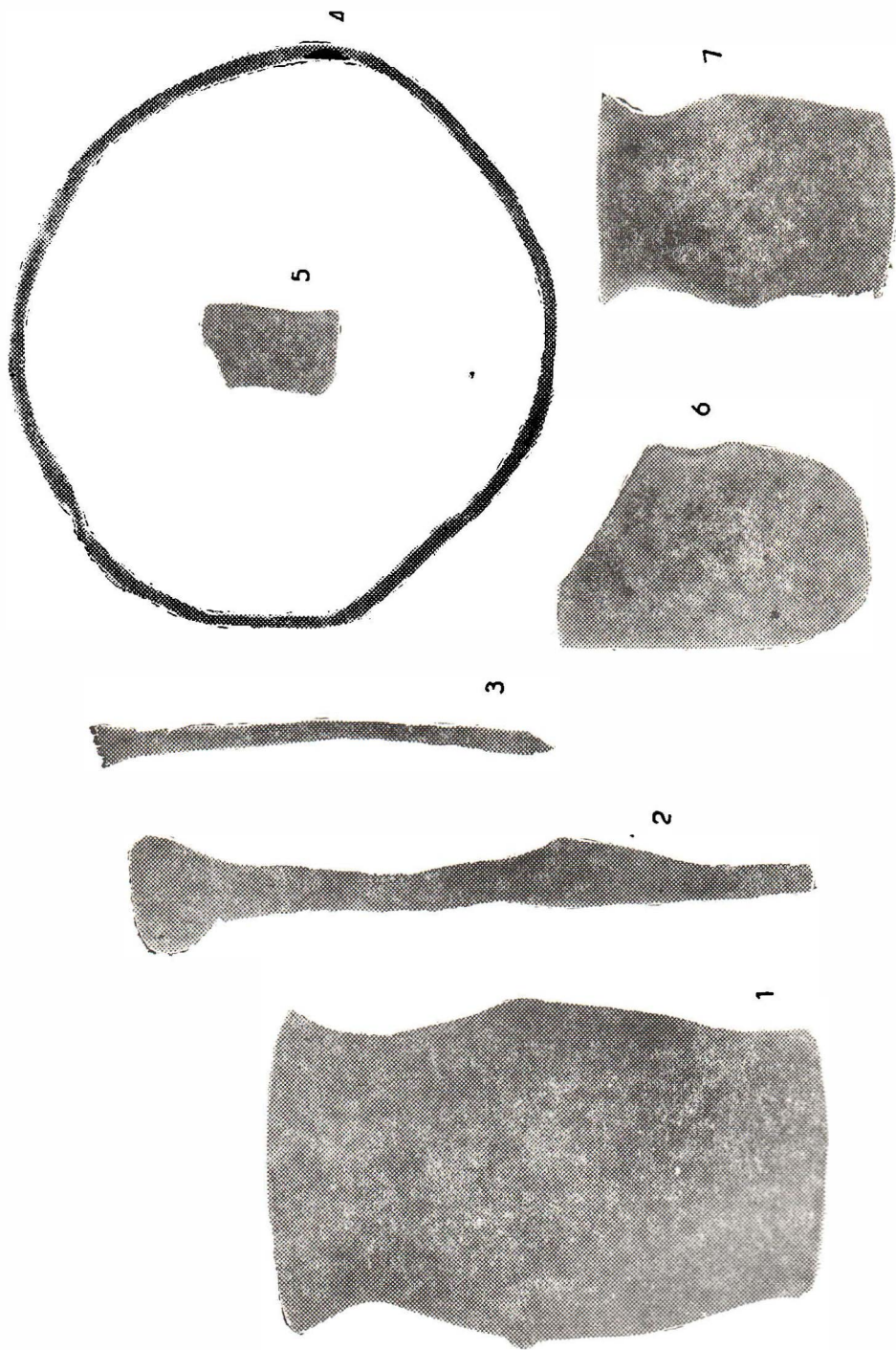
Pl. XXV — Gr. 16-S-XVIII — în timpul săpăturilor

Pl. XXVI — Gr. 21-S-XVIII — inventar

Pl. XXVII — Gr. 21-S-XXVIII — inventar

1

2

IDENTIFICAREA UNEI SURSE DE MATERIE PRIMĂ NOUĂ UTILIZATĂ CA DEGRESANT ÎN AȘEZAREA DACILOR LIBERI DE LA VLĂDICENI-BÎRGĂOANI, JUDEȚUL NEAMȚ

de IULIU BOBOS și MARIUS ALEXIANU

Necesitatea studierii aprofundate a ceramicii, „fosila directoare a arheologiei”, nu mai este nevoie să fie demonstrată. În ultima vreme se constată o dilatare a unghiurilor de analiză, petrologia ceramică aducând și ea clarificări importante asupra caracteristicilor pastei și a metodelor de confecționare a recipientelor ceramice. O componentă pertinentă arheologică a ceramicii este reprezentată de degresant, una din cele mai uzitate caracteristici tehnice folosite la încadrarea cronologică și culturală și care, adesea, oferă indicii prețioase pentru localizarea sursei de materii prime¹. Degresantul este „o denumire a materialului folosit ca liant în pregătirea lutului necesar confecționării vaselor, pentru a împiedica fisurarea pereților acestora în momentul arderii în cuptor”².

Și în literatura arheologică consacrată civilizației dacilor liberi s-a acordat atenția cuvenită acestui constituent al pastei ceramice, precizându-se că la confecționarea vaselor lucrate cu mîna au fost întrebuințate, de obicei, cioburile pisate și micropundșurile, fără a se exclude și folosirea altor categorii de degresanți³. Menționăm acest fapt, întrucît cu prilejul săpăturilor arheologice cu caracter de salvare efectuate în satul Vlădiceni, com. Bîrgăoani, jud. Neamț, în vara anului 1985, s-a putut identifica un nou tip de degresant în cadrul acestei civilizații.

Stațiunea arheologică de la Vlădiceni este puternic afectată de lucrările agricole și de către un curs de apă, fapt ce a impus cu necesitate investigarea prioritară a 4 puncte diferite, respectiv „Bîtea”, Târna țiganului I⁴, Târna țiganului II⁴ și „La cînechiște” (fig. 1). În ultimele trei puncte au fost depistate vestigii aparținînd civilizației dacilor liberi, ce par a indica existența unei singure așezări rurale de tip răsfirat, avînd în vedere că distanța dintre ele este de 3-500 m și că prin cercetările de suprafață au fost identificate și alte puncte din care s-a recoltat material ceramic identic. Prin săpăturile inițiate de Muzeul de istorie din Piatra Neamț⁴ au fost identificate cîteva complexe arheologice (un bordei, vetre de foc situate în afara locuințelor, gropi de provizii și menajere), recoltîndu-se, alături de alte categorii de artefacte, un bogat material ceramic, inclusiv aparținînd speciei lucrate cu mîna, în cea mai mare parte fragmentar, specific civilizației dacilor liberi.

Odată începute operațiunile de spălare-curățare a materialului arheologic, a fost remarcată în compoziția pastei unei cești geto-dacice modelate cu mîna (fig. 6/2 ; 2/5) existența unor granule ovoidale cu un diametru de pînă la 2 mm, precum și a unor fragmente bioclastice

(adică de mici scoici) ajungînd la dimensiuni de 7-10 mm, utilizate ca degresant. Această primă observație ne-a condus spre ideea de a verifica pe toate celelalte fragmente ceramice aparținînd speciei lucrate cu mîna, descoperite în cele trei puncte investigate, posibila prezență constantă a acestui tip de degresant.

În urma examinării macroscopice a tuturor eşantioanelor ceramice aparținînd speciei lucrate cu mîna s-a putut identifica în compoziția mineralogică prezența structurilor chimice sindepoziționale reprezentate prin tipul oolitic (fig. 3/1, 2) și a fragmentelor bioclastice (fig. 3/3). Oolitele sînt definite în literatura geologică drept granule concreționare de formă sferică sau ovală, cu dimensiuni cuprinse între 0,1-0,2 mm. În secțiune transversală, oolitele evidențiază un nucleu central de cuarț și o anvelopă (cortex alcătuită dintr-un număr variabil de lamine concentrice⁵ (fig. 6/1). Microscopic, prezența oolitelor este certificată și pe ceramica lucrată cu mîna de la Vlădiceni unde s-au observat aglomerări de nuclee de oolite cuprinzînd fragmente de cuarț și de oolite sparte (fig. 2). Cortexul este în majoritatea cazurilor unipelicular (protooide), fiind alcătuit din carbonați (calcit sau aragonit). Observațiile mineralogice asupra fragmentelor ceramice au evidențiat distrugerii ale cortexului carbonatic al oolitelor pe unele porțiuni din emisfera granulelor de cuarț. La acestea din urmă nu s-au observat fisurări ale cristalelor de cuarț (ce au loc la temperatura de $572 \pm 5^\circ \text{C}$), fapt ce oferă un indiciu prețios referitor la temperatura de ardere, evident inferioară acestui nivel⁶.

Sesizarea macroscopică a bioclastelor reprezentate prin fragmente de cochilii aparținînd încrengăturii Mollusca, clasa Lamellibranchiate, reprezintă încă un indiciu esențial în ce privește natura degresantului utilizat de olarii daci din așezarea de la Vlădiceni (fig. 2/1-4). Rar au apărut cochilii parțial întregi de lamellibranchiate, posibil reprezentate prin genurile *Mactra* sp., *Tapes* sp. sau *Cardium* sp.⁷ Fragmentarea bioclastelor din compoziția ceramicii trebuie pusă în primul rînd pe seama intervenției antropice, în așa fel încît să se obțină dimensiuni cît mai potrivite utilizării acestora ca degresant, dar nu trebuie să scăpăm din vedere faptul că în însuși grupul de aflorimente geologice identificate ulterior s-au putut observa fragmentări accentuate ale bioclastelor cauzate de procesele diagenetice (fig. 3/3). Existența unor fragmente mai mari, datorate desigur unor neglijențe în omogenizarea materialului bioclastic, nu a făcut decît să ne ajute la identificarea lor.

Microscopic⁸, în ceramica de aici au mai fost identificate următoarele minerale: cuarț, calcit, muscovit, feldspați plagioclazi, minerale argiloase, iar subordonat (1—2%) glauconit, granat, calcedonie, dolomit. În compoziția pastei mai intră cantități și mai reduse de material caustobiotit reprezentat prin bitum.

Informațiile obținute în urma observațiilor mineralogice asupra ceramicii din așezarea dacilor liberi de la Vlădiceni ne-au determinat să ne punem problema identificării sursei de materii prime utilizate ca degresant. Literatura arheologică a subliniat importanța zonei economice de exploatare, propunîndu-se chiar limite ale acesteia, îndeosebi pentru

comunitățile umane preistorice⁹, dar lucrul este valabil și pentru societățile preindustriale, în general, pentru care, desigur, trebuie presupuse valori mai mari ale arealului exploatabil economic. Luînd în considerare această situație, ne-am orientat atenția spre cercetarea zonei înconjurătoare, efectuînd o anchetă printre locuitorii satului respectiv care ne-au informat că pe Dealul Chetrieri, lîngă actuala lutărie a satului există „pietre cu scoici în ele“.

Într-adevăr, în acest punct, situat la distanțe variînd între 300—1000 m față de perimetrele investigate arheologic, am identificat trei aflorimente geologice de vîrstă Bassarabiană (fig. 4). Aflorimentele, grupate unul lîngă altul, și situate la S—E—E față de așezare sînt acoperite de depozite aleuritice reprezentate prin loess, exploatate și în prezent în cadrul lutăriei satului.

Formațiunile bassarabiene din cuprinsul Platformei moldovenești au fost separate amănunțit de Pierre Jeanrenaud¹¹ în 8 orizonturi reprezentate într-o coloană litologică (fig. 5). Observațiile petrografice ne-au îndreptățit să atribuim aflorimentele din Dealul Chetrieri orizontului mijlociu al Bassarabianului, orizont reprezentat printr-un facies neritic cu depozite alcătuite din gresii oolitice (fig. 3/1, 2) și calcare lumașelice (fig. 3/3).

Alcătuirea mineralogică a depozitelor sedimentare ce aparțin orizontului mijlociu al Bassarabianului din Dealul Chetrieri este în cea mai mare parte identică cu componentele mai sus-menționate ale degresantului utilizat de olarii daci. Acest fapt constituie un argument decisiv în identificarea sursei de materii prime utilizate ca degresant în ceramica lucrată cu mîna, sursă care este localizată în grupul de aflorimente de pe Dealul Chetrieri. În sprijinul aceleiași identificări vire și descoperirea în perimetrele investigate arheologic a unor eșantioane de roci aparținînd tot orizontului mijlociu al Bassarabianului ce nu pot proveni decît din același loc.

Luînd în considerare atestarea pentru prima dată a acestui degresant în cadrul civilizației dacilor liberi, ni se pare oportună întrebarea dacă utilizarea acestuia a fost întîmplătoare, o necesitate de moment sau o materie primă la care s-a apelat constant. Faptul că aproximativ 80% din fragmentele ceramicii lucrate cu mîna au ca degresant oolite și bioclaste pisate este semnificativ.

Utilizarea constantă a acestui degresant în așezarea de la Vlădiceni în dauna microprundișurilor și cioburilor pisate are, presupunem, cîteva explicații. Din punct de vedere tehnologic, respectiv al calităților de liant, degresantul din oolite și bioclaste pisate prezintă performanțe superioare datorită conținutului calcaros foarte mare. În al doilea rînd, din punct de vedere al energiei umane depuse pentru obținerea degresantului, pisarea gresiilor oolitice și a calcarelor lumașelice necesita evident mult mai puțină atenție, timp și efort redus decît selectarea anevoioasă a microprundișurilor apte de a fi utilizate ca degresant. Nu excludem nici ideea absenței în imediata apropiere a habitatului a unor zone bogate în microprundișuri. Se cuvine, de asemenea, să subliniem economicitatea exploatării acestui tip de degresant, luînd în considerare faptul că

distanța de la punctele investigate arheologic la sursa de materii prime localizată în aflorimentele din Dealul Chetirii variază între 300—1000 m, fiind cu mult inferioară limitei economice de exploatare ce poate fi presupusă pentru comunitățile aparținând societăților preindustriale.

În concluzie, remarcăm că locuitorii așezării, mai precis grupul specializat al olarilor, au dat dovadă de un comportament ingenios și activ în exploatarea resurselor locale. Este de presupus că activitatea de prospectare propriu-zisă a zonei, avînd drept scop depistarea sursei de materii prime, a fost urmată de faza experimentării și apoi generalizarea utilizării noului tip de degresant ce satisfacea pe deplin necesitățile tehnologice de confecționare a recipientelor ceramice lucrate cu mîna. Întrebuințarea unui constituenț tehnologic nou, ținînd seama de specificitatea formațiunilor geologice locale, nu a modificat însă cu nimic tradițiile culturale și tipologico-stilistice ale ceramicii geto-dacice.

În sfîrșit, identificarea în vecinătatea așezării a acestei surse de materii prime utilizate ca degresant probează indubitabil existența aici a cel puțin unui cuptor de olar, mai ales dacă luăm în considerare prezența accidentală a fragmentelor de bioclaste și în ceramica fină, lucrată la roată¹².

N O T E

1 Anna O. Sheppard, *Ceramics for the Archaeologist*, Carnegie Institut of Washington, Publication 609, 1965, p. 156.

2 *Dicționar de istorie veche a României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 227; Sara Champion, *Dictionary of Terms and Techniques in Archaeology*, Everest House Publishers, New York, 1982, p. 127-128 (termenul *Temper*); Anna O. Sheppard, *op. cit.*, p. 24-25.

3 Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1937, p. 64; vezi și rapoartele de cercetare arheologică referitoare la stațiuni aparținînd civilizației dacilor liberi.

4 Responsabil de șantier Marius Alexianu.

5 R. G. Bathrust, *Carbonate sediments and their diagenesis*, 1979, apud N. Anastasiu, D. Jipa, *Texturi și structuri sedimentare*, Editura Tehnică, 1984, p. 172-173.

6 Anna O. Sheppard, *op. cit.*, p. 29.

7 Bica Ionesi, Mihai Ciobanu, *Asupra unei noi forme sarmatiene din Dealul lui Ștan (Bozieni) — Platforma Moldovenească*, în *Anuarul Muzeului de științe naturale*, seria geologie-geografie, III, 1976, Piatra Neamț; Virginia Barbu, *Curs de paleontologie*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1962, București, p. 163-176.

8 Observațiile microscopice asupra compoziției ceramicii s-au efectuat pe cinci secțiuni subțiri la un microscop polarizant de tip Carl Zeiss Jena.

9 Alexandra Bolomey, *Noi moduri de abordare a cercetării preistoriei*, în *SCIVA*, 24, 4, 1973, p. 621-631; Carl-Axel Moberg, *Introduction à l'archéologie*, Francois Maspero, Paris, 1980, p. 184; Sara Champion, *op. cit.*, p. 118 (termenul *Site catchement area*).

10 Pierre Jeanrenaud, *Geologia Moldovei între Siret și Prut*, teză de doctorat, exemplar dactilografiat, Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 1971; idem, *Cercetări geologice în Podișul Central din cuprinsul raionului Roman*, în *Dări de seamă ale Comitetului Geologic, XXXVIII*, București, 1954; A. Saraiman, *Studiul geologic*

și micropaleontologic al Sarmățianului dintre riurile Moldova și Bistrița, teză de doctorat, exemplar dactilografiat, Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 1970.

11 Pierre Jeanrenaud, *op. cit.*, 1971 ; Gh. Bîgu, Al. Mocanu, *Geologia Moldovei*, Editura Tehnică, București, 1984.

12 Desenele și fotografiile ce compun materialul ilustrativ au fost realizate de Mircea Ciacăru, iar prelucrarea materialului arheologic de Melania Teodosiu, ambii din cadrul Laboratorului Muzeului de Istorie Piatra Neamț.

L'IDENTIFICATION D'UNE NOUVELLE SOURCE DE MATIÈRE PREMIÈRE UTILISÉE COMME DÉGRAISSANT DANS L'ÉTABLISSEMENT DES DACES LIBRES DE VLĂDICENI — BIRGĂOANI, DÉP. DE NEAMȚ

Résumé

Dans la littérature archéologique sur la civilisation des daces libres (II-ème — III-ème s. de n.è.) on a précisé que dans la fabrication des vases céramiques faits à la main on a utilisé comme dégraissant des tessons broyés ou du micro-gravier, sans que l'utilisation des autres catégories de dégraissants soit exclue. A l'occasion des fouilles de sauvetage effectuées en 1985 dans l'établissement appartenant à la civilisation des daces libres de Vlădiceni, on a constaté que les potiers autochtones ont utilisé d'une manière constante un nouveau type de dégraissant obtenu par le broyage des grès oolithiques mélangés avec des fragments de coquillages. Les auteurs ont identifié la source de matière première, en signalant l'existence d'un groupement de trois affleurements géologiques d'âge bessarabien (l'horizon moyen), représentés par un faciès néritique avec des dépôts constitués des grès oolithiques et des calcaires lumacheliques situés sur Dealul Chetrii (La Colline de la Pierre) à une distance d'environ 300—1000 m de trois zones investiguées archéologiquement. La composition minéralogique de ces dépôts sédimentaires est, pour la plupart, identique avec les composants du dégraissant utilisé dans la fabrication de la céramique faite à la main. L'utilisation de ce dégraissant présentait plusieurs avantages : qualités technologiques supérieures, il était facile à procurer et la source de matière première est située très proche de l'établissement. On remarque le comportement actif, de prospection de la zone, des potiers daces, ainsi que l'expérimentation réussie suivie par la généralisation de l'utilisation de ce type de dégraissant. Enfin, on souligne que ces constatations prouvent, indubitablement, l'existence dans cet établissement d'un four de potier, au minimum.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vlădiceni. Plan de situation avec les points investigués archéologiquement et géologiquement : 1, „Bitca” ; 2, „Târna țiganului I” ; 3, „Târna țiganului II” ; 4, „La cînechiște” ; 5, Le groupement d'affleurements d'âge bessarabien ; 6, La carrière d'argile du village.

Fig. 2. — Vlădiceni. Fragments de vases faits à la main, ayant comme dégraissant des oolithes (1,5) et des bioclastes broyées (1-4) (aspects macroscopiques).

- Fig. 3. — Grès oolithiques (1, 2) et calcaire lumachelique (3) provenant du groupement d'affleurements de Dealul Chetrii, Vlădiceni.
- Fig. 4. — L'encadrement de l'étage bessarabien dans le temps géologique (selon Niță Tătărin, *Geologie stratigrafică și paleogeografie*, 1984).
- Fig. 5. — La lithologie et la faune des dépôts d'âge bessarabien de la Plateforme Moldave (selon P. Jeanrenaud, 1971).
- Fig. 6. — Vlădiceni. Section transversale (microscopique) dans les oolithes présentes dans la céramique faite à la main : a, nucléus ; b, cortex ; 2, Tasse Dacique.

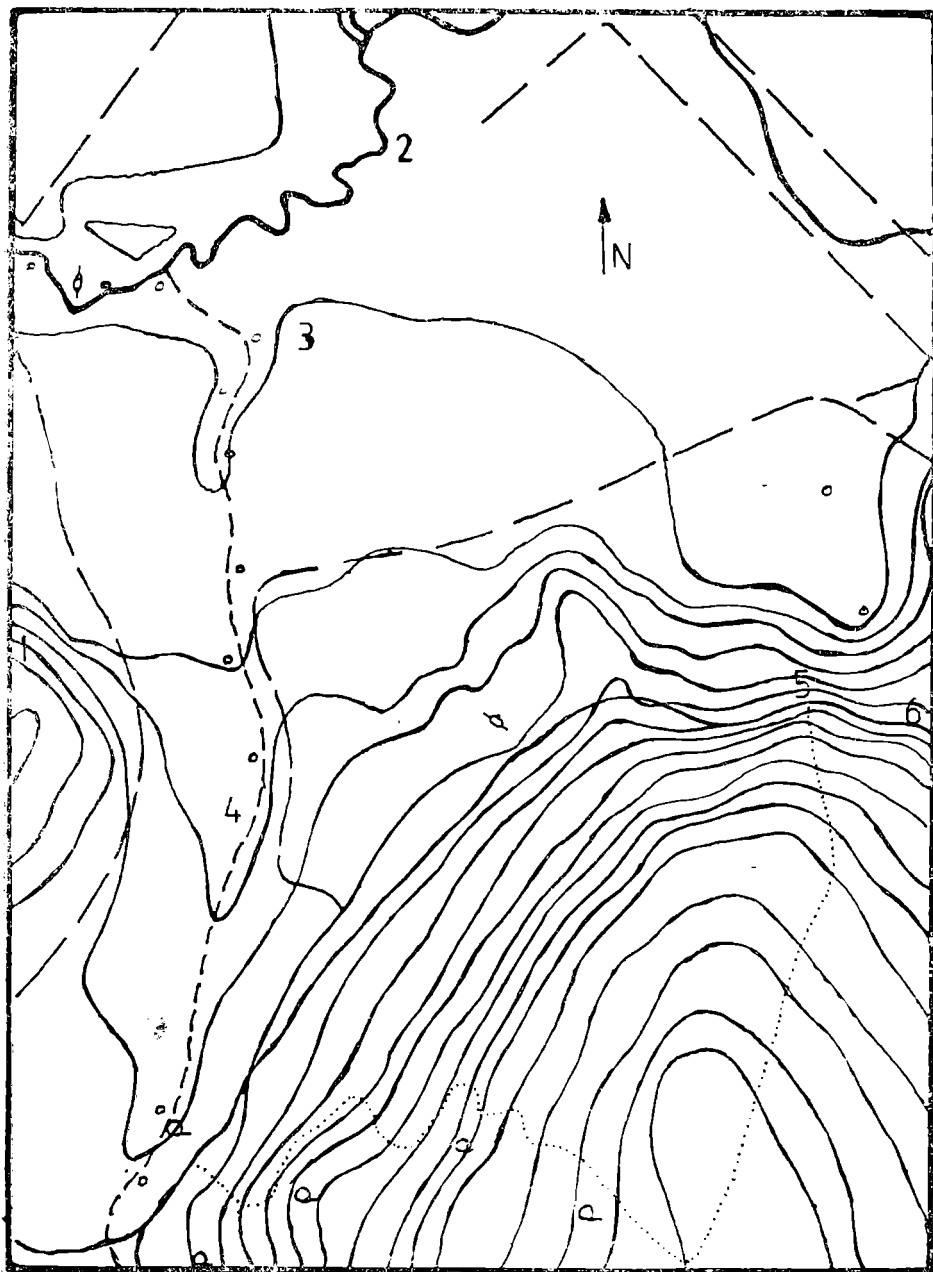

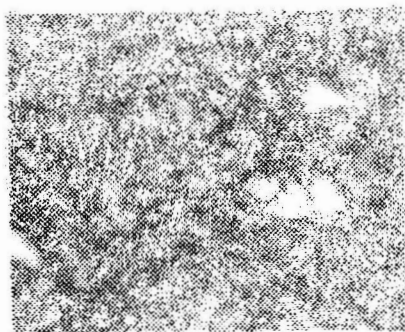
Fig. 1. — Vlădiceni. Plan de situație cu puncte investigate arheologic și geologic :
 1, „Bitca” ; 2, „Țârna țiganului I” ; 3, „Țârna țiganului II” ; 4, „La cînechiște”,
 5, Grupul de aflorimente bassarabiene ; 6, Lutăria satului.

1

2

3

4

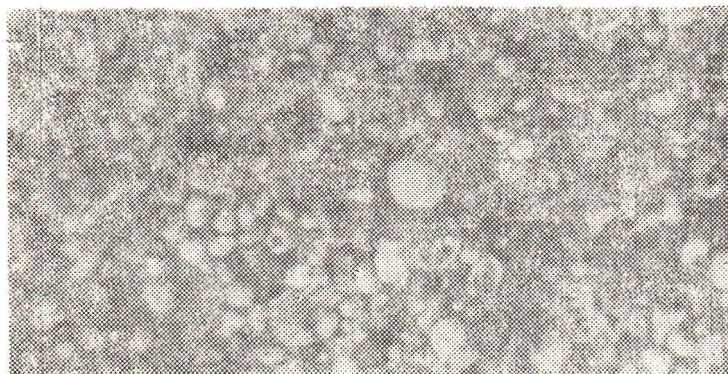
5

Fig. 2. — Vlădiceni. Fragmente de vase lucrate cu mîna avînd ca degresant oolite (1, 5) și bioclaste pisate (1-4) (aspecte macroscopice).

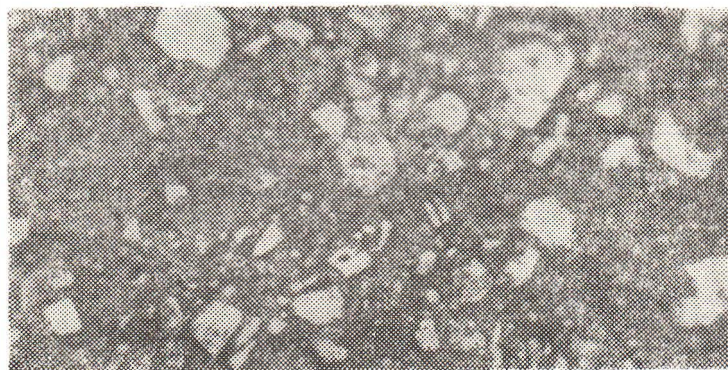

1

2

3

Fig. 3. — Gresii oolitice (1, 2) și calcar lumașelic (3) provenind din grupul de aflorimente, din Dealul Chetrei, Vlădieni (imagini mărite).

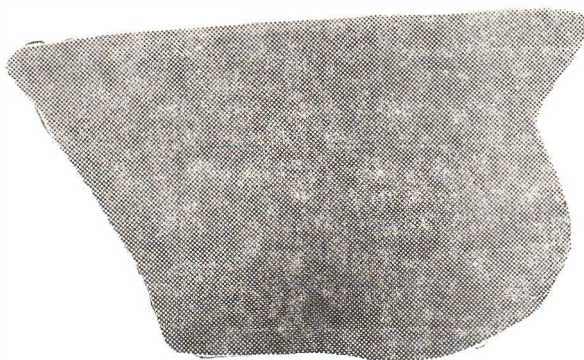
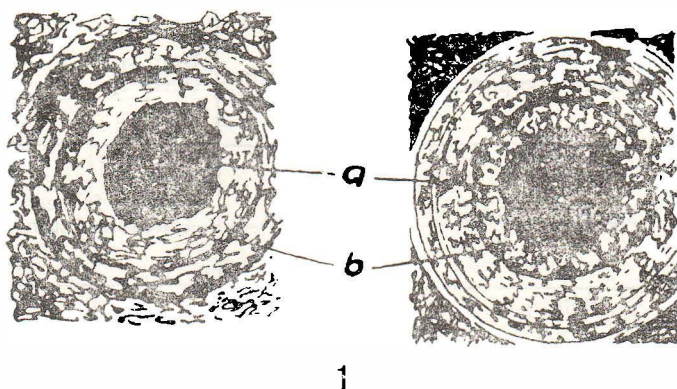

Eră (Grupă)	Sistem (Perioadă)	Serie (Epocă)	Etaje regionale		Vîrstă m. a. B. P.
NEOZOIC	TERTIAR	MIOCEN	SARMATIAN	— kersonian	— 8
	NEOGEN			— bassarabian	— 10,5
				— volhinian	
				— buglovian	— 13
				— superior	
	— mediu				
	— inferior				

Fig. 4. — Încadrarea etajului bassarabian în scara timpului geologic (după Niță Tătărin, *Geologia stratigrafică și paleogeografie*, 1984).

Vîrsta	Litologia	Adîncimea	Fauna fosilieră
B A S A R A B I A N	Argile și nisipuri (orizontul superior)	30—40 m	Unio sp., Helix sp.
	Nisipuri de Scheia	15 m	Mactra febreana, Cardium fittoni
	Argile și nisipuri argiloase	10 m	Mactra podolica, Cardium sp.
	Oolit de Repedea	5 m	Mactra podolica, Gibbula beaumonti
	Argile și nisipuri argiloase	5—10 m	Mactra maçarovici
	Nisipuri de Bîrnova	10—20 m	Intercalații de apă dulce Unio sp.
	Argile și nisipuri argiloase	40—50 m	Unio sp., Congeria sp.
	Strate cu Cryptomactra	350 m	Argile cenușii albastrii cu intercalații subordonate de argile nisipoase și nisipuri cenușii gălbui

Fig. 5. — Litologia și fauna depozitelor de vîrstă bassarabiană din Platforma Moldovenească (după P. Jeanrenaud, 1971).

2

Fig. 6. — Vlădiceni. 1, Secțiune transversală (microscopică) în oolitele prezente în ceramica lucrată cu mîna : a, nucleu ; b, cortex ; 2, Ceașcă dacică.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA PROPRIETĂȚII FUNCIARE FEUDALE DIN MOLDOVA

de ALEXANDRU ANDRONIC

Este îndeobște cunoscut faptul că față de proprietatea romană civilă, proprietatea feudală se caracterizează prin aceea că este incompletă, condiționată și bazată pe ierarhie ¹.

În consecință, considerăm că și proprietatea funciară feudală din Moldova comportă aceleași trăsături. Însă, fără a insista asupra caracteristicilor propriu-zise ale proprietății funciare feudale, în rândurile ce urmează ne propunem, ca ipoteză de lucru, a evidenția una din caracteristicile acesteia care decurge din ierarhia feudală sau este bazată pe ierarhie. Nu este lipsită de interes după părerea noastră, problema atestării, pe baza documentelor medievale moldovenești, a proprietății funciare subvasale în Moldova medievală ², și de aceea, vom lua în considerare înainte de toate caracterul subordonat al proprietății funciare feudale în general, concretizat prin *dominium directum* și *dominium utile*.

După cum se știe, *dominium directum* sau *dominium eminens* aparține șefului ierarhiei feudale, în speță voievodului Moldovei, care nu posedă direct pământul, dar care are asupra persoanei ce posedă pământul, anumite drepturi materializate în servicii, în obligații. În schimb, *dominium utile* aparține posesorului pământului care-și trage toate veniturile în condițiile specifice orînduirii feudale pe baza slujbei către voievod ³.

În Moldova, în ceea ce privește formele de proprietate funciară, această trăsătură se caracterizează prin acordarea de către voievodul țării, printr-un act de danie a unei proprietăți „în țara noastră a Moldovei“ (din *dominium directum* sau *dominium eminens*), care devenea „uric cu tot venitul în veci“ (adică *dominium utile*) în virtutea faptului că beneficiarii daniei „ne-au slujit nouă cu dreaptă credință și ne slujesc și încă nădăjdum de la ei slujbe mai mari“ ⁴. Astfel, fără îndoială, este vorba de o proprietate funciară feudală cu caracter ierarhic, și totodată condiționat, căci voievodul, supremul feudal, a înzestrat cu pământ pe vasalii săi direcți, care au prestat, prestează și vor presta servicii.

Însă, ceea ce ne preocupă, în cazul de față, este a se ști dacă un boier, vasal al voievodului țării, putea înzestra la rîndul său o persoană inferioară ierarhic, adică un subvasal, cu o proprietate funciară conform principiului consacrat „pentru credincioasă slujbă“.

În rândurile ce urmează vom încerca să probăm existența unei proprietăți subvasale, bazîndu-ne pe analiza unui document din Moldova din secolul al XVII-lea, care ne oferă date certe privind acordarea unei proprietăți funciare feudale în virtutea slujbelor prestate boierului de către un slujitor boieresc.

Astfel, la 23 martie 1659 Gheorghe Ghica, voievodul Moldovei, înțarea mănăstirii Hlincea stăpînirea asupra satului Frățileni (Frătuleni), specificîndu-se că actele vechi de proprietate s-au pierdut în vremea intervenției în Moldova a lui Timuș Hmielnițki, venit la Iași din Ucraina cu mulțime de oaste. Actele de proprietate fiind rupte și călcate de unii jefuitori, la Divanul domnesc a fost prezentat, drept act probator „numai un ispisoc ce s-a găsit de la Vasile Voievod, dar și acela rupt și stricat, fără pecete și fără mătasă”⁵

Voievodul se mulțumește însă și cu proba orală prin care soborul și egumenul mănăstirii Hlincea invoca numai drepturile lor asupra unor sate, însoțite de un scurt istoric al acestor proprietăți. Din acest istoric rezultă că statul Frățileni, fostă proprietate a postelnicului Chiriță, a fost vîndut de Maria Chiriță vistiernicului Penișoară. Mai tîrziu, Penișoară a donat satul respectiv „vătăjilor Iani și Luca pentru slujba lor”. În calitate de proprietari Iani și Luca au vîndut apoi satul pentru 200 de galbeni ungurești voievodului Vasile Lupu. Acesta din urmă a donat satul Frățileni mănăstirii Hlincea. În ispisocul de la Vasile Vodă, se arată că dania respectivă către mănăstire este urmare a unei drepte cumpărături „de la Luca brănișter și de la Iani fost vătah”, satul respectiv fiindu-le danie de la Penișoară, fost vistiernic „pentru niște bani fiindcă le-a fost dator și pentru slujba lor care au slujit pînă la moartea lui”⁶.

Vătăjii Iani și Luca au prestat anumite slujbe vistiernicului Penișoară, considerîndu-l stăpîn, în sensul feudal. Din punctul nostru de vedere este important să aflăm că Penișoară le face danie „pentru slujba lor” o moșie feudală, în speță satul Frățileni, iar Iani și Luca devin proprietari funciari feudali.

În acest context ni se dezvăluie și al doilea element important asupra căruia vom insista. Vătăjii Iani și Luca sînt persoane care se subordonează unui boier, vasal al voievodului Moldovei, considerîndu-l pe vistiernicul Penișoară stăpînul lor, după cum la rîndul său Penișoară se subordonează ierarhic voievodului țării, pe care îl consideră stăpînul său. Vătăjii Iani și Luca se comportă cu dreaptă credință și fac slujba boierului Penișoară, după cum și acesta îl slujește pe voievod în virtutea ierarhiei feudale. Iani și Luca fiind subvasalii lui Penișoară sînt răsplătiți de acesta pentru „slujba lor” credincioasă, printr-o danie, după cum însuși voievodul țării, tot prin danie de proprietate funciară, răsplătește pe boierii săi „slugile noastre credincioase”.

Dania cu care sînt răsplătiți Iani și Luca „pentru slujba lor” reprezintă o proprietate feudală deplină, care poate fi înstrăinată, deoarece am văzut că Iani și Luca au vîndut apoi satul Frățileni lui Vasile Lupu.

Ce reprezintă din punct de vedere economic dania lui Penișoară? Este vorba de o proprietate derizorie sau de o moșie în adevăratul înțeles al cuvîntului?

Dintr-un document de întăritură din 20 noiembrie 1662 aflăm că satul Frățileni, așezat pe apa Prutului în ținutul Iași avea vecini⁷ și că se întărea cu „tot venitul”. Moara satului mai avea bălți cu pește, vad

de moară pe Prut, loc de fînațe și locuri de prisacă⁸. În calitatea sa de ctitor al mănăstirii Hlinea voievodul Vasile Lupu nici nu putea face o donație derizorie. Suma de 200 de galbeni ungurești cu care a cumpărat voievodul moșia de la Iani și Luca reprezintă valoarea reală a moșiei, căci în 1662 cînd era întărită de Dabița vodă mănăstirea Hlinea se precizează că valoarea 200 ughi⁹.

Dania lui Vasile Lupu reprezintă o danie de ctitorire, iar ctitoria în evul mediu era o instituție extrem de prețioasă, implicînd în cadrul aceluiași contract, subsumat de materialitatea daniei respective, obligații reciproce certe și extrem de serioase. Dovada o constituie completarea daniei respective de către voievodul Vasile Lupu cu încă șase fâlci de vie, cumpărate de la același bîv vistiernic Penișoară¹⁰.

Rezultă deci că vătăjii Iani și Luca au stăpînit o moșie, care avea un sat, „cu vecini cu tot venitul“, moară, bălți cu pește, locuri de fînaț și prisacă, reprezentînd posibilități economice de punere în valoare a unei gospodării moșierești la mijlocul secolului al XVII-lea. Vătăjii au intrat în stăpînirea unei astfel de moșii datorită slujbei credincioase față de vistiernicul Penișoară, boier cu rang. Mențiunea documentară „slujba lor care au slujit pînă la moartea lui“, nu trebuie înțeleasă în sensul că dania respectivă s-a produs după moartea vistiernicului. Din cauza că documentul la care ne referim conține elemente cu caracter narativ, referitoare la evenimente desfășurate anterior prezentării în fața Divanului domnesc, ca instanță de judecată, pentru confirmarea privilegiilor avute, de mănăstirea Hlinea, putem presupune că specificarea în mod expres a serviciilor prestate de vătăji pînă la moartea donatorului reliefează tocmai raportul de vasalitate ierarhică, deoarece s-a precizat în chip deosebit prestarea serviciilor și după obținerea proprietății ca atare prin dania făcută în timpul vieții donatorului.

Din punctul de vedere al structurilor social-economice feudale, în virtutea dreptului feudal de proprietate funciară, considerăm important faptul că o astfel de proprietate îmbracă formele unei proprietăți depline, putînd fi înstrăinată.

În atare situații regimul juridic al proprietății funciare subvasale este identic cu acela al proprietății de tip alodial, caracteristic proprietății funciare feudale din secolul al XVII-lea din Moldova, cînd proprietatea feudală condiționată și-a pierdut caracterul său, putînd fi moștenită, înstrăinată, vîndută.

Dacă însă interpretăm documentul în sensul că slujba făcută de vătăji pînă la moartea bîv vistiernicului Penișoară constituie un indiciu că Iani și Luca au intrat în posesia moșiei abia după moartea donatorului atunci este clar că și înstrăinarea moșiei ca atare nu se putea produce decît după moartea acestuia, care era „stăpînul“ inițial, feudalul senior, al proprietății funciare respective. În acest caz, proprietatea funciară subvasală mai păstrează caracterele proprietății condiționate, de tipul beneficiului, putînd reveni fostului proprietar în anumite condiții, sau fiind grevată din clauza neînstrăinării cît timp este în viață „stăpînul“ inițial, feudalul donator, adică fostul proprietar.

În cele din urmă subliniem și faptul că dreptul de proprietate deplină a vătăjilor Iani și Luca asupra satului Frățileni, a fost consfințit de însuși voievodul țării, care prin cumpărarea moșiei respective a recunoscut ca proprietari deplină ai satului respectiv pe Iani și Luca, foști vătăji.

Vasile Lupu a intrat în posesia satului Frățileni prin cumpărare, ceea ce înseamnă că dania lui Penișoară „pentru slujba credincioasă” era în spiritul normelor de drept feudal existente, ea nefiind contestată de nimeni. Dacă dania făcută de Penișoară n-ar fi corespuns normelor de drept feudal existente, voievodul ar fi putut să o treacă în patrimoniul său prin confiscare, anulând dania, ca fiind necorespunzătoare normelor juridice în vigoare. Din contra, voievodul țării recunoaște titlul de proprietate al vătăjilor Iani și Luca încheind cu aceștia un contract de vindere-cumpărare a satului Frățileni (Frățuleni), plătindu-le suma de 200 de galbeni. Prin acest act se întărea dania făcută de Penișoară ¹¹.

Documentul la care ne referim conține și alt element important din punctul nostru de vedere și anume că voievodul Vasile Lupu, de la care ne-a rămas și primul codice de legi scrise, a considerat drept normă juridică o danie a unui boier de rang din Moldova „pentru slujbe credincioase”, a unei slugi ale sale, danie care nu se decsebea ca valoare intrinsecă de daniile domnești, făcute slujitorilor săi tot „pentru dreaptă și credincioasă slujbă”.

Vătăjii Iani și Luca, sub raportul relațiilor directe cu vistiernicul Penișoară nu pot fi considerați ca slujitori ai Vistieriei, deoarece documentele menționează faptul că aceștia au slujit pînă la moarte pe boierul Penișoară, care spre sfîrșitul vieții sale era fost vistiernic. Deci, „slujba pînă la moarte” n-a fost prestată unui vistiernic al Moldovei, ci unui feudal, care nu mai făcea parte din Divanul domnesc, și de aceea considerăm că vătăjii Iani și Luca erau subvasalii feudalului senior Penișoară.

Aducerea în discuție, în problema pe care o cercetăm, numai a unui singur document nu modifică conținutul acesteia. Putem considera că cercetările viitoare vor contribui la scoaterea la lumină și a altor surse documentare care să vină în sprijinul probării existenței și în Moldova a proprietății funciare feudale de tip subvasalic, ca formă a proprietății feudale ierarhice asupra pămîntului ¹².

N O T E

1 L. V. Čerepnin, *Etapele principale ale dezvoltării proprietății feudale în Rusia (pînă în secolul al XVII-lea)*, în *Analele româno-sovietice*, Istorie, nr. 4, 1953, p. 32-62. Se insistă asupra modificărilor produse în proprietatea obștească agrară ca urmare a genezei feudalismului bazat pe ierarhie. Vezi și *Vseobščaja istorija gosudarstva i prava*, II, *Feodalizm*, Moscova, 1974, p. 15. Ion Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în *Scieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968 ; H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială*, București, 1969 ; C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 13-18.

2 În Franța micii posesori de proprietate funciară feudală se numeau ei înșiși „vavasseurs” (*vasus vassorum*) și alcătuiau o pătură de feudali, care în virtutea contractului vasalic beneficiau de patronatul seniorilor, care, la rândul lor, erau vasalii regelui. Situația aceasta a creat principiul subordonării directe a subvasalului față de virful ierarhiei feudale conform regulii stabilite în feudalismul francez și anume „subvasalul vasalului meu este vasalul meu” (cf. M. Bloch, *La société féodale*, II, Paris, p. 21 și 78). În Rusia, fărâmițată în cnezate independente și semiindependente, în baza aceleiași contract de vasalitate, s-a format categoria slujitorilor militari ai unor boieri (vezi N. Pavlov-Silvanski, *Feodalizm v udel'noj Rusi*, S. Petersburg, 1910, p. 367-368). Acești „slujitori boierești” au devenit vasalii direcți ai marelui cneaz al Moscovei primind în danie pământurile confiscate de la boierii novgorodieni, după cucerirea Novgorodului de către Ivan al III-lea (*ibidem*, p. 370). Dania respectivă a fost condiționată de slujba credincioasă către Marele Cneaz al Moscovei (V. I. Serghievici, *Drevnosti russkogo prava*, III, p. 19 notă). În secolul al XVIII-lea, „slujitorii boierești” primesc în danie „pentru credincioasă slujbă” bunuri mobiliare (N. P. Pavlov-Silvanski, *op. cit.*, p. 375).

3 DRH. A, I, doc. 2, p. 3, privind proprietatea funciară feudală cu „tot drep-tul” pentru „slujbă credincioasă”.

4 *Ibidem*, doc. 3, p. 5-6. Categoria slujitorilor boierești este atestată în Moldova încă din secolul al XV-lea de către unele documente emise de Ștefan cel Mare către Mihul logofătul (*ibidem*, II, doc. 66, p. 97-98 și doc. 152, p. 221-222). În ele se specifică acordarea deplinei libertăți nu numai boierilor, în speță Mihail și frații săi, ci și „tuturor slugilor lor de la mic la mare”. Se dovedește astfel și existența unei ierarhii în cadrul categoriei slujitorilor. De altfel, pînă în secolul al XVII-lea, cînd a fost falsificat documentul Rezenilor, categoria slujitorilor boierești se menține, dovadă fiind specificarea în document, ca un element real, a cetei boierului Gangur (*ibidem*, doc. XXIV, p. 459-460). Tot în categoria subvasalilor includem și pe acei beneficiari de danie domnească care în actele de cancelarie nu poartă titlul de pan, ca de pildă Duma Hurduescu și frații săi, miluiți de Ștefan cel Mare „pentru a lor credincioasă slujbă” (*ibidem*, III, doc. 270, p. 484), sau Dobrotă și Lupu, care au slujit cu „dreaptă credință”, fiind miluiți cu un loc în pustiu în ținutul Ghigeciului să-și facă un sat și să le fie uric de tot venitul (*ibidem*, doc. 279, p. 499-500), care însă prin daniile primite devin vasalii direcți ai domnului Moldovei.

5 P. Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol, (1462—1755)*, în CI, VIII—IX, 1932—1933, nr. 3, p. 48-49.

6 Pentru acest ispisoc vezi Biblioteca Academiei R. S. România, Fotocopii, XXXII/69. Originalul din anul 1639 urmează să fie publicat la colecția DRH, A, epoca lui Vasile Lupu.

7 P. Mihailovici, *op. cit.*, p. 59.

8 *Ibidem*, p. 49.

9 *Ibidem*, p. 56.

10 *Ibidem*, p. 49.

11 Pentru dania lui Duma postelnic către Pasina, slugă boierească, vezi în-tăritura lui Ștefan cel Mare : „Deci noi văzînd buna lui danie pe care i-a dat-o el la moartea lui, iar noi, de asemenea, după dania lui, încă am dat și am întărit slugii noastre Pasina acel sat mai sus zis. anume Petricanii, pe Bașeu, ca să-i fie lui și de la noi uric cu tot venitul (DRH, A, III, doc. 260, p. 464-466).

12 Fl. Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc: incadrare tipologică*, RclI, 31, 1978, 7, p. 1215-1220 ; idem, *La genèse du féodalisme roumain: approche typologique*, în NEH, VI/1, Bucarest, 1980, p. 81-91. Vezi, de asemenea, reluarea de către Fl. Constantiniu a demersului istoriografic în capitolul intitulat *Feudalism: abordare tipologică*, din lucrarea *Iobăgia în istoriografia românească*, în SMIM, X, 1983, p. 110-114. În conformitate cu regulile ce decurgeau din contractul vasalic, atît vasalul cît și subvasalul erau obligați să ajute pe senior, chiar și prin împrumuturi bănești. Totodată, considerăm că nu este cazul a insista asupra caracterului daniei domnului Moldovei către un feudal polon, sau al regelui Poloniei către un boier moldovean, problemă care depășește cadrul articolului de față.

CONTRIBUTION AU PROBLÈME DE LA PROPRIÉTÉ FONCIÈRE FÉODALE DE LA MOLDAVIE

— Résumé —

S'appuyant sur des données documentaires du XVIIe siècle qui se rapportent à des donations faites par les boyards à leurs sujets, l'auteur émet l'hypothèse qu'en Moldavie médiévale a existé également une propriété foncière féodale de type vassal.

Les données offertes par les documents du X^{Ve} siècle prouvent l'existence de la catégorie de sujets du type vassal (*vasus vassorum*), où il y avait aussi une hiérarchie, certains sujets recevant comme donation des villages féodaux. Cette catégorie de vassaux s'est maintenue jusqu'au XVIIe siècle, tout en étant un trait caractéristique du féodalisme roumain, qui se trouvait en contact avec le féodalisme européen.

DATE PRELIMINARE ASUPRA TEZAURULUI MEDIEVAL DE LA BURUIENEȘTI, COMUNA DOLJEȘTI, JUDEȚUL NEAMȚ

de ELENA PETRIȘOR

Către finele anului 1985, Complexul muzeal județean Neamț a intrat în posesia unui valoros tezaur medieval, din argint, descoperit în timpplător cu ocazia arăturilor agricole de toamnă, pe terenul satului Buruienești comuna Doljești, la punctul numit „Calvar“.

Aflat la mică adâncime în sol, a fost antrenat de fierul plugului și împrăștiat pe o distanță de aproximativ 30 m.

Din relatările copiilor care l-au recuperat nu a reieșit că ar fi existat fragmente ceramice la locul descoperirii, iar bucățile găsite după aceea, mici și puține, nu sînt edificatoare pentru a stabili cu certitudine în ce anume a fost depozitat tezaurul la data ascunderii sale. Sondajul arheologic ce se cere a se face la punctul respectiv va urmări această problemă.

Tezaurul de la Buruienești—Doljești prin componența sa variată relevă o serie de probleme de ordin economic, legate de existența drumului comercial de pe valea Siretului și aspecte de circulație monetară la nordul Dunării de Jos către sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Pentru o mai bună cunoaștere a acestor probleme se cer a se face cunoscute materialele ce-l compun.

El reunește trei mari categorii de obiecte : podoabe, lingouri și monede, în număr total de 1786 de piese. (Fig. 1)

OBIECTELE DE PODOABĂ se compun din cercei de timpplă și brățări.

Confecționați din argint cu un titlu de 750‰, *cerceii de timpplă*, unul întreg și celălalt fragmentar (înregistrați la nr. inv. 3025—3026 F), au o greutate totală de 48,07 g, iar cel întreg 26,17 g. (Fig. 2/1)

Pot fi încadrați tipologic în categoria cerceilor compuși din trei mărgelile inegale și sînt lucrați dintr-o sîrmă răsucită, pe care s-au fixat la partea inferioară trei mărgelile, din care cea centrală este mai mare ($D = 25,7 \times 25,2$ mm.) iar celelalte două care o flanchează sînt mai mici ($D = 14,3 \times 12,4$ mm.).

Mărgica centrală este formată din două emisfere dispuse față în față, compuse din cîte 6 petale rotunjite, brodate fiecare în parte cu sîrmă subțire răsucită în tehnica filigranului. Pe fiecare petală, la extremități a fost lipită cîte o globulă (în total 24), înconjurate de S-uri filigranate. Emisferele sînt unite printr-un inel median format dintr-un șir continuu de globule, prinse între două cercuri din sîrmă filigran¹.

Mărgelele laterale, de formă tronconică, repetă la dimensiuni mai mici motivul celei centrale (dar cu petalele mai spațiate) și avînd numai cîte o globulă pe fiecare petală la partea superioară (în total 10). Emisferele se unesc de astădată printr-o sîrmă răsucită, mediană.

În spațiul dintre sfere și puțin după ele, s-a înfășurat pe veriga cercelului o sîrmă subțire dublu răsucită, care conferă podoabei un plus de frumusețe. Dealungul verigii, printre spirele răsuciturii, s-a prins un fir filigranat, care crează un efect artistic ridicat. La capete veriga are cîte un mic orificiu de prindere, realizat prin îndoirea sîrmei care s-a răsucit.

Perechea cercelului descris mai sus este fragmentară, lipsindu-i una din mărgelile mici și capătul scurt. Mărgica centrală este turtită, iar brîul median perlat rupt și presat spre interior (probabil de greutatea tractorului și agățarea cu lama plugului).

Pe niciunul din cercei nu s-au observat urme de uzură din folosire.

Analogii se găsesc în cadrul tezaurului de la Cotnari², Cotu Morii (Popricani)³, Cernihov (U.R.S.S.), Pirdopsc și Mihailovgrad (R. P. Bulgaria)⁴.

Brățara (întregibilă) înregistrată la nr. inv. 3022 F, este lucrată dintr-un argint cu un titlu de 916⁰/₁₀₀ și cîntărește 56,80 g.

Este formată din trei plăcuțe distincte, prinse între ele prin intermediul unor balamale tubulare decorate cu striuri paralele (Fig. 2/2).

Segmentele laterale au o formă trapezoidală, ușor arcuite, lungi de 63 mm. și late de 31,6/22,2 mm. și sînt decorate cu patru șiruri a cîte opt globule, dispuse în evantai. Globulele sînt înconjurate două cîte două de S-uri din sîrmă filigranată, dispuse perpendicular pe un șir median format din două sîrme filigranate alăturate (fiecare răsucită invers) creînd un motiv de crenguță de brad care se regăsește pe toate laturile pieselor componente. (Fig. 3/2)

Prin micile balamale amplasate la una din extremitățile brățării, trece un ac format dintr-o sîrmă îndoită ce are o buclă spiralată la unul din capete. (Fig. 3/1)

Plăcuța centrală de formă dreptunghiulară (de 63,8 × 21,4 mm.) este ornamentată cu un grupaj de globule de dimensiuni diferite, dispuse simetric în jurul unui centru aglomerat format din 6 perle metalice așezate în formă de elipsă. S-uri oblice din sîrmă subțire filigranată leagă cîte două, globulele din cele patru șiruri paralele, care sînt așezate de o parte și de alta unuia median format din 6 globule mari. (Fig. 4/1-2)

Perlele din metal sînt prinse pe toată suprafața brățării în tehnica „mărgăritarului în cuib”.

La această piesă de podoabă, lucrată cu un înalt simț artistic nu se cunosc analogii.

Brățara fragmentară (fragment de capăt), înregistrată la nr. inv. 3024 F, este lucrată din argint cu titlul de 875⁰/₁₀₀ și cîntărește 32,10 g., avînd dimensiunile de 98,1 × 48,4 mm. (Fig. 5/1)

Este formată dintr-o bandă lată decorată cu diferite motive geometrice și florale realizate din sîrmă subțire răsucită în tehnica filigranului, motive dispuse pe trei registre distincte.

Primul registru lat de 18,3 mm este format din opturi orizontale întrepătrunse cu câte două jumătăți de S-uri, din spiră în spiră, realizând motivul de trifoii cu codiță.

Registrul de vizavi, lat de 15,1 mm, este format din opturi alăturate, continui. (Fig. 5/2)

Între cele două registre se află un altul mai îngust, de 9,7 mm., format din opturi oblice, paralele, realizându-se în acest mod un zig-zag de cerculețe. Acest registru este delimitat de celelalte de două fire de sîrmă nerăsucită. Din trei în trei cercuri, și uneori la două, sînt prinse o serie de piciorușe fixe tubulare (late de 3 mm.) decorate cu câte trei striuri paralele. În aceste piciorușe au fost introduse niște inele simple, mobile, lucrate dintr-o sîrmă îndoită.

Marginile au fost brodate cu o sîrmă spirală de aproximativ 5 mm. lățime, încadrată de câte un fir nerăsucit.

La unul din capete (dar nu la cel rupt) se află prinse trei balamale tubulare, decorate cu striuri paralele, plus una desprinsă din capătul ce lipsește și rămasă alături de celelalte datorită acului care le unește.

Acul este realizat dintr-o sîrmă îndoită și ușor răsucită la unul din capete.

Celelalte două fragmente de *brățară* sînt confecționate tot din argint cu titlul de 916‰ ($G = 26,9 \text{ g.}$) și a fost înregistrată la nr. inv. 3023 F. (Fig. 6/1)

Fac parte dintr-o singură piesă de același tip cu cea dinainte, deosebindu-se de ea prin motivele care o împodobesc, dispuse tot în trei registre succesive și realizate din sîrmă subțire răsucită în tehnica fili-granului.

Primul registru, lat de 17,3 mm. este format dintr-o înșiruire de medalioane ovalizate, alternate cu altele cu un capăt mai ascuțit format petală, în care au fost introduse reprezentări stilizate de flori. Astfel în jurul unui ρ central au fost aruncate neuniform în cîmpul medalionului trei cerculețe. Florile realizate în acest mod sînt așezate intercalat, în poziție, normală și invers. (Fig. 6/2)

Registrul de vizavi, lat de 14,6 mm, este realizat dintr-un ρ încadrat în câte o petală, așezat alternativ cînd cu coada în jos cînd cu ea în sus, dînd impresia de note muzicale.

Între cele două registre, delimitat prin câte un fir de sîrmă nerăsucită, a fost introdus un șir de opturi orizontale lipite unele de altele, dînd impresia de cercuri repetate. Din două în două spire au fost fixate verigi în care au fost prinse ineluse mobile. Ca și la cealaltă, marginile sînt bordate cu sîrmă spiralată de 6 mm. lățime. La unul din capete sînt prinse două balamale tubulare, (decorate cu patru striuri paralele), care fac parte din sistemul de închidere.

Marea asemănare dintre cele două brățări fragmentare, ne face să credem că au fost lucrate în același atelier și poate chiar de același meșter.

Fără a se ridica la eleganța și rafinamentul primei brățări, acestea din urmă se remarcă totuși prin efectele artistice create de motivele abordate.

Introduse în Moldova pe calea comerțului extern, aceste obiecte de podoabă au ajuns și pe teritoriul județului unde au fost teaurizate, ca obiecte de mare preț, de care nu putea beneficia decât un număr restrîns de oameni care ar fi avut posibilitatea să le cumpere.

Provenite dintr-un centru de orfevrărie sud-dunăreană, unde au fost lucrate către sfîrșitul secolului al XIV-lea, au ajuns la noi pe drumul comercial ce urma cursul Siretului.

Datarea s-a făcut pe baza monedei aflate în componența tezaurului și care nu depășește perioada de domnie a lui Petru Mușat.

Existența în lotul de monedă străină a 9 exemplare de monede bulgărești (care reprezintă 57,14% din totalul monedei străine conținute), poate reprezenta o dovadă în sprijinul afirmației făcute mai sus.

Prezența acestor podoabe în tezaurul aflat în discuția noastră se constituie într-o dovadă în plus a legăturilor existente între teritoriile nord-dunărene și Peninsula Balcanică în secolul al XIV-lea.

LINGOURILE reprezintă o categorie distinctă în cadrul tezaurului de la Buruienesti—Doljesti.

Din cele 30 exemplare găsite la locul descoperirii, numai 29 au ajuns în posesia noastră (cel de al treizecelea fiind deteriorat nu a intrat în calculele făcute)⁵.

Înregistrate la nr. inv. 1237 F — 1266 F cu o greutate totală de 5979,83 g., tipul nostru de lingou se prezintă sub formă de „luntre“⁶ preluată de la tătari și răspîdită pe teritoriile nord-dunărene de către negustorii genovezi de la Marea Neagră⁷, care le denumeau sommo.

Tehnologia realizării formelor în care erau turnate aceste lingouri prezenta inconvenientul realizării în recipiente de capacități diferite, fapt care reiese cu ușurință din analiza tabelului prezentat mai jos, unde se observă că piesele cele mai grele nu sînt și cele cu lungimea cea mai mare, ci dimpotrivă. Confecționarea manuală a tiparelor din piatră, poate constitui unul din motivele pentru care mărirea lingourilor realizate, diferă de la o zonă la alta⁸.

Din examinarea tabelului alăturat (Tab. I), se observă că din 29 de exemplare, 10 buc. au o greutate între 186—199 g. (ce reprezintă 34,48% din numărul total), 10 buc. între 201—205 g. (în același procentaj cu cele dinainte) și 9 buc. între 206—207 g. (ce reprezintă 31,03% din numărul total), iar media greutateii este de 206,20 g.

Argintul conținut de acești sommi are un titlu de 830‰ stabilit de către specialistul B. N. R. S. R. Filiala Neamț.

Reprezentînd unitatea ponderală a sistemului monetar moldovenesc din timpul domniei lui Petru Mușat⁹, el va constitui etalonul de calcul ce-l vom avea pentru stabilirea numărului de monede ce se băteau dintr-o cantitate de 206,20 g. de argint de 830‰.

Nr. crt.	195 — 200 g.	200 — 205 g.	205 — 257 g.
	G L	G L	G L
1.	186,10 g. — 100,5 mm.	201,15 g. — 100,3 mm.	206,14 g. — 98,4 mm.
2.	198,90 g. — 102,2 mm.	201,20 g. — 100,2 mm.	210,16 g. — 97,8 mm.
3.	189,90 g. — 102,2 mm.	202,34 g. — 96,7 mm.	214,16 g. — 97,8 mm.
4.	196,40 g. — 102,3 mm.	203,12 g. — 102,4 mm.	214,37 g. — 106,6 mm.
5.	198,50 g. — 102,3 mm.	203,54 g. — 102,2 mm.	214,60 g. — 97,9 mm.
6.	198,63 g. — 100,8 mm.	203,93 g. — 101,4 mm.	218,23 g. — 107,7 mm.
7.	198,86 g. — 107,8 mm.	203,96 g. — 102,6 mm.	221,97 g. — 99,4 mm.
8.	199,11 g. — 99,1 mm.	204,10 g. — 100,4 mm.	234,44 g. — 106,7 mm.
9.	199,31 g. — 109,1 mm.	204,54 g. — 94,5 mm.	257,40 g. — 106,6 mm.
10.	199,52 g. — 102,3 mm.	205,20 g. — 102,5 mm.	
TOTAL	1955,43 g.	2033,08 g.	1991,47 g.

TABELUL I

Cunoscându-se media greutateii groșilor reușiți în tezaurul aflat în discuție, care este de 0,84 g., s-a constatat că numărul monedelor bătute dintr-un sommo este mai mare decât ne-am fi așteptat și anume :

253 groși din argint cu un titlu de 800‰
 268 groși   ”   ”   750‰ sau
 278 groși   ”   ”   700‰

Pentru a avea 200 de groși cu un titlu de 800‰ ar trebui ca media de greutate a unui gros să fie de 1,06 g., ceea ce ar fi fost posibil la primele emisiuni.

S-a vorbit adesea despre împrumutul acordat de către Petru Mușat lui Wladislaw Jagello ¹⁰ în sumă de 3000 ruble „frințești“. Refăcând calculele necesare pentru aflarea cantității de argint împrumutată, pe baza datelor furnizate de tezaur, constatăm că 3000 exemplare de asemenea sommi, cu o greutate medie de 206,20 g. argint cu un titlu de 830‰, la care se adaugă diferența de titlu până la 1000‰, ar corespunde unei greutăți de 7258,20 g., care poate fi convertită la rîndul ei într-un număr de 352 de sommi.

Fiind singura descoperire de acest gen raportată la perioada de domnie a lui Petru Mușat (cele două exemplare aflate în componența tezaurului de la Prăjești ¹¹, cît și cele 87 buc. descoperite la Mihai Kogălniceanu (Tulcea) ¹² provenind dintr-o perioadă anterioară și anume sfîrșit

de secol XIII și început de secol XIV, cele 29 de lingouri (la care se vor adăuga și descoperirile viitoare) vor contribui la lămurirea tuturor problemelor legate de baza metrologică a sistemului său monetar.

MONEDELE reprezintă a treia componentă a tezaurului de la Burienești — Doljești.

Au fost recuperate un număr de 1751 monede (înregistrate la nr. inv. 186 F — 2011 F și 2018 F — 3008 F, din care 1738 sînt moldovenești, una emisă de Muntenia și 12 străine.

Lotul monedelor moldovenești este format din 1736 groși și două jumătăți de gros, emiși de domnul Moldovei Petru Mușat.

GROSII, existenți în proporție de 99,14% din totalul monedei, sînt reprezentați prin tipurile cu 7, 6, 5, 4, și 3 flori de crin în scut, lipsind cu desăvîrșire cei cu două și o floare de crin, ceea ce ne îndreptățește să considerăm că tezaurul a fost ascuns înainte ca aceste tipuri să fi fost emise.

Starea de conservare a monedelor este în general bună, mai deficitară din acest punct de vedere fiind piesele cu 5, 4 și 3 crini și în mod special, cele care au pe avers ca element heraldic, lujerul de crin.

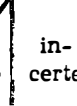
Analiza chimică (făcută de specialistul B.N.R.S.R.) a relevat pentru majoritatea pieselor un titlu al argintului în jur de 700‰, care coboară pînă aproape de 500‰ la groșii cu 5, 4 și 3 flori în scut și care au ca însemne heraldice pe avers luna în cîmpul din dreapta și lujerul de crin în cel din stînga bourului (aflați în număr de 254 buc.). Singurele piese care conțin un titlu mai ridicat (de 750‰), sînt cele care prezintă pe avers capul de bour fără urechi.

Întîlnim în cadrul acestui lot de monedă moldovenească mai multe variante ale elementelor heraldice care însoțesc capul de bour, după cum se poate vedea în tabelul prezentat mai jos (Tab. II). Se remarcă dintre acestea printr-o remarcabilă și îngrijită execuție, grupul de groși ce reprezintă pe avers (la piesele 7 și 6 flori de crin) însemnele heraldice ale stemei de stat, în dispunerea cunoscută de pe sigiliul lui Roman I Mușat³, cu rozeta în dreapta și luna în stînga capului de bour.

Din examinarea aceluiași tabel se poate lesne observa că ponderea cea mai mare în cadrul grupului o dețin groșii cu 7 flori de crin în scut, aflați în proporție de 60,20%, urmați de cei cu 6 crini ce reprezintă 22,25% din totalul monedei moldovenești și cei cu 5 flori care reprezintă 13,55%.

Numărul redus al groșilor cu 4 și 3 flori de crin, ce reprezintă 3,50% din totalul monedei constituie un element în plus în sprijinul afirmației că tezaurul a fost îngropat într-o perioadă în care abia se începuse emiterea acestor tipuri, iar lipsa celor cu două și o floare în scut, ne indică faptul că acestea nici nu apăruseră în circulația monetară.

Urmînd a ne ocupa ulterior de prezentarea amănunțită a tuturor componentelor lotului de groși moldovenești emiși de Petru Mușat, ne vom opri de astădată numai asupra pieselor inedite, cu caracter de unicat, ce se detașează din acest grup compact.

DENUMIRE	Nr. crini													in- certe	TOTAL
GROS	7	583	309	96	1	5	1	19	26			4	5		1049
"	6	305	60	6				5					9		385
"	5	11	9	201			7				2	2	1	2	235
"	4			31											31
"	3			22											22
UNIFATĂ AVERS			2												2
UNIFATĂ REVERS														1	1
FOARTE UZATE ȘI SUPRAPUSE														11	11
TOTAL		899	380	356	1	5	8	24	26	2	2	5	16	12	1736

Reprezentarea capului de bour fără urechi pe aversul groșilor ne apare la 5 exemplare, dintre care doi cu 7 flori de crin în scut, unul cu 6 și alți doi cu 5 flori de crin.

Titlul argintului conținut de aceste piese este de 750‰, ele detasându-se de restul mesei monedelor printr-o execuție mai îngrijită și o uzură redusă, fapt care reiese și din media greutateii acestora, care este de 1,06 g.

Acest lucru ne face să credem că piesele respective au avut o circulație redusă (în comparație cu restul groșilor care au o medie a greutateii de 0,84 g.) fiind emise cu puțin timp înaintea ascunderii tezaurului.

Piesele se prezintă astfel :

1. av + S..**PA**TRI::WOIWOD între două c. p. mici. Bour fără urechi, cu stea din 5 raze între coarnele recurbate, ochi globulari, având în cîmpul drept o rozetă mică, strînsă, formată din 5 globule, iar în stînga o lună lată.

rv. + S**MOLD**AVI**ANSIS** între două c.p. Scut despicat avînd în primul cartier trei fascii, iar al doilea 7 crini heraldici așezați 2/2/2/1. Scutul este înconjurat de trei crini, unul deasupra, iar deilalți doi dispuși perpendicular pe laturile scutului.

Gros, argint — 750‰, D = 18,9 mm., G = 1,07 g., nr. inv. 1792 F.

2. av. + S..**A**TRI::WOIWOD între două c. p. mici. Ca mai sus, doar că luna este sprijinită cu un colț în cercul perlat.

rv. + S**MOLD**AVI**ANSIS** între două c.p.. Ca mai sus, numai că cei doi crini laterali sînt așezați :

Gros, argint — 750‰, D = 19,2 mm., G = 1,05 g., nr. inv. 1988 F.

3. av. + S**IMPA**TRI::WOIWOD între două c. p. mici. Bour fără urechi, cu stea în 5 colțuri între coarnele recurbate, avînd în cîmpul din dreapta un mic crin heraldic, iar în stînga o lună lată, vărsată.

rv. + S**MOLD**AVI**ANSIS** între două c.p.. Scut despicat avînd în primul cartier trei fascii, iar în al doilea 6 crini așezați 2/2/1/1. În jur trei crini, unul deasupra și ceilalți doi așezați paralel cu laturile scutului.

Gros, argint — 750‰, D = 19,3 mm., G = 1,07 g., nr. inv. 2482 F.

4. av. + M**PA**TRVS::WOIWD între două c. p. mici și începe din dreapta capului de bour care este reprezentat fără urechi, cu coarnele mai rotunjite și recurbate, cu stea în 5 colțuri între ele, ochi din globule romboidale, avînd în cîmpul din dreapta lună, iar în cel stînga o rozetă din patru globule legate între ele în formă de cruce. (Fig. 7/1)

rv. + M**MOLD**AVI**ANSIS** între două c.p.. Scut despicat avînd în primul cartier trei fascii, iar în al doilea 5 crini heraldici, dispuși 2/2/1.

Gros, argint — 750‰, D = 19 mm., G = 1,05 g., nr. inv. 2760 F.

5. av. ca mai sus.

rv. + M**MOLD**AVI**ANSIS**, ca mai sus.

O altă concluzie ce se poate trage din examinarea acestor piese, inedite, este că asemenea reprezentări ale capului de bour pot să apară pe toate tipurile de groși, indiferent de numărul de crini conținuți în scut, inițial fiind asociate de preferință cu anumite simboluri heraldice și anume rozetă — lună, crin — lună, rozetă din 5 globule — rozetă din 4 globule, înainte ca deprecierea titlului argintului să se realizeze,

mai către sfârșitul domniei. În acest context considerăm aceste piese emise în prima jumătate a deceniului VIII al secolului al XIV-lea.

Fără a fi prea exigenți în executarea lucrării cu care fuseseră însărcinați de domnie, monetarii lui Petru Mușat, au dat în circulație și o serie de exemplare care în alte împrejurări ar fi fost considerate rebuturi, rezultate din mișcarea, rebaterea sau suprapunerea de stanțe.

Așa se explică faptul că pe unii groși cercul perlat ne apare în formă de spirală sau de elipsă, că unii au în scut mai mult de 7 crini, că bourul are uneori 3 și 4 coarne, că are lipită pe bot o rozetă florală sau lună, precum și apariția a două boturi la un singur cap sau două capete opuse la un singur bot.

Între accidentele baterii se numără și piesele unifațate; aflate în număr de trei exemplare și anume :

1. unifață avers

+ **SIMPATRI** :: WOIWOD între două c.p.. Bour cu stea în 5 raze între coarne, ochi globulați, având în cîmpul din dreapta o rozetă formată din 5 globule, iar în cel din stînga luna.

Gros, argint — 700‰, D = 19,5 mm., G = 0,95 g., nr. inv. 2744 F.

2. unifață avers

+ **SL...RA** :: WOD între două c.p.. Ca mai sus dar coarnele sînt mai groase, rozeta lipită de ochi, iar luna ridicată la nivelul urechii stîngi.

Gros, argint — 750‰, D = 19,3 mm., G = 1,13 g., nr. inv. 2996 F.

3. unifață revers

+ **SIMOLDVIANIS** între două c.p.. Scurt despicat avînd în primul cartier 3 fascii, iar în al doilea 6 flori de crin, dispuse 2/2/1/1

Gros, argint — 700‰, D = 18,5 mm., G = 1,20 g., nr. inv. 2997 F.

Căutînd, piese similare în cadrul lotului de monedă, s-au găsit numai două exemplare în care pe legenda aversului apare prescurtarea lui WOIWOD sub forma de WOD și anume :

+ **SIMPATRA** :: WOD și

+ **SIMPATRI** :: WOD

ambele avînd același elemente heraldice în jurul capului de bour și aceeași variantă de revers. Aceasta ne face să credem că moneda unifațată de la nr. 2 ar fi de tipul groșilor cu 7 flori de crin în scut, al cărei rv. ar fi trebuit să arate astfel : + **SIMOLDVIANIS** între două c.p. și scut despicat, cu trei fascii în primul cartier și 7 crini dispuși 2/2/2/1 în al doilea.

Pentru moneda de la nr. 1 este aproape imposibil de stabilit ce variantă de revers i-ar corespunde din 45 existente în lotul nostru.

Același lucru se întîmplă și cu al treilea exemplar unifațat, revers, ce este întîlnit la un grup de 26 variante de avers.

Proveniți din emisiuni monetare diferite, realizați cu o multitudine de stanțe și abordînd o gamă foarte largă de legende și variante ale acestora, lotul groșilor aflați în componența tezaurului de la Buruienesti—Doljești, bătută în timpul domniei lui Petru Mușat, necesită o prezentare mai amplă ce va fi realizată într-un studiu aparte.

După cum s-a arătat mai înainte din lotul monedelor moldovenești fac parte și două piese anepigrafe de jumătate de gros, aflate într-o

stare de conservare foarte proastă, fapt care a făcut imposibilă realizarea analizei chimice pentru stabilirea titlului argintului ce-l conțin.

Una dintre ele este similară celei prezentate de Rudolf Gassauer¹⁴ și prezintă pe avers capul de bour cu stea între coarne, având în dreapta lună vărsată, iar în stînga rozetă din 5 globule, c.p.e., iar reversul prezintă un scut despicat cu trei fascii în primul cartier și 7 crini în al doilea, înconjurat de 3 crini și deasemeni c.p.e. Dimensiunile sînt de 12,8 mm/0,23 g. și nr. inv. = 2993 F.

Celălalt exemplar însă prezintă un tip **inedit** și anume :

av. Cap de bour cu coarnele recurbate, mai groase decît la cea dinainte, iar capul mai mare, înconjurat în dreapta de lună vărsată mai subțire, iar rozeta din stînga așezată mai spre ochi. C.p.e.

rv. Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, iar în al doilea 5 crini așezați 2/2/1, scutul avînd o formă mai ascuțită. Între rîndurile de crini se văd două spărturi realizate datorită uzurii și corodării.

Argint, D = 13,5 mm, G = 0,22 g., nr. inv. 2994 F (Fig. 7/2)

Apariția tipului anepigraf cu 5 flori în scut, pe lîngă faptul că este o noutate ne ajută să concluzionăm că fiecare tip de gros (cu 7, 6, 5 flori de crin în scut) își avea corespondentul său de monedă divizionară. Raritatea pieselor de acest gen nu poate fi explicată decît de faptul că nefiind cerută de acute necesități economice¹⁵, au fost emise într-un număr restrîns, iar fragilitatea le-a ajutat să se degradeze foarte repede în pămînt.

Un grup aparte îl crează în cadrul tezaurului de la Buruienești—Doljești, moneda cu loc de emiterie în afara granițelor Moldovei.

Fac parte din acest lot : un dinar emis de Vladislav I Vlaicu, domn al Țării Românești, între 1364—1377¹⁶, 8 buc. aspri emiși de Ioan Sracimir¹⁷ între 1360—1396 (Fig. 8/1), un gros emis de Wladislaw de Oppeln în calitate de guvernator al Rusiei Mici între 1372—1379 și un dinar și doi oboli emiși de Maria de Anjou¹⁸ între 1382—1385 (Fig. 8/2-3).

Aceste piese care provin de la emitenți contemporani ai lui Petru Mușat, pe lîngă faptul că ilustrează un aspect legat de circulația monetară în teritoriile nord-dunărene (semnalînd pentru prima dată apariția pe teritoriul Moldovei a monedelor lui Ioan Sracimir și a lui Wladislaw de Oppeln), ne ajută și în datarea tezaurului aflat în discuția noastră. Astfel, dinarul și cei doi oboli emiși de Maria de Anjou într-o perioadă scurtă de numai 3 ani, între 1383—1385, ne îndreptătesc să considerăm că tezaurul a fost ascuns la scurt timp după 1385, încadrîndu-se cronologic în decursul deceniului VIII al secolului al XIV-lea.

În sprijinul acestei păreri se află și faptul că lipsesc din lotul monedelor moldovenești, tipurile de groși cu două și o floare de crin care au fost emise către sfîrșitul domniei lui Petru Mușat, precum și faptul că la data îngropării sale, componentele depozitului monetar reuneau piese ce conțineau un argint de calitate mai bună decît cele bătute mai tîrziu, către sfîrșitul domniei. Deasemeni prezența groșilor ce etalează pe avers capul de bour fără urechi, aflate într-o stare de conservare foarte bună în comparație cu restul monedei (care dovedesc și puținul

timp cât au stat în circulație), conținând totodată un argint de mai bună calitate, vin deasemeni în sprijinul aceleiași datări.

Prin componența sa eterogenă și încadrarea cronologică propusă (și anume deceniul VIII al secolului al XIV-lea), tezaurul de la Buruienești—Doljești județul Neamț reprezintă un moment de referință pentru domnia lui Petru Mușat. Este unic pentru faptul că nici un altul nu a reunit podoabele, cu lingourile și monedele epocii sale. Singurul tezaur care reunește podoabe și monede din timpul său, de la Virvați—Cotnari¹⁹ (dar despre care se știe prea puțin), nu are în componență și lingouri. Prin cantitatea mare de monedă emisă de Petru Mușat, se situează alături de tezaurul de la Corlăteni²⁰ — județul Botoșani, care este păstrătorul celei mai mari cantități de monedă mușatină cunoscut pînă în prezent, fără a se raporta însă numai la perioada lui de domnie.

Descoperit în apropierea vechiului tîrg al Romanului, pe valea Si-retului, ne face să presupunem că posesorul valorilor ascunse putea fi un negustor care parcurgea drumul dintre cetățile genoveze de la Marea Neagră și Lwow (mai ales după 1380 cînd acesta capătă dreptul de depozit pentru marfă aflată în tranzit), pe această cale de la est de Carpații orientali și nu pe drumul „tătărăsc”²¹. De aici și prezența aceluia număr de sommi cu care se puteau face plăți mai mari, cu atît mai mult cu cît primii negustori moldoveni pomeniți în actele Lwowului încep să apară din 1382²².

El putea constitui și averea vreunui feudal care cine știe din cauza cărui pericol a recurs la metoda ascunderii averii sale, fără să mai fi avut posibilitatea recuperării ei.

Dar tot atît de bine ar putea constitui și o pradă ascunsă, dacă ne gîndim că prin 1386, într-o scrisoare a lui Roman Mușat²³ — viitorul domn — se pomenea de prădarea unor negustori în Moldova.

Oricui ar fi aparținut el, tezaurul de la Buruienești—Doljești, județul Neamț atestă pentru Moldova deceniului VIII al secolului al XIV-lea o situație economică înfloritoare, datorită unor relații comerciale intens susținute cu țările învecinate, favorizate și de existența unor drumuri dinainte cunoscute.

N O T E

1 Două petale au fost dislocate și turtite de greutatea tractorului.

2 M. M. Popescu — *Obiecte de podoabă sud-dunărene*, în *Revista muzeelor*, IV, 1967, p. 53-56; M. M. Popescu — *Podoabe medievale în Țările Române*, București, 1970, p. 19-21.

3 Eug. Neamțu — *Obiecte de podoabă din tezaurul medieval de la Cotu Morii*, în *Arheologia Moldovei*, v. I, p. 285.

4 Gheorghi Alexandrov — *Srednovecovo bilgarsko sacrovisce ot Mihailovgrad*, în *Arheologia* nr. 1/1984, p. 31.

5 Un exemplar se află la organele M. I. Județene și nu a fost socotit în calculele făcute, fiind deteriorat.

6 I. G. Spaschi — *Ruscaia monetnaia sistema*, Leningrad, 1970, p. 71-72.

7 O. Iliescu — *Moneda divizionară emisă de Petru Mușat, în Cercetări numismatice ale Muzeului național de istorie București*, nr. III/1980, p. 90 ; V. Spinei-Moldova în secolele XI—XIV, București, 1982, p. 215.

8 O. Iliescu — *Moneda divizionară...* p. 87.

9 O. Iliescu — *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Mușat à Ladislas Jagellon*, în *Revue roumaine d'histoire*, nr. 1/1973, p. 133 ; St. Gorovei — *Mușatinii, București*, 1970, p. 73.

10 O. Iliescu — *La monnaie gènoise dans les pays roumains aux XIIIe—XIVe siècles*, în *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV*, București, 17-28 martie 1975, București, 1977, p. 165 ; St. Gorovei — *op. cit.*, p. 33.

11 O. Iliescu — *le prêt accordé...*, p. 133.

12 O. Iliescu — *Idem*, p. 134.

13 D. Cernavodeanu — *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 83.

14 O. Iliescu — *Moneda divizionară...* p. 91.

15 O. Iliescu — *Idem* p. 92.

16 G. Buzdugan ș.a. — *Monede și bancnote românești*, București, 1977.

17 S-a avut la baza determinărilor studiul lui I. Băncilă — *Din numismatica lui Ioan Sracimir* în *S.C.N.*, IV/1968, p. 296 și următoarele.

18 Determinarea s-a făcut pe baza catalogului lui Artur Pohl — *Münzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300—1540*, Budapesta, 1982, nr. 112 și 113.

19 C. Știrbu — *Valori românești păstrate în muzeele din străinătate : un tezaur de la Petru Mușat*, în *Cercetări numismatice*, nr. III/1980, p. 78.

20 Al. Păunescu ș.a. — *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, v. I, Iași, 1976, p. 77 ; *S.C.N.* II/1958 (descoperiri monetare în Moldova) p. 458.

21 V. Spinei — *Op. cit.*, p. 213.

22 St. Gorovei — *op. cit.*, p. 30.

23 St. Gorovei — *op. cit.*, p. 31.

DONNÉES PRELIMINAIRES CONCERNANT LE TRÉSOR MÉDIÉVALE DE BURUIENEȘTI—DOLJEȘTI, DÉP. NEAMȚ

— R é s u m é —

A la fin de l'année 1985, la collection du Musée d'histoire de Piatra Neamț a été enrichie par un précieux trésor médiéval d'argent découvert sur le terrain agricole de la comune Doljești, village de Buruienești, au lieu-dit „Calvar“.

Le trésor est composé par 5 parures complètes et fragmentaires, 29 lingots et 1751 monnaies.

Les parures représentent : 2 oreilles de tempe et 3 bracelets fragmentaires provenant du Bas-Danube et datés à l'aide de monnaie, à la fin du XIVe siècle.

Les lingots à formé „de barque“, ont un poids total de 5979,83 g. (en moyenne de 206,20 g.) et représentent des „sommi“ utilisés par Pierre Mușat comme unité pondérale pour ses émissions monétaires.

Le lot de monnaies est formé par 1736 groschen et 2 demigrosche, émis par Pierre Mușat (1375—1391), 1 dinar émis par Wladislaws I (Vlaicu) prince de la Valachie (1364—1377), 8 aspres émis par Jan Sracimir (1360—1396), 1 groschen émis par Wladislas Oppeln (1372—1379) en qualité de gouvernateur de la Petite Russie, 1 dinar et deux obols émis par Marie d'Anjou (1382—1385).

Comme ils manquent des émissions monétaires de Pierre Mușat les groschen à deux et à une fleur de lys en écu, on considère que le trésor a été enterré avant de l'émission de ceux-ci donc, pendant la décennie VIII du XIVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Le trësor de Buruienești—Doljești, dep. de Neamț.
Fig. 2. — 1. boucle de temp ; 2. bracelet no. 1.
Fig. 3. — 1-2 Détails sur le bracelet no. 1.
Fig. 4. — 1-2 Détails sur la plaque centrale du bracelet no. 1.
Fig. 5. — 1. Bracelet fragmentaire no. 2 ; 2. Détail du décor.
Fig. 6. — 1. Bracelet fragmentaire no. 3 ; 2. Détail du décor.
Fig. 7. — 1. Groschen émis par Pierre Mușat (grandi environ 2,5 fois) ;
2. Demi-groschen émis par Pierre Mușat (grandi environ 3,5 fois).
Fig. 8. — 1. Aspre émis par Jan Sracimir (grandi environ 2,5 fois ;
2. Dinar émis par Marie d'Anjou (grandi environ 3 fois) ;
3. Obole émis par Marie d'Anjou (grandi environ 3,5 fois).

LISTA ABREVIERILOR

- c.p. — cerc perlat
c.p.e. — cerc perlat exterior
c.z. — cerc zimțuit
D — diametru
G — greutate
g — grame
mm. — milimetri
nr. inv. — număr de inventar

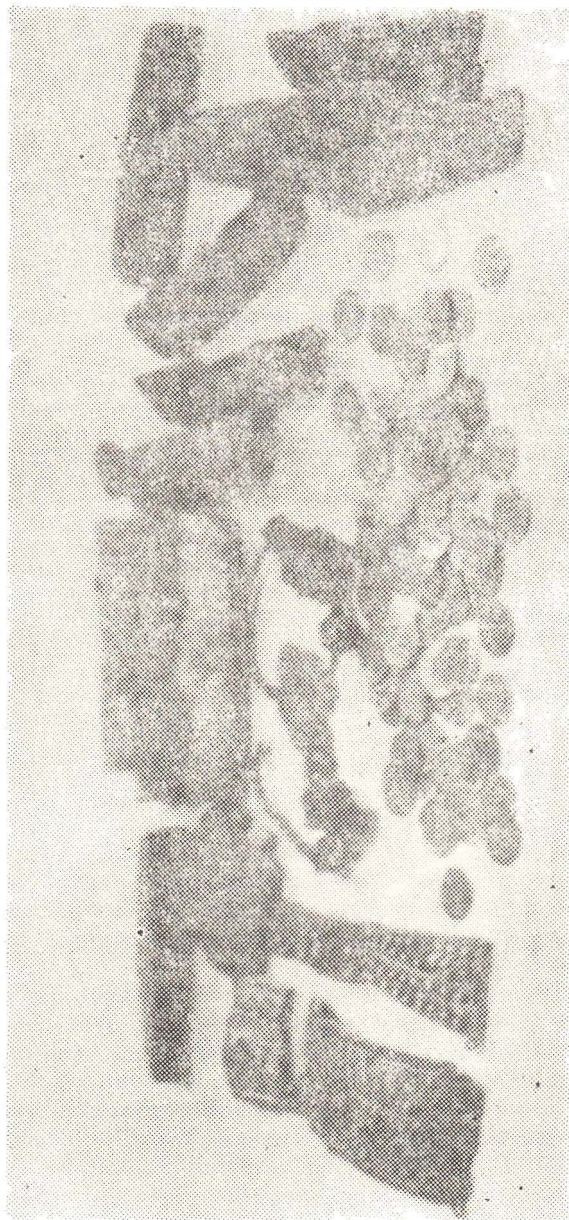
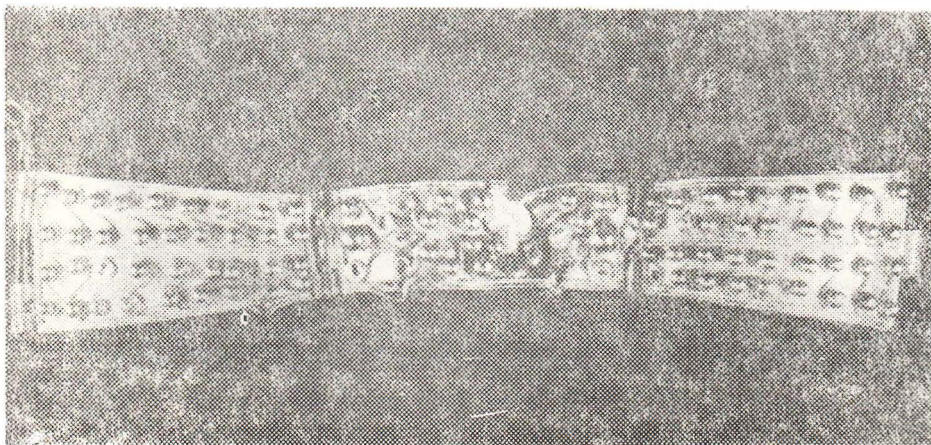

Fig. 1. — Tezaurul de la Buruienești—Doljești, prezentare selectivă

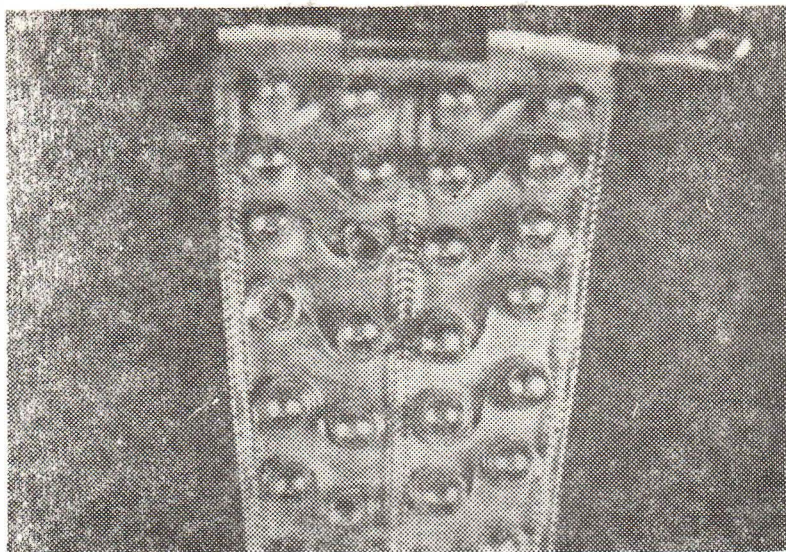
1

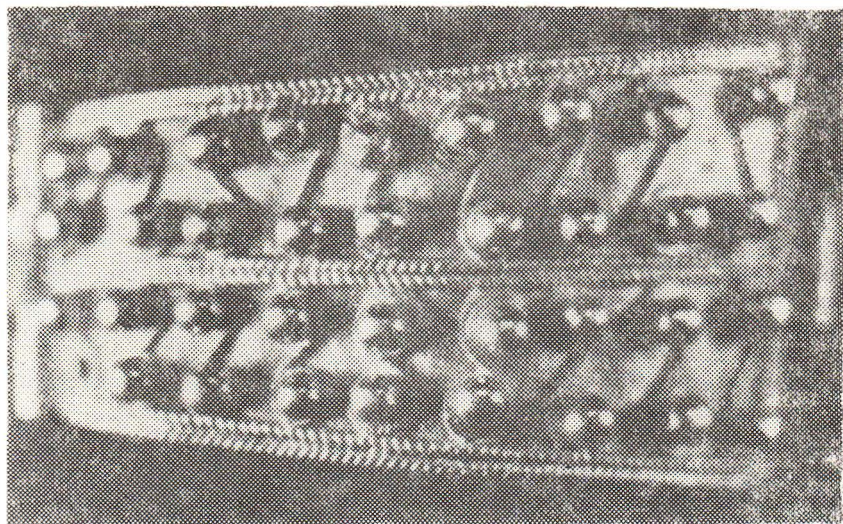
2

Fig. 2. — 1. Cercei de tîmplă ; 2. Brățara nr. 1

1

2

Fig. 3. — 1-2 Detalii ale brățăriș nr. 1

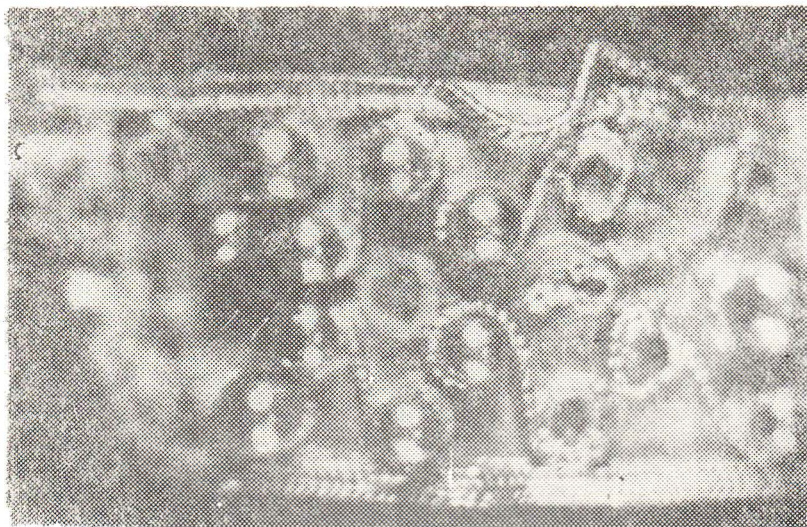
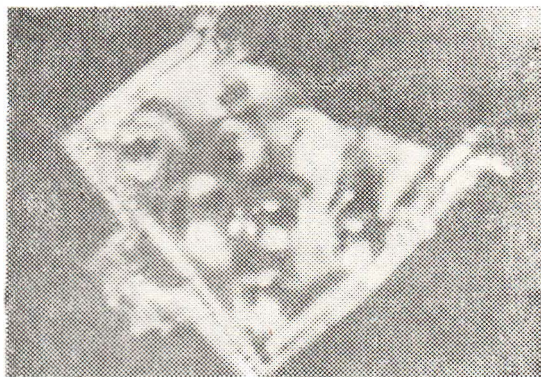
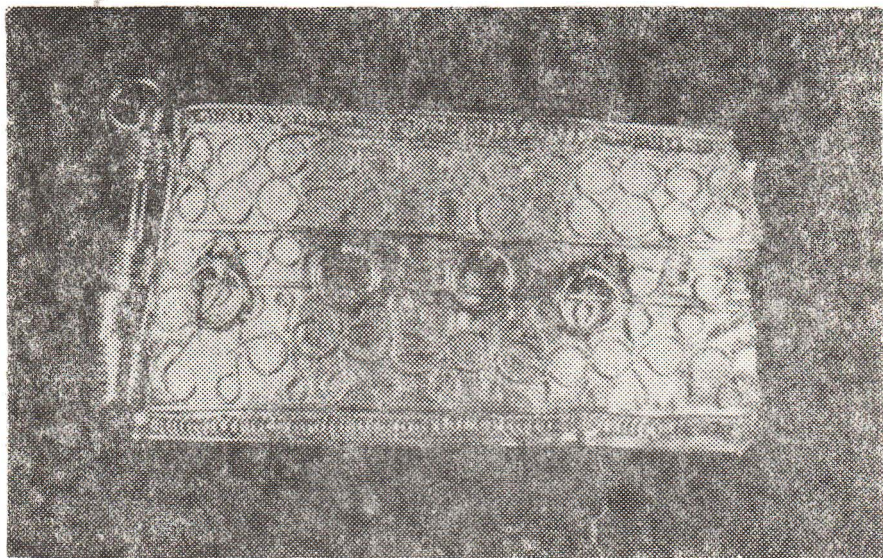
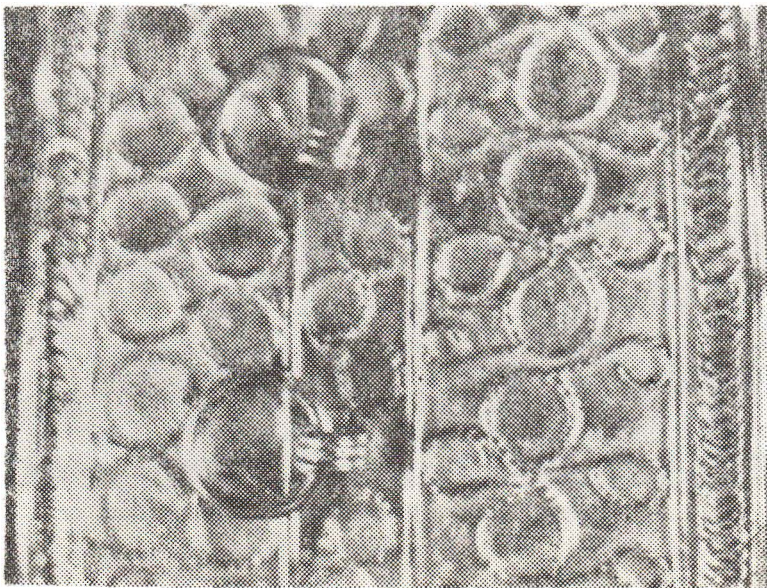

Fig. 4. — 1-2 Detalii asupra plăcuței centrale din brățara nr. 1

1

2

Fig. 5. — 1. Brățara (fragmentară) nr. 2 ; 2. Detaliu de decor

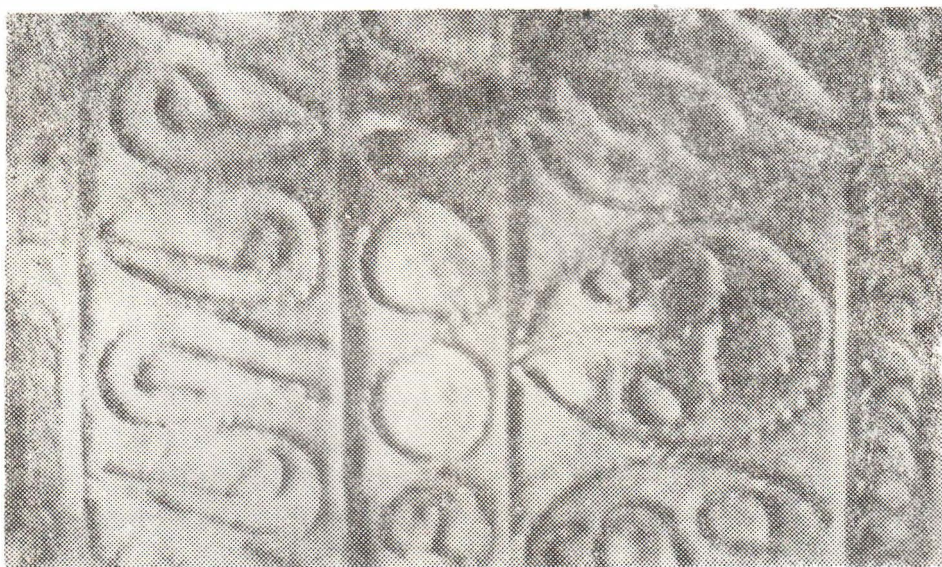
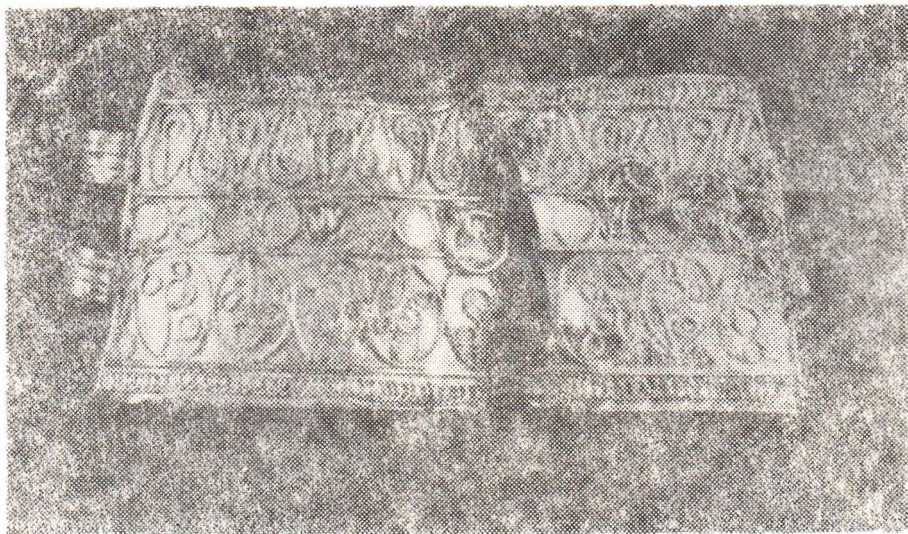
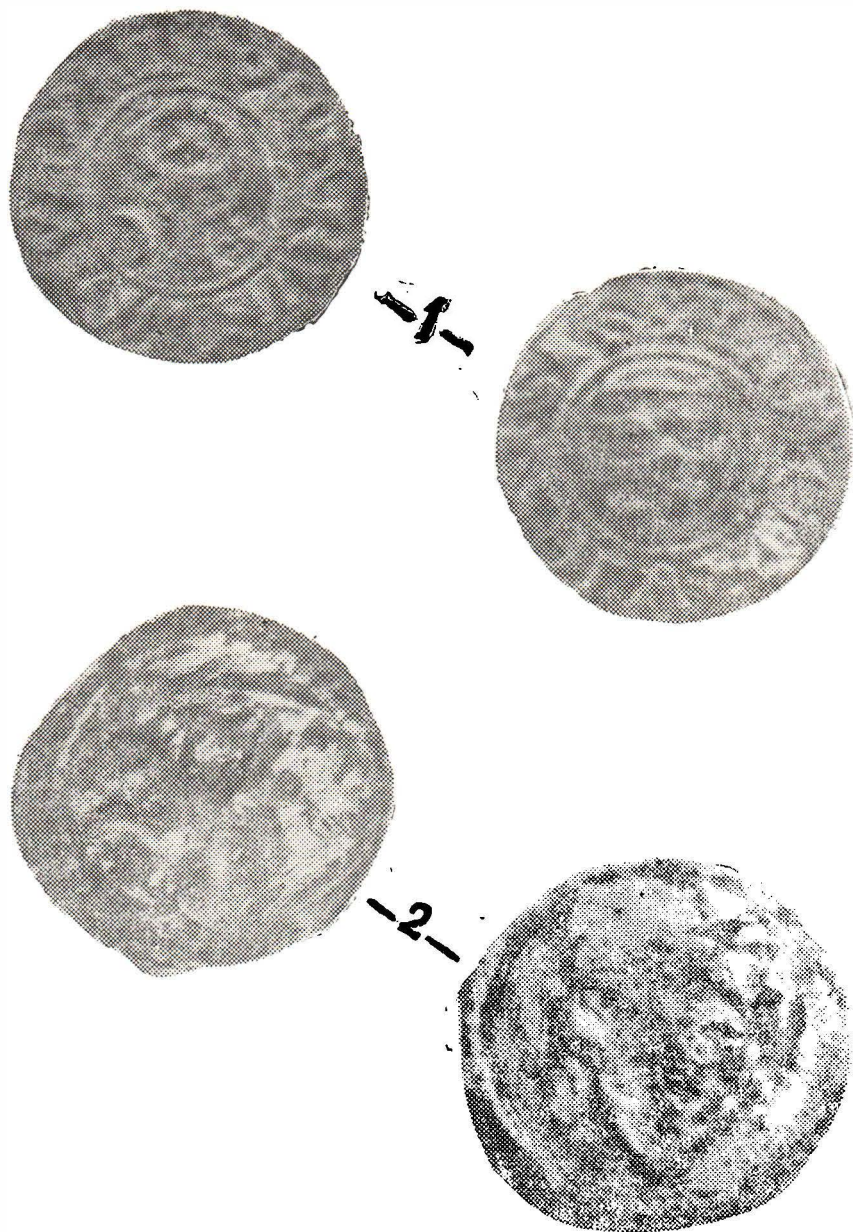
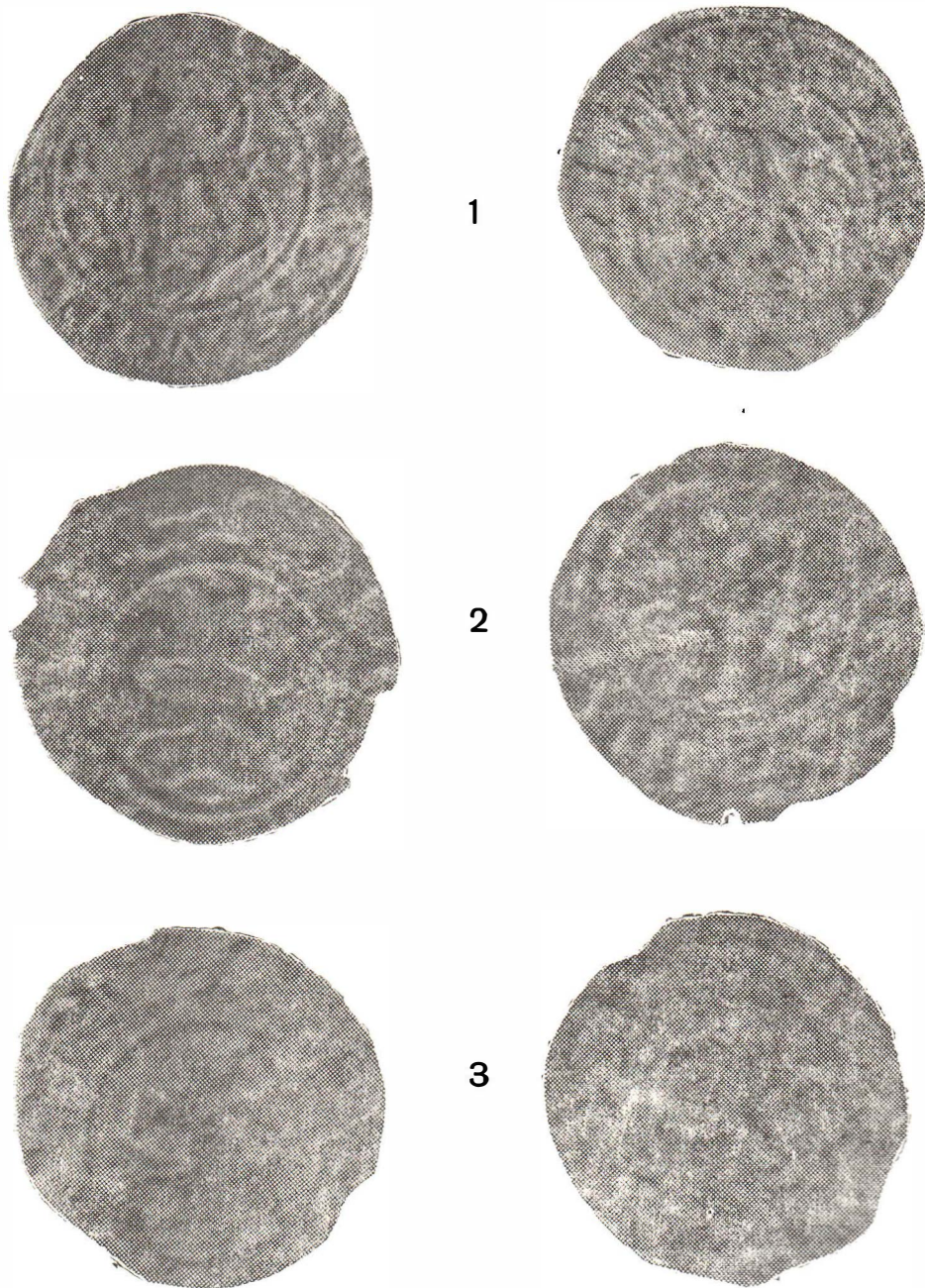

Fig. 6. — 1. Brățara (fragmentară) nr. 3 ; 2. Detaliu. de decor

Fig. 7. — 1. Gros emis de Petru Mușat (mărit de 2,5 ori) ; 2. Jumătate de gros emis de Petru Mușat (mărit de 3, 5 ori)

Fig. 8. — 1. Aspru emis de Ioan Sracimir (mărit de 2,5 ori); 2. Dinar emis de Maria de Anjou (mărit de 3 ori); 3. Obol emis de Maria de Anjou mărit de 3,5 ori)

ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI PUBLIC ÎN ORAȘUL PIATRA NEAMȚ

de DINA POP

Păstrarea în limba română a terminologiei fundamentale de factură latină pentru procesul de învățămînt arată că acesta a existat permanent, în diverse forme, încă de la formarea poporului român.

„Un învățămînt exista fără îndoială, — spunea savantul Nicolae Iorga — nu în legătură cu urmărirea pe căi teoretice a adevărului, ci cu nevoile adînci, neapărate ale societății care, în vremuri normale, creează școala și-i determină caracterul“¹.

În ceea ce privește învățămîntul după întemeierea statelor feudale românești, legat de limba slavonă folosită în cancelariile domnești și ca limbă liturgică, „el este o foarte veche realitate“². Necesitatea lui era impusă de pregătirea diecilor și gramaticilor, scriitori de documente ai cancelariei domnești, a slujbașilor administrației locale, precum și a clerului necesar bisericilor.

Sprijinitoare a statului feudal, biserica a jucat un rol important în dezvoltarea culturii vremii și de asemenea în dezvoltarea învățămîntului și educației. Este explicabil faptul că cele dintîi școli se organizează pe lîngă mănăstiri, episcopii și mitropolii. Începînd din secolul al XIV-lea, acestea vor deveni dealtfel și cele mai însemnate centre de activitate cărturărească, mediile cele mai propice pentru dezvoltarea culturii vremii.

Mănăstirea Bistrița, dar mai ales mănăstirea Neamț au fost adevărate școli de caligrafie, de ornamentare și de copiere a manuscriselor³. Pe Tetraevangelul lui Gavril Uric, care a fost cel mai reprezentativ artist caligraf din Moldova, desfășurîndu-și activitatea la mănăstirea Neamț, o miniatură reprezintă o școală mănăstirească⁴.

Începuturile învățămîntului public în orașul Piatra Neamț considerăm că poate fi situat într-o perioadă ulterioară construirii Curții Domnești de către Ștefan cel Mare. În curtea bisericii exista o casă „unde de-a pururea au fost școală“⁵, după cum spun documentele ulterioare. Desigur că această școală a fost urmată de un număr restrîns de tineri, iar programa era legată mai mult de învățăturile bisericești.

Dezvoltarea economică de la sfîrșitul secolului al XVIII — lea și începutul celui următor a dus la formarea unei burghezii române în majoritatea orașelor moldovene. Această nouă clasă socială purtătoare a conștiinței naționale, trezită la viață și de ideile Revoluției franceze, avea nevoie de cunoștințe care să-i permită integrarea în circuitul valorilor europene.

La 10 mai 1836 obștea târgului Piatra se adresează Epitropiei Școalelor din Iași, solicitând înființarea unei școli publice în limba română „dorită fiind a se lumina”. În același timp, cere să fie trimis și un învățător „ce s-ar mulțami și cu mai puțină leafă”, urmînd să-l ajutoreze și părinții copiilor „precum se va putea învoi cu dinșii”⁶.

Școala urma să funcționeze în casa din curtea bisericii „Sf. Ioan”. Printre semnatarii petiției se aflau Iordache Orza, Gheorghe Sechelarie, Constantin Sechelarie, preotul Gavril, preotul Nicolae, ș.a.⁷

Încă din luna decembrie 1831, Isprăvnicia de Neamț a primit poruncă pentru îndeplinirea formalităților necesare începerii unei școli publice potrivit prevederilor Regulamentului Organic care „făcea din școală o instituție permanentă de Stat”, pe cînd pînă atunci ea fusese numai „o binefacere și o milă domnească”⁸. În acest mod erau înlocuite formele variate de învățămînt de pînă atunci bazate pe inițiative particulare. Înființarea unei școli publice la Piatra Neamț a întîrziat, așa încît abia după cererea din 10 mai 1836 Epitropia învățătorilor aprobă solicitarea târgoveților și repartizează ca învățător pe Dimitrie Nanu, fost învățător la Școala publică din Roman. Acestuia i se permite „a deschide provizoriu o școală publică începătoare”⁹.

Cursurile au fost inaugurate la 20 septembrie 1836 în două odăi din sus numita casă. Mobilierul necesar procesului de învățămînt a fost asigurat prin bunăvoința postelnicului Iordache Darie — președintele judecătoriei — și a protopopului ținutului Neamț, Gheorghe. Pentru acest motiv învățătorul cere ca aceștia să fie numiți inspectori școlari¹⁰.

Rapoartele învățătorului Dimitrie Nanu menționează la data de 31 decembrie 1836 un număr de 36 de elevi¹¹.

Examenalele au constituit întotdeauna un bun prilej pentru îmbunătățirea procesului de învățămînt și un puternic stimulent. Spre a li se acorda o importanță deosebită o lege din 1875 prevedea ca examenele să fie publice iar elevilor silitori să li se acorde premii. Începînd din anul 1814 sînt fixate două examene pe an. La școala din Piatra Neamț primul examen s-a desfășurat la 26 februarie 1837¹². Publicul entuziasmat de progresele făcute de elevi „a adus mulțumiri ocîrmuirii pentru acest așezămînt de învățătură”¹³.

La 30 iulie 1837 s-a ținut cel de-al doilea examen după următoarea programă :

- „1. Operațiile lancastrului ;
2. Catehismul, partea întîi pentru credință și partea a doua ;
3. Geografia, de la început pînă la Europa ;
4. Aritmetica, numărarea, adunarea și scăderea ;
5. Gramatica, de la început pînă la etimologie ;
6. Întîile cunoștințe istorice și morale pînă la pagina 59”¹⁴.

Din comisie au făcut parte postelnicul Iordache Darie, funcționari administrativi, preoți și negustori fruntași ai târgului. S-a început cu clasa elementară și apoi a urmat clasa normală. La sfîrșit postelnicul Iordache Darie a invitat pe rînd cîte un elev la tablă punîndu-l să citească din gramatică și să împartă cuvintele în „vocale consonate”. De asemenea școlarii au fost examinați și la aritmetică¹⁵. Examinarea s-a

făcut după metoda lui „Lancastrice“¹⁶ care „a adus mare mirare și plăcere privitorilor“¹⁷.

La încheierea examenului negustorii mai înstăriți, după cum se obișnuia în acea vreme, au împărțit bani elevilor săraci și celor sirguincioși la învățătură. Banul Iordache Catargiu și paharnicul Dimitrie Mărășescu au împărțit premiile elevilor¹⁸.

La sfârșitul anului 1837 s-a constatat că în clădirile de la biserica Sf. Ioan nu mai puteau fi ținute cursurile întrucât „casele erau foarte vechi și nu mai puteau fi vrednice de adăpost“¹⁹. Provizoriu, la stăruințele obștei târgului, școala s-a mutat în casele clucerului Lupu Ioan. Tîrgoveții își luau obligația de a plăti chiria casei și alte cheltuieli, rămînînd ca leafa profesorului să fie plătită de Casa Școalelor. Dar cursurile nu au continuat regulat, poate chiar s-au închis, deoarece în 1839 obștea din Piatra face din nou o cerere pentru a se înființa o școală.

În 1840 li s-a făcut cunoscut că s-a aprobat cererea, dar școala s-a deschis abia în 1841 în aceleași case ale clucerului Lupu Ioan²⁰.

Condițiile în care funcționa acea școală, se vede că nu erau strălucite deoarece profesorul școlii prin două rapoarte din lunile septembrie și octombrie 1842 arată că nu se putea începe cursurile de iarnă „din pricină că casele de școală sînt în foarte ră stare“²¹.

Această situație durează pînă la 1847, cînd se hotărăște construirea unei clădiri noi pentru școala din oraș. Ministrul de Interne de atunci, Grigore Ghica, vizitînd, în acel an târgul Piatra, pentru constatarea cauzelor incendiului ce avusese loc, cînd majoritatea orașului a fost nimicită „de focul de acum cîteva zile“²², a donat din banii proprii „suma de 1000 lei“²³. Suma donată a dat posibilitatea ca la 7 iunie 1847 să se poată pune piatra de temelie pentru școala publică, așezată în fața bisericii Sf. Ioan, în prezența și a „referendarului“ școlilor aga Gheorghe Asachi. S-a deschis și o listă de subscripție iar Epitropia Școalelor a promis ajutor 3000 lei²⁴.

Dar suma era insuficientă, așa încît pînă în anul 1851 nu s-a făcut nimic. Comitetul de inspecție al școlii publice din Piatra, arată printr-un amănunțit raport din 12 martie 1851 că nu se putea începe construirea școlii numai cu cei 8000 de lei strînși cu lista de subscripție, deoarece după planurile și devizele alcătuite aceasta ar costa 35000 lei. S-a cerut să se aprobe din partea guvernului măcar 10000 lei, pentru începerea lucrului²⁵.

La 21 iunie 1851 Grigore Ghica Vodă aprobă suma cerută ca ajutor pentru începerea lucrărilor la noua clădire a școlii publice din Piatra Neamț. Localul școlii era compus din trei săli de clasă, institutor și director fiind Nicolae Vicol, al doilea institutor era Ion Homiceanu, iar din 1854 a fost numit „ca institutor nou Emanoil Halunga“²⁶, cunoscut și pentru atitudinea sa entuziastă și elanul său patriotic în timpul evenimentelor de la 24 ianuarie 1859²⁷.

Această școală — cea mai veche din orașul Piatra Neamț — s-a construit în fața bisericii Sf. Ioan, pe locul unde s-a ridicat în 1930 Școala primară de băieți nr. 1. În prezent clădirea este sediul Muzeului de Artă Piatra Neamț.

Înființarea învățământului public din orașul Piatra Neamț a întîm-pinat, așa cum am văzut, numeroase dificultăți. Unirea Principatelor și continua modernizare a țării au contribuit și la diversificarea și mo-dernizarea învățământului public din oraș, trecîndu-se într-o nouă etapă care va constitui obiectul unui viitor studiu.

N O T E

- 1 N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, Editura Casei Școalelor, Bucu-curești, 1928, p. 6-9.
- 2 Ibidem, p. 8.
- 3 C. Mătasă, *Călăuza Județului Neamț, Cartea românească*, București, 1929.
- 4 S. Ulea, *Gavril Uric, primul artist român cunoscut*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1961, nr. 2.
- 5 D.G.A.S., *Ministerul Instrucției Publice Moldova*, Dos. 315/1836, f. 17.
- 6 Ibidem, Dos. 315/1836, f. 6.
- 7 Ibidem.
- 8 N. Iorga, *op. cit.*, p. 195.
- 9 D.G.A.S., *Ministerul Instrucției Publice Moldova*, Dos. 315/1836, f. 3 și verso.
- 10 Ibidem.
- 11 Ibidem, Dos. 315/1836, f. 2.
- 12 Ibidem, Dos. 302/1837, f. 73.
- 13 Ibidem.
- 14 Ibidem, f. 77.
- 15 Ibidem, f. 41.
- 16 Metoda Bell-Lancaster, cunoscută și sub denumirea 'de metoda monito-rială, consta în instruirea elevilor mai mari de către învățător, care deveneau apoi „monitorii” (învățătorii) elevilor mai mici. Sistemul cuprindea un mare nu-măr de elevi distribuiți unui învățător care se ajuta de „monitori”, oferind po-sibilitatea instruirii multor școlari fără mari cheltuieli. Metoda a fost introdusă în școala noastră în anul 1819 și înlăturată prin legea învățământului din 1884 întrucît devenise necorespunzătoare.
- 17 D.G.A.S., *Ministerul Instrucției Publice Moldova*, Dos. 302/1837, f. 41.
- 18 Ibidem.
- 19 Gh. Ungureanu, *Contribuții la istoricul școlii publice din Piatra Neamț*, în *Anuarul Liceului „Petru Rareș”*, Piatra Neamț, 1935—1936, p. 129-135.
- 20 Ibidem.
- 21 Ibidem.
- 22 D.G.A.S., *Ministerul Instrucției Publice Moldova*, Dos. 311/1847, f. 1.
- 23 Gh. Ungureanu, *op. cit.*
- 24 Ibidem.
- 25 Ibidem.
- 26 D. L. Stăhiescu, *Vechile școli din județul Neamț*, în *Anuarul Liceului „Petru Rareș”*, Piatra Neamț, 1932—1933, p. 75-106.
- 27 D. Hoge, *Manoîl Halunga, Amintiri*, în *Petrodava*, anul I, no. 8, oct. 1933.

LES DÉBUTS DE L'ENSEIGNEMENT PUBLIC À PIATRA NEAMȚ

— R é s u m é —

On peut parler sur les débuts de l'organisation d'une école publique dans la ville de Piatra Neamț, en même temps avec la mise en pratique des disposi-tion du Règlement Organique, en 1832.

La première école publique de Piatra Neamț a fonctionné, à partir de 1836, dans la maison qui se trouvait dans la cour de l'église „Saint Jean“.

Après un certain temps, lorsque l'enseignement s'est déroulé dans les maisons du boyard Lupu Ioan, en essayant d'assurer un édifice approprié à l'école, on a décidé, en 1851, la construction d'une nouvelle école.

Le bâtiment élevé toujours dans la cour de l'église „Saint Jean“, a duré jusqu'en 1930, quand on a construit à sa place l'École no. 1, où se trouve maintenant le Musée d'art.

DIN ISTORICUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ÎN JUDEȚUL NEAMȚ. INSTITUTELE PARTICULARE

de CONSTANTIN PRANGATI

Răsfoind documentele timpului referitoare la istoricul învățămîntului românesc, constatăm faptul că în cadrul acestuia învățămîntul particular a ocupat un loc destul de important. Începînd cu secolul al XV-lea și pînă la revoluția burghezo-democratică de la 1848, învățămîntul particular a fost dominant. Numai o mică parte dintre fiii boierilor învățau în cadrul școlilor mănăstirești de la Neamț, Putna, Biseri-can, Secu ș.a., altă parte studia în cadrul universităților din Cracovia, Barr, Constantinopol, Florența, Padova, vestite pe plan european prin cultura vastă ce o asigurau studenților, iar restul tinerilor erau instruiți în familie, avînd ca dascăli preoți și călugări din țară sau de peste hotare.

În ținutul Neamț paralel cu învățămîntul din școlile mănăstirești s-a desfășurat și învățămîntul particular. În secolele XVI—XVIII majoritatea boierilor știau a citi și a scrie slavonește, apoi grecește și franțuzește.

Schimbările survenite în viața economică, social-politică a țărilor române au făcut necesară lărgirea orizontului de cunoaștere a oamenilor, au dus la dezvoltarea învățămîntului. În secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea documentele vin să ne informeze că în satele ținutului nostru, ca de altfel în întreaga Moldovă mulți dintre țăranii răzeși și clăcași știau carte. Scrierea actelor de învoială, evidența muncii depuse pe pămînturile boierilor, intensificarea schim-bului dintre sat și oraș, lupta împotriva depozitării de pămînt a răze-șilor, răscumpărarea din iobăgie, toate acestea au determinat pe țărani să învețe carte, să-și însușească noțiunile elementare de scriere, citit și socotit.

Un exemplu în această direcție l-au constituit în ținutul Neamț țăranii clăcași din Șerbeștii lui Alexandru Cantacuzino — mare lati-fundiar, vestit în întreaga Moldovă prin mijloacele crunte folosite în exploatarea supușilor. În anul 1830 în satul Șerbești a fost înființată prima școală particulară, avînd „ca profesor pe Ierodiaconul Iosaf¹ — timp de doi ani. Predarea cunoștințelor se făcea în limba română în prezența unui număr de 30 de elevi“². Se pare că în acest timp o contribuție de seamă la învățarea elevilor și-a adus-o „Mihalache Melchisedec“ — originar din Gîrcina — viitorul episcop al „Eparhiei Du-nării de jos“³. După plecarea lui Melchisedec la studii, opera acestuia a fost continuată de cîntărețul Chirilă, apoi „pînă în anul 1848 de către

dascălul Gheorghe⁴. Ceea ce ne atrage atenția este faptul că această școală a funcționat în această perioadă cu un număr mare de elevi „între 20 și 35”⁵. În anul 1848, școala a fost desființată de către Al. Cantacuzino. Motivul nu ne este cunoscut. Însă putem arăta că pentru acele timpuri învățătura de carte de către fiii poporului nu era acceptată de clasele dominante, constituia un pericol social pentru siguranța statului feudal. În anii care au urmat pînă la înființarea primei școli de stat, fiii țăranilor din Șerbești au avut „dascăli particulari, sau au învățat la alte școli, din localități diferite”⁶.

Alte școli în ținutul Neamț au fost înființate în 1840 la Broșteni și Bozieni—Neamț.

Ignorînd dispozițiile date de Obșteasca adunare ca pe baza Regulamentului Organic la reședința de ținut să se înființeze o școală publică pentru fiii „tîrgoveților”, autoritățile din Piatra, invocînd motive financiare, au tărăgănat deschiderea școlii aproape un an, aceasta începînd să funcționeze cu mari întreruperi din toamna anului 1832⁷. În acest timp fiii boierilor și ai negustorilor învățau în bune condiții, avînd ca profesori și învățători pe cei mai pregătiți oameni ai ținutului. Prima unitate școlară particulară din Piatra, atestată de documentele Arhivelor de stat din Iași, este Institutul mixt „Teofil Iavorski” care funcționa în 1852 cu trei clase, în fiecare cu cîte doi elevi⁸. Cu trei ani mai tîrziu este amintit Institutul particular de fete „Leocadie Frici”⁹ cu patru eleve, două în clasa I, iar celelalte în clasa III-a.

Dacă ținem seama de continuitatea învățămîntului elevilor în cadrul aceleiași școli, putem să precizăm cu exactitate că prima dintre aceste școli a fost înființată în 1849, iar cealaltă în 1852.

Ceea ce ne atrage atenția sînt disciplinele și programa de învățămînt a acestor școli, pe care dorim să le facem cunoscute. De exemplu, elevele de la școala particulară „Leocadie Frici” învățau în clasa I cunoașterea literelor, citirea în limbile franceză și germană, scrierea, traducerea din limba franceză în limba română și dialogul. La clasa a II-a introducerea în gramatică și substantivul, geografia (Europa pînă la insule), citirea din istoria sfîntă și caligrafia. Pentru clasa a III-a, analiza gramaticală, geografia (Europa și Asia), citirea și caligrafia¹⁰.

În anul 1857 funcționa în Piatra, pe baza unei programe asemănătoare, școala particulară de fete „M. Ionescu” cu nouă eleve în clasele a I-a și a II-a, fiicele celor mai înstăriți oameni ai tîrgului (Isăcescu, Herovanu, Livezeanu, Mătăsaru ș.a.)¹¹.

La Buhuși prima școală particulară a fost înființată prin „strădania fruntașilor tîrgului”¹² la 5 ianuarie 1860, funcționînd cu 15 elevi pînă în 1864 — luna decembrie, cînd a fost desființată. Ca discipline se studiau: citirea, catehismul, scrierea, aritmetica, religia și gramatica.

În celelalte localități mai importante ale ținutului (Tîrgu Neamț, Roznov, Bicz, Tazlău ș.a.) nu sînt semnalate astfel de școli.

La sate, în al șaselea deceniu al secolului al XIX-lea, documentele de arhivă din Piatra Neamț atestă existența a două școli particulare în localitățile Bălănești și Ghelăești. Cu toate condițiile grele de muncă și

viață, țăranii clăcași din aceste sate, din dorința de a face viitorul copiilor lor mai fericit, au întreținut timp de doi ani (1852—1854) aceste școli, frecventate prima de 14, iar a doua de 11 băieți¹³. În anul 1855, la Râpciuni—Hangu s-a înființat de asemenea o școală particulară mixtă, care a funcționat pînă în 1865¹⁴.

Din punct de vedere statistic, la data promulgării legii din 1864, existau în întreaga țară 45 de pensioane de băieți de grad elementar — mediu, cu o populație școlară de 1850 de elevi¹⁵, 35 pensioane de fete cu un număr de 1144 eleve¹⁶. În județul Neamț, la acea dată nu funcționau decît 4 astfel de pensioane, din care 3 la Piatra Neamț și și unul la Buhuși.

În anii care au urmat Legii instrucțiunii publice din 1864, care a lărgit cadrul învățămîntului public, cuprinzînd în același timp și unele prevederi restrictive în ceea ce privește funcționarea școlilor private, învățămîntul particular în județul Neamț a cunoscut o intensă dezvoltare. Astfel între anii 1870—1899 documentele atestă existența la Piatra Neamț a următoarelor școli particulare: Institutul particular de băieți „Juravski“ (1875—1877). Institutul particular „Lumina“ (1893—1895), condus de Zulnia Isăcescu; Institutul primar și secundar de fete „Cultura“ (1885—1899) aflat sub conducerea lui M. Ivanovici și Elisa Udrișchi¹⁷ ș.a. Însă cel mai apreciat „institut“ a fost acel condus de Maria Herovanu — denumit Institutul particular de fete pentru limba franceză „Mariè Champalbert“. Întrucît sînt multe erori în istoriografia învățămîntului din județul Neamț privind înființarea și funcționarea acestei școli, îmi propun ca pe baza unor noi documente să arăt că Institutul particular „Mariè Champalbert“ are ca dată de înființare 20 noiembrie 1867¹⁸ și nu septembrie 1870 cum susțin unii autori.

Pe baza ordinului nr. 12692 din 20 noiembrie 1867 Ministerul Instrucțiunii făcea cunoscut Consiliului școlar comunal „că se aprobă mijlocirea ce faceți după cererea mai multor părinți...“¹⁹, ca „Doamna Mariè Couget Champalbert să deschidă în orașul Piatra un pension privat de copile pentru limbi străine“²⁰, ce va funcționa pe baza unei „programe convenită după lege“²¹...

Timp de mai mulți ani această școală a funcționat sub conducerea profesoarei Mariè Couget Champalbert Modin, originară din Lyon²², absolventă a Academiei din Montpellier la 12 august 1856, stabilită la Piatra. Elevele școlii particulare, în afară de limba franceză, pe baza programei învățămîntului de stat, studiau: gramatica limbii române, citirea, geografia, istoria, caligrafia ș.a. Institutul a funcționat pînă în 1898, avînd la conducere în ultimii ani pe „neobosita și capabila profesoară — Maria Herovanu“²³.

Școlile particulare din Piatra Neamț ca de altfel din întreaga țară au cunoscut o continuă perfecționare în timpul lui Spiru Haret, care adeseori a criticat spiritul mercant și lipsa de conținut științific al lecțiilor.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, la Piatra Neamț nu va funcționa nici o școală particulară. Cauza nu o cunoaștem. Dar presupunem că prin măsurile luate de către ministrul instrucțiunii Spiru

Haret, în acest timp nici o școală particulară din Piatra Neamț nu a primit autorizație de funcționare.

„Cu foarte mari greutate”... în septembrie 1910 pe baza unei aprobări speciale a Ministerului Instrucțiunii s-a deschis la Piatra Neamț, Școala secundară de fete particulară „Valentina Focșa — Eugenia Popovici”²⁴, care începînd din 20 decembrie 1912 (autorizația nr. 91577), va funcționa pe baza programei învățămîntului de stat²⁵. În 1922, la cererea locuitorilor orașului și a organelor locale de stat, Ministerul Instrucțiunii prin autorizația nr. 117192 aprobă transformarea acestei școli în liceu de fete statizat²⁶, care după 23 August 1944 va purta denumirea de Liceul nr. 2, iar din 1970 de Liceul „Calistrat Hogaș”.

N O T E

1 Filiala Arhivelor Statului, județul Neamț, fond Revizoratul școlar Neamț, 1873, dos. 26/9, f. 31.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*.

7 Gh. Ungureanu ; *Din trecutul județului Neamț*, p. 5.

8 Arhivele Statului Iași, Fond 88. Revizoratul școlar. Catalog privind învățămîntul particular din Moldova.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*.

12 Filiala Arhivelor Statului, județul Neamț, Fond Revizoratul școlar Neamț, 1873, dosar 26/9, p. 2.

13 *Ibidem*, f. 9.

14 *Ibidem*, f. 42.

15 *Istoria învățămîntului din România*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 122.

16 *Ibidem*.

17 Dimitrie Hoge : *Din trecutul orașului Piatra*, p. 28.

18 Filiala Arhivelor Statului, județul Neamț, Fond Revizoratul școlar Neamț, 1867, dosar 1/1, f. 576.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*.

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*, f. 567.

23 *Ibidem*, f. 579.

24 *Ibidem*. Fond Liceul „Valentina Focșa — Eugenia Popovici”, dosar 52/3, 1926, f. 6.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

SUR L'HISTORIQUE DE L'ENSEIGNEMENT DU DÉP. DE NEAMȚ L'ENSEIGNEMENT PRIVÉ

— R é s u m é —

Dans cet article, l'auteur nous introduit dans l'histoire de l'enseignement du dép. de Neamț. Les documents attestent le fait que depuis plusieurs siècles (XV—XIX) les jeunes provenus des familles riches apprenaient en particulier, les autres suivaient les classes des écoles subordonnées aux monastères de Neamț, Bistrița, Pingărați, Bisericani, Secu et Horaița tandis que seulement une petite partie achevait sa culture aux universités de Cracovia, Barr, Jenna, Viena, Padova et Paris.

Depuis la deuxième partie du XVIIIe siècle, le développement des forces de production a contribué au développement de l'enseignement, à la préparation des spécialistes nécessaires à la direction de la nouvelle société qui allait naître. L'enseignement privé connaît lui-aussi un développement soutenu, parallèlement avec l'enseignement d'État. Ainsi, à Piatra Neamț, depuis 1818 fonctionnent de nombreuses écoles privées à côté des églises de la ville et, après „la grande révolution“ de 1821, les documents nous signalent la présence des écoles à Negrești, Dobreni, Gîrcina, Podoleni, Bozieni (1837), Bălțaști, Tazlău, Tg. Neamț.

Après la Révolution de 1848 et jusqu'à la Réforme de l'enseignement de 1864, dans la ville de Piatra Neamț, on nous fait signalés : L'Institut mixte „Teofil Javorski“ (1852), L'Institut privé pour les filles „Leocadie Frici“ (1855), L'école privée pour les filles „N. Ionescu“ (1859) et dans les villages on a mis les fondements des écoles privées à Bălănești, Ghilăești (1852—1854) et Râpciuni—Hangu (1855—1864).

La loi de l'instruction publique de 1864, quoiqu'elle prévît quelques restrictions, en ce qui concerne le fonctionnement des écoles privées dans le dép. de Neamț, leur nombre augmentait continuellement. Ainsi, entre 1865—1899, les documents attestent l'existence à Piatra Neamț de suivantes unités écolières privées : L'Institut privé „Marie Champalbert“ (1867), L'Institut privé pour les garçons „Juravski“ (1875—1885), L'Institut privé pour les filles „Natalia N. Vicol — Victor Dogaru“ (1875—1877), L'Institut privé „Lumina“ (1893—1895) patronné par Zulnia Isăcescu, L'Institut primaire et secondaire pour les filles „Cultura“ (1885—1899) sous le patronnage de M. Ivanovici et Eliza Udrischi et l'Institut privé pour les filles patronné par Marie Herovanu.

Les écoles privées du dép. de Neamț, aussi comme celles de tout le pays, ont été réduites du point de vue de leur nombre, à la période où le ministre de l'enseignement roumain était Spiru Haret, qui a critiqué l'esprit mercantile et le fait que les leçons étaient dépourvues de contenu scientifique.

SOLIDARIZAREA MUNCITORILOR CU LUPTA ȚĂRANILOR DIN SUDUL JUDEȚULUI NEAMȚ ÎN TIMPUL RĂSCOALEI DIN 1907

de MIHAI ȘURUBARU

Răscoala țăranilor din anul 1907 a cuprins, așa cum era și firesc, și județul Neamț. Desfășurată în chiar prima fază a răscoalei, lupta revoluționară a țăranilor din acest județ a avut caracteristici deosebite mai ales în acele localități unde existau constituite detașamente ale clasei muncitoare. Intenția noastră este de a ne ocupa, în cele ce urmează, de câteva aspecte ale participării proletariatului din plasa Buhuși, județul Neamț, la răscoala țăranilor din 1907, unde s-au manifestat în mod activ, solidaritatea și colaborarea în luptă a muncitorilor cu țăranii. Această apropiere firească între două clase exploatate prevestea zorii alianței muncitorești-țăărănești ce avea să devină, cu timpul, „cea mai puternică forță socială și politică a societății noastre”¹. Ea arată, în același timp, cât de puternică era dorința celor asupriți de la orașe și sate de a încheia un front unit de luptă împotriva dușmanului comun. Pentru aceste motive, de foarte multe ori populația săracă de la orașe s-a situat în fruntea cetelor de țărani răsculați, din rindurile ei evidențiindu-se numeroase elemente dirze și combative.

Faptul că participarea proletariatului alături de țăărani a imprimat răscoalei accente deosebite, ni se pare foarte evident, în cazul evenimentelor din plasa Buhuși, chiar de la bun început.

Din documentele cercetate de noi rezultă că răscoala a început mai întâi în comuna Roznov și plasa Buhuși. Considerăm normal să fi fost așa dacă ne gândim că mai ales la Buhuși era un puternic detașament al clasei muncitoare, cu o înaltă conștiință revoluționară și cu multiple și trainice legături cu țăranii din localitate și din împrejurimi. Mai mult chiar, ponderea țăranilor în evenimentele din localitatea Buhuși nu a fost copleșitoare ca în restul județului Neamț, deși ei au reprezentat aici forța principală participantă la răscoală.

În ziua de 4 martie 1907 un grup de țăărani din Buhuși au trimis o telegramă Primului Ministru pentru a-și susține și ei revendicările. Dirigintele poștei locale, Canner, transmitea directorului general la București că este vorba de „un număr de 100 locuitori din Buhuși și puțini (din) satele din împrejurimi”² și că „spiritele lor sînt foarte agitate”³. Că telegrama din 4 martie a fost trimisă de țăărani ni se pare evident, dar, dacă muncitorii din localitate nu au luat parte la răscoală, documentele ne arată clar că au manifestat pe străzi alături de țăărani⁴.

Dacă aceasta a fost situația în prima zi a evenimentelor de la Buhuși, a doua zi, luni 5 martie, componența forțelor participante la răs-

coală s-a îmbogățit prin participarea „lucrătorilor din fabrică... precum și locuitori de profesie plutași”⁵. Nu trebuie să ne surprindă această participare căci toți locuitorii erau la fel de exploatați și multe familii de muncitori de la fabrica din localitate se străduiau să facă și puțină agricultură, astfel că ei înțelegeau mult mai ușor situația țăranilor. De altfel mulți lucrători ai fabricii proveneau din satele din împrejurimi, chiar pînă la Roznov.

Documentele cercetate de noi la Arhivele Statului din municipiul Piatra Neamț ne-au evidențiat faptul că textiliștii de la Fabrica de postav n-au fost singurii participanți la răscoala țăranilor din anul 1907. Printre inculpații din procesul intentat răsculaților din Costișa și Buhuși, pe lista procurorului, în fruntea celor din Buhuși se află numele lui Toader Ploscariu, în vîrstă de 39 de ani, „macaragiu la gara Buhuși”⁶. Sîntem convinși că nu în mod întîmplător acest muncitor de la căile ferate a fost trecut în fruntea acuzaților din Buhuși; desigur că el a avut un rol important în desfășurarea evenimentelor din timpul răscoalei de la Buhuși. Părerea noastră este că la Buhuși clasa muncitoare nu numai că a participat la răscoală ci că ea a avut chiar rolul conducător.

Participarea proletariatului din Buhuși la evenimentele din martie 1907 reprezintă un aspect întîlnit pentru prima dată de la izbucnirea răscoalei țărănești. Și în alte localități țăranii au fost sprijiniți de către populația nevoiașă, dar la Buhuși răsculații au fost susținuți nu numai de lucrători din atelierele meșteșugărești, ca de exemplu croitori, tîmplari și cizmari⁷, ci mai ales de către muncitorii textiliști de la Fabrica de postav, muncitori care s-au implicat în mod efectiv în răscoala țăranilor. Această realitate rezultă cu foarte multă claritate și din declarațiile către procuror făcute de țăranii după înfrîngerea răscoalei; „Față de evenimentele petrecute în această comună, ele s-au făcut de niște lucrători de la fabrica din localitate și parte din comunele învecinate”⁸. Această realitate este considerată în cele mai importante lucrări consacrate răscoalei din 1907 drept „expresia cea mai vie” a participării proletariatului la acțiunile revoluționare ale țăranilor⁹.

Muncitorii fabricii din Buhuși au reacționat foarte puternic încă de la începutul răscoalei din județul Neamț. În ziua de 4 martie 1907 pe străzile țîrgului s-au adunat numeroase grupuri de țăranii cărora li s-au alăturat lucrători din fabrici și plutași¹⁰. Muncitorii i-au însoțit pe țăranii la sediul Băncii populare, la casa arendașului Istrate, la poșta de unde au trimis telegrame Primului Ministru și prefectului județului Neamț și au manifestat împreună în sprijinul revendicărilor lor.

La 5 martie, cînd în Buhuși a pătruns o coloană de 400 de răsculați din Costișa, Sbereschi și Orbic și împreună cu cei din localitate s-au dus la casa arendașului pădurii Costișa, muncitorii s-au aflat din nou în primele rînduri. În ziua următoare o nouă coloană de țăranii, venind dinspre Costișa, a intrat în Buhuși fără ca armata s-o poată opri. Era în jurul orei 12 cînd lucrătorii ieșeau din fabrică pentru masa de prînz. Cei 200 de muncitori s-au alăturat imediat răsculaților¹¹ și împreună au mers la primărie și la curtea arendașului Al. Istrate. Plecînd de aici,

fără ca doleanțele lor să fie acceptate de către arendaș, muncitorii și țăranii au ocupat principalele străzi ale târgului și au manifestat pînă noaptea târziu cerînd pămînt deși încă de la ora 10 au fost postate sentinele. Armata însă nu a fost energică în fața răsculaților care „strigau la soldați ca să nu dea într-însii, fiindcă ei luptă a le da și lor pămînt”¹².

Din studiul documentelor răscoalei din 1907 se desprinde ideea că muncitorii buhușeni au sprijinit în mod activ lupta țăranilor pentru pămînt, avînd chiar rolul principal în răscoala din Buhuși¹³. Aproximativ dintre țăranii și muncitori se explică atît prin solidaritatea de clasă a celor asupriți cît și prin convingerea muncitorilor că susținînd cererile drepte ale țăranilor contribuie la îmbunătățirea situației oamenilor muncii în general, drept pentru care ei s-au ridicat activ și curajos în susținerea și apărarea țăranilor.

NOT E

1 „Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism”, București, E.P. 1975, p. 36.

2 Mihail Roller, „Răscoala țăranilor din 1907”, documente, vol. I, București, 1948, p. 201.

3 *Ibidem*.

4 Janeta Benditer ; „Unele documente privind participarea muncitorilor textiliști din Buhuși la răscoala țăranilor din 1907”, în *Studii*, nr. 3, 1953, p. 183.

5 *Ibidem*.

6 Arhivele Statului, Piatra-Neamț, Fond Trib. jud. Neamț, dosar 183/1907, fila 638.

7 *Ibidem*.

8 J. Benditer, *op. cit.*, p. 183.

9 „Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907”, București, Ed. Academiei R. S. România, 1977, p. 639.

10 J. Benditer, *op. cit.*, p. 183.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

13 Arhivele Statului, Piatra Neamț, Fond Trib. jud. Neamț, dosar 183/1907, fila 638 ; J. Benditer, *op. cit.*, p. 183.

LA SOLIDARITÉ DES OUVRIERS AVEC LA LUTTE DES PAYSANS

DU SUD DU DEPARTEMENT DE NEAMȚ PENDANT LA RÉVOLTE DE 1907

— Résumé —

La révolte paysanne de 1907 avait gagné aussi, dès le 4 mars, les localités du sud de notre département d'où on recrutait la plupart des ouvriers pour la Fabrique de drap de Buhuși.

C'était pour la première fois dès l'éclat de la révolte, que la solidarité et la collaboration des ouvriers avec la lutte des paysans s'était manifesté à Buhuși. Ce n'est pas seulement les ouvriers des ateliers artisanaux (tailleurs, menuisiers, cordonniers qui avaient participé à la révolte à côté des paysans, tout comme

dans les autres localités, mais surtout les ouvriers de la Fabrique de drap, ou bien les cheminots de la gare de Buhuși auxquels se joignirent ceux qui travaillaient dans le transport des radeaux sur la vallée de Bistrița.

Les paysans et les ouvriers ont manifesté de concert pour leurs revendications, ils sont allés ensemble à la mairie ou à la propriété des fermiers et tous ont été impliqués dans le procès intenté par les autorités après la défaite de la révolte.

Bien qu'ils n'aient pas représenté la force principale de la révolte et que leur solidarité avec les paysans ait été plutôt spontanée, les ouvriers ont eu, dans l'arrondissement de Buhuși, un rôle très important dans le déroulement des événements pendant la révolte paysanne de 1907.

GRANDIOASELE DEMONSTRAȚII POPULARE ANTIFASCISTE ȘI ANTIREVIZIONISTE DESFĂȘURATE ÎN ROMÂNIA LA 31 MAI 1936

de M. C. STĂNESCU

Evenimentele de acum 50 de ani au reprezentat apogeul unui îndelungat și amărut șuvoi de mari împotriviri și lupte ale maselor populare de la orașe și sate, organizate de felurite partide și formațiuni politice și profesionale — de la comuniști la național-tărăniști, îndeosebi în cursul anilor 1933—1936. Cei 500 000 de participanți, la grandioasele demonstrații din 31 mai 1936, într-un veritabil consens național, au manifestat ca autentici mesageri ai poporului român, cerînd guvernului să ia măsuri hotărîte pentru apărarea instituțiilor democratice, dizolvarea organizațiilor fasciste și de extremă dreaptă, pentru o viață mai bună și, totodată, au condamnat cu vehemență pericolul fascist și revizionist extern.

★

În februarie 1933, proletariatul din România poartă primele bătălii de amploare de răsunet mondial de după instaurarea nazismului la putere în Germania. Iar din primăvara aceluiași an, prin înființarea Comitetului Național Antifascist, P.C.R. ridică pe plan superior activitatea și lupta organizatorică antifascistă și antirevizionistă. Răsunătoarele procese intentate de autorități comunistilor și antifasciștilor în anii 1933—1936 sînt și ele o expresie vie a rolului deosebit de activ jucat de partid, în această direcție, în perioada respectivă. În scopul măririi eficienței luptei antifasciste și apărării democrației constituționale și în concordanță cu experiența unor partide comuniste din alte țări, la plenara din februarie 1935, P.C.R. a trasat sarcina trecerii neîntîrziate la făurirea, în România, a frontului popular antifascist, care trebuia să aibă drept coloană vertebrală frontul unic muncitoresc și să reunească pe toți cei interesați sau doritori, ca, într-o formă sau alta, să se opună pericolului fascist și revizionist, să acționeze pentru apărarea democrației și respectarea libertăților constituționale. Pentru aceasta, comunistii și-au îndreptat cu deosebire atenția — în afară de P.S.D., P.S.U. și C.G.M. — asupra Partidului național țărănesc, partid cu puternică aderență în lumea satelor, care în anii 1934—1937, avîndu-l ca președinte pe Ion Mihalache, a dus o neîntreruptă și susținută campanie propagandistică și de masă contra guvernului liberal, cerînd respectarea libertăților constituționale și demascînd, uneori cu virulență, recedescendenta activității unor organizații fasciste sau de extremă dreaptă

interne, precum și pericolul fascist și revizionist extern. Trebuie menționat că, la nenumăratele întruniri publice, care au avut loc peste tot în țară cu participarea principalilor lideri ai P.N.Ț., au fost prezenți și muncitori care au determinat pe organizatori să abordeze mai pe larg și constructiv problemele de bază ale țării și poporului. Aceștia erau pași concreți spre o apropiere de perspectivă a punctelor de vedere în chestiuni majore politice și social-economice. De pildă, cu prilejul interzicerii de către guvern a unei mari întruniri de protest contra politicii guvernului, pentru 14 noiembrie 1934, Partidul Comunist Român a trimis C. E. al P.S.D. o scrisoare în care se afirma răspicat: „Noi, comuniștii, sîntem gata să apărăm cu arma în mînă independența României, dacă țara noastră ar fi silită să ducă un război național de apărare contra imperialismului fascist”². Exemplară, prin profundul spirit patriotic al comuniștilor, a fost și lunga scrisoare adresată în ianuarie 1936 lui Ion Mihalache, în numele C.C. al P.C.R., de principalii lideri ai partidului, Boris Ștefanov și Elena Filipescu prin care se făcea un vibrant apel la lupta comună contra pericolului fascist și revizionist extern. „Independența poporului român — se spunea în acest document — este amenințată de blocul fascist central-european, zis bloc revizionist, format sub hegemonia imperialismului german, care se înarmează în goană nemaivăzută, pentru cîmpire, în primul rînd, a orientului european. În caz de victorie, blocul fascist imperialist va șterge țara noastră de pe harta Europei, va distruge bazele înseși ale existenței naționale a unui popor care a luptat 700 de ani pentru ființa, unitatea și libertatea sa”. După ce demasca pe cîmpitorii „de sub semnul crucii încîrligate și al coroanei habsburgice horthyste”, ca și pe aderenții fascismului din România, care „trădează interesele națiunii”, documentul relevă că singura soluție pentru înlăturarea acestui grav pericol este înfăptuirea frontului popular antifascist, care are ca scop „mobilizarea întregului popor pentru apărarea păcii și a existenței și independenței naționale, a libertății naționale”³.

Rod al acestei orientări juste a comuniștilor, ca și al unei anumite receptivități a P.N.Ț. și a altor forțe politice democratice nemuncitoarești din opoziție, la sfîrșitul anului 1935, se încheie o serie de acorduri de front popular, inițiate de P.C.R., ca: Băcia — octombrie 1935; Tebea 6 decembrie 1935 — încununate de victoria înregistrată în alegerile parlamentare parțiale din 18 februarie 1936, de la Mehedinți și Hunedoara, a altor alegeri, județene și comunale, desfășurate în același an.

Pe de altă parte, forțele reacționare își amplificau agresivitatea, mai ales că, avînd legături cu membrii camarilei regale, neutralizau și pe șeful statului. Așa a fost, de pildă, „congresul studențesc” de la Tîrgu Mureș, din 3-5 aprilie 1936, desfășurat sub ochii trimisului guvernamental și cu o sumă de bani dați de rege. Cu acel prilej, în drum spre destinație, „delegații” au profanat pe peronul gării Sinaia locul unde era marcată asasinarea de către legionari a lui I. G. Duca și au săvîrșit numeroase alte acte huliganice. Cu acel prilej, tinerii adepți

sau simpatizanți ai crucii încîrligată au declarat că vor uide pe unii oameni politici și de cultură. Concomitent, generalul Gh. Cantacuzino-Grănicerul, președintele partidului Totul pentru țară — firma deghizată a Gărzii de fier — afirma că el a scris scrisori de amenințare cu moartea a lui Virgil Madgearu, Armand Călinescu și a altor lideri politici din opoziție⁴. Simultan, A. C. Cuza declara cu cinism la o întrunire că este „pentru Italia lui Mussolini, care acum a cucerit Abisinia, căci dacă aș spune că sînt pentru Hitler, imediat s-ar reproșa că noi sîntem oamenii nemților”⁵. Aceste evenimente și declarații agresive au zguduit opinia publică și au produs viguroase proteste și luări de poziție, publicate de presa democratică, fără însă ca guvernul să adopte măsuri contra autorilor lor.

Se cuvine a fi menționată și marea întrunire populară, desfășurată în ziua de 19 aprilie 1936 la Piatra Neamț, la care au participat parlamentari din toate județele Moldovei, membri ai Partidului național-liberal, partidul de guvernămînt. Ea a fost organizată cu scopul de a protesta împotriva atitudinii tolerante a guvernului față de actele huliganice, de împietate ale studenților gardiști, săvîrșite în drumul lor spre „congresul de la Tîrgu Mureș pe peronul gării Sinaia”.

Întrunirea, convocată din inițiativa profesorului universitar ieșean Victor Iamandi, ce deținuse anterior portofoliul de ministru liberal de interne, a fost deschisă de Guranda, președintele organizației liberale din Piatra Neamț. În cuvinte pline de hotărîre, acesta a arătat că Partidul național-liberal „nu poate rămîne indiferent față de anarhia provocată de cei străini și dornici de instaurarea imperialismului teuton, revizionist și potrivnic... Ticăloșia din gara Sinaia și cele discutate la Tîrgu Mureș nu poate fi decît rezultatul atmosferei viciate și a falsului naționalism pornit dintr-un instinct primitiv, care a luat locul rațiunii”.

Ceilalți vorbitori, din aproape toate județele Moldovei, au zugrăvit alte acte de dezordine provocate de membrii organizației Totul pentru țară.

În încheiere s-a dat cuvîntul profesorului Victor Iamandi care a condamnat cu asprime atît pe legionari, cît și pe oamenii politici ce i-au sprijinit pe adepții „căpitanului”, elemente „educate și încercate în evanghelia urii... Privim cu scîrbă asemenea manifestațiuni igrobile, străine de sufletul curat al poporului românesc și de puritatea de simțire a adevăratei noastre studențimi” — afirma el plin de indignare. Cerînd guvernului să ia măsuri de apărare a democrației românești, obținută prin lupte grele, oratorul mai sublinia, între altele: „Să nu uităm că sîntem moștenitorii unui trecut plin de strălucire și a unor tradiții sănătoase, pe care avem obligația să le apărăm cu cinste și strălucire și să le transmitem nepîngărite celor ce vin după noi”.

Însuflețita întrunire s-a încheiat cu adoptarea unei moțiuni unde se declara că „Refuzăm să acceptăm falsul naționalism, împrumutat de peste hotarele țării și care face jocul politic al străinilor.”⁶

Îngrijorat de rapida înrăutățire a scenei politice românești, la 12 aprilie, C.C. al P.C.R. a trimis simultan trei scrisori către: Comitetul

Executiv al Partidului Social-Democrat ; Biroul Executiv al P.N.T. ; Comitetul Executiv al Partidului radical — țărănesc (ultimele două cu text identic)⁷, tipărite și răspândite și sub formă de foi volante. În ele se sublinia cu tărie că : „«mina neagră» a Gărzii de fier urzește planul de vinderea țării hitlerismului imperialist și lovituri de stat contra libertății poporului“. De fapt, se mai arăta în scrisori, organizațiile zise „naționale“, „creștine“ încorporează „trădători de țară și de neam“, care urmăresc „aruncarea în robie a întregului popor, trimiterea la spânzurătoare a reprezentanților lui politici“. Contra lor nu sînt numai organizațiile politice din opoziție, ci și imensa majoritate a membrilor P.N.L. și a armatei. Înfierînd toate fărâdelegile fasciștilor și profasciștilor interni, instrumente ale nazismului și fascismului italian, documentele chemau cele trei partide să pornească imediat o campanie comună pentru „Dizolvarea organizațiilor fasciste și arestarea șefilor criminali... formarea gărzilor cetățenești de autoapărare... pentru alegeri libere... organizarea apărării colective contra provocatorilor de război“. În plus, Partidului Social-Democrat îi propunea organizarea în comun a unor mari manifestații cu prilejul zilei de 1 Mai etc.

La rîndul lor, conducerile centrale, regionale și din centrele mai importante ale Blocului pentru apărarea libertăților democratice, organizație politică creată de P.C.R., au lansat și ele înflăcărate chemări și apeluri pentru realizarea frontului popular antifascist. Concomitent, în toată țara se continuau cu vigoare marile manifestații populare, organizate de P.N.T. și P.R.T., în care se condamnau fărâdelegile dreptei și toleranța guvernului. La Sighet, Constanța, Turnu Severin, București, Tîrgu Mureș, Cîmpu Lung-Muscel, Pitești, Beiuș, Alexandria, Timișoara și în numeroase alte localități se țin, în a doua decadă a lunii mai, întruniri speciale de protest împotriva proceselor anticomuniste și antifasciste ce se desfășurau în acele zile. La acestea participau mii și mii de oameni și lideri politici de diferite orientări politice, cu vederi democratice⁸. Liderii P.N.T. sesizează incadenscența evenimentelor și, spre sfîrșitul lunii mai, difuzează un *Manifest către țară*, confiscat de autorități, dar retipărit și difuzat la început clandestin și apoi în ziare în care chemau masele atît la luptă pentru răsturnarea guvernului Tătărescu, cît și pentru a se da o ripostă hotărîtă activizării organizațiilor fasciste și de extremă dreapta⁹.

În același timp, Partidul Comunist Român, împărtășind cele mai multe din obiectivele acestei acțiuni, aderă fără rezerve la ea. C.C. al P.C.R. difuzează și el un *Manifest* adresat clasei muncitoare, țărănimii, meseriașilor, intelectualilor, membrii sau simpatizanți ai partidelor și a altor organizații proletare, cu înflăcărata chemare de a participa activ „la adunările de la 31 mai, arătînd prin aceasta că înțeleg să îndeplinească rolul istoric, de a fi adevăratul lor îndrumător și conducător al luptei poporului contra fascismului, războiului și exploatării capitaliste¹⁰. Același apel îl făcea și membrilor altor partide și organizații neproletare. Ţelul final, la nivel național, trebuia să-l reprezinte, potrivit viziunii comuniștilor, înlăturarea guvernului liberal și instaurarea „unui

guvern al frontului popular, așa cum au făcut, sub conducerea partidului comunist, proletariatul și întregul popor din Spania și Franța“. Documente similare au mai difuzat și organizațiile P.C.R. din București, Ploiești și alte centre muncitorești.

La o întrunire muncitorească, organizată de P.S.D. în capitală, la 23 mai 1936, C. Titel Petrescu, președintele partidului, condamnând fascismul aducător de război, sublinia că „Fascismul este o problemă care interesează toate statele, fiindcă amenință, întocmai ca un flagel molipsitor, securitatea și viața tuturor“¹¹.

Pe de altă parte, în ziua de 21 mai, s-a produs o înfruntare deschisă între tineretul din cele două tabere. Din indicația Comitetului local București al P.C.R., tinerii comuniști și antifasciști au primit sarcina ca, împreună cu cei național-tărănești, să comemoreze ziua eroilor neamului la mormântul eroului necunoscut din parcul Carol (azi parcul Libertății). În acest scop, în după amiaza zilei de 21 mai, numeroși tineri de diverse profesii și orientări politice, mobilizați de organizația U.T.C. a sectorului III albastru și de Comitetul de organizare a acțiunilor de masă ale tineretului din capitală, au comemorat ziua eroilor printr-o întrunire ținută în sala de la fabrica de chibrituri, au cumpărat, cu banii muncitorilor, o coroană de flori, cu o pamblică tricoloră, pe care se afla scris : „Tineretul luptă pentru pace“, s-au încolonat și s-au dus la mormântul eroului necunoscut. Un tânăr a evocat semnificația jertfei acestuia și a exprimat hotărârea fermă a tineretului român de luptă împotriva revizionismului și hitlerismului, provocatoare de război. La terminare, când tinerii patrioți se împrăștiu, au fost atacați de legionari și alții extremiști de dreapta, atacatorii fiind, în cele din urmă, puși pe fugă¹².

Pregătirile pentru grandiosul eveniment erau gata în seara zilei de 30 mai. În noaptea următoare și a doua zi dimineăta, zeci de mii de oameni, din 11 județe din Muntenia, au afluat spre București cu trenuri, autobuze, căruțe, călări (constituiți în „gărzi țărănești“) sau pe jos. Conform planului, cei sosiți din județe și cei din București s-au adunat în puncte dinainte stabilite, unde au ținut însuflețitoare mitinguri și întruniri. Oratorii au abordat probleme majore, social-economice și politice ce interesau într-un grad înalt masele largi populare. Un document al partidului comunist aprecia contribuția de seamă a tineretului, care a acționat în front comun pentru declamarea în cor a lozincilor antirăzboinice și antifasciste, formulate de comuniști. Trei coloane : dinspre calea Griviței ; bulevardul Filantropia ; șoseaua Jianu, s-au pus în mișcare, unindu-se în piața Victoriei și de aici imensa masă de 120 000 de oameni s-a îndreptat spre piața Romană spre a defila prin fața tribunei pe care se aflau liderii Partidului național-tărănesc. „Țărani și muncitori, plugari și țigoveți, femei și copii, sătence și lucrătoare de la oraș, intelectuali și meșteșugari — scria un ziar al vremii — ne-au dat, pentru întâia dată, icona autentică a poporului fremătind de aceleași năzuințe, adunat în jurul aceluiași idealuri sociale și politice. Devizele miilor de placarde, brațele ridicate, pumnii strinși, uralele sau strigătele de protest împotriva împilărilor unui regim ne-au dovedit nu nu-

mai forța numerică a unui partid popular, dar și cea mai categorică formă de trezire, de deșteptare a acestei forțe¹³.

La ora 10 a pătruns în piața Romană, în ritmul muzicii, intonate alternativ de două orchestre, coloana zecilor de mii de bucureșteni, oferind un tablou emoționant al înfrățirii diferitelor categorii sociale. „Intellectualii și muncitorii — nota un martor — vechii militanți și tineretul activ, doamnele în frumoase costume naționale și femeile și fetele din cartierele mărginașe în rochii modeste, au contribuit la pilduitoarea cordialitate a acestui tablou.

Au impresionat muncitoarele mahalalelor, unele în tîrligi, batrînele mergînd în rînd cu copiii și «codanele», care salutau cu brațul ridicat sau cu pumnul strîns¹⁴.

Coloane ale sindicatelor muncitorești bucureștene, flancate de membri ai unor organizații revoluționare — ca, de pildă, Blocul democratic, organizații antifasciste și de tineret — dădeau o notă aparte marii și entuziastei defilări. Pe placarde sau de către coruri vorbite se puteau citi și auzi lozinci și cerințe imperative ca : „Jos hitlerismul“, „Jos fascismul“, „Trăiască frontul popular“, „Vrem guvern de front popular“, „Jos războiul“, „Jos cenzura și starea de asediu“, „Trăiască Liga Națiunilor“, „Trăiască Franța democrată“, „Vrem drepturi egale pentru femei“, „Cerem protecția mamelor și copiilor“ și multe altele.

În entuziasmul de nedescris, coloana sindicatelor s-a oprit în fața tribunei și, pe umerii citorva tovarăși, s-a ridicat militantul comunist Constantin Trandafirescu. În cuvinte hotărîte, el a arătat că Partidul Comunist Român, deși scos în afara legilor, stă în fruntea maselor, luptă pînă la sacrificiu pentru revendicările lor. Totodată, reprezentantul partidului, al muncitorimii s-a adresat celorlalți participanți ca și liderilor de la tribună să acționeze cu fermitate pentru realizarea Frontului patriotic antihitlerist, contra pericolului de război și a fascismului. Cuvîntul său a fost ascultat cu mult interes, iar la sfîrșit, din toate colțurile pieții Romane s-au auzit cerințe ca : „Legalitate penaru P.C.R.“, „Trăiască P.C.R.“¹⁵.

Timp îndelungat, cu pumnii ridicați, bucureștenii au trecut prin piața Romană și s-au îndreptat spre Arenele romane din parcul Carol. Apoi, călări sau pe jos, în pitorești costume naționale, au intrat în piață și s-au îndreptat spre sudul capitalei, în următoarea ordine, reprezentanți ai maselor din județele : Ilfov, Teleorman, Muscel, Argeș, Buzău, Rîmnicu Sărat, Vlașca, Brăila, Ialomița, Dîmbovița și Prahova. Pe traseu s-au înregistrat mai multe ciocniri cu bandele de huligani ai organizațiilor fasciste și de extremă dreaptă dar, de fiecare dată, gărzile țărănești și demonstrații le-au pus la punct.

La ora 15,30, ultimii demonstrați au trecut prin piața Romană, în timp ce primii ocupaseră demult, pînă la refuz, zona din jurul arenelor și străzile, de unde vor audia discursul transmis și prin megafon.

Pe fondul unei atmosfere de mare însuflețire, la ora 16,00, liderii P.N.Ț. au sosit la Arenele romane, unde Virgil Madgearu deschide adunarea și-i dă cuvîntul lui Ion Mihalache, președintele acestui partid. În amplul său discurs, el a expus poziția P.N.Ț. față de guvernul liberal

și de coroană, a explicat conceptul său de stat național și țărănesc și a înfățișat punctul de vedere al P.N.Ț. față de politica externă a României. Astfel, între altele afirma : „Avem de apărat, mai presus de toate, hotarele jinduite de străbuni o mie de ani, împlinite sub ochii noștri fericiți, acum 18 ani, cu jertfele fraților noștri celor mai buni, cu sînge din' sîngele nostru și os din osul nostru, hotare care azi sînt din nou puse în discuție de vrăjmași“. Tot ce mișcă în țara aceasta riul, lanul, bradul și omul — spunea el parafrazîndu-l pe Eminescu — trebuie să ne simțim unul și ca unul ne vom apăra țara pînă la sînge cu acela care „ne pune în discuție hotarele“¹⁶.

Făcînd o aluzie directă la rolul nefast al lui A. C. Cuza și al discipolului său ajuns „căpitan“, Corneliu Zilinschi-Codreanu, oratorul sublinia că peste popor trece un duh rău, de vreme ce oameni bătrîni ne îndeamnă să părăsim legăturile cu popoarele amenințate și ele și să ne apropiem de acelea care „adună tunuri și mașini zburătoare ca să spargă hotarele noi ale țărilor și, ca urmare, și hotarele noastre. De ce o parte a tineretului acestei țări — se întreba el — se lasă indus în eroare „de bătrîni reformati de viața pe care au trăit-o, și pierdut-o, și de șefii cu sînge pestriț în vine“ ?

Lungul expozeu s-a încheiat într-o atmosferă de vibrantă hotărîre de luptă pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale. La imprimarea acestei direcții largi politice, rolul hotărîtor l-au avut miile de muncitori, membri și nemembri de partid, simpatizanți și democrați.

În conformitate cu planurile dinainte hotărîte, în celelalte capitale ale județelor neprezente în capitală au avut loc mari manifestații sau congrese județene ale acestora, desfășurate în aceeași manieră, cu aceleași obiective. Restul de aproape 400.000 de participanți au manifestat și ei cu aceeași hotărîre, la Iași, Timișoara, Galați, Bacău, Craiova, Vaslui, Piatra Neamț, Roman, Caracal, Cernăuți, Chișinău, Storojineț, Baia, Constanța, Rădăuți, Cîmpulung Moldovenesc, Suceava, Bîrlad, Focșani și în multe alte centre ale țării.

La Galați s-a remarcat pronunțatul caracter antifascist al manifestației. De pildă, Petre Isăcescu a adus salutul feroviarilor din localitate, iar avocatul antifascist I. E. Vasiliu afirma că România se află „la o grea răspîntie a vieții“ și că, în curînd, și la noi se va înfăptui, ca în Franța, frontul popular¹⁷.

Oratorul de la Focșani, Nicușor Graur, după ce a elogiat înțelegerile și rezultatele obținute la Mehedinți, Hunedoara, Ploiești etc., acuza grupările de dreapta care, „fatal, tind la fărîmarea unității statului nostru, făcută cu atîtea jertfe. A trebui să trăim și aceasta ca să vedem cum, în România Mare, corupția germană, pumnul prusac și mîna lui Hitler se întind și lovesc fără rușine. Țara respinge politica plătită ca fondurile hitleriste de la Berlin, politica fascistă... politica huliganilor și a asasinatului“¹⁸.

Cu fermitate și curaj, la marea adunare de la Vaslui, profesorul universitar ieșean Petru Andrei chema masele la vigilență și luptă „azi, cînd la granițele țării se arată spectrul unui nou război, / cînd / Ger-

mania urmărește Anschlussul, iar Austria să refacă vechiul imperiu austro-ungar (cenzurat)⁶. „În timp ce unii strigă «trăiască Hitler», «trăiască Germania», noi strigăm trăiască țara românească”¹⁹.

Iar la Bacău, cu toate opreliștile puse de autorități, pe lângă 8.000 de țărani și mici meseriași au participat și 2.000 de mineri din Comănești care au demonstrat cu deviza: „Jos hitlerismul”, „Pace, pâine, libertate”, „Jos cenzura”, „Cerem ieftinirea traiului”.

Printre oratorii de marcă de la alte manifestații, menționăm pe prof. univ. N. Costăchescu — la Iași; prof. univ. I. Borcea — la Bacău; V. Potîrcă — la Craiova.

„Demonstrația grandioasă antifascistă de la București și adunările populare din întreaga țară, unde au participat zeci de mii de muncitori și țărani și diferite categorii de cetățeni”²⁰ — după cum aprecia un manifest al C.C. al P.C.R. din 14 iunie 1936 — au avut un puternic caracter politic, patriotic, antifascist și antirăzboinic. Prin amploarea și combativitatea lor, acestea au simbolizat voința și sentimentele imensei majorități a poporului nostru. Totodată, au înscris o remarcabilă pagină românească în istoria mișcării muncitorești internaționale, a luptei generale a popoarelor, duse împotriva nazismului și fascismului, a pregătirilor lor febrile de război.

Același document de partid lansa întregului popor român chemarea de a continua lupta. În el se afirma că „Partidul comunist, luptătorul cel mai hotărît și consecvent, vă cheamă să continuați mai departe lupta începută, pînă la izbîndă”. Concluziile trase de P.C.R. din desfășurarea memorabilelor evenimente de acum o jumătate de secol s-au materializat, în perioada următoare, în politica suplă, de coalizare a maselor largi, a unei mari diversități de organizații și personalități într-o puternică forță națională de rezistență și luptă împotriva fascismului și războiului, care avea să ducă la declanșarea cu succes a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944.

N O T E

1 Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (în continuare Arhiva I.S.I.S.P.), Cota Ab. XIX-2.

2 *Loc. cit.*, cota A XIX-23.

3 *Loc. cit.*, cota Ab-XX-5.

4 „Zorile”, nr. 348 din 21 aprilie 1936; „Porunca vremii”, nr. 369 din 3 aprilie 1936.

5 „Porunca vremii”, nr. 413 din 3 iunie 1936.

6 „Zorile”, nr. 348 din 21 aprilie 1936.

7 Arhiva I.S.I.S.P., cota A XX-1; A XX-19; A XX-20.

8 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 63, mapa 30; „Zorile”, nr. 346 din 19 aprilie; nr. 347 din 20 aprilie; nr. 375 din 19 mai; nr. 379 din 24 mai; nr. 381 din 26 mai 1936.

9 „Adevărul”, nr. 16056 din 29 mai 1936.

- 10 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 77 din 1936.
- 11 „Zorile“, nr. 380 din 25 mai 1936.
- 12 „Magazin istoric“, nr. 3 din 1969, p. 65-66.
- 13 „Dimineța“, nr. 10574 din 2 iunie 1936.
- 14 *Idem.*
- 15 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 71 din 1936 ; Gh. I. Ioniță, *Demonstrațiile populare antifasciste din 31 mai 1936*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, nr. 4 din 1966, p. 89-95.
- 16 „Dreptatea“, nr. 2578 din 2 iunie 1936 ; „Vocea Galaților“, nr. 5472 din 2 iunie 1936.
- 17 „Dreptatea“, nr. 2578 din 2 iunie 1936.
- 18 *Idem.*
- 19 *Idem.*
- 20 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 97 din 1936.

LES GRANDIOSES DÉMONSTRATIONS POPULAIRES ANTIFASCISTES
ET ANTIRÉVISIONNISTES DÉROULÉES EN ROUMANIE, LE 31 MAI 1936

— R é s u m é —

Utilisant une grande variété des sources documentaires, la communication met en évidence le consensus national réalisé en Roumanie dont l'expression la plus complète a été représentée par les grandioses démonstrations populaires, déroulées le 31 mai 1936. Initiés par le Parti national-paysan, le principal parti politique bourgeois d'opposition, ces événements ont bénéficié de la collaboration et du soutien direct du Parti Communiste Roumain, qui a mobilisé à ces manifestations des masses de travailleurs et a imprimé aux actions un caractère offensif antifasciste et antirévionniste, pour la défense de la démocratie roumaine, de l'indépendance et la souveraineté nationale de la Roumanie.

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI JUDEȚENE NEAMȚ A PARTIDULUI SOCIALIST UNITAR

de IONEL MARȚIN

După cum este cunoscut, în luna iulie 1928, un grup de militanți socialiști de stînga a părăsit Partidul Social Democrat, formînd Partidul Socialist al Muncitorilor din România care considera ca principală sarcină a sa realizarea unității muncitorești în jurul P.S.M.R.

Acțiunile pregătitoare pentru întemeierea unei secțiuni a P.S.M.R. în județul Neamț au fost desfășurate de Iancu Iliescu, începînd din anul 1930. Cu prilejul zilei de 1 mai 1930, în spiritul cerințelor de unitate a clasei muncitoare în jurul P.S.M.R., Iancu Iliescu a difuzat un manifest în care arăta muncitorilor necesitatea realizării Frontului unic al muncii pentru a lupta „împotriva orînduirii capitaliste, al cărui sistem de producere și consum se face vinovat de toate consecințele grave ale crizei economice”¹.

La întrunirea din sala „Codel”, unde în acea vreme era sediul federației meseriașilor și la care, de fapt, participanții în mare majoritate au fost meseriași, Iancu Iliescu a înfățișat condițiile de viață și muncă ale acestora în momentul respectiv, subliniind că rezolvarea lor se putea asigura dacă vor lupta pe baza programului P.S.M.R.

În luna septembrie 1930, la peste doi ani de la construirea la nivel central a noului partid politic al clasei muncitoare, un grup de militanți din oraș și din alte localități din județ, puțini la număr, în frunte cu Iancu Iliescu, provenit din organizația județeană a P.C.R., au pus bazele unei secțiuni locale a P.S.M.R.².

Ziarul „Proletarul” din 2 octombrie 1930 publica adeziunea colectivă a membrilor P.S.M.R. din Piatra Neamț, între care se aflau Iancu Iliescu, Ion Mihăilescu, I. Smilovici, Coman Podaru, C. Baciș, I. Moldovan etc. Exprimîndu-și satisfacția față de hotărîrea celor 17 semnatari ai adeziunii, în rîndul cărora se găseau vechi și încercați militanți, conducerea P.S.M.R. le cerea „să desfășoare în spiritul luptei de clasă intransigente, activitate largă și rodnică pentru a deveni propagandiști pe întreaga Moldovă ai programului unității maselor muncitoare”³.

Acest rol conferit de conducerea P.S.M.R.^{3a} de a îndruma activitatea în întreaga Moldova va fi exercitat de secțiunea Neamț o perioadă destul de îndelungată.

Spre sfîrșitul anului 1930, secțiunea Neamț a P.S.M.R. a inițiat măsuri pentru crearea unei rețele județene de organizații, creșterea numărului aderenților, reușindu-se ca, într-un timp relativ scurt, organizația să fie prezentă aproape în fiecare unitate economică mai importantă,

precum și în localitățile rurale din imediata apropiere a orașului Piatra Neamț. Astfel secțiunea Neamț a Partidului Socialist Independent — noua denumire a P.S.M.R. — era reprezentată de Ion Socea la fabrica Măcă-răscu, Ion Ciobanu la Fabrica Moldova, Ion Falcon la secția tâmplărie a fabricii de parchete din Piatra Neamț, Ștefan Covrig la fabrica Ener-gia, I. Fider, I. Soltescu și Gh. Dantuș la C.F.R., B. Fridman la fabrica de mucava, Ion Chercea în comuna Hangu, Ghiță Manoliu în comuna Dobreni ș.a. ⁴

Conducătorii secțiunii Neamț al P.S.I. au militat pentru ca aceasta să se impună în viața politică a județului, exprimând în numele mem-brilor organizației și ai cetățenilor din județ, interesul pentru îmbună-tățirea condițiilor lor de viață și muncă. În acest sens, participând la o întrunire organizată de primarul orașului cu șefii grupărilor politice re-cunoscute ca legale, Iancu Iliescu a propus ca suma de 2 milioane lei alocate din buget pentru acțiunile edilitar gospodărești să fie folosită pentru terminarea pieții comerciale, dar mai ales pentru construcția unui dig pe malul Bistriței, în zonele vulnerabile pentru a evita cala-mitățile naturale ca cele produse în primăvara anului 1932 ⁵.

În 1933, P.S.I. a fuzionat cu Partidul Socialist (Popovici), formând Partidul Socialist Unitar.

Influența secțiunii P.S.U. în rândurile maselor muncitorești din această zonă nu a reușit să ia o proporție prea mare. Ea s-a făcut pre-zență mai mult pe plan general, cu ocazia colaborării cu celelalte forțe politice muncitorești, la Casa Poporului, al cărei director procurist a fost tot timpul Iancu Iliescu. În timpul întrunirilor inițiate de organiza-țiile politice și profesionale ale muncitorimii locale, expunându-și punc-tele de vedere care aveau ca obiectiv unirea tuturor forțelor într-un singur front de luptă, Iancu Iliescu se declara împotriva exploatării ca-pitaliste, pentru o viață mai bună a maselor muncitoare.

În ziua de 25 iunie 1934, a avut loc la Casa poporului din Piatra Neamț Conferința regională a organizațiilor socialist-unitare din Mol-dova. La conferință au participat C. Popovici și Ștefan Voitec, secre-tari ai partidului, Zaharia Tănase, Iancu Iliescu, Nicolae Ionescu. D. Ivășcanu, membri ai C.C. al P.S.U. Conferința a dezbătut următoarele probleme : 1. Situația politică și economică ; 2. Sarcinile Partidului So-cialist-Unitar ; 3. Problema unității muncitorești ; 4. Organizarea regio-nală ; 5. Presa și editura partidului ; 6. Alegerea comitetului regional ⁶.

Conferința a confirmat încă odată rolul pe care îl avea secțiunea Neamț pentru promovarea intereselor P.S.U. în întreaga Moldovă și mai ales în județul Neamț, unde numărul membrilor săi crescuse. Se creaseră organizații în toate localitățile urbane și în multe din cele ru-rale ca Negrești, Bistrița, Tazlău, Gîrcina, Căciulești, Dobreni. Luînd cuvîntul, delegați ca : N. Vlăsceanu, C. Gicoveanu, I. Smilovici, Iancu Iliescu, B. Glasman, precum și Ștefan Voitec, au subliniat forța orga-nizatorică a partidului și au propus să se intensifice lupta pentru refa-cerea unității clasei muncitoare ; vorbitorii relevau că tăria P.S.U. stă în trîinicia legăturilor sale cu masele, exprimîndu-se opinia că întărirea lor permanentă era o necesitate vitală.

Cu prilejul conferinței, s-a desfășurat și adunarea generală a Casei poporului din Piatra Neamț la care au luat parte și membri ai organizației județene a P.C.R., unii dintre ei ca Ion Căciuleanu, fiind, de fapt, membri ai consiliului de conducere a acesteia. Cu acest prilej s-a subliniat că acest lăcaș de educație și cultură proletară, trebuie să fie un mijloc pentru realizarea unității clasei muncitoare și nu pentru dezbinarea ei, prin disputarea dreptului de proprietate, de către secțiunea Neamț a P.S.D. care cerea ca această instituție să-i aparțină în mod exclusiv. Participanții la discuții au susținut că porțile Casei poporului să fie deschise pentru toți muncitorii din județ ⁷.

Deși conferința nu a adoptat hotărâri în problemele aflate pe ordinea de zi, acestea discutându-se la un loc, aprecierile făcute în încheierea lucrărilor de către Ștefan Voitec au constituit direcțiile de acțiune în viitor a secțiunii Neamț a P.S.U.

Cu toate că unii vorbitori, ca Alexandru Răileanu și Constantin Gicoveanu, au cerut, atât la conferința regională, cât și la adunarea generală a Casei poporului, să se ia în discuție problema frontului unic de luptă al clasei muncitoare, să se dea un răspuns pozitiv propunerilor făcute în acest sens de P.C.R. menționând că în județul Neamț muncitorii din unele unități ca fabricile Carpați și Buhuși acționează pe această bază în obținerea unor revendicări economice și politice, vorbitorilor li s-a răspuns că li se va comunica la vremea poziția P.S.U. Apoi, Alexandru Răileanu, Constantin Gicoveanu și Constantin Drăgan, în numele membrilor P.S.U. din județ care se exprimau pentru front unic, s-au adresat, în aceeași problemă și ziarului „Proletarul”, fără a primi vreun răspuns. Pentru a determina un curent favorabil acestuia și a sensibiliza conducerea P.S.U. în vederea schimbării poziției sale față de realizarea frontului unic la nivel național, ei s-au adresat ziarului „Clopotul” din Botoșani, editat de P.C.R. cerînd să dea publicității scrisoarea adresată și ziarului „Proletarul” din care rezulta dorința de luptă unită a tuturor muncitorilor pentru obținerea unor revendicări economice și politice ^{7a}.

Secțiunea Neamț a P.S.U. s-a ocupat și ea în anii următori de apărarea intereselor maselor muncitorești în primul rînd ale micilor meseriași, ale muncitorilor din industria forestieră. Așa, de pildă, la o adunare organizată în luna aprilie, conducerea Secțiunii Neamț, după ce a prezentat în mod deosebit nevoile micilor meseriași, a propus adoptarea unei mișcări de protest împotriva măsurilor ce afectau activitatea acestora, în care se cerea, printre altele, încetarea fiscalității excesive, restituirea tuturor obiectivelor și uneltelor de muncă sechestrate și ridicate, precum și necesitatea ca, din comisiile de impuneri să facă parte și delegați ai meseriașilor, ca apărători ai acestei categorii de lucrători ⁸. În anii 1935 —1936, secțiunea Neamț a P.S.U. a organizat mai multe asemenea manifestări de mai mică sau mai mare amploare ⁹.

Din discuțiile avute de autorul acestei lucrări cu Ion Căciuleanu, fost membru al conducerii secțiunii P.C.R. din județul Neamț, rezultă că, de fapt, după anul 1935, P.S.U. și-a încetat activitatea politică de partid. Așa se explică de ce nici o informație nu atestă faptul că

fuziunea realizată la nivelul central în 1937 între P.S.D. și P.S.U. ar fi avut loc și pe plan local, în județul Neamț. În istoricul mișcării muncitorești din această zonă, făcută de siguranța din județul Neamț în anul 1940 la indicațiile organelor superioare, Partidul Socialist Unitar este menționat aici doar pînă în mai 1935. Toate acestea ne conduc spre opinia că după aceea, treptat, organizațiile P.S.U., județene și locale, și-au încetat activitatea de sine stătătoare. Se pare că, în cursul anului 1935 și la începutul anului 1936, o parte a membrilor P.S.U. au aderat la mișcarea comunistă, unii la cea social-democrată, iar alții la organizația județeană a Partidului Național Țărănesc, unde s-au situat la aripa stîngă a acestuia. Prezența lor acolo a fost de natură să faciliteze lupta împotriva pericolului fascist desfășurată de P.C.R. prin Blocul Democratic, să se realizeze unele acorduri între cele două organizații, avînd ca obiectiv lupta antifascistă.

Mai trebuie menționat și faptul că în cursul anului 1934, C. Popovici a purtat discuții cu Iancu Iliescu, Avram Sml̂ovici și Simîon Sml̂ovici, propunîndu-le să constituie la Piatra Neamț o secțiune a viitorului Partid socialist ce avea să ia ființă sub conducerea lui. Refuzul exprimat de cei trei conducători ai secțiunii locale a P.S.U. a constituit și motivul pentru care conducerea Partidului socialist al lui Popovici, întemeiată în octombrie 1935, nu a mai încercat să creeze pe plan local o organizație a sa ¹⁰.

N O T E

1 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 46, mapa 422.

2 „Proletarul”, organul Partidului Socialist al Muncitorilor din România, nr. 29 din 15—29 septembrie 1930.

3 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 6340, fila 868, „Proletarul” nr. 30 din 2 octombrie 1930.

3a Ulterior, acesta și-a schimbat denumirea în Partidul Socialist Independent și apoi, din 1933, în cea de Partidul Socialist Unitar.

4 Relatare făcută de Nicolae I. Dobrin, fost membru al secțiunii Neamț a Partidului Socialist Unitar.

5 „Înainte”, Piatra Neamț, nr. 1 din 3 aprilie 1932.

6 „Proletarul” nr. 73 din 15 iulie 1934.

7 Ibidem.

7a „Clopotul” din Botoșani a publicat scrisoarea lui Constantin Gicoveanu, Alexandru Răileanu, Constantin Drăgan, membri ai secțiunii P.S.U. din județul Neamț, privitoare la realizarea frontului unic în care se spunea: „Am citit din nou în „Proletarul” că P.S.U. a primit încă o propunere de front unic din partea Partidului Comunist. Ne-am gîndit asupra acestui lucru și ne-am dat imediat seama că încheierea frontului unic de luptă al tuturor muncitorilor, indiferent de credința politică, indiferent de care partid aparțin, este de o importanță colosală pentru clasa muncitoare. De aceea, așteptăm cu nerăbdare răspunsul P.S.U. Credința noastră mai era că P.S.U. va accepta această propunere. Căci după tot ce vorbesc și scriu conducătorii P.S.U. dacă ar fi sinceri, propunerea Partidului Comunist trebuia primită fără doar și poate”. („Clopotul”, gazetă săptămînală independentă, antifascistă, Botoșani, nr. 55 din 7 octombrie 1934).

8 „Proletarul” nr. 91 din 1 mai 1935.

9 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 6338, fila 5 ; dosar 6339, fila 411.

10 Arhiva C.C. al P.C.R., colecția 50, dosar 2154, fila 231.

L'ACTIVITÉ DE L'ORGANISATION DÉPARTEMENTALE NEAMȚ DU
PARTI SOCIALISTE UNITAIRE

— Résumé —

L'auteur se propose de souligner le rôle et la place de l'organisation départementale Neamț du Parti Socialiste Unitaire dans la vie politique du département de Neamț, de la Moldavie.

On met en évidence la préoccupation de la direction de l'organisation, des membres du P.S.U. — dont une partie comme Iancu Iliescu et Ion Căciuleanu avaient d'étroites liaisons avec le mouvement communiste — pour la réalisation du Front unique de lutte de toutes les organisations politiques de la classe ouvrière.

En même temps, le comité de direction de l'organisation départementale Neamț du P.S.U. a eu un rôle important dans le cadre de P.S.U., ayant le mandat de diriger un certain temps les organisations départementales du Parti Socialiste Unitaire de toute la Moldavie.

DESPRE REGIMUL POLITIC DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 6 SEPTEMBRIE 1940 — 23 AUGUST 1944

de IOAN SCURTU

Problema regimului politic din România după Marea Unire din 1918, dar mai ales din perioada 6 septembrie 1940—23 august 1944, constituie obiectul unor atente cercetări, mai ales în ultimii ani, din partea mai multor istorici, fără a se fi ajuns la concluzii definitive, unanim acceptate. Asemenea concluzii nici nu pot fi elaborate fără analiza concretă, detaliată, a componentelor regimului politic, în fiecare etapă, cu nuanțările care se impun unei cercetări obiective, desprinsă de tiparele dogmatismului.

În paginile care urmează vom prezenta câteva elemente semnificative privind rolul monarhiei — componentă de bază a regimului politic — în intervalul 6 septembrie—23 August 1944.

În dimineața zilei de 6 septembrie 1940, în timp ce Carol al II-lea, care abdicase de câteva ore, își făcea bagajele, principele moștenitor Mihai intra în sala tronului, unde, în fața noului dictator, generalul Ion Antonescu, a patriarhului Nicodim, și a primului președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție, D. Gh. Lupu, depunea jurământul în calitate de rege al României¹. Formula jurământului, stabilită de conducătorul statului, era următoarea : „Jur credință națiunii române. Jur să păzesc cu sfințenie legile statului. Jur să păzesc și să apăr ființa statului și integritatea teritorială a României. Așa să-mi ajute Dumnezeu“². Prin această formulă, Ion Antonescu a vrut, cum însuși a declarat, să arate că în viitor „națiunea va trece întotdeauna înaintea regelui“³. La ceremonie a luat cuvântul și Ion Antonescu, care a rostit numai următoarele cuvinte : „Dumnezeu să ajute nației, Majestății Voastre și mie“⁴.

După acapararea puterii, Antonescu a declanșat atacuri furibunde împotriva lui Carol al II-lea care, în mod evident, aveau menirea de a slăbi pozițiile economice, politice și morale ale monarhiei. Fostul rege era declarat delapidator al avuției naționale, escroc, „pervers epileptic“⁵, „degenerat“⁶, singurul vinovat de situația dramatică în care ajunsese România⁷.

Totuși, Antonescu n-a trecut la înlăturarea monarhiei, din considerente politice și psihologice. În primul rînd a trebuit să țină seama de poziția principalelor partide burgheze : Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal. În comunicatul difuzat la 8 septembrie 1940, Partidul Național-Țărănesc lua „act“ de abdicarea regelui Carol al II-lea, făcînd totodată cunoscută „atitudinea sa monarhică constituțională“ și exprima „față de noul rege Mihai I sentimentul de credință și devo-

tament și-i urează domnie fericită și norocoasă pentru binele întregului neam românesc⁸. În aceeași zi, C. I. C. Brătianu difuza un manifest prin care „ruga” prietenii politici „să se abțină de la orice manifestații care n-ar putea decît să tulbure domnia pe care o începe Majestatea Sa regele Mihai”⁹. În favoarea monarhiei s-au pronunțat și mișcarea legionară¹⁰, precum și cercurile conducătoare de la Berlin: „Pentru Hitler, un monarh lipsit de experiență și docil în mîinile unui om devotat Germaniei era o soluție ideală”¹¹. Înlăturarea dinastiei putea crea frămîntări politice, inclusiv în armată, care trebuiau evitate în acele momente tulburi. De asemenea, Antonescu a luat în seamă faptul că propaganda în favoarea monarhiei, desfășurată timp de șase decenii, a avut un anume efect, mai ales în rîndurile țărănimii. Dictatorul însuși avea s-o declare, într-un moment de furie, regelui Mihai: „Veți rămîne aici nu pentru că vreau eu, ci pentru că țărani vor să aibă un rege”¹².

Noul dictator socotea că era util să se folosească de instituția monarhiei, pe care s-o subordoneze intereselor noului regim. Chiar în ziua de 6 septembrie 1940, Antonescu a prezentat spre semnare regelui un decret care stabilea prerogativele monarhului: el era capul oștirii, avea dreptul de a bate monetă, conferea decorațiile române, primea și acredita ambasadorii și miniștrii plenipotențitari, numea pe primul ministru însărcinat cu depline puteri, avea dreptul de amnistie și grațiere. Toate celelalte puteri ale statului erau exercitate de președintele Consiliului de Miniștri¹³. Comparativ cu decretul din 5 septembrie 1940, prin care Carol al II-lea îl însărcinase pe Antonescu cu depline puteri, acest prim decret semnat de regele Mihai nu cuprindea dreptul de a încheia tratate, dar avea în plus dreptul de a numi pe primul ministru însărcinat cu depline puteri.

De la bun început, Antonescu a ținut să atragă atenția regelui Mihai că „nu va tolera nici un amestec ce nu ar face decît să încurce greaua misiune a conducerii, pentru că el își asumă singur toată răspunderea, cu riscurile ei”¹⁴. La 7 septembrie 1940, Antonescu a declarat în ședința Consiliului de Miniștri: „Palatul nu se va mai amesteca în nici o problemă a statului și acel ministru sau funcționar al statului ce va fi prins de mine / că întreține legături cu regele / va fi destituit imediat și sancționat”. Cu același prilej, dictatorul a făcut o precizare semnificativă: „Pînă cînd regele va deveni cu vîrsta și mintea ca să-și dea seama de problemele statului, vă rog să luați notă de acest lucru: nimeni nu va putea să-i supună problemele de stat și oricine și pe orice treaptă s-ar găsi în stat, va fi destituit de mine. Nimeni nu va trece prin fața Palatului decît ca să se închine în fața unui simbol. El este un simbol și nu are dreptul să se amestece în conducerea statului”¹⁵.

Pentru a sublinia și mai mult ideea că Mihai nu avea calitatea de a participa la conducerea statului, generalul a adresat, în ziua de 6 septembrie 1940, mamei regelui, aflată în străinătate, următoarea telegramă: „Generalul Antonescu vă roagă respectuos să luați primul tren și să veniți cu un minut mai devreme lîngă *prea tînărul* rege al țării, *spre a-i completa educația* pe care patria noastră și a lui i-o dorește fierbinte” (subl. ns)¹⁶.

Regelui i s-a fixat un program de studiu pentru ridicarea nivelului său de pregătire intelectuală. În instituțiile publice alături de tradiționalul portret al regelui a fost pus și cel al lui Ion Antonescu. Formula de jurământ a funcționarilor publici cuprindea credință față de națiune, de rege, dar și față de conducătorul statului. Personalul Casei Regale a fost schimbat radical¹⁸, lichidându-se vechea camarilă regală.

În asemenea condiții este foarte greu de apreciat în ce măsură monarhul poate fi făcut răspunzător pentru unele acte care au purtat semnătura sau girul său. Avem în vedere mai ales decretul regal din 14 septembrie 1940 prin care România era proclamată stat național legionar¹⁹. Dar este greu de admis că Mihai I a fost silit să-i felicite la 6 octombrie 1940 pe Antonescu și pe legionari, urându-le „completă reușită pentru binele românismului”²⁰. Este însă de presupus că regele a trebuit să participe la manifestația din Iași, de la 8 octombrie 1940, alături de Antonescu și de Horia Sima; este drept că suveranul n-a luat cuvântul, dar șeful mișcării legionare a ținut să reliefeze prezența regelui „în mijlocul legionarilor”²¹.

Se poate conchide că regimul politic instaurat în septembrie 1940 reprezenta dictatura generalului Ion Antonescu, care se sprijinea din punct de vedere politic pe legionari²². În cadrul acestui regim, monarhia avea un rol cu totul minor, mai mult decorativ; suveranul fusese despuat nu numai de prerogativele fixate prin Constituția din 1938, dar și de cele stabilite în 1923, care nu erau decât o preluare a celor prevăzute în Constituția din 1866. Cu alte cuvinte, monarhia ajunsese în poziția sa cea mai slabă din întreaga istorie modernă a României.

Colaborarea dintre Antonescu și legionari, impusă de conjunctura politică internă și internațională creată prin pierderea integrității teritoriale a României și presiunile Germaniei, nu putea dura. Conflictul, la început latent, a devenit tot mai puternic, ajungându-se la rebeliunea legionară, declanșată la 21 ianuarie 1941. Legionarii au încercat să-l atragă pe Mihai de partea lor; spre exemplu, în seara zilei de 20 ianuarie un grup masiv de legionari a manifestat în fața Palatului Regal din București, cîntînd Imnul regal și scandînd lozinci în favoarea suveranului (acesta se afla însă la Sinaia)²³. Avînd mîna liberă din partea lui Hitler și beneficiind de sprijinul armatei, Antonescu a reușit să înfrîngă rebeliunea la 23 ianuarie 1941. Căutînd să obțină „împăcarea” cu Antonescu, legionarii au cerut „arbitrajul” regelui. Acesta a acceptat, și în dimineața zilei de 23 ianuarie a pornit spre București. Mașina sa a fost cprită din ordinul lui Antonescu la Cîmpina, iar suveranul „sfătuit” să se întoarcă la Sinaia²⁴. Evident, conducătorul statului nu era dispus să accepte amestecul regelui în treburile politice.

Totuși, în acțiunea de respingere a rebeliunii legionare și de restabilire a ordinii în țară, Antonescu s-a folosit masiv de numele regelui. Astfel, în manifestul din 22 ianuarie 1941 el cerea populației să facă zid în jurul autorităților legale, lîngă „drapelele țării, lîngă regele țării”²⁵. La rîndul său, Mihai, într-o scrisoare publică trimisă lui Antonescu, făcea cunoscut că el și regina-mamă au hotărît să contribuie cu 500 000 lei la fondul pentru alinarea familiilor ostașilor „căzuți la datorie” în zi-

lele de 21—23 ianuarie; totodată, suveranul a decis decorarea „post-mortem” a militarilor omorâți de legionari²⁶. La catafalcul celor 17 ostași uciși — pentru care s-au organizat funeralii naționale — a fost depusă o coroană de flori din partea regelui²⁷.

La 27 ianuarie 1941 Ion Antonescu, fără a-l consulta pe rege, a constituit un „guvern pe bază militară”²⁸, din care legionarii au fost definitiv înlăturați. Mihai I a adresat generalului o telegramă prin care-l elogia pentru restabilirea ordinii și liniștii în țară, exprimându-i „în-treaga admirație și încredere”²⁹. Prin decretul regal din 15 februarie 1941 a fost abrogat decretul din septembrie 1940 prin care România fusese proclamată stat național-legionar³⁰. După înăbușirea rebeliunii legionare puterea a fost preluată integral de Ion Antonescu. Decret-lege din 23 septembrie 1942 stabilea că „nici o instanță judecătorească nu are dreptul să judece constituționalitatea nici unei legi, decret-lege sau decret”, conducătorul statului, investit cu depline puteri, exercitând toate puterile statului, fără a putea fi cenzurat în vreun fel³¹. Într-un asemenea regim, regele era doar un decor, utilizat de conducătorul statului, în măsura în care socotea util³². Propaganda oficială era exată pe proslăvirea lui Antonescu; este semnificativ faptul că pînă la jumătatea anului 1943 presa oficială a publicat 1293 articole elogioase la adresa lui Antonescu și numai 261 despre regele Mihai^{33*}.

Din proprie inițiativă, Antonescu a decis angajarea României în război alături de Germania împotriva Uniunii Sovietice; el nu s-a consultat cu nici un for guvernamental și nu a cerut aprobarea regelui³⁴. De altfel, atât „Proclamația către țară” cît și „Ordinul de zi către armată” au fost semnate numai de general Ion Antonescu, deși se foloseau și expresii ca: „V-o cere neamul, regele și generalul”, sau „pentru neam și rege”³⁵. Potrivit unor afirmații, Mihai I a aflat de la radio despre faptul că România fusese angrenată în război³⁶, deși el era, conform decretului din 6 septembrie 1940, „capul oștirii”.

Partidul Comunist Român a luat, de la început, atitudine fermă împotriva războiului, iar la 6 septembrie 1941 a dat publicității platforma-program pe baza căreia să se coalezeze toate forțele patriotice, democratice, antihitleriste³⁷. Partidele „istorice” — Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal — au aprobat, în fond, acțiunea militară pînă la Nistru și au început să protesteze atunci cînd armata română a trecut dincolo de acest rîu³⁸.

Îndată ce a aflat de antrenarea țării în război, regele a trimis lui Antonescu o telegramă prin care-și exprima recunoștința pentru acest act și ura ostașilor „sănătate și putere”³⁹. În zilele de 9 și 10 iulie 1941, suveranul l-a însoțit pe Antonescu pe front⁴⁰, iar la 21 august l-a avansat la gradul de mareșal⁴¹. La 8 noiembrie 1941 Mihai I a participat la festivitățile organizate cu prilejul revenirii trupelor române în țară și a defilării lor pe sub Arcul de Triumf⁴². Dar, în scurtă vreme, Antonescu — la cererea lui Hitler — a decis să continue participarea României la războiul antisovietic. Acest fapt a avut ca rezultat amplificarea mișcării de rezistență a poporului român, în fruntea căreia se afla Partidul Comunist.

În acest context la Palat au început să se manifeste unele atitudini independente, care vedeau dorința de detașare față de politica lui Antonescu. Într-o discuție avută, la 24 ianuarie 1942, cu regele, dr. N. Lupu, I. Mihalache și dr. C. Angelescu au rămas cu convingerea că acesta era definitiv câștigat pentru „teza opoziției”⁴³. Aflînd despre noua atitudine, Iuliu Maniu a transmis suveranului să fie prudent, deoarece nemții îl supravegheau îndeaproape, iar susceptibilitățile lui Antonescu trebuiau menajate. Regele a continuat pe linia începută, procedînd la schimbarea unor persoane din cadrul Casei sale, în special propulsînd în prim plan tineri de vîrsta sa, cu orientare filoengleză și antihitleristă. Este vorba, în principal, de I. Mocsony-Stîrcea și Mircea Ioanițiu, care au imprimit un anumit dinamism acțiunilor Palatului. Stîrcea a stabilit legături cu Constantin Vișoianu — și prin el cu liderii partidelor „istorice”, precum și cu Grigore Niculescu-Buzești, care lucra în cadrul Ministerului de Externe. Treptat, Palatul a devenit un centru de rezistență activă împotriva politicii promovate de Ion Antonescu.

Informat despre asemenea atitudini, conducătorul statului a atras atenția regelui că dacă va continua pe această linie „germanii vor prefera ca locul lui Mihai pe Tron să fie luat de fiul principesei Ileana”⁴⁴. De asemenea, Antonescu a insistat ca regele să facă o nouă vizită pe front, iar acesta a trebuit să accepte. La 30 iulie 1942, cînd a sosit pe aeroportul Băneasa, suveranul a observat că în vizita sa era însoțit de ofițeri germani, de ziariști și cinești, „o escortă aranjată de Antonescu, ca măsură de propagandă”⁴⁵. Vizita pe front a durat pînă la 3 august, dar presa oficială a dat relatări pînă la începutul lunii septembrie, cu scopul vădit de a acredita în rîndul opiniei publice ideea că suveranul susținea participarea României la războiul antisovietic.

Această ambiguitate n-a putut dura. În discursul rostit cu ocazia Anului Nou 1943, regele Mihai a adresat urarea de a se încheia „frămîntările sîngeroase care sfișie omenirea”, iar în cuvîntarea ținută în fața fața corpului diplomatic și-a exprimat dorința „de a vedea din nou pacea și armonia revenind printre oameni”, o pace „întemeiată pe justiție, libertate și concordie”⁴⁶. După cum s-a aflat, textul cuvîntării fusese redactat de I. Mocsony-Stîrcea și avizat de Mihai Antonescu (vicepreședintele Consiliului de Miniștri, crezînd că-i vorba de un cuvînt de rutină nu l-a citit cu atenție și nu i-a sesizat semnificația reală)⁴⁷. Discursul l-a infuriat pe Killinger, ministrul Germaniei la București, care a protestat energic pe lângă Antonescu, pretinzînd ca regele să retrac-teze public cele declarate⁴⁸. Întrucît suveranul a refuzat, Ion Antonescu a folosit prilejul sărbătoririi zilei sale onomastice (7 ianuarie) pentru a-i potoli pe hitleriști, declarînd: „Să fiți siguri că nu voi ceda luptă decît atunci cînd se va trece peste trupul meu”⁴⁹.

Pentru a fi scutit de noi surprize și a da o lecție celor de la Palat, mareșalul a decis trimiterea lui Stîrcea pe front. Dar pe ordinul de mobilizare, prezentat de șeful Casei Militare, regele a scris „Nu aprob” și a semnat, cerînd să se transmită conducătorului statului că „mai bine părăsește țara decît să renunțe la imunitatea Casei Regale”⁵⁰. Aflînd de această situație, Antonescu a cerut ca regele să-și facă bagajele. Cu-

rînd însă s-a răzgîndit, înţelegînd că „decorul regalităţii“ era necesar, iar înlocuirea lui Mihai I — eventual cu Ştefan, fiul Ilenei, sora lui Carol al II-lea — putea crea frămîntări, pe care nu le dorea, mai ales în acele împrejurări⁵¹. În acelaşi timp, Ion Antonescu a cerut colonelului Codreanu, şeful Casei Militare a regelui, să-l informeze în scris despre atitudinea lui Stîrcea. Colonelul s-a conformat, dar regele aflînd a cerut lui Antonescu să-i înapoieze nota în original. Conducătorul statului i-a satisfăcut dorinţa, făcînd următoarea precizare: „Nota informativă este făcută din ordinul meu“, a pus data, 23 februarie 1943, şi a semnat. Mihai I a făcut adnotări pe textul lui Codreanu, după care a conchis: „Colonelul Codreanu nu mai poate rămîne şeful Casei Militare“, a pus data, 27 februarie, şi a semnat⁵². Ca urmare a acestui incident, colonelul Codreanu a trebuit să-şi prezinte demisia. Mihai Antonescu a încercat, cu acordul lui Ion Antonescu, să-l plaseze în această funcţie pe Vasile Grigorcea, care în acel moment era ministrul României în Italia; acesta a fost chemat în ţară şi aştepta ordinul de numire, cînd regele a făcut cunoscut că l-a numit în postul rămas vacant pe I. Moysa-Stîrcea. Mareşalul a trebuit să accepte această numire. În compensaţie el a cerut numirea generalului Constantin Sănătescu în funcţia de mareşal al Curţii Regale. Sănătescu era considerat un vechi prieten al conducătorului statului, condusese, în ianuarie 1941, acţiunea de reprimare a rebeliunii legionare, era cel mai vechi general din armata română, după Antonescu. Dar alegerea dictatorului s-a dovedit a avea cu totul alte rezultate decît scontase el.

Evoluţia situaţiei de pe front, încheierea bătăliei de la Stalingrad la 3 februarie 1943, urmată de cea de la Kursk—Orel—Belograd (5 iulie—23 august 1943), marile pierderi suferite de armata română, au amplificat starea de nemulţumire a poporului nostru, hotărîrea sa de luptă împotriva regimului dictatorial şi pentru salvarea patriei.

Pe fondul intensificării mişcării de rezistenţă, organizată şi condusă de Partidul Comunist Român, contradicţiile dintre rege şi dictatorul Antonescu au devenit tot mai acute. Uneori aceste contradicţii porneau de la aspectele relativ mărunte, de protocol. Astfel, în timpul ceremoniilor din sala Tronului regele se așeza pe Tron, regina-mamă alături de el, pe o treaptă mai jos, iar Ion Antonescu se plasa pe prima treaptă a Tronului. La ceremonia desfăşurată cu prilejul Anului Nou 1943, regele a observat că Antonescu urcase o treaptă, fiind la acelaşi nivel cu regina-mamă, drept care a cerut maestrului de ceremonii să-i atragă atenţia conducătorului statului să-şi ocupe locul ce i se cuvenea. Antonescu a trebuit să se conformeze, dar a declarat că fusese jignit şi a pretins ca Mihai să-i trimită scuze în scris (evident, nu le-a primit niciodată)⁵³. Un alt moment critic s-a ivit la 10 Mai 1943, cînd maşina dictatorului a fost direcţionată spre locuinţa acestuia, în timp ce aceea a regelui a străbătut un culoar creat prin mulţime; furios, Antonescu a refuzat să vină la recepţia de la Palat, iar explicaţiile ce i s-au dat — potrivit cărora regele n-a avut nici un rol în dirijarea maşinilor — nu l-au înduplecat⁵⁴. Multe momente de tensiune au fost generate de faptul că Maria Antonescu — soţia dictatorului — o eclipsa, la manifestaţiile ofi-

cială, pe regina-mamă : și-a creat o curte proprie, utiliza aparatul de propagandă a statului, semna numai cu numele mic, se instalase în fruntea Comitetului de patronaj. Vizitînd odată împreună — regina-mamă și Maria Antonescu — un spital de răniți, au împărțit fotografii cu autografe. Văzînd că fotografiile soției mareșalului fuseseră semnate cu numele mic, ambițioasa regină-mamă a cerut să i se strîngă imediat pozele rivalei sale și să-i fie restituite printr-un ofițer, pentru a le completa cu numele potrivit rangului (numai membrii familiei regală aveau calitatea de a semna cu numele mic)⁵⁵.

Pe măsură ce criza regimului antonescian se adîncea, iar mișcarea de rezistență a poporului român lua amploare, liderii național-tărăniști și naționali-liberali au început să manifeste o preocupare mai susținută pentru realizarea unui acord cu Palatul. Impresionați de evenimentele din Italia, unde la 25 iulie 1943 regele Victor Emanuel III îl înlăturase pe Mussolini, liderii celor două partide au început să ia în calcul posibilitatea destituirii lui Antonescu de către regele Mihai. În ziua de 22 august 1943, Maniu și Brătianu adresau o primă scrisoare lui Mihai, prin care-i aduceau la cunoștință memoriul pe care îl înaintaseră lui Antonescu în urmă cu cîteva zile, cerînd retragerea trupelor române de pe front și revenirea la un regim democratic, constituțional⁵⁶.

Colaborarea dintre monarhie și partidele „istorice” era impusă de împrejurări. Regele dorea ca înlăturarea lui Antonescu să aibă o largă acceptare, în primul rînd din partea principalelor partide burgheze. La rîndul lor, Maniu și Brătianu apreciau că o acțiune împotriva lui Antonescu fără consimțămîntul regelui ăra riscantă, dacă nu chiar imposibilă; ei aveau în vedere situația de fapt în care armata era angrenată în război și numai suveranul — „capul oștirii” — putea ordona o încetare a ostilităților împotriva Uniunii Sovietice; de asemenea, prerogativa regală de a numi pe președintele Consiliului de Miniștri asigura cadrul legal și cel mai sigur de înlăturare a dictatorului Antonescu.

Discuțiile purtate de Maniu, C. I. C. Brătianu și alți lideri național-tărănești și național-liberali cu regele și colaboratorii săi au condus la găsirea unei platforme vizînd scoaterea țării din război. În acest spirit au fost inițiate negocieri diplomatice în capitalele țărilor neutre, care se duceau în numele lui Maniu și al regelui⁵⁷. Este de menționat că Mihai Antonescu, preocupat de găsirea unei soluții diplomatice în cazul înfrîngerii Germaniei, foloseau adesea numele regelui Mihai I.

La începutul lunii septembrie 1943 au fost stabilite contacte între Partidul Comunist Român și cercurile Palatului⁵⁸. Pentru a se ajunge aici, au trebuit învinse anumite „bariere” ideologice, atît dintr-o parte, cît și din cealaltă. Partidul Comunist era un partid republican, care milita pentru o societate nouă, în care nu era loc pentru monarhie. La rîndul ei regalitatea era „prin definiție” ostilă Partidului Comunist, în care vedea, pe drept cuvînt, un adversar de temut; orice ascensiune a comuniștilor constituia o amenințare potențială la adresa monarhiei. Contextul istoric nu punea însă atît de tranșant problema ostilității, ci mai curînd scotea în relief punctele de contact, dorința comună de a înlătura dictatura lui Antonescu și a scoate țara din războiul hitlerist an-

tisovietic. Discuțiile avute de rege cu Lucrețiu Pătrășcanu, în cursul cărora fruntașul comunist a precizat că problema republicii nu este o problemă de actualitate pentru partidul din care făcea parte, la ordinea zilei aflându-se obiectivele naționale fundamentale ale momentului istoric, au netezit calea colaborării ⁵⁹.

În lunile ianuarie—aprilie 1944 trupele sovietice au întreprins ample acțiuni ofensive, ajungând la 24 martie pe Nistru, iar la 26 martie pe cursul superior al Prutului. În a doua jumătate a lunii aprilie Armata Roșie a pătruns pe teritoriul României; repetatele încercări de a dezvolta imediat ofensiva au eșuat, astfel că unitățile militare sovietice au trecut în apărare pe linia Iași—Chișinău.

Preocuparea forțelor politice românești de a găsi o soluție de salvare a țării s-au intensificat. Pe această linie se înscrie plecarea lui Barbu Știrbey la Cairo, unde, la 17 martie, a început negocierile cu Aliații. El s-a prezentat ca emisar al lui Maniu, dar a precizat că „guvernul și regele, precum și opoziția sînt dornici să facă o schimbare a frontului”. Negocierile, prelungite pînă în iunie, nu au dus la nici un rezultat ⁶⁰.

La 21 martie Maniu și Brătianu au înaintat lui Antonescu un nou memoriu în care, după înfățișarea situației critice în care se afla România, afirmau: „Pentru că în acest moment nimeni nu poate lua răspunderea situației ce ați creat, trebuie ca tot d-voastră să arătați germanilor că trebuie să retrageți restul trupelor noastre care mai operează în Rusia, că nu le mai puteți da concursul militar de pînă acum și că țara se găsește în situația de nebeligeranță. Pe de altă parte să comunicați anglo-ruso-americanilor hotărîrea ce ați luat. Dacă nu puteți face aceste acte, nu rămîne decît să arătați M.S. Regelui că nu puteți conduce mai departe politica țării și că trebuie să avizeze la formarea unui nou guvern, care să poată îndrepta, cel puțin în parte, situațiunea în care ne aflăm și care să nu expună țara la noi complicațiuni” ⁶¹. Era prima dată cînd partidele „istorice” cereau atît de categoric lui Antonescu să scoată țara din război sau să prezinte demisia regelui Mihai I. La 6 aprilie C. I. C. Brătianu trimitea un alt memoriu, prin care cerea lui Antonescu să intre în tratative de armistițiu cu Națiunile Unite, și „dacă nu o puteți face, să cereți M.S. Regelui să facă un guvern de generali care să caute să salveze ceea ce se mai poate” ⁶².

În acele zile de cumpănă, Antonescu n-a considerat util să se adreseze regelui, pe care-l considera un copil, fără maturitate politică, dar i-a cerut lui Maniu să-și asume răspunderea, ceea ce liderul național-țărănist a refuzat ⁶³.

În timp ce conducătorii partidelor „istorice” puneau accentul pe acțiunile diplomatice, Gheorghe Tătărescu a propus regelui, la 25 martie 1944, convocarea unui „Consiliu de Coroană” pentru a „cerceta întreaga situație a României și a hotărî ieșirea țării noastre din război” ⁶⁴. În cadrul discuțiilor avute cu monarhul și cu emisarii lui, Tătărescu s-a pronunțat pentru un „guvern al păcii”, care să încheie armistițiul cu Națiunile Unite ⁶⁵.

Este meritul istoric al Partidului Comunist că a oferit o perspectivă clară și mijloace adecvate de luptă, că a conceput eliberarea patriei ca o acțiune a întregului popor român, a tuturor forțelor democratice, patriotice și antifasciste. Pe linia coalizării acestor forțe, în aprilie—mai 1944 s-au făcut pași decisivi: realizarea Frontului Unic Muncitoresc (prin colaborarea Partidului Comunist cu Partidul Social-Democrat), a Coaliției Național-Democratice (prin realizarea acordului dintre partidele muncitorești, gruparea liberă a lui Gh. Tătărescu și cea a Partidului Naționalist-Democrat).

La Palat continuau să fie elaborate planuri, unele de-a dreptul fan-teziste, cum a fost acela ca regele să plece singur la Moscova cu avionul și să trateze încheierea păcii direct cu I. V. Stalin⁶⁶. S-a avut în vedere și varianta trimeriei unui general (Dombrovski sau Aldea) în capitala sovietică pentru a negocia armistițiul, dar măsurile de pază a frontierelor luate de Antonescu și întârzierea răspunsului guvernului de la Moscova au făcut ca aceste planuri să nu se poată realiza⁶⁷. A existat și ideea ca regele să se declare prizonier, iar Maniu să plece în nordul Moldovei și să formeze acolo un nou guvern; o variantă „îmbunătățită“ prevedea ca regele și alți fruntași politici să plece în nordul Moldovei unde să se constituie un guvern antihitlerist cu sprijinul armatei⁶⁸.

Contactul strâns cu P.C.R. avea să limpezească cercurile Palatului asupra căilor și modalităților de acțiune, pornind de la folosirea acelui uriaș izvor de energie și forță care a fost dintotdeauna poporul român.

Numirea, la 1 aprilie 1944, a generalului C. Sănătescu, șeful Casei Militare Regale, și în funcția de mareșal al Palatului⁶⁹, a asigurat o mai mare eficacitate acțiunilor desfășurate de forțele ostile dictaturii și războiului antisovietic. Sănătescu a fost, de la început, adeptul colaborării cu toate forțele democratice, antidictatoriale și antihitleriste, inclusiv cu Partidul Comunist. Decisivă a fost întâlnirea din noaptea de 14/15 iunie 1944, la care au participat reprezentanți ai P.C.R. (L. Pătrășcanu, Emil Bodnăraș), ai armatei și ai Palatului (gen. Gheorghe Mihail, gen. C. Sănătescu, col. D. Dămăceanu, I. Mocsony-Stîrcea, Mircea Ioanițiu), precum și Grigore Niculescu-Buzești, colaborator apropiat al lui Maniu. Cu acel prilej reprezentanții Palatului au susținut „planul Gigurtu“, potrivit căruia regele urma să-l demită pe Antonescu, iar Ion Gigurtu să constituie un guvern filogerman, după care, într-o nouă etapă, să se obțină acordul Berlinului pentru ieșirea României din război. Delegații P.C.R. au arătat că planul avea un caracter aventurist, întrucât Hitler nu-și putea da avizul pentru ieșirea României din război, iar rezultatul putea fi ocuparea țării noastre de către trupele celui de al treilea Reich⁷⁰. După vii discuții, s-a aprobat planul Partidului Comunist vizînd răsturnarea prin forță a dictaturii antonesciene, și s-a constituit Comitetul Militar, format din gen. Gh. Mihail, gen. C. Vasiliu-Rășcanu și col. D. Dămăceanu⁷¹. La 15 iunie C. Sănătescu a comunicat Partidului Comunist acordul regelui față de înlăturarea prin forță a lui Antonescu.

Cîteva zile mai tirziu, la 20 iunie 1944, a fost semnat acordul de constituire a Blocului Național-Democrat (alcătuit din Partidul Comu-

nist, Partidul Social-Democrat, Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal), care finaliza, în fond, procesul inițiat de P.C.R. încă din 1941, vizînd coalizarea tuturor forțelor democratice, antifasciste și antihitleriste din țară.

După 20 iunie au avut loc la Palat mai multe întîlniri conspirative între reprezentanții Blocului Național-Democratic și cei ai Palatului în vederea stabilirii modalităților concrete privind scoaterea României din război, înlăturarea dictaturii antonesciene și măsurile de adoptat în perioada imediat următoare. Așa cum era firesc, o importanță deosebită a fost acordată formării noului guvern. Partidul Comunist a propus un guvern politic, prezidat de Maniu, dar președintele Partidului Național-Țărănesc a refuzat, pledînd pentru un guvern de militari, sub motiv că problemele ce stăteau în fața României erau în primul rînd de natură militară, nu politică. Regele, care dorea ca actul înlăturării lui Antonescu să aibă o bază politică largă, s-a raliat punctului de vedere susținut de Lucrețiu Pătrășcanu. Într-una din ședințe, după ce suveranul a pledat în favoarea unui guvern politic, Pătrășcanu l-a felicitat, declarîndu-i : „Ați vorbit de-a dreptul ca un comunist, dați-mi voie să vă strîng mîna”⁷².

Văzînd atitudinea lui Maniu, secondat de Brătianu, partidele muncitorești, precum și regele, au luat în considerare formula unui guvern de militari, care să poarte girul Blocului Național-Democrat, formulă acceptată și susținută de liderii național-țărăniști și național-liberali. În cadrul repetatelor discuții reprezentanții Blocului Național-Democratic și cei ai Palatului au căzut de acord asupra conținutului principalelor documente ce urmau să fie difuzate imediat după înlăturarea dictaturii antonesciene. A existat un adevărat spirit constructiv, întrucît se acționa în conformitate cu prevederile *Declarației* din 20 iunie 1944. Semnificativ este că proiectul proclamației regale a fost redactat de Lucrețiu Pătrășcanu și „acceptat în întregime, după oarecari discuții”⁷³ de reprezentanții Palatului și ai partidelor „istorice”.

La solicitarea regelui, și de comun acord cu Comitetul Militar, generalul C. Sănătescu s-a deplasat pe linia frontului, unde a discutat cu mai mulți comandanți, sondîndu-i în legătură cu înlăturarea lui Antonescu. Rezultatele au fost deosebit de încurajatoare, cei chestionați declarîndu-se gata să participe la această acțiune.

În cadrul consfătuirii din noaptea de 27/28 iulie — la care au participat L. Pătrășcanu, E. Bodnăraș, C. Sănătescu, C. Vasiliu-Rășcanu, D. Dămăceanu și Gr. Niculescu-Buzești — s-a hotărît ca acțiunea de înlăturare a lui Antonescu să se desfășoare la 15 august. Ulterior, în ședința din 9/10 august — la care au participat aceleași persoane, plus Mircea Ioanițiu și gen. C. Anton — la insistențele lui Gr. Niculescu-Buzești (colaborator apropiat al lui Maniu și al regelui) s-a decis amînarea acțiunii cu două săptămîni; pe această bază, la 11 august regele a acceptat ziua de 26 august ca moment al arestării lui Antonescu⁷⁴.

Declanșarea ofensivei sovietice pe linia Iași—Chișinău la 20 august și activitatea concretă desfășurată de Antonescu au determinat o reevaluare a problemelor convenite, mai ales sub raportul declanșării acți-

unii forțelor patriotice. Deoarece în consfăturile avute s-a ajuns la concluzia că cea mai bună soluție era arestarea dictatorului la Palatul regal din București, au fost luate măsuri speciale : sporirea capacității de luptă a batalionului de gardă, introducerea în garajul Palatului a două plutoane de tancuri, gata de intervenție în cazul unei acțiuni hitleriste, pregătirea unei echipe de rezervă formată din militari aparținând gărzii Palatului cu misiunea de a-l aresta pe Antonescu, în eventualitatea că cea principală (pregătită de Partidul Comunist) nu ar putea intra în Palat.

În seara zilei de 20 august, regele a venit de la Sinaia la București, unde a participat la o nouă consfătuire secretă, împreună cu Maniu, Brătianu, Titel-Petrescu, Pătrășcanu, Gr. Niculescu-Buzești, C. Sănătescu, Aurel Aldea, D. Dămăceanu, Mocsony-Stircea, col. Emilian Ionescu. S-a discutat „situația legată de plecarea lui Antonescu pe front”⁷⁵. În noaptea următoare, 21/22 august, s-a desfășurat o nouă consfătuire, la care au participat cei menționați mai sus, minus Maniu, Brătianu și Titel-Petrescu, plus gen. Anton și comandorul Udriști ; cu acest prilej s-a reconfirmat data de 26 august pentru arestarea lui Antonescu, dar nu a fost exclusă posibilitatea devansării acțiunii, optîndu-se pentru 24 august⁷⁶.

Aflat pe front, Antonescu a dat ordin la 22 august ca trupele române să se retragă pe linia fortificată Focșani—Nămoloasa—Brăila pentru a opri înaintarea armatei sovietice. În concepția lui, stabilizarea frontului în Moldova trebuia să constituie un „atu” pentru negocierea și semnarea armistițiului⁷⁷.

În noaptea de 22/23 august a avut loc ultima consfătuire conspirativă a reprezentanților Palatului și Blocului Național-Democratic. S-a convenit ca acțiunea de înlăturare a dictatorului să aibă loc „cît mai curînd”, ceea ce însemna reconfirmarea datei de 26 august, cu posibilitatea unei devansări de două zile, în funcție de programul mareșalului, ale cărui deplasări trebuiau supravegheate în continuare cu toată atenția⁷⁸.

Antonescu a revenit de pe front în seara zilei de 22 august, cînd a avut discuții cu Clodius, informîndu-l de hotărîrea de a încheia armistițiul, precum și cu Ion Mihalache⁷⁹. A doua zi dimineată, Ion Antonescu a prezidat o ședință a Consiliului de Miniștri, în cadrul căreia a anunțat că va pleca spre seară pe linia frontului. În jurul orei 10,30 el l-a însărcinat pe colonelul Radu Davidescu, șeful Cabinetului Militar al mareșalului, să telefoneze la Palat spre a cere audiență la ora 16 ; peste cîteva minute, Mihai Antonescu a cerut și el audiență pentru ora 15,30⁸⁰.

După ce Antonescu s-a anunțat în audiență, regele, împreună cu Sănătescu, Aldea, Gr. Niculescu-Buzești, Mocsony-Stircea și Mircea Ioanițiu au discutat atitudinea ce trebuia adoptată. Întrucît nu știau motivul audienței, s-a convenit ca în cazul în care mareșalul ar comunica hotărîrea de a încheia armistițiul, regele să se declare de acord ; dacă Antonescu ar anunța intenția de a continua războiul alături de Germania sau ar cere încuviințarea prealabilă a hitleriștilor, atunci să fie demis

Dincolo de prerogativele constituționale, de aspectele formal-legislative, care-și au desigur semnificația lor, actul regelui de la 23 august 1944 se afla în consens cu aspirațiile poporului român, cu voința sa hotărâtă de a-și salva patria, de a-și făuri propriul său destin. În această perspectivă, actul de la 23 August 1944 se înscrie în istoria milenară a poporului nostru ca un eveniment crucial, care a deschis o nouă eră în evoluția națiunii române.

N O T E

- 1 Arthur Gould Lee, *Crown Against Sieckle*, Londra, 1950, p. 13.
- 2 „Monitorul oficial”, nr. 206 bis din 6 septembrie 1940.
- 3 „Timpul”, IV, nr. 1205 din 8 septembrie 1940.
- 4 *Ibidem*.
- 5 „Universul”, din 6 septembrie (ediție specială).
- 6 Barbara Cartland, *The Scandalous Life of King Carol*, New York, Piramyd Book, 1957, p. 220.
- 7 Arh. ist. centr., fond. Casa Regală. Mihai I, dos. 3/1940, f. 10.
- 8 *Un comunicat al Partidului Național-Tărănesc*, în „România”, III, nr. 819 din 8 septembrie 1940.
- 9 Ioan Scurtu (coordonator), Gh. Z. Ionescu, E. Popescu, D. Smîrcea, *Istoria României între anii 1918—1944. Culegere de documente*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1982, p. 352.
- 10 A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1976, p. 35.
- 11 Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 23.
- 12 *Ibidem*, p. 47.
- 13 „Monitorul oficial”, nr. 206 bis din 6 septembrie 1940.
- 14 I. Mocsony-Stîrcea, *Memorii*, vol. I, în Arh. Institutului de Studii Istorice și Social-Politice (în continuare I.S.I.S.P.) de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 3, dos. 192, f. 59.
- 15 Arh. C.C. al P.C.R., fond 103, dos. 8 197, f. 3-4.
- 16 „Universul”, 57, nr. 247 din 8 septembrie 1940.
- 17 „Monitorul oficial”, nr. 214 bis din 14 septembrie 1940.
- 18 Arh. ist. centr., fond. Casa Regală. Mihai I, dos. 53/1940, f. 2, 7.
- 19 *Culegere de documente și materiale privind istoria României (6 septembrie 1940—23 August 1944)*, București, Tip. Universității, 1978, p. 21.
- 20 „Universul”, 57, nr. 277 din 8 octombrie 1940.
- 21 *Ibidem*, nr. 310 din 10 noiembrie 1940 ; Arh. ist. centr., fond Casa Regală. Mihai I, dos. 10/1940. f. 7.
- 22 Vezi pe larg, foarte documentata lucrare a lui A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*.
- 23 *Manifestația legionară de aseară*, în „Universul”, 58, nr. 20 din 22 ianuarie 1941.
- 24 Arh. ist. centr., fond. Casa Regală. Mihai I, dos. 10/1940, f. 18 ; Larry Watts, *În serviciul mareșalului*, vol I, Munchen, 1985, p. 66-72.
- 25 „Universul”, 58, nr. 22 din 26 septembrie 1941.
- 26 *Ibidem*, nr. 25 din 29 ianuarie 1941.
- 27 *Ibidem*.
- 28 *Ibidem*.
- 29 *Ibidem*, nr. 27 din 31 ianuarie 1941.
- 30 „Monitorul oficial”, nr. 39 din 15 februarie 1941.
- 31 *Ibidem*, nr. 222 din 23 septembrie 1942.
- 32 Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu*, Paris, 1950, p. 35.
- 33 Mihai Fătu, *Contribuții la studierea regimului politic din România (septembrie 1940—august 1944)*, București, Edit. Politică, 1984, p. 93.

* După înăbușirea rebeliunii legionare, Ion Antonescu a creat funcția de adjutant al conducătorului și secretar particular, formînd, în mic, un fel de „Casă a conducătorului”, care putea fi asemuită cu Casa Regală. Adjutanții și secretarii lui Antonescu purtau aceeași uniformă cu adjutanții regali, mai puțin culoarea de vîpșucă, care era ciclamen, iar la rege grena (Larry Watts, *op. cit.*, p. 77).

34 Ilie Ceaușescu, *Atitudinea și activitatea Marelui Stat Major Român în perioada septembrie 1940—23 August 1944, ostile politice duse de Germania hitleristă în România, pentru contracararea unor măsuri antipopulare ale dictaturii antonesciene, în Actul de la 23 August în context internațional. Studii și documente*. Coordonator : Gheorghe Buzatu. București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 166.

35 „Monitorul oficial”, nr. 145 din 22 iunie 1941.

36 Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 31.

37 Arh. I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., cota Ab XXV-2.

38 Vezi, pe larg, Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Tărănesc*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 456-464.

39 „Universul”, 58, nr. 167 din 24 iunie 1941.

40 *Ibidem*, nr. 187 din 14 iulie 1941.

41 „Monitorul oficial”, nr. 200 din 24 august 1941.

42 „Universul”, 58, nr. 306 din 10 noiembrie 1941.

43 Arh. M.A.E., fond 71/ România, anul 1942—1943, vol. 355.

44 Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 40.

45 *Ibidem*, p. 42.

46 „Timpul”, V, nr. 2 029 din 3 ianuarie 1943.

47 Andreas Hillgruber, *Hitler, König Karol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1954, p. 169 ; *Memorial Antonescu*, p. 172.

48 A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979, p. 235.

49 „Timpul”, V, nr. 2 035 din ianuarie 1943.

50 Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 46.

51 General-colonel (r), Emilian Ionescu, *Contemporan cu veacul douăzeci*, București, Edit. Militară, 1983, p. 110.

52 Dumitru Dămăceanu, *De la prima audiență*, în „Magazin istoric”, nr. 8/ 1984, p. 22-23.

53 Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 64.

54 *Ibidem*, p. 47.

55 Al. Gh. Savu, *Războiul șicanelor*, în „Magazin istoric”, nr. 6/1969, p. 91.

56 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 174, f. 187.

57 Vezi, pe larg, Gh. Buzatu și A. Simion, *Preliminarii diplomatice ale actului de la 23 August 1944*, în *Actul de la 23 August în context internațional* (coordonator : Gheorghe Buzatu).

58 *Pentru Republică în România* (coordonator Aron Petric), București, Edit. Politică, 1972, p. 120.

59 *Cine sînt făuritorii actului istoric de la 23 August 1944*, în „România Liberă”, III, nr. 324 din 24 august 1945.

60 A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice...*, p. 359-414.

61 Arh. ist. centr., fond. Președ. Cons. Min., dos. 61/1940, f. 232.

62 *Ibidem*, f. 235.

63 *Procesul marii trădări naționale*, București, 1946, p. 224.

64 „Drapelul”, II, nr. 158 din 3 iulie 1945.

65 *Ibidem*.

66 Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 62.

67 Constantin Titel-Petrescu, *Cum s-a ajuns la armistițiu*, în „Libertatea”, I, nr. 9 din 5 septembrie 1944.

68 Ioan Massoff, *O pagină de istorie contemporană. Cum s-a înfăptuit actul de la 23 August 1944*, în „Jurnalul de dimineață”, V, nr. 35 din 25 decembrie 1944.

69 „Monitorul oficial”, nr. 78 din 1 aprilie 1944.

70 Dumitru Dămăceanu, *O consfătuire istorică*, în „Magazin istoric”, nr. 6/1969.

- 71 A. Simion și Maria Covaci, *Insurecția națională antifascistă armată din august 1944*, București, Edit. Politică, 1973, p. 36.
- 72 I. Mocsony-Stîrcea, *Memorii*, vol. II, loc. cit., f. 1427.
- 73 Lucrețiu Pătrășcanu, *Cum s-a înfăptuit actul de la 23 August 1944*, în „România liberă”, III, nr. 323 din 23 august 1945.
- 74 V. Liveanu, *Cu privire la începutul insurecției din august 1944. Despre preliminariile arestării lui Antonescu*, în „Revista de istorie”, nr. 9/1977, p. 1588-1589.
- 75 Gheorghe Buzatu, *Evenimentele din august 1944 în context internațional*, în *Actul de la 23 August în context internațional*, p. 297.
- 76 Ioan Massoff, *O pagină de istorie contemporană...*, loc. cit.
- 7 Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *200 de zile mai de vreme*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 50.
- 78 Gh. Buzatu, *Evenimentele din august 1944...*, loc. cit., p. 300.
- 79 „Jurnalul de dimineață”, VII, nr. 8 din 11 ianuarie 1945.
- 80 V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu, Tr. Udrea, *Din cronica unor zile istorice*, București, Edit. Academiei, 1972, p. 92.
- 81 Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, I. Saizu, D. Șandru, *Din istoria unei zile. (Contribuții la cronologia insurecției române din august 1944)*, Iași, Edit. Academiei, 1979, p. 30-31.
- 82 Emilian Iontscu, op. cit., p. 139.
- 83 Gh. Buzatu, *Evenimentele din august 1944...*, loc. cit., p. 302.
- 84 Pentru desfășurarea audienței, vezi : Arthur Gould Lee, op. cit., p. 67-71 ; Nicolette Frank, *La Roumanie dans l'engrenage. Comment le Royaume est devenu Republique Populaire (1944—1947)*, Paris/Bruxelles, 1977, p. 32-33 ; I. Mocsony-Stîrcea, op. cit., loc. cit., p. 1422-1498 ; Emilian Ionescu, *Antoneștii în seiful Castelului Alb*, în „Magazin istoric”, nr. 5/1967 ; Idem, *Contemporan cu veacul...*, p. 140-142.
- 85 Vezi „România liberă” din 24-31 august 1944.
- 86 Regele Mihai a fost decorat cu Ordinul „Victoria” de către guvernul sovietic, și cu „Legion of Merit” de guvernul S.U.A.
- 87 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, București, Edit. Politică, 1970, p. 187.

SUR LE REGIME POLITIQUE EN ROUMANIE DANS LA PERIODE

6 SEPTEMBRE 1940 — 23 AOÛT 1944

— Résumé —

Le régime politique en Roumanie a connu, dans la période 6 septembre 1940 — 23 Août 1944, une importante évolution déterminée par le rapport des forces politiques internes et par la situation internationale, d'abord par l'évolution des événements militaires. Composante mineure du régime politique dans la période d'après 6 septembre 1940, éclipsée par le dictateur Ion Antonescu, la monarchie a manqué d'initiatives et d'efficacité jusqu'à la fin de 1942. Graduellement, au fur et à mesure que le mouvement de résistance dirigé par le Parti Communiste Roumain devenait de plus en plus étendu, on enregistre une activité augmentée des cercles d'autorité du roi, de la monarchie en tant qu'institution. Les divergences entre la monarchie et la dictature deviennent publiques et de plus en plus aiguës. D'autre part, à la suite des liaisons entre la monarchie et les partis politiques de l'opposition, y compris le Parti Communiste Roumain, qui détenait le rôle décisif, on passe à l'élaboration d'un plan qui avait comme but la suppression du régime dictatorial, l'élimination du pays de la guerre antisoviétique, la lutte de l'armée roumaine contre l'Allemagne hitlérienne, le retour à un régime démocratique. L'acte historique de 23 Août 1944 marque le déclenchement de la révolution de libération sociale et nationale, antifasciste et antiimpérialiste qui a ouvert une nouvelle ère dans l'histoire du peuple roumain.

ZUGRAVI MOLDOVENI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA. PICTURA PE LEMN DIN JUDEȚUL NEAMȚ

de MARINA ILEANA SABADOS

Pictura sec. al XVIII-lea, așteptându-și cu modestie rîndul în acțiunea de cercetare științifică a istoriei artei medievale românești, a dezvoltat, în urma unor studii de specialitate recente, aspecte interesante, în stare să înlăture prejudecata conform căreia, pe parcursul acestui veac pictura suferise declinul de la artă la simplu meșteșug.

Arta cultă de tradiție post-bizantină înregistrează într-adevăr, la sfîrșitul sec. al XVII-lea o diminuare substanțială a normativelor sale estetice¹. Această scădere va fi compensată însă, de creșterea gradului de receptivitate față de elementul popular, fenomen cultural ce corespunde pe plan social procesului de emancipare a păturilor mici și mijlocii². Ca urmare, se înregistrează un lent proces de laicizare a artei, cu evidente accente de rusticizare spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea³. Se pregătesc astfel, restructurările spiritual-artistice ce vor caracteriza cultura sec. al XIX-lea.

Mutațiile survenite în mentalitatea artistică a veacului se vor face simțite și în modul de manifestare a personalității creatoare, în noua accepție dată statutului de artist. Astfel, dacă în secolele anterioare, semnarea unei icoane constituie un eveniment destul de rar întîlnit, în veacul al XVIII-lea lucrările semnate se înmulțesc, oferindu-se astfel posibilitatea de a se studia creația artistică a unui zugrav, dintr-o perspectivă mai amplă. Se înregistrează așadar, o modificare a statutului de zugrav-artist, o conștientizare în germene, a actului creator, ceea ce va avea ca urmare, spre sfîrșitul sec. al XVIII-lea, dar mai ales în secolul al XIX-lea, constituirea primelor forme de viață artistică organizată : breslele de zugravi⁴.

O importantă realizare a veacului XVIII o constituie intensificarea circulației zugravilor români din cele trei provincii istorice, aceasta contribuind încă o dată, la unitatea spirituală a culturii românești. Se înregistrează prezența zugravilor brîncoveni în Transilvania, influența acestora resimțindu-se aici pînă spre jumătatea secolului. Zugravi moldoveni — după cum va fi cazul și în studiul nostru — învață arta picturii la școala brîncovenească, purtînd cu ei la întoarcere influența pregnantă a acestei școli. Iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, zugravi populari din Transilvania se refugiază împreună cu sate întregi de țărani în Moldova, ca urmare a presiunilor crescînde exercitate de stăpînirea austriacă asupra populației de naționalitate română care in-

tensificase lupta pentru cîștigarea drepturilor egale cu celelalte națiuni conlocuitoare din Transilvania.

În acțiunea de evidență a patrimoniului de icoane din județul Neamț, am identificat o serie de zugravi moldoveni dintre care vom prezenta în continuare pe *Ursul, Ioasaf și Nifon, Teodor și Constantin*.

Ucenic al tipografului și omului de cultură care a fost Mitrofan, stareț al mănăstirii Biserican, apoi episcop de Huși și Buzău, *URSUL* și-a urmat protectorul în Țara Românească, integrîndu-se climatului artistic patronat de domnitorul Constantin Brîncoveanu. Este neîndoielnic faptul că Ursul a cunoscut în această epocă cele mai reprezentative opere realizate de meșterii școlii brîncovenești de pictură, indiferent că este vorba de marile ansambluri de pictură murală de la Hurez, Țirgoviște, Polovragi etc., ori de icoane.

Acestei perioade din formația artistică a zugravului Ursul, îi aparțin icoanele împărătești descoperite la biserica „Adormirea Maicii Domnului” din satul Verșești, județul Neamț, datate 1707 și comandate pentru biserica de el ctitorită, de voievodul Mihai Racoviță. Semnate împreună cu un alt zugrav — asociat, probabil — pe nume David, icoanele de la Verșești sînt marcate de influența brîncovenească, atît sub aspectul iconografic, cît și stilistic: relativa înclinație spre narațiune, reprezentarea lui Isus Hristos și a Maicii Domnului cu Pruncul pe tronuri bogat ornamentate în stil baroc, modelaje accentuînd tonurile de brun la figuri, varietate cromatică ce contrastează cu sobrietatea coloristică a icoanelor moldovenești.

Un al doilea reper al evoluției artistice a zugravului Ursul îl constituie tîmpla și icoanele de la schitul Pocrov, al mănăstirii Neamț, schit fondat în anul 1706 de călugărul Pahomie, viitor episcop de Roman. Acest Pahomie va ridica în 1714 în incinta schitului, biserica „Acoperămîntul Maicii Domnului” pe care o va înzestra cu tîmplă și icoane, lucrare pentru care chiamă pe Ursul, însoțit de David. Este momentul în care, credem, Ursul se întoarce definitiv din Țara Românească unde Constantin Brîncoveanu nu mai domnea.

Pictura tîmplei și a celorlalte icoane de la Pocrov dovedește că lecția școlii brîncovenești era proaspătă în memoria zugravului moldovean. Icoana împărătească „Maica Domnului cu Pruncul pe tron, flancată de doi îngeri” reia tiparul iconografic muntenesc, chiar dacă tronul nu mai prezintă acea amploare decorativă barocă. De asemenea, reîntîlnim tipul de modelaj în tonuri de brun, ceea ce determină umbrele accentuate și contrastante față de petele luminoase din vecinătate. Cromatica vie, bogată în tonuri de ocru, alb, galben, roșu vermillon dar și albastru, verde, negru, amintește de varietatea coloristică a picturii brîncovenești.

O notă caracteristică picturii de la Pocrov în ceea ce privește aspectul iconografic, aduc icoanele împărătești „Soborul marilor părinți pustnici” și „Acoperămîntul Maicii Domnului”, icoana de hram. Este neîndoielnic faptul că în aceste două cazuri Ursul a trebuit să răspundă exigențelor comanditarului, episcopul Pahomie care călătorise în Rusia, la lavra Pecerska din Kiev și adusese cu sine, la întoarcere,

nu numai un mod de gândire monahal împrumutat, dar și amintirea unor exemplare de pictură specifice universului artistic medieval rușesc. Ambele teme sînt străine repertoriului iconografic românesc. Mai mult chiar, ca pentru a sublinia locul de obîrșie al inspirației, în icoana „Aco-perămîntul Maicii Domnului“ care, de altfel, respectă formula compozițională statuată în secolul al XVI-lea de podliniki moscoviți. Ursul pictează în fundal arhitecturi tipic rusești.

Pe lingă icoanele tîmplei, Ursul a mai pictat la Pocrov două icoane mari, „Iisus Pantocrator“ și „Hodighitria“, pentru pronaos, și o icoană de procesiune „Maica Domnului cu Pruncul“. Dacă cele două icoane destinate pronaosului sînt preluări cuminiți ale unor tipuri iconografice tradiționale în Moldova, care vor fi dezvoltate în grupul de icoane de la Crăiești, peste 5 ani, icoana mare de procesiune constituie o realizare artistică de excepție. Trăsăturile îndulcite ale figurii Mariei, cu zîmbetul delicat, imperceptibil, reprezintă o inovație de ordin iconografic ce anunță o tipologie modernă, în spiritul secolului al XVIII-lea.

Icoanele de la Pocrov anunțau deja reîntoarcerea zugravului școlit în Țara Românească, la matricea spirituală moldovenească ce va domina în cazul grupului de icoane împăratești descoperite la biserica „Cuvioasa Paraschiva“ din satul Crăiești, județul Neamț, icoane nesemnate, datate în anii 1718—1719. Se remarcă în urma analizei lor stilistice, preluarea tipurilor iconografice tradiționale și a modalităților stilistice practicate de școala moldovenească în epoca sa de maturitate, secolul al XVI-lea : sensul monumental al siluetei care înlocuiește detaliul barocizant din faza brîncovenească, cromatica potolită, în sensul folosirii unui număr restrîns de tonuri sobre.

O problemă mai puțin elucidată în studiul creației lui Ursu, o constituie colaborarea sa cu David. Ce aparține lui Ursu și care este contribuția lui David ? În virtutea faptului că întotdeauna cînd semnează amîndoi Ursul este cel dintîi, că există cazul în care Ursul să-și semneze singur o lucrare (icoana de hram de la Pocrov) sau că semnătura sa minusculă se află pe sabia sfîntului Gheorghe, după moda zugravilor brîncoveni⁵ (icoana „Sfîntul Gheorghe omorînd balaurul“ de la Verșești), în timp ce David nu apare nicîcînd semnînd singur, considerăm că Ursul era principalul pictor și deci lui îi aparține concepția, în timp ce David rămîne pe planul secund, ca executor al acestei concepții.

Mult mai puține date deținem despre creația zugravilor IOASAF și NIFON care semnează două icoane de procesiune comandate de episcopul de Roman, Ioanichie, în anul 1762. Lucrările sînt semnificative pentru fenomenul artistic petrecut în secolul al XVIII-lea, în cadrul căruia se fac simțite două tendințe : prima se referă la perpetuarea tradiției artei culte în formule înghețate, academiste, cea de-a doua ilustrează o concepție mai liberă, mai puțin convențională în limitele compoziției tradiționale.

Cele două icoane, provenind de la biserica „Sfîntul Dumitru“ din Crăcăoani, județul Neamț și aflate în prezent în depozitul județean de concentrare de la mănăstirea Secu, reprezintă, una, pe „Iisus Pantocrator“ înconjurat de 18 praznice împăratești, cealaltă, pe „Maica Domnu-

lui cu Pruncul“ înconjurată de cele 24 de scene inspirate din „Acatistul Maicii Domnului“.

Ambelc icoane sînt concepute în cadrul aceleiași trame compoziționale : scenă centrală în cîmp adîncit, mici scene laterale, dreptunghiulare, dispuse pe o „ramă“ reliefată. Este posibil ca zugravii icoanelor de la Crăcăoani să fi avut ca model o icoană grecească din epocă, poate chiar pe cea aflată azi în iconostasul bisericii mănăstirii Golia, din Iași, datată 1754. Asemănarea dintre icoanele lui Ioasaf și Nifon, și icoana de la Golia, nu se oprește la trama compozițională, ea avînsînd în detaliu, pînă la soluția dispunerii scenelor laterale sub arcade simple sau trilobate. Mai mult chiar, scena centrală pare să împrumute somptuozițate și monumentalitatea barocă, în spirit „academicist“ a icoanei grecești de la Golia.

Cu totul alt spirit arborează pictura scenelor marginale. Concepute într-o manieră liberă, neconvențională, ele demonstrează o a doua mînă de artist. Modalitățile plastice se apropie de arta miniaturii. Zugravul își permite licențe față de erminii, în gustul epocii pentru realitate și narațiune (scena „Arătatu-s-a făptură nouă“ din „Acatistul Maicii Domnului“). Se încearcă interesante rezolvări compoziționale : compoziții asimetrice deschise, favorizînd exteriorizarea stării de spirit respective („Cina cea de taină“, „Spălarea picioarelor“) în pofida folosirii incorecte a perspectivei ce contrastează cu exactitatea desenului din scena centrală ; compoziții construite din curbe ce crează o melodicitate depresivă („Coborîrea de pe cruce“). Două experiențe artistice diferite se descifrează și în folosirea elementelor de limbaj plastic : drapajele corect executate, perfecțiunea rece a modelajelor fizionomice, repertoriul de motive baroce reproduse cu exactitate în cazul tronurilor — din scenele centrale — se opun modelajelor sumare atît în cazul drapajelor cît și a trăsăturilor fizionomice — ca să nu mai amintim de inconștientă și stîngaceă folosire a perspectivei — din scenele marginale.

Probabil Ioasaf, care s-a semnat primul, este realizatorul scenelor centrale de o importanță programată, iar Nifon, mai curînd miniaturist decît zugrav de icoane, să fi pictat scenele laterale.

În încheiere vom aminti doi zugravi dintr-o categorie care va cîștiga importanță spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea : zugravii „populari“, impropriu numiți astfel, căci ei respectă regulile stricte ale unei bresle cu tradiții vechi — pictorii de icoane — simplificînd erminia și stilul la nivelul posibilităților lor, în virtutea unei circulații restrînse.

Cei doi zugravi pe care îi prezentăm se numesc Teodor și Constantin și au lucrat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Ambii pictează catapetesme întregi în satele din ținutul Neamțului. TEODOR, presupunem, era venit din Transilvania, căci stilul său amintește pe cel al zugravilor de dincolo de Carpați și apoi, lucrările semnate de el provin din locuri unde s-au retras ardeleni în veacul al XVIII-lea, precum : Izvorul Muntelui lîngă Bicz, sau Grințieș. Icoanele de la Izvorul Muntelui, „Iisus Pantocrator“ — arborînd o severitate evidentă — și „Maica Domnului cu Pruncul“, sînt semnate cu inițială : „De T. Zug“. Epitaful de la Grințieșul Mare este semnat și datat, ofe-

rind posibilitatea atribuirii și a icoanelor menționate anterior și pe cele ale timpului din biserica de lemn de la Grințeșul Mare : „Teodor Zugrav“ 1794.

Cel de-al doilea zugrav popular, CONSTANTIN, era cu siguranță moldovean și putem presupune că era nemțean, datorită frecvenței ridicate a lucrărilor executate de el în acest ținut : catapetesme întregi pictate la Almaș, Dumbrava Deal, Hîrțești, Groși, Conțești, Homiceni, pomelnice, cruci de altar, icoane dispartate și alte piese răspîndite pe teritoriul județului. Niciuna dintre lucrări nu este semnată, cu excepția epitafului de la Făurei, datat 1795 și semnat Constantin Zugrav“, pe baza căruia s-a putut face atribuirea celorlalte piese.

Mai puțin în cazul lui Teodor al cărui stil prezintă o oarecare notă de austeritate, dar mai ales în cazul picturii lui Constantin, se poate vorbi despre predominanța decorativului în stilul zugravilor populații care, o dată intrați în specificul meseriei, lucrează fără variație, după aceleași șabloane compoziționale și stilistice. Constantin, spre exemplu, a cărui pictură emană un indicibil farmec ce-l individualizează cu mare ușurință, făcîndu-l imediat recognoscibil, folosește exact același șablon în compunerea scenelor (ex. „Nașterea Maicii Domnului“) indiferent că este vorba despre iconostasul de la Conțești, de cel de la Hîrțești sau Almaș. Pictînd cu o intuiție artistică sigură în ceea ce privește compozițiile cromatice, el arborează un decorativism ce se referă atît la compoziția generală cît și la detaliu, demonstrînd în acest fel un talent nativ care nu-și crează probleme de evoluție artistică.

Se poate spune că în acest moment arta icoanei a decăzut în sfera meșteșugului, dar aceasta numai dacă se face abstracție de persistența bunului simț artistic tradițional, apt să dea naștere unui univers imagistic de o savoare cu totul aparte.

Desigur, noile structuri artistice ale veacului următor nu-și vor afla germeii în arta zugravului popular. Dar ele vor fi purtătoare inconștiente ale unor experiențe artistice anterioare care înglobează orice formă conturată în contextul artistic al secolului al XVIII-lea.

N O T E

1 Ana Dobjanschi, *Icoanele lui Radu Diaconu Zugrav*, în „Revista muzeelor și monumentelor“, nr. 1/1975, p. 52.

2 Vasile Drăguț, *Arta românească*, vol. I. București. 1982, p. 457.

3 *Ibidem*.

4 Ana Dobjanschi, *op. cit.*, p. 52.

5 Cf. Anca Vasiliu, *Pictura murală brîncovenească. Context cultural și trăsături stilistice (I)*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei“ seria „Artă Plastică“, 1982, p. 21.

PEINTRES DE LA MOLDAVIE PENDANT LE XVIII-e SIÈCLE.
PEINTURE SUR BOIS DU DÉPARTEMENT DE NEAMȚ

— *Résumé* —

En présentant les cinq peintres — Ursul, Ioasaf et Nifon, Teodor et Constantin — on analyse le phénomène artistique de la peinture sur bois, tel qu'il est représenté en Moldavie pendant le XVIII-e siècle. On peut distinguer deux tendances : la persistance des formes traditionnelles de l'art post-byzantin et la tendance de laïciser la peinture d'icône.

Le peintre Ursul, originaire de la Moldavie a fait son apprentissage en Valachie pendant l'époque du prince Constantin Brîncoveanu. Les icônes qu'il a peintes à Verșești, Pocrov et Crăiești, mettent en évidence cet influence, mais elles gardent aussi le filon traditionnel de la peinture médiévale de la Moldavie.

Ioasaf et Nifon, maîtres des icônes „Jésus Pantocrator“ et „La Vierge avec l'Enfant“, entourées par des scènes narratives, de 1762, provenant de l'église „Saint Démètre“ de Crăcăoani, s'inspirent d'un modèle grèque auquel ils adaptent les caractères stylistiques de l'école moldave.

Teodor et Constantin sont des peintres paysans, le premier d'origine transylvane, le deuxième, originaire, probablement, même de la région de Neamț. Les icônes et les iconostases qu'ils ont peints à la fin du XVIII-e siècle et au début du siècle suivant, mettent en évidence une typologie artistique à part, caractérisée par l'application vers la simplification de l'iconographie et du style post-byzantin, d'autant que par la prédominance de l'aspect décoratif dans la composition.

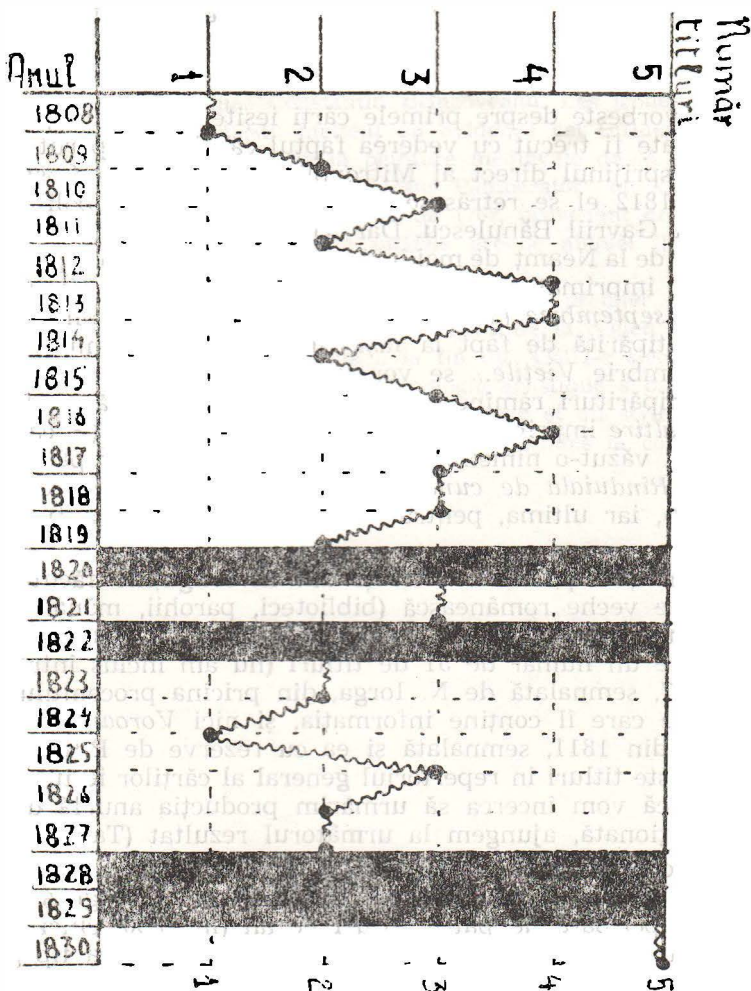
REPERTORIUL ȘI RĂSPÎNDIREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI IEȘITE DIN TIPARNIȚA DE LA NEAMȚ (în județul Neamț)

de EMIL NICOLAE-NADLER

Cînd se vorbește despre primele cărți ieșite din tiparnița Mănăstirii Neamț nu poate fi trecut cu vederea faptul că ele au apărut sub îndrumarea și cu sprijinul direct al Mitropolitului Veniamin Costachi. Între anii 1808 și 1812 el se retrăsese aici, în scaunul mitropolitan din Iași fiind preferat Gavriil Bănulescu. Dar Veniamin Costachi a vegheat asupra tiparniței de la Neamț de mai înainte ¹. Prima carte care poartă pe pagina de titlu imprimat numele Mănăstirii Neamț este *Viețile sfinților din luna lui septembrie (1807)*. Din prefața lui Veniamin însă, rezultă că ea a fost tipărită de fapt la Iași, din motive economice. Deci, abia din luna octombrie *Viețile...* se vor tipări la Neamț. Dar, în principiu, anul primei tipărituri rămîne tot 1807, dacă reținem că N. Iorga menționează o *Psaltire* imprimată atunci la Mănăstirea Neamț ², carte pe care însă nu a mai văzut-o nimeni. În consecință, cea dintîi tipăritură cunoscută rămîne *Rînduiala de cum se cuvine a citi cei doisprezece psalmi deosebi (1808)*, iar ultima, pentru secolul al XIX-lea, va fi *Ciasoslovul* din 1874.

Din referințele parcurse ³, cît și din investigațiile făcute în depozitele de carte veche românească (biblioteci, parohii, mănăstiri, colecții particulare etc.) rezultă că, în total, între 1808 și 1830, la Neamț au fost imprimate un număr de 51 de titluri (nu am inclus între ele *Psaltirea* din 1807, semnalată de N. Iorga, din pricina procentului mare de relativitate pe care îl conține informația, și nici *Voroava de tilcuire a Sf. Apostoli*, din 1811, semnalată și ea cu rezerve de B.R.V. ; am reținut totuși aceste titluri în repertoriul general al cărților ieșite din această tiparniță). Dacă vom încerca să urmărim producția anuală de carte, în perioada menționată, ajungem la următorul rezultat (Tabelul nr. 1).

Așadar cu excepția a doi ani (1808 și 1824), cînd tiparnița a produs doar cîte un titlu, media se ridică la trei titluri pe an, o singură dată depășind limita superioară de patru titluri pe an (în 1830, cinci titluri). Ca să avem un termen de comparație, să amintim faptul că tipografia mitropolitană din Iași ajunsese să producă și 11 titluri pe an (în 1820), media ei înscrinduse între 6 și 7 titluri anual. În schimb la Neamț se înregistrează chiar patru ani „orbi“, cînd nu s-a imprimat nici o carte (1820, 1822, 1828 și 1829), sau cel puțin nu ne sînt cunoscute pînă acum. O curiozitate reprezintă faptul că, deși există informații privind întreprinderea activității în 1821, în timpul mișcării eteriste, acest an apare înscris pe pagina de titlu a *Evangeliei* mari. Date fiind dificultățile

TABELUL NR. I

impuse de lucrul la această carte (dimensiuni, policromie, peste 400 de ilustrații) se poate presupune că imprimarea a fost începută mai dinainte (poate prin 1819), iar fila de titlu a fost tipărită abia în 1822, după reinstalarea utilajelor. Situație care privește și celelalte două volume apărute în același an (*Adunare a stambelor Sfintei Evanghelii* și *Evanghelia din Săptămîna patimilor*). Nu se explică însă în nici un fel întreruperea activității în anii 1828 și 1829.

Pe baza informațiilor ce ne-au parvenit din epocă și a investigațiilor bibliofile s-a ajuns la concluzia că tirajul cărților ieșite din vechile tipografii varia între 500 și 2000 de exemplare. Cunoscînd faptul că la Neamț s-a lucrat în majoritatea timpului cu un singur teas (abia din 1815 cu două), că litera trebuia mereu procurată din alte locuri și că realizarea matritelor pentru ilustrații presupunea destulă vreme, am fixat o medie convențională de 700 de exemplare pentru fiecare titlu și am constatat astfel că, pînă în anul 1830, de aici au fost puse în circulație un număr de aproximativ 35700 volume, cu următoarea repartitie anuală :

Anul	1808	1809	1810	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830	Total
Tiraj	700	1400	2100	1400	2800	2800	1400	2100	2800	2100	2100	1400		2100		1400	700	2100	1400	1400			3500	35.700

Fără îndoială că *Scrisoarea Moldovei (Descriptio Moldaviae)* de Dimitrie Cantemir rămîne cea mai importantă carte tipărită la Mănăstirea Neamț, pentru că avem de a face cu prima ediție a ei în limba română. Dar, pentru amănuntele istorice și culturale pe care ni le transmit trebuie menționate și volumele : *Cuvinte pentru ascultare și Viața starețului Paisie* (1817), *Cartea pentru pravilă* (1823), *Pentru păzirea celor cinci simțuri* (1826) și *Istorie* (1830).

În general, după datele existente, se constată că la Mănăstirea Neamț au fost imprimate 53 de titluri de carte veche românească (pînă în anul 1830 inclusiv), din totalul de 335 apărute în Moldova. Pentru că, la cele 49 descrise în B.R.V., se adaugă două titluri menționate de Daniela Poenaru (a doua ediție, din 1809, a *Vieților sfinților din luna octombrie* și, din 1821, *Evanghelia din Săptămîna patimilor*), apoi două titluri descoperite de noi. Este vorba de prima ediție, incompletă, a *Kiriacodromionului* tradus de Veniamin Costachi și de o altă ediție, exclusiv în limba română, a *Istoriei* bilingve din 1830. Redăm mai jos repertoriul și repartitia teritorială a acestor cărți în județul Neamț și semnificațiile care decurg de aici.

REPERTORIUL ȘI RĂSPINDIREA CĂRȚILOR VECHI ROMĂNEȘTI IEȘITE DIN TIPARNIȚA MĂNĂSTIRII NEAMȚ (ÎN JUDEȚUL NEAMȚ)

Lista prescurtărilor :

- Fondul „G. T. Kirileanu“ al Bibliotecii județene Neamț : F.G.T.K.
- Depozitul de concentrare de la Mănăstirea Agapia : D.M.A.
- Depozitul de concentrare de la Episcopia Romanului și Hușilor : D.E.R.H.
- Biblioteca Mănăstirii Agapia : B.M.A.
- Biblioteca Mănăstirii Horația : B.M.H.
- Biblioteca Mănăstirii Neamț : B.M.N.
- Biblioteca Mănăstirii Secu : B.M.S.
- Biblioteca Mănăstirii Sihăstria : B.M.Sh.
- Biblioteca Mănăstirii Varatec : B.M.V.
- Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor : B.E.R.H.
- Parohia : P.
- Inventar : iv.

1. PSALTIRE (1807). Autorii B.R.V. înregistrează cartea după o mențiune a lui N. Iorga (B.R.V., II, nr. 731) ;

2. RINDUALĂ DUPĂ CUM SE CUVINE A CÎNTA CEI DOISPREZECE PSALMI (1808). Traducere din limba greacă. Format în 8. F. titlu + 1 f. nenumărată + 126 file + 12 f. nenumărate cuprinzînd *Rînduiala celui ce se ispi-tește în vis* (B.R.V. II, nr. 750) ;

— 1 ex. în D.M.A. (de la P. Sf. Nicolae din Piatra Neamț, iv. 33) ; 1 ex. în B.M.N. (iv. 29).

3. VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA OCTOMBRIE (1809, februarie 13). Prefață de starețul Ioan. Corector („urmărit și curățat textul“) Dorotei. Tipografi Gherontie, Ignatie, Isac. Format în 1. F. titlu + 2 f. nenumărate + 174 file (B.R.V., III, nr. 773) ;

— 1 ex. în F.G.T.K. (iv. 3725) ; 5 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 189 ; P. Urecheni, iv. 6 ; Sf. Ioan Domnesc P. Neamț, iv. 409 ; P. Buna Vestire Sarata P. Neamț, iv. 12/1 ; P. Oșlobeni, iv. 14/5) ; 4 ex. D.E.R.H. (de la : P. Sf. Nicolae Roman, iv. 339 ; P. Horia, iv. 551 ; P. Cîrligul, iv. 268/1 ; P. Doljești, iv. 658) ; 4 ex. B.M.H. (iv. 252 ; 263 ; 275 ; 287) ; 6 ex. B.M.S. (iv. 660-665) ; 5 ex. B.M.A. (iv. 73-77) ; 1 ex. B.M.Sh. (iv. 275) ; 17 ex. B.M.N. (iv. 613/1-17) ; 1 ex. B.E.R.H. (iv. 1111/1) ; 1 ex. P. Almaș (iv. 223) ; 1 ex. P. Pîngarați (iv. 62/7) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/9) ;

4. VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA OCTOMBRIE (1809). Ediția a doua. Format în 1. F. titlu + 446 pagini + 2 f. nenumărate. (Daniela Poenaru, *Contri-buții la B.R.V.*, Tîrgoviște, 1973) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 555/2).

5. KIRIACODROMION (1810, octombrie 1). Tradus de Veniamin Costachi din lb. greacă. Cuprinde prima parte a ediției integrale din anul 1811, adică *Tîlcuiri la faptele Apostolilor și la Epistolele Sfîntului Apostol Pavel*. Tipărit de Ignatie și Gherontie. Poarta paginii de titlu și ornamentele interioare sînt aceleași folosite la imprimarea *Vieților...* din luna octombrie. Are 38 de rînduri pe pagină. Format în 1. F. titlu + 9 f. nenumărate + 329 pagini. Nu e menționat în B.R.V. și nici în alte completări ;

— 2 ex. D.M.A. (de la : P. Sf. Nicolae Tîrgu Neamț, iv. 61 ; P. Ghigoești, iv. 181) ;

6. VOROAVA DE TÎLCUIRE A SF. APOSTOLI (1811). Menționat de P. Constantinescu — Iași în *Tipărituri românești vechi necunoscute* (B.R.V., IV, nr. 374) ; poate fi vorba despre un *lapsus memoriae* în datare, conținutul trimițînd evident la *Kiriacodromionul* din 1810 ;

7. KIRIACODROMION (1811, mai 19). Tradus din limba greacă și prefătat de Veniamin Costachi. Tipograf : Gherontie. Corector Isaac. Format în 1. F. titlu + 10 f. nenumărate + 510 pagini (B.R.V., III, nr. 790) ;

— 1 ex. F.G.T.K. (iv. 3604) ; 1 ex. B.M.H. (iv. 570) ; 4 ex. B.M.V. (iv. 139/1-3 ; 141) ; 5 ex. B.M.S. (iv. 794-798) ; 3 ex. B.M.Sh. (iv. 302 ; 413/1-3) ; 19 ex. B.M.N. (iv. 4530/1-6 ; 4531/1-6 ; 4532/1-7) ; 1 ex. D.E.R.H. (de la P. Doljești, iv. 663) ; 13 ex. D.M.A. (de la : P. Sf. Nicolae Tirgu Neamț, iv. 55 ; P. Farcașa, iv. 4 ; P. Sf. Ilie Tirgu Neamț, iv. 433 ; P. Crăcăoani, iv. 77 ; P. Ghindăoani, iv. 344 ; P. Sf. Ioan Domnesc P. Neamț, iv. 413 ; P. Sf. Nicolae P. Neamț, iv. 603 ; P. Buhalnița, iv. 11 ; P. Girov, iv. 489 ; P. Gircina, iv. 231 ; P. Hangu, iv. 128 ; P. Oșlobeni, iv. 101 ; P. Pingarați, iv. 572 ; P. Ștefan cel Mare, iv. 49 ; P. Tazlău, iv. 126/13) ; 6 ex. B.E.R.H. (iv. 106/1-5 ; 1115) ; 1 ex. P. Pingarați (61/1) ; 1 ex. P. Roznov (iv. 106/2) ;

8 VIETILE SFINTILOR DIN LUNA NOIEMBRIE (1811, mai 6). Format in 1. F. titlu + 334 file (B.R.V., III, nr. 799) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 555/3) ; 3 ex. B.M.V. (iv. 264 ; 276 ; 288) ; 5 ex. B.M.S. (iv. 666-670) ; 3 ex. B.M.A. (iv. 78 ; 86 ; 89) ; 3 ex. B.M.Sh. (iv. 276/1-3 ; 17 ex. B.M.N. (1050/1-17) ; 6 ex. D.E.R.H. (de la P. Precista Mare Roman, iv. 509 ; P. Precista Mică Roman, iv. 2 și 338 ; P. Horia, iv. 552 ; P. Ruginoasa, iv. 5 ; P. Doljești, iv. 660) ; 9 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 190 ; P. Urecheni, iv. 129 ; P. Sf. Voievozi, Valea Viei Piatra Neamț, iv. 23/1 și 26/1 ; P. Văleni P. Neamț, iv. 7/71 ; P. Almas, iv. 224 ; P. Bodești, iv. 306 ; P. Gircina, iv. 234 ; P. Hangu, iv. 127) ; 1 ex. B.E.R.H. (iv. 1112) ; 1 ex. P. Precista P. Neamț (iv. 64) ; 1 ex. P. Pingarați (iv. 62/8) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/8) ;

9 VIETILE SFINTILOR DIN LUNA DECEMBRIE (1812, noiembrie 29). Gravuri de Prot. Mihail. Format in 1. F. titlu + 334 file (B.R.V., III, nr. 800) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 555/4) ; 6 ex. B.M.V. (iv. 250/1-2 ; 253 ; 265 ; 277 ; 289) ; 5 ex. B.M.S. (iv. 671-675) ; 4 ex. B.M.A. (iv. 81 ; 84 ; 90 ; 91) ; 4 ex. B.M.Sh. (iv. 277/1-4) ; 5 ex. D.E.R.H. (de la P. Schimbarea la față Roman, iv. 591 ; P. Precista Mică Roman, iv. 4 și 5 ; P. Horia, iv. 553 ; P. Doljești, iv. 659 ; 8 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 191 și 350 ; P. Urecheni, iv. 7 și 8 ; P. Văleni P. Neamț, iv. 8/71 ; P. Bodești, iv. 309 ; P. Dobrenii, iv. 286/1 ; P. Gircina, iv. 236) ; 16 ex. B.M.N. (iv. 1051/1-16) ; 1 ex. B.E.R.H. (iv. 1113) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/7) ;

10 VIETILE SFINTILOR DIN LUNA IANUARIE (1812, mai 17). Gravuri de Prot. Simion. Format in 1. F. titlu + 330 file (B.R.V., III, nr. 817) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 555/5) ; 4 ex. B.M.V. (iv. 242 ; 254 ; 266 ; 278) ; 5 ex. B.M.S. (iv. 675-680) ; 2 ex. B.M.A. (iv. 94 și 98) ; 1 ex. B.M.Sh. (iv. 10) ; 34 ex. B.M.N. (iv. 2509/1-17 ; 2510/1-17) ; 2 ex. D.E.R.H. (de la P. Ion Creangă, iv. 56 și 351) ; B.E.R.H. 1 ex. (iv. 1102) ; 1 ex. P. Pingarați (iv. 62/1) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126) ;

11 VIETILE SFINTILOR DIN LUNA LUI FEBRUARIE (1812, august 23). Gravuri de Prot. Simion. Format in 1. F. titlu + 192 file (B.R.V., III, nr. 818) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 555/6) ; 4 ex. B.M.V. (iv. 243 ; 255 ; 267 ; 279) ; 9 ex. B.M.S. (iv. 681-689) ; 2 ex. B.M.A. (iv. 93 și 96) ; 3 ex. B. M.Sh. (iv. 111/1-3) ; 1 ex. D.E.R.H. (de la P. Doljești, iv. 724) ; 7 ex. D.M.A. (de la : P. Ceahlău, iv. 180 ; 352 ; 361 ; P. Brășăuți, iv. 90 ; P. Gircina, iv. 224 ; P. Hangu, iv. 270 ; P. Oslobeni, iv. 14/1) ; 34 ex. B.M.N. (iv. 4511/1-17 ; 4512/1-17) ; 1 ex. P. Almas (iv. 225) ; 1 ex. P. Pingarați (iv. 62/2) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/1) ; 1 ex. Seminarul M. Neamț (iv. 10) ;

12 CARTE FOLOSITOARE DE SUFLET A SF. ISAAC SYRUL (1812, octombrie 15). In limba slavonă. Tipograf Mitrofan. Format in 1. F. titlu + 8 file + 11 f. nenumerate + 173 file (B.R.V., III, nr. 820) ;

— 5 ex. B.M.N. (iv. 914-918) ;

13 VIETILE SFINTILOR DIN MARTIE (1813, martie 26). Prefață de Silvestru. Gravuri de Prot. Mihail. Format in 1. F. titlu + 5 f. nenumerate + 297 file (B.R.V., III, nr. 838) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 555/7) ; 3 ex. B.M.V. (iv. 256 ; 268 ; 280) ; 6 ex. B.M.S. (iv. 690-695) ; 3 ex. B.M.A. (iv. 100 ; 107 ; 109) ; 2 ex. B.M.Sh. (iv. 13 și 147) ; 34 ex. B.M.N. (4513/1-17 ; 4514/1-17) ; 2 ex. D.E.R.H. (de la P. Horia, iv. 543 ; P. Doljești, iv. 650) ; 11 ex. D.M.A. (de la P. Sf. Nicolae Tirgu Neamț, iv. 66 ; P. Ceahlău, iv. 181 ; P. Popești, iv. 48-49 ; P. Urecheni, iv. 1-3 ; P. Sf. Voievozi Valea Viei P. Neamț, iv. 23/4 ; P. Buhalnița, iv. 6 ; P. Hangu, iv. 169) ; 2 ex. B.E.R.H. (iv. 1030 și 1104) ; 1 ex. P. Precista P. Neamț (iv. 63) ; 1 ex. P. Pingarați (iv. 62/3) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/2) ;

- 14 VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA APRILIE (1813, mai 2). Prefață de Silvestru. Gravuri de Mihail Strilbițchi. Format în 1. F. titlu + 173 file (B.R.V., III, nr. 839); mai există un tiraj datat greșit (1818, mai 2) nesemnalat de B.R.V.;
- 1 ex. B.M.H. (iv. 555/8); 4 ex. B.M.V. (iv. 244; 257; 269; 281); 6 ex. B.M.S. (iv. 696-701); 3 ex. B.M.A. (iv. 97; 99; 104); 2 ex. B.M.Sh. (iv. 12; 148); 34 ex. B.M.N. (iv. 4515/1-17; 4516/1-17); 3 ex. D.E.R.H. (de la Sf. Nicolae Roman, iv. 454; P. Horia, iv. 546; P. Doljești, iv. 651); 5 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 182; P. Costișa II, iv. 43/5; P. Hangu, iv. 158; 342; P. Oșlobeni, iv. 142); B.E.R.H. 1 ex. (iv. 1105); 1 ex. Seminarul P. Neamț (iv. 104);
- 15 VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA MAI (1813, septembrie 3). Gravuri Prot. Mihail. Format în 1. F. titlu + 296 file (B.R.V., III, 840);
- 1 ex. F.G.T.K. (iv. 3738); 1 ex. B.M.H. (iv. 555/9); 4 ex. B.M.V. (iv. 245; 258; 270; 282); 6 ex. B.M.S. (iv. 702-707); 3 ex. B.M.A. (iv. 105; 111; 149); 34 ex. B.M.N. (iv. 4517/1-17; 4518/1-17); 2 ex. D.E.R.H. (de la: P. Horia, iv. 41; P. Doljești, iv. 652); 4 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 183; P. Hangu, iv. 123 și 343); P. Oșlobeni, iv. 14/3); 1 ex. P. Pingarați (iv. 62/11); 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/3);
- 16 VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA IUNIE (1813, decembrie 30). Gravuri de Prot. Mihail. Format în 1. F. titlu + 282 file (B.R.V., III, nr. 841);
- 1 ex. B.M.H. (iv. 555/10); 3 ex. B.M.V. (iv. 259; 271; 283); 6 ex. B.M.S. (iv. 708-713); 3 ex. B.M.A. (iv. 101; 106; 108; 112; 150); 2 ex. D.E.R.H. (de la P. Horia, iv. 547; P. Doljești, iv. 653); 3 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 184; P. Gircina, iv. 235; P. Hangu iv. 124); 34 ex. B.M.N. (iv. 4519/1-17; 4520/1-17); 1 ex. B.E.R.H. (iv. 1107);
- 17 ACATIST ȘI PARACLIS (1814). Cuprinde *Acatistul Bunei Vestiri, Paracelisul M. Domnului și Acatistul Mîntuitorului*, toate traduse din limba greacă de starețul Silvestru. Format în 8. F. titlu + 5 f. nenumerotate + 149 pagini + 1 f. nenumerotată. Gravuri de Prot. Mihail (B.R.V., III, nr. 843);
- 1 ex. B.M.N. (iv. 32);
- 18 KEKRAGARION al Episcopului Augustin (1814, iunie 5). Tradus din limba greacă de Gherontie și Grigorie. Prefațat de Grigorie. Gravuri de Mihail Strilbițchi. Format în 4. F. titlu + 9 f. nenumerotate + 450 pagini (B.R.V., III, nr. 846);
- 1 ex. B.M.H. (iv. 567); 4 ex. B.M.V. (iv. 61/1-3; 599); 7 ex. B.M.S. (iv. 850-860); 1 ex. B.M.A. (iv. 118); 4 ex. B.M.Sh. (iv. 190/1-4); 5 ex. B.M.N. (iv. 322; 910; 1236/1-3); 1 ex. D.M.A. (de la P. Hangu, iv. 157); 2 ex. B.E.R.H. (iv. 265/1-2);
- 19 SCARA PĂRINTELUI IOAN (1814, iulie 3). Gravuri de Simion. Tradusă din limba greacă de Isaac. Prefață de Veniamin Costachi și o scrisoare a starețului Silvestru către Veniamin. Format în 1. F. titlu + 15 f. nenumerotate + 212 file (B.R.V., III, nr. 857);
- 1 ex. B.M.H. (iv. 560); 3 ex. B.M.V. (iv. 85/1-3); 4 ex. B.M.S. (iv. 772-775); 2 ex. B.M.A. (iv. 113; 117); 2 ex. B.M.Sh. (iv. 163/1-2); 4 ex. B.M.N. (iv. 922-925); 1 ex. D.E.R.H. (de la P. Hociung, iv. 311); 4 ex. D.M.A. (de la P. Văleni P. Neamț, iv. 11/71; P. Dobreni, iv. 82 și 285; P. Oșlobeni, iv. 20); 1 ex. Seminarul M. Neamț (iv. 101); 1 ex. P. Sf. Nicolae Zănești (iv. 24)
- 20 SLUJBA ÎNVIERII (1814, martie 22). Format în 8. F. titlu + 3 f. nenumerotate + 480 file (B.R.V., III, nr. 861);
- 1 ex. B.M.V. (iv. 438); 2 ex. B.M.Sh. (iv. 293-294); 7 ex. B.M.N. (iv. 752; 941; 1449; 4413/1-4);
- 21 VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA IULIE (1814, noiembrie 14). Gravuri de Prot. Mihail. Format în 1. F. titlu + 298 file + 1 f. nenumerotată (B.R.V., III, nr. 862);
- 1 ex. B.M.H. (iv. 555/11); 7 ex. B.M.V. (iv. 246/1-3; 251; 260; 272; 284); 6 ex. B.M.S. (iv. 714-719); 9 ex. B.M.A. (iv. 114, 116; 127; 151/1-6); 34 ex. B.M.N. (iv. 4521/1-17; 4522/1-17); 2 ex. D.E.R.H. (de la P. Horia, iv. 548; P. Doljești, iv. 654); 14 ex. D.M.A. (de la P. Sf. Ilie din Tirgu Neamț, iv. 425/1-7; P. Ceahlău, iv. 185; P. Sf. Nicolae P. Neamț, iv. 604; P. Sf. Voievozi Valea Viei P. Neamț, iv. 23/3; P. Doina, iv. 3; P. Gircina, iv. 233; P. Hangu, iv. 125; P. Oșlobeni, iv. 14/4); ex. B.E.R.H. (iv. 1108); 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/5);
- 22 ALEGERE DIN TOATĂ PSALTIREA (1815, februarie 1). Tradusă din limba greacă după Ier. Neofit. Urmată de *Rînduiala celui ce se ispitește în vis*. Gravuri de Prot. Mihail. Format în 8. F. titlu + 7 f. nenumerotate + 272 pagini + 16 f. nenumerotate. (B.R.V., III, nr. 868);

— nu există exemplare ;

23 **VIETILE SFINȚILOR DIN LUNA AUGUST** (1815, martie 28). Cuprinde un epilog intitulat *Cuvînt arătător către cititor* pentru că volumul încheie tipărirea acestei serii din *Viețile...* Format în 1. F. titlu + 125 file (B.R.V., III, nr. 893) ;

1 ex. B.M.H. (iv. 555/12) ; 4 ex. B.M.V. (iv. 247 ; 261 ; 273 ; 285) ; 3 ex. B.M.S. (iv. 720-722) ; 8 ex. B.M.A. (iv. 120-122 ; 152/1-5) ; 3 ex. D.E.R.H. (de la P. Horia, iv. 549 ; P. Ion Creangă, iv. 61 ; P. Doljești, iv. 655) ; 7 ex. D.M.A. (de la P. Farcașa, iv. 5 ; P. Ceahlău, iv. 186 ; P. Urecheni, iv. 4 ; P. Almaș, iv. 228 ; P. Dobreni, iv. 286 ; P. Gircina, iv. 227 ; P. Hangu, iv. 126) ; 1 ex. P. Pîngarați (iv. 62/5) ; 1 ex. P. Tazlău (iv. 126/6) ; 33 ex. B.M.N. (iv. 4523/1-17 ; 4524/1-16) ; 1 ex. B.E.R.H. (iv. 1109) ;

24 **RÎNDUIALA PENTRU SCHISMA MONAHICEASCĂ** (1815, aprilie 30). Gravuri de Mihail Strilbițchi. Format în 4. F. titlu + 4 f. nenumotate + 217 pagini (B.R.V., III, nr. 872) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 599) ; 2 ex. B.M.A. (iv. 119 ; 123) ; 1 ex. B.M.Sh. (iv. 93) ; 5 ex. B.M.N. (880/1-2 ; 1145 ; 1353 ; 1357) ;

25 **PSALTIRE** (1816). Semnalată de Const. N. Tomescu și de P. Constantinescu-Iași, după care o reține B.R.V. (B.R.V., IV, nr. 413) ;

— nu există exemplare ;

26 **APOLOGHIA** (1816, ianuarie 31). Tradusă din limba greacă de Gherontie în 1814. Prefată de Grigorie. Gravuri de Mihail Strilbițchi. Format în 4. F. titlu + 3 f. nenumotate + 193 pagini (B.R.V., III, nr. 897) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 580) ; 4 ex. B.M.A. (iv. 124-126 ; 129) ; 4 ex. B.M.N. (iv. 314 ; 506 ; 733 ; 1227) ;

27 **DUMNEZEȘTELE DOGME** (1816, februarie 19). Alcătuite de Athanasie din Paros și urmată de *Întrebările și răspunsurile teologice* ale lui Teofan Procopovici și de un *Cuvînt pentru prevederea prea Sf. Duh* de Macarie Macri. Traduse din limba greacă de Iosif Episcopul Argeșului, care semnează și prefața. Tipograf Gherontie. Format în 1. F. titlu + 5 f. nenumotate + 677 pagini + 3 f. nenumotate (B.R.V., III, nr. 898) ;

— 1 ex. F.G.T.K. (iv. 3724) ; 1 ex. B.M.N. (iv. 544) ; 4 ex. B.M.S. (iv. 804-807) ; 2 ex. B.M.Sh. (iv. 412/1-2) ; 1 ex. D.M.A. (de la P. Podoleni, iv. 99) ; 4 ex. B.E.R.H. (iv. 139/1-3 ; 1114) ;

28 **ÎNTREBĂTOARE RĂSPUNSURI PENTRU DEPĂRTAREA DE BUCATELE OPRITE FĂGĂDUINȚEI** (1816, martie 10). Prefată de Vasile Starețul Poenii Mărilor. Gravuri de Mihail și Policarp Strilbițchi. Format în 8. F. titlu + 52 file (B.R.V., III, nr. 900) ;

— 2 ex. F.G.T.K. (iv. 3823 ; 4013) ; 4 ex. B.M.N. (iv. 40 ; 949 ; 1168 ; 1445) ;

29 **OCTOIH** (1816, ianuarie 22). Prefată de Silvestru. Gravuri de Mihail Strilbițchi. Format în 4. F. titlu + 8 f. nenumotate + 327 file (B.R.V., III, nr. 916) ;

— 1 ex. B.M.V. (iv. 342) ; 3 ex. B.M.S. (iv. 336-338) ; 2 ex. D.M.A. (de la P. Farcașa, iv. 7 și P. Dobreni, iv. 102/1) ; 2 ex. D.E.R.H. (de la P. Oniceni, iv. 197 și P. Horia, iv. 192) ;

30 **CARTE PENTRU ASCULTARE ȘI VIAȚA STAREȚULUI PAISIE** (1817). Gravuri de Ier. Ghervasie și Prot. Mihail. Format în 4. F. titlu + 366 pagini + 19 f. nenumotate (B.R.V., III, nr. 930) ;

— 6 ex. B.M.S. (iv. 869-874) ; 19 ex. B.M.N. (iv. 316/1-3 ; 1229/1-5 ; 4329/1-11) ;

31 **PSALTIREA PROOROCULUI ȘI ÎMPĂRATULUI DAVID** (1817). Gravuri de Ier. Ghervasie și Prot. Mihail. Format în 1. F. titlu + 191 file + 6 f. nenumotate (B.R.V., III, nr. 946) ;

— 1 ex. B.M.H. (iv. 545) ; 3 ex. B.M.V. (iv. 320/1-3) ; 1 ex. M.M.Sh. (iv. 318) ; 2 ex. B.M.N. (iv. 192 ; 386) ; 3 ex. D.E.R.H. (de la P. Luța, iv. 59 ; P. Hociungi, iv. 304 ; P. Doljești, iv. 199) ; 3 ex. D.M.A. (de la P. Sf. Ilie Tîrgu Neamț, iv. 427 ; P. Petru Vodă, iv. 7 ; P. Sf. Voievozi Valea Viei P. Neamț, iv. 12/2) ; 2 ex. B.E.R.H. (iv. 70/II ; 69) ;

32 **TÂLCUIRE LA ANTIFOANE** de Nichifor Callist Xantopolul (1817). Traducere din limba greacă de Gherontie. Prefată de Grigorie. Gravuri de Policarp Strilbițchi. Format în 8. F. titlu + 7 f. nenumotate + 198 file + 1 f. nenumotată (B.R.V., III, nr. 940) ;

— 1 ex. F.G.T.K. (iv. 17205); 1 ex. B.M.V. (iv. 305); 1 ex. D.M.A. (de la P. Zănești, iv. 292); 113 ex. B.M.N. (iv. 228/1-3; 917; 939; 1182; 4318/1-107);

33 NOUĂ CÎNTĂRI DIN PSALTIRE (1818). Traducere din limba greacă de Grigorie, care semnează și prefața. Format în 8. F. titlu + 6 f. nenumerate + 198 file (B.R.V., III, nr. 950);

— 1 ex. B.M.S. (iv. 318);

34 CUVINTELE ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI EFREM SYRUL. Prefață de Episcopul Iosif. Traduse din limba greacă de Isaac și Iosif. Gravuri de Ghervasie. Cuprinde 3 volume tipărite în anii: 1818, noiembrie 5 (F. titlu + 3 f; nenumerate + 59 pagini + 419 pagini); 1819, mai 8 (F. titlu + 496 pagini) și 1823, februarie (F. titlu + 648 pagini), toate format în 1 (B.R.V., III, 991);

— 2 ex. B.M.H. (iv. 558/1-2); 22 ex. B.M.S. (iv. 739-760); 1 ex. B.M.A. (iv. 157); 4 ex. B.M.Sh. (iv. 292/1-2; 294/1-2); 4 ex. B.E.R.H. (iv. 123/1-2; 125/1-9); 14 ex. B.M.V. (iv. 87-88; 89/1-2; 90/1-3; 91; 92; 93/1-2; 95); 39 ex. B.M.N. (iv. 1548; 4401/1-3; 4533-3535/1-35); 2 ex. D.M.A. (de la P. Boiștea, iv. 256 și P. Oșlobeni, iv. 20/1); 1 ex. Seminarul M. Neamț (iv. 58);

35 NOUL TESTAMENT (1818). Tradus din limba greacă de Veniamin Costachi, cu ajutorul episcopului Iosif. Tipărirea începe sub starețul Silvestru și continuă sub Ilarie. Tipograf Gherontie. Gravuri de Simeon și Ghervasie. Format în 4, mic. F. titlu + 7 f. nenumerate + 604 file 4 f. nenumerate (B.R.V., III, nr. 992);

— 1 ex. B.M.H. (iv. 582); 17 ex. B.M.V. (iv. 115/1-5; 116/1-4; 123/1-2; 124/1-2; 125/1-2; 126/1-2); 15 ex. B.M.S. (iv. 827-841); 2 ex. B.M.A. (iv. 141-142); 8 ex. B.M.Sh. (iv. 296-297; 105/1-4; 106/1-2); 26 ex. B.M.N. (iv. 779/1-6; 4407/1-13; 4407/1-13; 4408/1-7); 5 ex. D.E.R.H. (de la Sf. Nicolae Roman, iv. 179; 363; P. Precista Mică Roman, iv. 91 și 359; P. Doljești, iv. 678); 3 ex. D.M.A. (de la P. Bistricioara, iv. 793; P. Bodești, iv. 305; P. Vlădiceni, iv. 195); 4 ex. B.E.R.H. (iv. 147/1-4); 1 ex. Seminarul M. Neamț (iv. 66);

36 CUVINTELE ȘI ÎNVĂȚĂTURILE LUI ISAAC SYRUL (1819, decembrie 29). Prefață de Episcopul Iosif. Tradusă din limba greacă de Macarie și Isaac. Format în 1. F. titlu + 7 f. nenumerate + 451 pagini (B.R.V., III, nr. 1037);

— 1 ex. B.M.H. (iv. 586); 2 ex. B.M.V. (iv. 86/1-2); 6 ex. B.M.S. (iv. 761-766); 4 ex. B.M.A. (iv. 144-147); 3 ex. B.M.Sh. (iv. 159/1-2; 293); 7 ex. B.M.N. (iv. 198/1-2; 4402/1-5); 2 ex. D.M.A. (de la P. Boiștea, iv. 229 și P. Doina, iv. 2); 3 ex. B.E.R.H. (iv. 123/1-3);

37 EVANGHELIILE DIN SĂPTĂMÎNA PATIMILOR (1821). Extras din *Evangelia* mare din 1821, de fapt nu poate fi considerată o entitate tipografică autonomă, deși a circulat și așa. Format în 1. De la 378 la 476 pagini nenumerate (Daniela Poenaru, *Contribuții la B.R.V.*);

— 1 ex. B.M.V. (iv. 88); 5 ex. B.M.N. (iv. 616-620);

38 EVANGHELIE (1821, martie 26). Prefață de Teofilact, Episcopul Bulgariei. Gravuri de Ghervasie. Format în 1, mare. F. titlu + 3 f. nenumerate + 676 pagini + 11 f. nenumerate. Cea mai mare carte tipărită pînă la acea vreme pe teritoriul românesc — 450 + 320 mm. (B.R.V., III, nr. 1120);

— 8 ex. B.M.S. (iv. 206-210; 621-623); 2 ex. B.M.A. (iv. 153; 156); 1 ex. D.E.R.H. (de la P. Ruginoasa, iv. 21); 5 ex. D.M.A. (de la P. Ceahlău, iv. 13; P. Tupilați, iv. 39; P. Hangu, iv. 10; P. Mastacăn, iv. 249; P. Pingarați, iv. 69); 5 ex. B.M.N. (iv. 611-615); 2 ex. B.E.R.H. (iv. V/1-2); 1 ex. P. Sf. Ioan Domnesc P. Neamț (iv. 87); 1 ex. P. Bodești (iv. 1); 1 ex. P. Dobreni (iv. 117);

39 ADUNARE A STAMBELOR SFINTEI EVANGHELII (1821, martie 8). Format în 8, mic. F. titlu + 118 pagini + 1 f. nenumărată (B.R.V., III, nr. 435);

— 1 ex. D.E.R.H. (de la P. Precista Mică, iv. 110);

40 CARTE PENTRU PRAVILĂ (1823). Urmată de *Psaltirea cea scurtă a Sf. Augustin* și de *Rînduiala celui ce se ispitește în vis*. Format în 16. F. titlu + 10 f. nenumerate + 276 file (B.R.V., III, nr. 1176);

— 2 ex. B.M.S. (iv. 443-444); 1 ex. B.M.N. (iv. 28);

41 PSALTIREA PROOROCULUI ȘI ÎMPĂRATULUI DAVID (1824). Gravuri de Gherasie. Format în 1. F. titlu + 5 f. nenumerate + 201 file (B.R.V., III, nr. 1217);

- 1 ex. F.G.T.K. (iv. 25135); 4 ex. B.M.S. (iv. 314-317); 2 ex. B.M.Sh. (iv. 39/1-2); 3 ex. D.M.A. (de la P. Boiștea, iv. 356; P. Gura Văii, iv. 81; P. Itrinești, iv. 111);
- 42 ANTOLOGHION sau FLOAREA CUVINTELOR (1825, martie 1). Prefațat de Dometian și Ghervasie, ultimul fiind și tipograf. Gravuri de Prot. Mihail. Format in 1. F. titlu + 3. f. nenumerotate + 568 pagini + 88 pagini (B.R.V., III, nr. 1232);
- 1 ex. B.M.V. (iv. 600); 4 ex. B.M.N. (iv. 4507/1-4); 9 ex. D.E.R.H. (de la P. Crăiești, iv. 66 și 70; P. Stejaru Roman iv. 1; P. Ruginoasa, iv. 31/1-2; P. Bahna, iv. 112-114; P. Birgăoani, iv. 110); 15 ex. D.M.A. (de la P. Grințieș, iv. 396; 396/1; P. Pîrîul Cîrjii, iv. 32-33; P. Trei Ierarhi P. Neamț, iv. 45; P. Buna Vestire P. Neamț, iv. 18; P. Buhalnița, iv. 5; P. Dobreni, iv. 101; P. Ghigoești, iv. 179; P. Hangu, iv. 351; P. Reditu, iv. 126; P. Săvinești, iv. 98; P. Socea, iv. 60; P. Tașca, iv. 217; 270); 5 ex. B.E.R.H. (iv. 101/1-5);
- 43 SCRISOAREA MOLDOVEI de Dimitrie Cantemir (1825, august 19). Cu o „lămurire” de Ier. Gherontie. *Viața lui Dimitrie Cantemir* de Vertheimer Smidt (după Antioh). Prefață de V. F. Miller. Prima ediție în limba română, tradusă după o ediție germană din 1771. Format in 4, mic. F. titlu + 3 f. nenumerotate + 344 pagini. Gravuri de Mihail Strilbițchi (B.R.V., III, nr. 1234);
- 1 ex. F.G.T.K. (iv. 3927); 1 ex. B.M.N. (iv. 138); 2 ex. B.M.V. (iv. 76/1-2); 1 ex. B.M.S. (iv. 899); 1 ex. B.M.Sh. (iv. 273);
- 44 SFÂNTUL MASLU (1825). Format in 4, mic. F. titlu + 124 pagini (B.R.V., III, nr. 1247);
- 3 ex. B.M.S. (iv. 531-533); 3 ex. B.M.N. (iv. 266/1-2; 666);
- 45 PENTRU PĂZIREA CELOR CINCI SIMȚURI (1826, mai 1). A fost scrisă de Nicodim de la Athos la cererea lui Irothei Naxiul. Tradusă din limba greacă de Dometian. Conține două planșe, la pg. 458 (explicarea unei eclipse de soare în sistemul ptolemeic) și la pg. 505 (explicarea sistemului circulator la om). Format in 4, mic. F. titlu + 41 pagini + 1 f. nenumerotată + 506 pagini (B.R.V., III, nr. 1238);
- 1 ex. F.G.T.K. (iv. 3776); 1 ex. B.M.V. (iv. 71); 1 ex. B.M.N. (iv. 1139); 1 ex. B.E.R.H. (iv. 145);
- 46 CARTE DE SUFLET sau NEVĂZUT RĂZBOI (1826, iulie 24). Întocmit de Ier. Nicodim. Tradusă din limba greacă. Prefața nesemnată. Format in 4, mic. F. titlu + 12 f. nenumerotate + 496 pagini (B.R.V., III, nr. 1271);
- 1 ex. B.M.V. (iv. 72); 3 ex. B.M.N. (iv. 870; 966; 972);
- 47 IRMOLOGHION (1827, martie 15). Gravate de Filoteu Monah. Format in 4. F. titlu + 1 f. nenumerotată + 344 pagini + 6 f. nenumerotate (B.R.V., III, nr. 1313);
- 1 ex. B.M.H. (iv. 593/3); 2 ex. B.M.V. (358 și 385); 5 ex. B.M.S. (iv. 339-343); 1 ex. B.M.A. (iv. 167); 2 ex. B.M.Sh. (iv. 96/1-2); 11 ex. B.M.N. (iv. 304/1-6; 4439/1-5); 1 ex. D.M.A. (de la P. Grințieș, iv. 299); 3 ex. B.E.R.H. (iv. 351/1-3); 1 ex. Seminarul M. Neamț (iv. 83);
- 48 APANTHISMA sau ADUNARE DE FLORI (1827, iulie). Culegere din psalmii lui David realizată de Patriarhul Neofit și îngrijită pentru tipar de Nicodim, la Țarigrad în 1799. Traducere din limba slavonă. Prefață nesemnată. Tipograf Gherontie. Format in 4. F. titlu + 1 f. nenumerotată + 587 pagini (B.R.V., III, nr. 1299);
- 1 ex. B.M.V. (iv. 70); 6 ex. B.M.S. (iv. 875-880); 1 ex. B.M.A. (iv. 166); 3 ex. B.M.N. (iv. 772-774);
- 49 VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA IANUARIE (1830). Serie nouă, după lucrările lui Veniamin Costachi și ale Episcopului Iosif. Prefațator Dometian. Format in 1. F. titlu + 1 f. nenumerotată + 185 file (B.R.V., III, nr. 1488);
- 1 ex. B.M.H. (iv. 553/1); 15 ex. B.M.S. (iv. 9-13; 50-59); 2 ex. B.M.A. (iv. 169-170); 1 ex. B.M.Sh. (iv. 267); 15 ex. B.M.N. (iv. 4525/1-15; 1 ex. B.M.V. (iv. 202); 3 ex. D.E.R.H. (de la P. Chiliz, iv. 208; P. Izvoare, iv. 12; P. Doljești, iv. 827); 3 ex. D.M.A. (de la P. Platon, iv. 1; P. Buhalnița, iv. 23; P. Girov, iv. 132/1); 1 ex. P. Buna Vestire P. Neamț (iv. 38/1);
- 50 ÎNȘTIINȚARE a starețului Dometian (1830, ianuarie 30). Foaie volantă care anunță tipărirea seriei noi din Viețile... Format in 1. O jumătate de coală albă (B.R.V., III, nr. 1516);

- nu există exemplare ;
- 51 PROBA SAU FORMA NOULUI TIPAR DE MUSICHIE (1830). Foaie volantă tipărită sub îngrijirea lui Nectarie Frim. Format în 4. Ultimele 3 pagini neimprimare (B.R.V., III, nr. 1517) ;
- nu există exemplare ;
- 52 ISTORIE. (1830). Foaie volantă în limbile română și sîrbă. Cuprinde *Istoria sfințirii Bisericii ce se numește acum Măn. Neamțului și Istoria icoanei M. Domnului*. Format în 1. Are 5 file nenumerotate. Traducere de Nicolae Grămăticul (B.R.V., IV, nr. 488) ;
- nu există exemplare ;
- 53 ISTORIE. (1830). O ediție necunoscută, imprimată numai în limba română. Cuprinde : ISTORIE pe toată pagina întâi, și pe următoarele ISTORIE PENTRU SFÎNTA ICOANĂ A PEA SFINTEI STĂPÎNEI NOASTRE NĂSCĂTOARE DE DUMNEZEU, ȘI PURUREA FECIOAREI MARIEI. CE S-AU AFLAT ÎN SCRISORILE SFÎNTEI MITROPOLII A MOLDOVEI. SCRISĂ DE PEA OSFINȚITUL GHEORGHE MITROPOLITUL MOLDAVIEI. LA VELEAT, 1723. Cuprinde 2 file nenumerotate imprimate cu negru și roșu. Are 46 de rinduri pe pagină. Tipărită pe 3 pagini. Cu gravuri de Ghervasie.
- 1 ex. B.M.V. (iv. 88, colligat cu *Evangheliile din săptămîna patimilor*) ;

Cercetînd acum acest repertoriu, constatăm cîteva lucruri explicabile în legătură cu răspîndirea teritorială a cărților editate la Neamț. Reținem în primul rînd numărul total al exemplarelor — 1348 — care reprezintă un procent de 15% din volumul de carte românească veche aflată în județul Neamț (8929 exemplare). Cifra este semnificativă, pentru că se confruntă cu produsul similar lansat pe piață de alte tiparnițe, cu o mai îndelungată activitate (mai ales aceea de la Iași). Într-un clasament *ad hoc* privind cantitatea de carte ajunsă în județul Neamț din vechile tipografii, tiparnița noastră s-ar situa numai în urma celei de la Iași, dar înaintea centrelor tipografice de la Rîmnîc, Buzău, Buda, Blaj ș.a. (Înregistrăm fenomenul doar cu titlu de curiozitate, pentru că abia după 1830 tipografia de la Neamț va produce din plin și va trece pe primul loc în acest clasament).

Cît despre răspîndirea teritorială a cărților nemțene, lucrurile se prezintă astfel :

- 50% din exemplare (adică un număr de 65) au fost înregistrate în zona Romanului (aproximativ teritoriul Protopopiatului Roman) ;
- 80% din exemplare (adică un număr de 108) au fost înregistrate în zona Piatra Neamț (aproximativ teritoriul Protopopiatului respectiv) ;
- 87% din exemplare (adică un număr de 1175) au fost înregistrate în zona Tîrgu Neamț (aproximativ teritoriul Protopopiatului Tîrgu Neamț) ;

Această realitate se explică prin influența tiparniței de la Iași asupra zonei Romanului, și a tiparnițelor din Ardeal și Muntenia asupra zonei Piatra Neamț. Dar dacă am încerca și o clasificare a produsului în limita de timp abordată (1808—1830, cît a lucrat tiparnița de la Neamț în intervalul stabilit convențional prin B.R.V.), vom constata că numărul exemplarelor de Neamț din răspîndire este cel mai mare. Pen-

tru că cifra totală de 8929 cărți include mai ales exemplare ajunse în județ înainte de 1808.

Alte citeva amănunte interesante se desprind și din repartitia teritorială și cantitativă a titlurilor. Fără îndoială că prima ediție din *Viețile sfinților...* s-a bucurat de cea mai mare căutare, atât răspîndirea cît și numărul exemplarelor depistate confirmînd acest lucru. Iar dacă anumite titluri, precum *Kekragarionul* (1814), *Rînduiala pentru schisma monahicească* (1815), *Apologhia* (1816) *Tîlcuirea la antifoane* (1817). *Cuvintele și învățăturile lui Efrem Syrul* (1818—1823) și *Cuvintele și învățăturile lui Isaac Syrul* (1819) au intrat în primul rînd în bibliotecile mănăstirești, faptul se explică prin tematica lor oarecum specializată. Presupunem însă că existența unui singur exemplar (și acesta la Rorman !) din *Adunarea stambelor Sfintei Evanghelii* (1821) reprezintă o curiozitate, la fel ca și absența totală a altora, chiar din biblioteca Mănăstirii Neamț (în mai multe rînduri afectată de incendii după 1830...).

Desigur, situația înregistrată în prezent a fost determinată de o serie de factori străini de intențiile și previziunea editorilor. Timpul a lucrat după alte criterii, așa că nu putem trasa exact conturul unui moment din istoria culturală numai pe baza proiecției lui peste secole. De aceea interpretările vor include mereu un procent, mai mare sau mai mic, de relativitate. Oricum, din datele consemnate mai sus poate fi extrasă imaginea activității tiparniței de la Neamț și motivat renumele de care ea s-a bucurat în epocă.

N O T E

1 Încă la 1800 începuseră pregătiri pentru instalarea utilajelor și calificarea meșterilor.

2 *Inscripții*, II

3 dintre care menționăm, selectiv : Bianu, Ion ; Hodoș, Nerva ; Simonescu, Dan : *Bibliografia românească veche : 1508—1830*, vol. I—III București, 1912—1936) ; Racoveanu, Gh. : *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamț* (Fund. pentru literatură și artă, 1940) ; Bianu, Ion ; Simonescu, Dan : (*Bibliografia românească veche, adăugiri și îndreptări*, vol. IV (București, 1944) ; Manolache, T. N. *Bibliografia Mitropolitului Veniamin Costachi* (Rev. B.O.R., nr. 10-12/1946) ; Ivan, I. : *Tipografia din Mănăstirea Neamț* (Rev. M.M.S., nr. 5-6/1962) ; Poenaru, Daniela : *Contribuții la Bibliografia românească veche* (Muzeul județean Dimbovița, Tîrgoviște, 1973) ; Nicolae, Emil : *Artă și tehnica tipografilor nemțeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Rev. Muzeelor și monumentelor istorice, nr. 10/1982).

LE RÉPERTOIRE ET LA DISPERSION DES ANCIENS LIVRES ROUMAINS PARUS À L'IMPRIMERIE DE NEAMTZ

— R é s u m é —

L'auteur se préoccupe de trois problèmes principaux : l'identification des titres inconnus réalisés dans l'imprimerie respective jusqu'à l'année 1830 et la clarification d'appartenance à d'autres livres à la bibliographie de cette imprimerie ; l'établissement du tirage des anciens livres imprimés à Neamtz ; la poursuite de la circulation et de la dispersion de ces livres sur le territoire du département Neamtz. À partir des résultats de la recherche a été établie une série de dates concernant à l'histoire de l'imprimerie de la Monastère Neamtz.

VECHI TIPĂRITURI NEMȚENE în colecțiile județului Suceava

de OLIMPIA MITRIC

Preocupările din ultimii ani de identificare a valorilor din patrimoniu cultural național, în speță a vechilor tipărituri, ne permit ca în prezent să avem o imagine edificatoare asupra provenienței cărții vechi românești păstrată în județul Suceava.

Cercetarea directă a tipăriturilor (pînă la anul 1830, inclusiv) aflate în colecțiile bibliotecilor parohiale și mănăstirești publice și particulare, în muzee, școli și alte instituții de cultură ne-a prilejuit fișarea și catalogarea a 33 de titluri și 201 de exemplare provenite de sub teascurile tipografiei de la Neamț.

Prezentăm aria de răspîndire a cărților nemțene pe titluri și localități. Menționăm că titlurile sînt trecute în ordine cronologică, în forma cunoscută nouă din lucrările de referință¹. În dreapta fiecărui titlu, sînt date anul de apariție, numărul de exemplare existent în zonă, localitățile deținătoare, numerele de inventar.

1. *VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA SEPTEMBRIE, 1807 : 11 exemplare*

Cîmpulung Moldovenesc + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 4152), Dragomirna (m-re, inv. 841), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6119), Ioneasa + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6543), Lămășeni + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6415), Plăvări + (ph. „Sf. Dimitrie“, inv. 1449), Putna (m-re, inv. 476 A, 476 B), Suceava (m-re, „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1341), Sucevița (m-re, inv. 108, 108/I).

2. *VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA OCTOMBRIE, 1809 : 8 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 1364, 1370), Fălticeni (muzeul orășenesc, inv. 885 ; ph. + „Sf. Voievozi“, inv. 6120), Putna (m-re, inv. 477), Suceava (m-re, „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 528 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 46), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1167).

3. *VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA OCTOMBRIE, ed. a II-a, 1809 : 2 exemplare*

Suceava (m-re, „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1342), Sucevița (m-re, inv. 109).

4. *CHIRIACODROMION, 1811 : 7 exemplare*

Bănești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 837), Cîmpulung Moldovenesc + (ph. „Adormirea M.D.“, inv. 4471), Dumbrăvița + (ph. „Adormirea M.D.“, inv. 6841), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6001), Mănăstioara +

(filia „Adormirea M.D.“, inv. 6339), Putna (m-re, inv. 511), Siminicea + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 468).

5. *VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA NOIEMBRIE, 1811 : 7 exemplare*

Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6121), Dragomirna (m-re, inv. 843), Putna (m-re, inv. 477), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1343 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 47), Sucevița (m-re, inv. 110), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1164).

6. *VIEȚILE SFINȚILOR PE LUNA DECEMBRIE, 1811 : 12 exemplare*

Bălinești + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 131), Dragomirna (m-re, inv. 844, 1365), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6122), Lămășeni + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6415), Putna (m-re, inv. 516), Slatina (m-re, inv. 1213, 1214), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 527, 1344 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 48), Sucevița (m-re, inv. 111).

7. *VIEȚILE SFINȚILOR PE LUNA IANUARIE, 1812 : 8 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 833), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6114), Putna (m-re, inv. 477 A), Rîșca (m-re, inv. 22), Suceava (ph. „Sf. Treime“, inv. 38), Sucevița (m-re, inv. 112), Tolești + (ph. „Sf. Trei Ierarhi“, inv. 6672), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1166).

8. *VIEȚILE SFINȚILOR DIN LUNA FEBRUARIE, 1812 : 8 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 232), Plăvălari + (ph. „Sf. Dimitrie“, inv. 1450), Rîșca (m-re, inv. 23), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 526, 1345 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 39), Sucevița (m-re, inv. 113), Vereșai + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1165).

9. *VIEȚILE SFINȚILOR DE PE LUNA MARTIE, 11813 : 8 exemplare*

Adîncata + (ph. „Sf. Dumitru“, inv. 151), Dragomirna (m-re, inv. 835), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6115), Suceava (Fondul memorial și documentar „S. Fl. Marian“, inv. 7516 ; m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 175, 1346 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 40), Sucevița (m-re, inv. 114).

10. *VIEȚILE SFINȚILOR PE LUNA APRILIE, 1813 : 8 exemplare*

Dragormina (m-re, inv. 836, 1367), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6116), Lămășeni + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6414), Putna (m-re, inv. 477 B), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 573 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 41), Sucevița (m-re inv. 115).

11. *VIEȚILE SFINȚILOR PE LUNA MAI, 1813 : 9 exemplare*

Bănești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 834), Dragomirna (m-re, inv. 837, 1371) Putna (m-re inv. 477 C), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 529, 1347 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 42), Sucevița (m-re, inv. 116), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 834).

12. *VIETILE SFINȚILOR PE LUNA IUNIE, 1813 : 6 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 838), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6117), Suceava (m-re „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1348 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 43), Sucevița (m-re, inv. 117/I, 117/II).

13. *Augustin, Episcopul. KECRAGARION, 1814 : 5 exemplare*

Sfintu Ilie (Gavrilei Gheorghe, deținător particular), Siminicea + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 471), Sucevița (m-re, inv. 3552, 352/I), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1173).

14. *SCARA PĂRINTELUI IOANN IGUMENULUI... SINAIULUI, 1814 : 2 exemplare*

Slatina (m-re, inv. 1230), Văleni-Stînișoara + (ph. „Adormirea M. D.“, inv. 6634).

15. *URMARE INTRU DUMINECA... PAȘTELUI (SLUJBA INVIERII), 1814 : 9 exemplare*

Baia + (ph. „Adormirea M. D.“, inv. 6913), Bogdănești + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6562), Rîșca + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6781), Sasca + (ph. „Sf. Alexandru“, inv. 6299), Slatina + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6390), Suceava (m-re „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1449 ; ph. „Sf. Mihail și Gavril“, inv. 1549 ; ph. + „Sf. Nicolae“, inv. 1255 ; ph. + „Sf. Treime“, inv. 5).

16. *VIETILE SFINȚILOR PE LUNA IULIE, 1814 : 10 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 839), Fălticeni + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 6118), Putna (m-re, inv. 477 A, 885), Rîșca (m-re, inv. 25), Suceava (m-re „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 530, 1349 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 44) Sucevița (m-re, inv. 118), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1169).

17. *VIETILE SFINȚILOR PE LUNA IULIE, 1814 : 10 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 840, 1369), Fălticeni + (ph. „Sf. Mihail și Gavril“, inv. 6051), Panaci + (ph. „Sf. Ap. Petru și Pavel“, inv. 4365), Rîșca (m-re, 24), Slatina (m-re, inv. 33), Suceava (m-re „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1350 ; ph. „Sf. Treime“, inv. 45), Sucevița (m-re, inv. 119), Verești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 1172).

18. *APOLOGHIA, 1816 : 1 exemplar*

Suceava (m-re „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 1409).

19. *ARATARE... PRE SCURT A DUMNEZEEȘTILOR DOGME, 1816 :**7 exemplare*

Bucșoia + (ph. „Sf. Arhangheli“, inv. 4672), Iacobi + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 4025), Putna (m-re, inv. 499, 499B), Suceava (m-re „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 2434), Sucevița (m-re, inv. 255), Șerbăuți + (ph. „Sf. Vasile“, inv. 2728).

20. *OCTOIH DE CANOANE PENTRU PAVECERNIȚA, 1816 :*

4 *exemplare*

Bănești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 823), Rîșca (m-re, inv. 37), Salcea + ph. „Sf. Nicolae“, inv. 954), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 62P).

21. *ЖИТИЕТА ПІАЦІА (VIAȚA STAREȚULUI PAISIE), 1816 :*

1 *exemplar*

Sucevița (m-re, inv. 194).

22. *PSALTIRE, 1817 : 3 exemplare*

Stroiești + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 1487), Suceava + (ph. „Sf. Dumitru“, inv. 78), Valea Glodului + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6733).

23. *Nichifor Callist Xantopulul. TILCUIRE PRE SCURT... LA*

ANTIFOANELE CELOR OPT GLASURI, trad. de Gherontie, 1817 :

1 *exemplar*

Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 147).

24. *Efrem Sirul. CUVINTE ȘI ÎNVAȚĂTURI, traduse de Ieromanahii Isaac și Iosif, 1818, 1819, 1823 (vol. I—III) : 6 exemplare*

Vol. I : Poiana Mărului + (ph. „Sf. Treime“, inv. 6641), Slatina (m-re, inv. 1165) Sucevița (m-re, inv. 76/I).

Vol. II : Putna (m-re, inv. 501), Sucevița (m-re, inv. 76/II).

Vol. III : Corocăiești + (ph. „Sf. Treime“, inv. 312).

25. *NOUL TESTAMENT, 1818 : 4 exemplare*

Holda + (ph. „Adormirea M.D.“, inv. 4543), Rîșca (m-re, inv. 6), Slatina (m-re, inv. 223), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 929).

26. *CUVINTELE LUI ISAAC SYRUL, 1819 : 3 exemplare*

Capu Codrului + (ph. „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul“, inv. 252), Dărmănești + (ph. „Înălțarea Domnului“, inv. 2442), Fălticeni + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6109).

27. *EVANGHELIE, 1821 : 6 exemplare*

Dragomirna (m-re, inv. 32), Liteni + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6873, 6862), Suceava (m-rea „Sf. Ioan cel Nou“, inv. 12 ; ph. + „Sf. Dumitru“, inv. 80), Sucevița (m-re, inv. 138).

28. *PSALTIRE, 1824 : 7 exemplare*

Fălticeni + (ph. „Adormirea M.D.“, inv. 6014), Horodnic de Sus + (ph. „Sf. Dumitru“, inv. 2255), Ioneasa + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 6517), Rîșca (m-re, inv. 35), Sfintu Ilie (ph. „Sf. Ilie“, inv. 85), Slatina (m-re, inv. 1244), Șerbănești + (ph. „Sf. Arhangheli“, inv. 1040).

29. *ANTOLOGHION, 1825 (vol. I—II) : 19 exemplare*

Vol. I : Corocăiești + (ph. „Sf. Treime“, inv. 316), Fălticeni + (ph. „Sf. Mihail și Gavril“, inv. 6064), ph. Sf. Nicolae“, inv. 6103), Grigorești +

(ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 463), Hănțești + (ph. „Duminica tuturor sfinților“, inv. 536), Poieni—Solca + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 2920), Slobozia Sucevei + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 2740), Tișăuți + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 1057), Zvoriștea + (ph. „Adormirea M.D.“, inv. 1072). Vol. II : Bivolărie + (ph. „Pogorîrea Sf. Duh“, inv. 2206), Corocăiești + (ph. „Sf. Treime“, inv. 317), Fălticeni + (ph. „Sf. Mihail și Gavril“, inv. 6065), Grigorești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 461), Hănțești + (ph. „Duminica tuturor sfinților“, inv. 535), Poieni—Solca + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 2921), Preutești + (ph. „Intrarea M.D. în biserică“, inv. 6326), Slatina (m-re, inv. 681), Slobozia—Sucevei + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 2746), Tișăuți + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 1061).

30. *CANTEMIR D. DESCRIEREA MOLDOVEI, 1825 : 1 exemplar*

Suceava (Filiala Arhivelor statului, inv. 1311/II).

31. *Nicodim de la Atos. PENTRU PĂZIREA CELOR CINCI SIMȚIRI,*

traducere de arhim. Domețian, 1826 : 1 exemplar

Simnicea + (ph. „Sf. Voievozi“, inv. 475).

32. *IRMOLOGHION, 1827 : 5 exemplare*

Păltiniș + (ph. „Cuv. Paraschiva“, inv. 4352), Sasca + (ph. „Sf. Alexandru“, inv. 6289), Slatina (m-re, inv. 282), Suceava (ph. „Sf. Treime“, inv. 33), Sucevița (m-re, inv. 134).

33. *MINEIUL LUNEI IANUARIE, 1830 : 3 exemplare*

Bănești + (ph. „Sf. Gheorghe“, inv. 847), Suceava + (ph. „Sf. Nicolae“, inv. 1236), Tișăuți + (ph. „Nașterea M.D.“, inv. 1051).

În ceea ce privește răspîndirea pe localități, în dreptul celor 48 de localități, prezente în ordine alfabetică, între paranteze, dăm numărul total al tipăriturilor : Adîncata (1), Baia (1), Bălinești (1), Bănești (4), Bivolărie (1), Bogdănești (1), Bucșoia (1), Capu Codrului (1), Cîmpulung Moldovenesc (2), Corocăiești (3), Dărmănești (1), Dragomirna (18), Dumbrăvița (1), Fălticeni (17), Grigorești (2), Hănțești (2), Holda (1), Horodnic de Sus (1), Iacobi (1), Ioneasa (2), Lămășeni (3), Liteni (2), Mănăstioara (1), Panaci (1), Păltiniș (1), Plăvălari (2), Poiana-Mărului (1), Poieni-Solca (2), Preutești (1), Putna (14), Rîșca (8), Salcea (1), Sasca (2), Sfîntu Ilie (2), Siminicea (3), Slatina (10), Slobozia Sucevei (2), Stroești (1), Suceava (44), Sucevița (22), Șerbănești (1) Șerbăuți (1), Tișăuți (3), Țolești (1), Valea Glodului (1), Văleni—Stînișoara (1), Verești (8), Zvoriștea (1).

Multe din exemplarele păstrate în colecțiile noastre au constituit, de-a lungul timpului, suportul unor însemnări manuscrise valoroase. Un loc aparte îl ocupă cele referitoare la diferite aspecte ale circulației cărților. Am putut observa că, în general, au avut o circulație directă de la Neamț la Suceava, ce se explică prin apropierea geografică, prin faptul că eparhia Bucovinei, lipsită la acea dată de o tipografie locală, în pofida tuturor opreliștilor stăpînirii habsburgice, a fost nevoită să folosească cărți tipărite în Mitropolia Moldovei. Excepție fac cîteva exem-

piare ale căror însemnări le semnaleză prezența în Botoșani, Iași sau în ținutul Romanului. Unele sînt donate de clerici înalți, de înșiși cste-nitorii editori sau de simplii monahi, viețuitori în Mănăstirea Neamț. Astfel, în anul 1832, mai 15, mitropolitul Veniamin Costachi dăruiește Sfintei Mitropolii din Suceava *Mineiul lunei ianuarie*, tipărit în anul 1830². Celebra *Evanghelie* de la Neamț, din anul 1821, precum și un *Octoih de canoane pentru Pavecerniță*, tipărit în anul 1816 (Fig. 1), sînt „afierosite“, în chiar anul tipăririi lor, vechii Mitropolii din Suceava, de către ieromonahul tipograf Gherontie³. Un exemplu de reținut, în acest sens, îl constituie setul complet al Vieților sfinților, dăruit tot Mitropoliei din Suceava de către Silvestru, stareț al Mănăstirilor Neamț și Secu⁴. Altele sînt achiziționate la diferite prețuri fie chiar din Mănăstirea Neamț, fie din localități apropiate. Majoritatea mărturiilor documentare nu ne dezvăluie numele vînzătorului sau al localității unde s-a în-tocmit tranzacția. Nu putem trece cu vederea peste exemplarul al cărui loc de proveniență este mai puțin obișnuit : *S-au găsit în via părintelui, dascăl Neculai* (F. gardă, Viețile Sf. din luna noiembrie, 1811, Depozit, inv. 6121).

Cărțile vechi nemțene din colecția de obiecte bisericești a parohiei „Sf. Treime“ din Suceava păstrează ex libris-ul lui Neofit Scriban, ctitorul acestui locaș.

Nu lipsite de interes sînt însemnările ce ne dau informații despre legătura unor cărți sau cele ce înregistrează starea vremii pe o perioadă de mai mulți ani⁶.

Dorim ca informațiile noastre despre prezența cărții vechi nemțene în localitățile județului Suceava să ofere noi date cercetătorilor preocupați de circulația acestor tipărituri remarcabile pentru calitățile lor grafice și artistice, de interesul manifestat față de ele pe întreg teritoriul locuit de români.

Alături de celelalte tipărituri vechi românești care au circulat, car-tea de Neamț „cu o limbă românească bogată și nuanțată“⁷ a contribuit la menținerea mereu trează a conștiinței de neam și limbă.

N O T E

1 Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, (1508—1830), tom II, 1716—1808, București, Editura Socec, 1910, 571 p.; Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, (1508—1830), tom III, 1809—1830, București, Editura Socec, 1936, 780 p.; Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, (1508—1830), tom IV, Adăogiri și Îndreptări, București, Editura Socec, 1944, 375 p.; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, Muzeul județean Dîmbovița, 1973; Diac. Ioan Ivan și Pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1981.

+ Se păstrează în Depozitul centralizat de carte veche.

2 Depozit, inv. 1051.

3 *Această sfîntă și d(u)mnezească Evanghelie s-au afierosit sfintei Mitropolii Sucevii, unde se odihnesc și sf(i)nte moaște ale sf(i)ntului marelui mucenic Ioann. Iară cine ar îndrăzni a o înstreina de unde s-au afierosit supt neertat ca non să fie pînă cînd iarăși o va întoarce la locul unde s-au afierosit; 1821, sep-*

tembrerie în 21. Smeritul între ieromonahi Gherontie, ieromonah şi tipograf al sfintei M(ănăstiri) Neamţ (F. 1-7, M-rea „Sf. Ioan cel Nou”, inv. 12).

4 Această una carte care cuprinde în sineşi Vieţile sfinţilor din lunile ceale următoare s-au afierosit de mine cu învoirea tot soborului sfintei Mitropolii din Soceavă, unde să află moaştele sfintului marelui mucenic Ioan, după rugămintea ce ne-au făcut cuvioşia sa Chir Iosif ierom(onah) Carashevici, nacealnicul de acolo. 1816, iunie 29, Silvestru, arhimandrit şi stareţ sfintelor) M(ănăstiri) Neamţului şi Secului — pecetea în tuş negru a M-rii Neamţ (F. (1)-10, Vieţile Sf. din luna octombrie, M-rea „Sf. Ioan cel Nou”, inv. 528).

5 Această carte pi luna lui octomvri, Istoriile sfinţilor, esti luată... ot (din) sat Petia pentru patrusprezeci sorocoveţi... (F. 4-13, Depozit, inv. 6120); Aceste 12 Mineiuri Vieţile sfinţilor sînt a sfintei Monast(iri) Suceviţa, cumpărate cu una sută opt lei argint prin osîrdia cuvioşiei) sale D. igumen Dosoftei Tişcovici, la 3 dechemvri, 1844 (F. gardă, Vieţile Sf. pe luna decembrie, M-rea Suceviţa, inv. 111); Aceste sfinte dumnezeieşti 12 cărţi, Vieţile sfinţilor din luna aceasta mai şi pe toate celelalte luni ale anului, le-am cumpărat eu robul lui Dumnezeu cu 20 galbeni, la 1819, ghenar 1, Gheorghe (F. 1-2, M-rea Dragomirna, inv. 1371).

6 Cartea aceasta sv(întă) Evanghelie, precum în hîrtie tipărită aşa şi în le-gătura cu arşinic roş şi cu argint înbracata, precum este prin osîndioasă oste-neală a nacealnicului M(ănăstirii) Dragomirni, Ignatie Hacman, s-au iconomisit (F. 5-9, Evanghelie, 1821, M-rea Dragomirna, inv. 32); O ernă foarte aspre în ger au fost la 1879—1880, cari au ținut cu lunile, de la octomvri pînă la aprili, iară vara a fost roditoare în cereală, adică: grîu, sacară, papușoi, orz, ovăz, iară fin puțin și din meri, peri și altele au fost puțani, da buni. Iară ernă viitoare, 1880—1881, au fost precum urmează: la începutul (lui) noemvri cu ploae și puțină nin-soare au durat vro citiva zili și pe urmă ger pînă la 10 gradae zădă, di la 15 noevri și pînă la 24 decembri au fost foarte cald și bini, încît oamini(i) nu au avut nevoie de lemne și umbla desculți pe la agiun, în ziua de 25 dechemvrii, omăt puțin și ger; decemvri 26 zili... Iași, 1880 (F. (2)v., Kecragarion, M-rea Suceviţa, inv. 352).

7 Pr. Paul Mihail, Mănăstirea Neamţ, centru de viaţă spirituală şi artistică românească, Mitropolia Moldovei şi Sucevei, an XLVI, nr. 1-2, 1970, p. 83.

TEXTES ANCIENS DU MONASTÈRE NEAMŢ — DANS LES COLLECTIONS DU DÉPARTEMENT DE SUCEAVA

— R é s u m é —

La recherche des textes anciens, se trouvant dans les collections du département de Suceava a donné à l'auteur de cet article l'occasion d'étudier et de mettre en catalogue 33 titres et 201 exemplaires, imprimés jusqu'en 1830, inclusivement, provenant des presses de l'imprimerie du Monastère Neamţ.

Cet article présente l'aire de diffusion de ces vieux livres, par titres et par localités et quelques notes marginales ayant une valeur particulière.

À côté des autres textes roumains anciennement imprimés et qui ont circulé, les livres de Neamţ, remarquables par leurs qualités graphiques et artistiques, ont contribué à maintenir toujours en éveil la conscience de la roumanité.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Note en manuscrit de l'imprimeur Gherontie, sur l'Octoich de canoane pour Pavecerniță, datant de 1816 et les armoiries du Monastère Neamţ.

ARTA PORTRETULUI LA AUREL BĂEȘU (1896—1928)

de VALENTIN CIUCA

Alături de peisaje, portretele reprezintă partea cea mai durabilă a creației lui Aurel Băeșu. Numeric ele însumează peste o sută de lucrări, fără a lua în calcul numeroasele schițe prealabile și analizele de atitudine. Cum spuneam altădată despre peisagist¹, el este funciariamente un vitalist. În portrete această disponibilitate apare cu mult mai pregnant și chiar mai nuanțat. Relația cu peisajul se păstrează însă în multe dintre portrete, în general sub forma unui fundal decorativ. Este acesta un mod personal de a caracteriza prin relație. Mai exact spus, a pătrunde în intimitatea modelului pe o cale derivată. Revelatoare pentru o asemenea aserțiune pot fi considerate *Autoportretul cu peisaj*, *Mihail Sadoveanu*, *Primăvara* (lucrare alegorică), *Portret de țăran* și încă multe altele. De altfel, galeria țăranilor de pe Valea Bistriței nu poate fi imaginată în afara spațiului ce a generat-o, într-atît de puternică este conjuncția om-mediu. Oameni puternici, dăltuiți în confruntarea cu o natură cînd tandră, cînd stihinică poartă cu ei însemnele locului de obîrșie. Într-un alt context, existența lor ar părea absurdă. Pictorul și i-a apropiat din-spre peisaj. Firește că la o asemenea mentalitate față de portret a ajuns treptat, după ce a străbătut asemenea altor congeneri toate etapele ce aveau ca punct liminar portretul academist. Este exact ceea ce făcea și Băeșu în timpul adolescenței fălticenele cînd a executat o seamă de portrete ale intelectualilor și notabilităților locale. Nici imediat ce a pășit pragul Școlii de belle-arte din Iași viziunea sa asupra portretului nu s-a schimbat brusc. Climatul, oricum, nu i-ar fi îngăduit-o. Și totuși, dacă privim cîteva dintre pînzele acelor ani vom putea descifra încă ezitantele semne ale înnoirii. Iată, de pildă, *Autoportreul* din 1916. Tî-nărul de aproape 20 de ani își analizează înfățișarea fără orgolli narcisiste ci, mai degrabă, cu un suris ironic. Întreaga expresie a figurii comunică o jovialitate nedisimulată, ba chiar un aer ștremgăresc. Ochii surîd, iar de sub borurile drepte ale pălăriei de vară privirea pictorului învăluie totul într-o lumină domoală. Pare un fericit. Prin maniera de tratare a portretului Băeșu e destul de departe de canonul academist, o vagă reminiscență constituind-o doar fundalul închis prea puțin valorat. În rest, tușa are un traseu amplu, urmărește linia ovală a figurii și este destul de consistentă. Cromatic, pictorul recurge îndeosebi la culorile de pămînt pe care le animă cu accentele calde ale culorilor complementare. Sursa de lumină, frontală, subliniază utilizarea corectă a raporturilor cu umbra. În context, trebuie subliniată ideea că dimensiunea evo-

luției artei lui Aurel Băeșu poate fi urmărită și printr-o analiză comparativă a autoportretelor ce și le-a consacrat de-a lungul meteoricei sale existențe. În fond, pentru artist, autoportretul are valoarea și semnificația unei autentice revelații a eului profund, arta nefiind altceva decât o prelungire a eului. Studiindu-se, pictorul încerca totodată să formuleze răspunsuri adecvate destinului. Cine este de fapt artistul? O ființă inutilă cum i se spunea cîndva lui Caravaggio? Desigur, nu. Numai că incertitudinea este condiția de a fi a creatorului. Interogațiile lui încep întotdeauna cu sine. Discret, fără emfază egolatră, Băeșu nu știe, să disimuleze cu abilitate. Portretele lui nu vor avea deci accentele dramatice întîlnite la alții. În mijlocul naturii e un activ în timp ce atunci cînd se analizează pare un resemnat. Se înfățișează, de aceea, cum este iar nu cum ar dori să fie. Autoportretele dobîndesc, într-o asemenea viziune valoarea unor emoționante documente sufletești. Privindu-le, poți exact reconstitui existența sinuoasă a creatorului, alternînd între avîntul vi-paleta în mînă — semnul nobleței profesiunii — iar daodă a făcut-o, a gîndit probabil să acorde mai multă forță compoziției. *Autoportretul* din 1922 — aflat în colecția Muzeului de artă din Iași — ni-l arată într-o atitudine voit impozantă, fără ostentație însă, purtînd cu mîndrie în mîna dreaptă paleta și pensoarele. Pare surprins că poate deveni subiectul propriei sale arte. Nu are nimic din atitudinea orgolios-tragică a *zugravului* Luchian — deși la acea dată destinul îi marcaseră ireversibil devenirea — ci doar conștiința valorii de sine. Dincolo de ceea ce exprimă întreaga fizionomie, pictorul ne relevă o impecabilă tehnică a portretului. Fundalul evidențiază figura din prim plan printr-un remarcabil efect optic, realizat prin alternanța culorilor calde și reci. Pensulația viguroasă trasează destul de bine și liber conturul formelor și le valorează apoi prin suprapunerea unor tonuri de mai redusă intensitate luminoasă. Umbrele cad exact ca efect al eclerajului, iar compoziția în ansamblul ei are un desăvîrșit echilibru. Altădată, poate și din dorința de a-și exprima statornica admirație față de peisaj, pictorul se autoportretează pe fundalul unui imaginar cadru medieval. Valoarea fundalului este, se înțelege, în primul rînd decorativă, dar nu este exclus ca Băeșu să-i fi acordat și un sens simbolic. Dealtfel, artistul va mai proceda în aceeași modalitate și în alte împrejurări, fiind printre primii pictori români asociind portretul cu peisajul. Ceea ce interesează în asemenea cazuri este, fără îndoială, armonia și echilibrul compozițional. Valorile simbolice, fără a fi neglijate, sînt doar secundare. Preocuparea pentru revelarea portretului interior poate fi considerată statornică. Faptul că, asemenea lui Grigorescu, pictorul nu trecea la realizarea unui portret după ce caracterul, viața lui lăuntrică îi era cît de cît lămurită, atestă nu numai aspirația spre portretul psihologic, dar și scrupulozitatea demersului său artistic.

Privind *Autoportretul cu căciulă albă* sau, mai sugerativ, *Autoportretul* — aflat la Muzeul de artă din Piatra Neamț — deslușim mai adecvat mentalitatea lui Băeșu față de portret. Nu atît concordanța fizionomică între portret și model îl interesează în mod deosebit, ci expresia portretului său moral. Capacitatea analitică a pictorului se reliefează în

modul subtil de a sugera dominante de caracter, drame latente, efuziuni juvenile. Privindu-se, Băeșu vedea de fapt lumea prin care a trecut. Ar fi putut exclama și el asemenea lui Tonitza : „Eu n-am pictat capete de copii, ci emoțiile unui tată“. Este neîndoiebnic că pictorul își îndrăgea modelele. Simpatia pentru ele este, de fiecare dată, evidentă. De aceea, în marea lor majoritate, ele sînt recrutate din rîndul prietenilor. Sau, altădată, din rîndul unor categorii sociale față de care nurea compasiune și solidaritate.

Lumea de candori a copilăriei l-a atras statornic. În zonele purității genuine, Băeșu dădea măsura întregii sale sensibilități. Registrul expresiv variază de la tristețe la uimire, de la spaimă la încîntare. Pic-tîndu-i, artistul îi iubea totodată. Portretele de copii nu sînt simple „capete de expresie“ cum s-ar putea crede. Universul lor afectiv este la fel de complex ca și al adulților sau bătrînilor. Numai că spre a ți se dezvălui, sufletul copilului trebuie, cu maximă delicatețe, stimulat să se deschidă. Și atunci, surprizele nu vor întîrzia. Fie că e vorba de schițe rapide, fie de tablouri definitive, portretele de copii atestă și ele o evidentă linie evolutivă a artistului atît sub aspectul tehnicii picturale, cît și al profunzimii analitice. Dacă la începuturi ceea ce impresiona era doar virtuozitatea desenatorului și adecvatele armonii cromatice, ulterior s-a putut remarca cît de numeroase probleme presupun asemenea portre-te. Surprînși în cele mai diverse ipostaze ale existenței lor, copiii, prin franchețea expresiei, necesită o atentă, concentrată și îndelungă observație.

De la schițele în pastel : *Marica Hortolomei*, *Mitruț Sadoveanu* date-bile în jurul anului 1920, remarcabile prin spontaneitatea și verva desenului, Băeșu s-a adîncit, în portretele ulterioare, în veritabile studii de caz. Copilăria nu-i mai apare ca teritoriul fericirii bucolice, ci ca o lume trăind în mic, dramele celor mari. Observația ciștigată în profun-zime, iar tehnica picturală își adaptează mijloacele de expresie acestei mai adecvate perspective analitice. Aerul hîtru al celor *Doi copii* — por-tret colectiv analizat cu o maximă economie de mijloace — generează, spontan, simpatia privitorului ca o invitație în lumea pitorească a mun-telui. Portretul e compus cu minuție, înscriindu-se într-o schemă rela-tiv simplă. Vestimentația specifică contribuie la caracterizarea persona-jelor iar cromatica, destul de sobră, elimină orice tentație spre facili-tate. Unul dintre copii iscodește, de sub streășina pălăriei, lumea din jur, în timp ce al doilea pare a-i rosti ceva la ureche. Poziția corpului și a capetelor asigură varietatea formelor și sugerează mișcarea volu-melor. Orice detaliu de prisos este eliminat, Băeșu fiind preocupat în-deosebi de expresie. Întrucîtva același lucru a urmărit și în portretul copiilor familiei Sadoveanu, fiecare „personaj“ fiind surprins într-o altă atitudine, ansamblul lor însă echivalînd cu o emoționantă metaforă a copilăriei înseși. Intenția metaforică — deși Băeșu a recurs arareori la un asemenea procedeu „literar“ — este mult mai evidentă în portretul *Prî-măvara* (de la Muzeul din Piatra Neamț). O adolescență își sprijină bra-țul pe ramura unui măr înflorit în timp ce înclinația capului, expresiv-sfielnică, creează o autentică diagonală ansamblului grafic. Coloritul e

viu, exuberant, relația verde-alb-roșu stins, amplifică tonul cromatic general. Preocupat de efect, pictorul are grijă să așeze, cum făcea altădată Grigorescu, pupilele exact în centrul globului ocular astfel încît din orice unghi ai privi lucrarea ochii tinerei te urmăresc întrebător.

Mai nuanțate în regimul profunzimilor afective se detașează lucrările de tipul *Copil moldovean* și mai cu seamă, *Copilul nimănui*. Nu e de mirare că lucrarea *Copilul nimănui*, expus la Salonul oficial din 1927, fusese remarcată cu satisfacție de Tonitza : „Băeșu Aurel calcă sănătos spre observarea atentă a realității. Cele două piese trimise anul acesta, *Maica Stareță* și *Copilul nimănui* au o consistență plastică neîntilnită de noi la acest tînăr virtuos“². Și, vom adăuga noi, nu numai o consistență plastică. Expresia generală a figurii sugerează o tristețe patologică. Semnele unei suferințe adînci ruinează chipul crud al copilului sărman, nota realistă a observației sfîrșind prin a cutremura. Prin atitudine și expresivitate acest portret face pandant cu un altul, *Neîbunul*, a cărui dominantă tragică vizează zonele abisale ale umanului. Jovialul Băeșu nu-și reprimă un scrișnet amar atunci cînd viața îi relevă și aspectele ei hidoase. Compasiunea pentru om, încrederea funciară în valorile frumosului nu-l vor conduce însă spre exagerările expresioniste. Pictorul nu deformează umanul, ci doar îl analizează. Grotescul, indiferent cum s-ar manifesta, îl deprimă. Disponibilitățile lui sufletești și imaginative se blochează în raport cu inesteticul. O limită poate a artistului, cu siguranță însă o calitate a omului. Disjunctia dintre cei doi, în cazul lui Băeșu este de-a dreptul imposibilă.

Cu cită bucurie l-a pictat pe Savin din Dorna ! Chipul cu trăsături plăcute al copilului se armonizează cu vestimentația lui îngrijită, conținînd chiar o ușoară cochetărie în simplitatea ei rafinată. Firește însă că nu amănuntul etnografic l-a interesat pe artist, dar nici nu l-a neglijat. Portretul e compus cu grijă pentru echilibru și proporție dar, mai important, cu o vizibilă preocupare pentru verosimilitatea ansamblului. Efectul „de poză“, chiar dacă este evident, nu deranjează. *Savin din Dorna* privește încîntat la artistul din fața lui și, cu mîinile ascunse sub bundiță, are o atitudine, totuși, degajată. Viziunea are valoare deopotrivă monumentală și decorativă. Monumentală prin anvergura ținutei, decorativă prin caracterul festiv al portretului și elementele ornamentale ale vestimentației. Regimul cromatic se menține în sfera dominantei ocru-verzui-alb și umbră arsă, culori preferate de Băeșu în ultima sa perioadă de creație. O înscriere amplă a figurii în spațiu izbutește artistul și în *Portret de țaran tînăr*, monumentalitatea fiind de această dată sugerată prin articulațiile unui desen decis exprimat. Dealtfel, către o asemenea viziune evolua pictorul nu numai în portret. Un peisaj din ultimii ani ilustrează peremptoriu decizia sa de a lucra în planuri ample, cu marcări ferme ale conturului. Liniile angulare obțin o mai mare pondere expresivă și nu ne-ar fi mirat depasarea viziunii spre un geometrism ponderat. Oricît de previzibilă ar fi devenirea unui artist, surprizele nu pot fi excluse.

Capacitatea lui Băeșu de a se înnoi continuu — cum anticipa Al. Busuioceanu — îl sustrage constant de la o prematură manierizare. Fi-

rește, repetările nu lipsesc, dar efortul de depășire al autopastișei este mai mult decât meritoriu. Cronologia portretelor ilustrează pînă la evidență că pictorul nu se mulțumea cu o înregistrare pasivă și nediferențiată a realului, atitudinea artistului față de realitatea imediată fiind întotdeauna explicită. El evoluează și interpretează realul potrivit propriei sale viziuni.

De la portretul cumva convențional și academizant al începuturilor, Băeșu ajunge, finalmente, la portretul unor sentimente. Modelului îi rămîne doar valoarea de pretext grafic pentru dezvoltarea în imaginar a corespondențelor posibile. Sadoveanu seamănă cu fiecare dintre eroii literaturii sale, dar exprimă sentimentul naturii de care era animat și care îl explică atît ca om cît și ca artist. Portretul lui sugerează sevele perene ale creației, în timp ce chipul scriitorului *Ion Dragoslav* are o mai acuzată dominantă psihologică în regimul reflecției. Preponderența brunului în relația cu albul accentuează sclipirile ochilor și pune în evidență sensul grav al existenței.

Multe dintre portrete, odată terminate, erau oferite în dar modelelor sau unor amici. Dedicățiile înserate lîngă semnătura artistului dovedesc legăturile lui în cele mai diferite medii sociale. Unele sînt dăruite familiei Lalu din Piatra Neamț, altele prietenului Aurel Ștefănescu sau, cel mai adesea, lui Laurențiu Sadoveanu. Băeșu nutrea credința că arta lui trebuie să aducă bucurie semenilor. Un crez respectat cu sfințenie și căruia i-a jertfit tot. Nu ne miră deci că pe unul din portretele din 1925 aflăm dedicația : „cu drag lui Bălan“, probabil unul dintre tovarășii acelor ani de suferință și speranță. Caracterul ocazional al unora explică întrucîtva unele mici neglijențe tehnice sau insuficiența aprofundare a laturii psihologice. Sedus pentru moment de acest pitoresc al cîte unui chip întîlnit întîmplător pictorul „își face mîna“ eboșînd rapid în încercarea de a surprinde expresia pasageră. Detaliile nu-l mai interesează. Alteori elaborează îndelung. Rezultatul ? Portrete-compoziționale de o vibrantă și caldă umanitate, sugerînd subtile sensuri simbolice. Un tablou al anilor de maturitate, *Vioristul* se plasează în proximitatea capodoperei. Imaginea echivalează cu un imn închinat muzicii. Violonistul, concentrat pînă la patetism în interpretarea partituri. Își eliberează totodată latente tensiuni afective. Dincolo de un figurativ recognoscibil în cercul intimilor pictorului, pulsează o frenetică viață interioară, echivalentul unei supreme dăruiri. Comuniunea este împinsă pînă în zonele eterice ale identificării dintre om și instrument, o sublimă etalare a pasiunii muzicale. Mîna concentrează întreaga frămîntare a artistului și caligrafiază în articulațiile ei contorsionate destinul unei existențe plămădită sub zoaia spiritului. Mîna mîngîie ori zvîcnește ritmic, se învîlburează spre a redeveni calmă și insinuantă, se află altfel spus, sub tutela paralelă a rațiunii și pasiunii. Exprimînd toate acestea ce-și mai putea dori artistul ? Din posibil pictorul ne introduce în real. Nu e deloc de mirare că l-au atras stările de tranziție, chiar de ambiguitate. Unele personaje ai impresia că somnolează, altele sînt cufundate în meditație gravă. Starea de reverie e însă nota comună a celor mai numeroase. *Bărbat odihnindu-se, Portret de femeie, Bătrîn citînd, Femeie în inte-*

rior asociază figurii umane obiecte cu semnificație simbolică : lampa de iluminat, cărți, flori, instrumente muzicale. Intenția pictorului se decodifică fără dificultate.

Constant și cu împliniri remarcabile, artistul s-a dedicat portretului feminin. Complexa viață interioară a personajelor, farmecul indelebil al feminității i-au solicitat spiritul de observație dar și fantezia. Dominanta realistă se completează cu fiorul secret al aspirațiilor împlinite. Eternul feminin nu-l inhibă dezvăluindu-i forțele nebănuite ale umanului. Pictorul vede și încearcă să înțeleagă. În fond, portretele nu sînt altceva decît ipoteze în sensibil asupra lumii. Grație, delicatețe, discreție pe de pe o parte, senzualitate, voluptate, chemări tainice pe de alta. Asemenea atribute nu aparțin în exclusivitate cuiva anume. Ele evidențiază doar dimensiunile complexe, deseori antinomice ale spiritului feminin. Ingenuitatea copilăriei, deziluziile sau împlinirile maturității, tristețea sau resemnarea senectuții își găsesc, fiecare, expresia cea mai adecvată. Asemeni altora, Băeșu a pictat oameni dar a văzut în ei sentimente. Nu o dată propriile sale sentimente. Sub raportul complexității caracterologice *Maica Stareță* are valoare emblematică. Sub înfățișarea rubicondă a măicuței ar trebui să deslușim sensul divinității revelate. Percepută astfel, lucrarea ar avea un pronunțat caracter ironic. Cît de departe sîntem de asceza și hieratismul bizantin. E limpede însă că nu fapta spiritului constituie crezul ultim al personajului. Dar să nu atribuim lucrării sensuri pe care artistul însuși nu și le-a propus, deși o asemenea „lectură“ e destul de tentantă.

Expresia figurii sugerează nu atît smerenia cît o prematură dezabuzare, sub incidența unei evidente prosperități. Ovalul rotofei al feței, ochii întredeschiși, buzele voluptos răsrînte stabilesc o relație perfectă cu mîinile împreunate sub pieptul voluminos. Cromatic ele au intensități luminoase egale și dețin în economia compoziției rolul elementelor de maxim interes optic. Fundalul, segmentat în două registre verticale — unul pare o scoarță moldovenească — au rolul de a sublinia prim planul. Fără artificii, comunicarea emoțională e mai directă și mai elocventă pentru ideea de ansamblu a compoziției.

Față de bătrîni, Băeșu se comportă cu o delicatețe exemplară. Semnelor vizibile ale senectuții el le află rosturi expresive într-o întreagă suită de compoziții. Atitudinile specifice preocupărilor casnice sînt exact evaluate și efectul lor pictural e întotdeauna remarcabil. Bătrînele cîtesc, torc sau, pur și simplu, își sprijină mîinile obosite în poala rochiei. Alteori mîinile — un mereu dificil examen de virtuozitate tehnică — sprijină bărbia într-un gest de sugestivă resemnare. Firescul netrucat al imaginilor semnifică de cele mai multe ori împăcarea cu sine. Nimic revendicativ sau patetic. O liniște nesfîrșită le brăzdează în cute adînci chipul. Să fie oare seninătatea de dinaintea inevitabilului ? Doar într-un singur caz Băeșu se dezmințe. Portretul *Bătrînei cu țigara* comunică un suculent umor, personajul sugerînd filiația cu Pena Corcodușa din *Craii de Curte Veche* a lui Mateiu Caragiale. Ceva în același timp hîtru și pervers face ca imaginea, deși agreabilă, să stîrnească hazul. Și totuși natura oximoronică a expresiei atestă compasiunea pictorului. Ca

rezolvare picturală compoziția ne amintește de flamanzi. De fapt, ca și în alte împrejurări, artistul surprinde atitudini de sugestie hazlie sau ironică. *Vinzătorul de pește* sau *Bețivul* se înscriu într-o aceeași tipologie umană. Nu este, cum s-ar putea crede, semnul unei ironii malițioase. Băeșu, privindu-i, doar surîde. Și o face confratern.

În galeria portretelor și a scenelor colective se detașează îndeobște viziunile — perfect articulate grafic — desprinse din existența rurală. Călător în zonele montane ale Moldovei, pictorul a selectat imagini edificatoare pentru psihologia, comportamentul și obiceiurile țăranilor de pe Valea Bistriței. *La nălbît pinza*, *La șezătoare*, *La circumă*, *Plută pe Bistrița*, *Așteptare*, *La sfat în fața casei*, sînt tot atîtea ipostaze ale unei existențe marcată de ritmuri ancestrale. Bucuriile și necazurile se succed continuu fără ca expresia acestor oameni să evoce, clamînd, reverberațiile lor interioare. Bucuriile sînt reținute iar durerile înăbușite. Sensul tragic al existenței este înlocuit cu cel al utopiceii vieți viitoare.

Plutașul moș Simion Parfichi din Hangu, *Portretul de țăran* (are ceva din monumentalitatea *Mocanului* lui Grigorescu) capetele de expresie ale *Țărăncilor din Moldova*, desprinse dintr-o galerie tipologică mult mai amplă, reiterează adevărul că natura modelează chipul oamenilor pe potriva frumuseții ei. Băeșu n-a ignorat nici o clipă această simplă, dar esențială relație. Peisajele instituie o lume, portretele o evocă. Fapta spiritului nu sfidează natura, ci doar o completează. Prin întreaga lui creație Aurel Băeșu nici n-a intenționat altceva.

*
*   *
*

În ierarhia valorilor artei plastice românești din perioada interbelică Aurel Băeșu nu ocupă, deocamdată, locul ce i se cuvine. Motivele acestei inadecvate receptări sînt multiple: unul dintre ele ar putea fi și caracterul mai mult de promisiune decît de împlinire al artei sale. Numai că trebuie adus acestei opinii quasigenerale, bazați pe realitatea operei, un serios amendament. Pictorul a promis mult, dar a și realizat în scurta sa existență destul de mult. Analiza de pînă acum sperăm că a dovedit-o. Apoi, nu trebuie uitat un element de sociologie culturală cu repercusiuni directe asupra receptării artistice. Creator cu succes la public, Băeșu și-a risipit opera în cele mai diverse colecții particulare. Statul nu i-a achiziționat aproape niciodată din expozițiile deschise în București în 1919, 1922, 1925, 1928. Circulația lucrărilor sale s-a produs așadar în medii care nu puteau impune cu autoritate un artist. Imediat după moartea sa, survenită în 1928, confrății i-au mai expus în octombrie 1928 trei lucrări — *Negustorul de pește*, *Autoportret*, *Peisaj de toamnă* — la expoziția jubiliară a Societății *Tinerimea artistică*, dar ecurile acestei prezențe s-au stins nu mult timp după închiderea Salonului. Deabia în ultimele trei decenii, cîteva muzee de artă — Iași, Bacău, Piatra Neamț, Fălticeni, au trecut la achiziționarea de la particulari a unora dintre lucrările sale. Un moment important, cu valoare de restituire a integrității operei, l-a constituit expoziția retrospectivă deschisă la Bacău în 1966 prin grija Eugeniei Antonescu, autoare și a unui substanțial catalog. Uiterior, în 1968, Maria Dumitrescu a cona-

crat creației lui Aurel Băeșu un pertinent studiu monografic bazat însă pe cunoașterea parțială a operei acestuia. Între timp, au apărut în circulație lucrări inedite, corespondență, studii etc. Urmează ca în viitoarele sinteze asupra fenomenului artelor vizuale românești din perioada interbelică să i se acorde pictorului importanța reală pe care o merită cu adevărat.

Existența sa meteorică, frântă înainte de zenit (printr-o tristă coincidență, la 32 de ani ca și Ion Andreescu !), a lăsat un gol adânc în solul atât de generos al spiritului românesc.

Și astăzi, la aproape șase decenii de la dispariție, nutrim același regret viu care a animat și sentimentele lui Cezar Petrescu : „Aurel Băeșu (...) a plecat să plătească tribut tinereții nerealizate. Pictura românească pierde, în scurt timp, a treia fângăduială retezată exact când o individualitate se concretiza după dibuirile începutului și își pregătea elanul de zbor”³. Imaginea lui Icar, iată metafora ce poate închide în sensurile ei adânci viața și opera artistului pentru care locurile și oamenii Moldovei aveau dimensiunile necuprinse ale lumii.

N O T E

1 Valentin Ciucă, Aurel Băeșu — Seducția peisajului, ARTA, nr. 12, 1984.

2 N. N. Tonitza, *Salonul oficial*, Universul literar, XLIII, nr. 19; mai 1927.

3 Cezar Petrescu, *Un dispărut. Pictorul Aurel Băeșu*, Curentul, An I, nr. 230, 3 septembrie 1928.

LE PORTRAIT DANS LA CRÉATION DE AUREL BĂEȘU (1896—1928)

— R é s u m é —

Dans l'hierarchie des valeurs de l'art plastique roumaine pendant la période d'entre les deux guerres, Aurel Băeșu n'occupe pas pour l'instant, la place qu'il mérite. La principal motif réside dans le caractère plutôt de promesse que d'accomplissement de son art. En même temps, il faut admettre que pour sa courte vie, les réalisations sont considérables. Une autre raison de cette réception inadéquate tient de la sociologie culturelle : ses oeuvres font partie de plus diverses collections particulières, et l'État n'a acheté presque jamais de ses expositions ouvertes à Bucarest en 1919, 1922, 1925, 1928. C'est seulement dans les derniers trois décennies que les musées d'art de Iași, Bacău, Piatra Neamț, Fălticeni ont acheté beaucoup de ses peintures. Un rôle important dans la reconsidération de l'oeuvre de Aurel Băeșu a joué l'exposition rétrospective ouverte à Bacău en 1966 et l'apparition d'une étude monographique en 1968.

À partir des matériaux inédites, l'auteur réalise une analyse plastique détaillée des portraits signés Aurel Băeșu, démarche suivie par des jugements de valeur qui visent une situation adéquate de ce peintre dans le panorama de la peinture roumaine pendant la période d'entre les deux guerres.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Autoportrait.

Fig. 2. — Portrait d'homme.

Fig. 3. — Portrait d'une Tzigane.

1. Autoportret

2. Portret de bărbat

3. Țigancă cu basma roșie

TOPONIMUL „IALOVIȚA“ ÎN VORBIREA POPULAȚIEI DIN DEPRESIUNEA ȘARU - DORNEI

de PETRU ȚĂRANU

Pe calea studierii numelor de locuri și de persoane se poate ajunge la interesante concluzii cu privire la unitatea, vechimea și continuitatea în spațiul românesc, procesul de populare a unor zone și localități, direcțiile și intensitatea migrației populației etc. Istoria toponimelor și antroponimelor se constituie deci ca parte componentă esențială a istoriei poporului și a limbii lui ¹.

Unele toponime prezintă interes științific prin însăși originea și evoluția lor, altele constituie argumente plauzibile sau convingătoare în studiul unor fenomene social-istorice sau economice : întemeierea și evoluția unor așezări omenești, structura îndeletnicirilor și influența acestora, uneori determinantă, asupra toponomiei însăși etc. Așadar, toponimele sînt dovezi incontestabile, probe ale istoriei locale, oferind prețioase informații cu privire la poziția locuitorilor în context ocupațional, drumurile și vadurile comerciale, sistemul de relații cu așezările și regiunile învecinate, cu țara.

Prin vechimea și semnificația lor, numele de locuri sînt purtătoare de istorie, ele îmbină organic arhaicul cu contemporaneitatea, particularul cu generalul, individualizîndu-se semnificativ în matca vremii, pe harta zonei și a țării.

Toponimia depresiunii Șaru Dornei, în unitatea și diversitatea sa, prin conținutul și semnificația ei, reprezintă o biografie complexă, originală, a acestui legendar colț de țară, studiat pe orizontalitatea lui geografică și pe verticalitatea-i istorică.

Vechimea unor toponime din depresiunea Șaru Dornei este atestată documentar într-un uric dat de Ștefan cel Mare pe la sfîrșitul anului 1488, întărit ulterior printr-un ispisoc semnat de Moise Movilă Voievod la 26 octombrie 1630 ² În seria toponimelor care delimitau atunci hotarul mănăstirii Voroneț sînt consemnate și două nume de locuri situate pe limita estică a depresiunii luate în studiu : Vîrfu Șarului și Ialovița.

Despre sistemul toponimic al zonei, relativ dezvoltat, specific anilor 1773—1775, ne oferă valoroase informații și unele izvoare cartografice inedite ³. Pe hartă, alături de numele de locuri : Calimani, Neagra Dornii, Șarișorul Mare, Șarișorul Mic, Pietrele Arse etc. apar și toponimele Vîrfu Șarului și Ialovița ⁴.

Argumentele privind vechimea și continuitatea toponimului cercetat sînt semnificative. În cele ce urmează rămîne în discuție sensul

etimologico-semantic al numelui de loc, inclusiv particularitatea dovezilor oferite de către etimologia populară, și statutul său fonologic.

După cum se știe multe etimologii, printre care și cea a toponimului Ialovița, se pretează nu la o singură, ci la mai multe posibilități de interpretare. Așa se explică și anumite tendințe de trimitere directă sau prin analogii, voit sau din dorința de a găsi adevărul, la unele fonduri lexicale străine⁵.

Dacă apelativul în discuție se atestă documentar numai cu sensurile: „vacă mare și grasă; bir plătit în vaci; femeie mare“ etc. iar în toponimie se fac trimiteri directe la etimonul Jalovitsa: „vacă sterpă; loc nelucrat“⁶, în depresiunea Șaru Dornei baza etimologico-formativă a acesai toponim are, totuși, o altă explicație⁷.

Ialovița, o dare în natură către Curtea Domnească, atestată documentar încă de la 13 martie 1466 (6974)⁸, existînd poate din vremuri mai îndepărtate, avea ca obiect vitele cornute vii și ca arie de percepere întreaga Moldovă. Spre deosebire de sulgiu, care se încasa la date fixe, perceperea ialoviței în carne „pe picioare“ era dictată de nevoi de moment, de situații speciale, neprevăzute, mai ales cu caracter militar sau de ceremonial domnesc⁹.

Această particularitate a instituirii și perceperei ialoviței presupunea, în primul rînd, asigurarea unui număr suficient de vite, de o calitate corespunzătoare în același timp, pentru a se putea face față cu succes nevoilor impuse de situațiile neprevăzute.

Urgența momentului cerea, tot ca o particularitate, concentrarea vitelor cornute, destinate acestei dări în toate anotimpurile, pe anumite arii teritoriale ale birnicilor. Aceasta în scopul asigurării operativității în preluarea necesarului de carne, și apoi, în prelucrarea produselor proaspete sau conservate, cerute de exigențele de ceremonial sau de alte obligații ale Curții Domnești.

Din moment ce a fost nominalizat în acțiunea de hotărnicire a moșiei mănăstirii Voroneț, se deducea faptul că procesul de formare a numelui de loc și de recunoaștere oficială a toponimului Ialovița, din depresiunea Șaru Dornei, erau definitive cu mult înainte de această atestare documentară (finele anului 1488).

Rezultă, de asemenea, că factorii și cauzele care au generat efectul toponimic au fost într-o strînsă legătură cu modul de viață, cu îndeletnicirile și obligațiile populației din această zonă, specifice secolelor XVI—XVIII și, fără îndoială, cu mult mai înainte.

După opinia noastră este cert că, la vremea hotărnicirii moșiei mănăstirii Voroneț, zona era locuită și aici exista o populație de răzeși relativ numeroasă. Locuitorii acestor îndepărtate ținuturi aveau printre alte obligații față de Curtea Domnească și cea de pază, a hotarelor de apus ale Moldovei, limitrofe zonei.

Așa se explică de ce această enclavă teritorială, depresiunea Șaru-lui și a Poienii, cu rama montană de apus, n-a fost transformată în moșie mănăstirească la acea vreme. Sînt și argumente care susțin cu o mare probabilitate existența, în zonă, a unui obiectiv de interes dom-

nesc, o mină de auripigment. Acest colorant natural se folosea, în acele vremuri și ulterior, la pictura frescelor interioare și exterioare ale lăcașurilor de cult, unele dintre acestea astăzi monumente istorice.

Ocupația de bază, tradițională, a răzeșilor dorneni, din acele timpuri, era creșterea animalelor și deci, prelucrarea, la modul empiric, a produselor animaliere, comerțul cu vite, exploatarea și întrebuințarea lemnului în cele mai diverse scopuri ale vieții pastorale etc. Ca locuitori ai Moldovei, de pe poziția înțeleptă lor de căpetenie, răzeșii dorneni aveau și obligația birului în natură către Curtea Domnească, aveau obligația ialoviței.

Ca o particularitate a sistemului de relații răzeșești de atunci vitele cornute, de regulă sterpe, alese pentru ialoviță, formau proprietatea comună a obștii răzeșești cu obligații față de Domnia Moldovei¹⁰. Vitele destinate dării în natură de tipul „ialoviței de sat“ se vărau (se pășuiau pe perioada de vară) grupat, pe un munte mănos, cu izvoare la tot pasul, parțial împădurit, destinat special acestui scop.

Văcarii, oameni ai locului, care îngrijeau de vitele destinate ialoviței, se alegeau din rîndul celor mai harnici și pricepuți răzeși. Cu timpul, locul lor a fost luat, parțial sau în totalitate, de către ungureni, români refugiați din Transilvania. Conducătorul grupului de văcari se numea baci.

Adăpostul pastoral construit din birne îmbinate în mîglă stînească¹¹ (puținele cuie folosite fiind din lemn de tisă), avea format dreptunghiular cu partea de jos îngropată în pămînt, cu acoperișul în boltă sub formă de coviltir, acoperit cu foltaie¹² de coajă de copac (molid sau brad), cunoscut fiind în rîndul populației autohtone sub numele de Covercă.

Așezămîntul cu caracter pastoral mai mic și mai vechi decît Coverca, avînd aceleași rezolvări constructive și aceeași funcționalitate dar care, pentru a realiza fixarea în solul versanților muntoși, era îngropat în pămînt pînă aproape de nivelul ferestrelor, era cunoscut în zonă sub numele de Argea¹³.

Vechile denumiri, prezente în vocabularul pastoral din zonă, din acele vremuri, au lăsat urme care se mențin pînă astăzi în toponimia dorneană : Coverca și Argestru.

Prin ialoviță, populația autohtonă din depresiunea Șaru Dornei a înțeles, la început, cireada de vite destinată dării în natură ce purta acest nume și apoi, ca fază tranzitivă, sensul apelativului viza cireada de vite și locul unde aceasta pășuna¹⁴. În faza finală de formare a toponimului, muntele care inițial avea alt nume¹⁵, probabil dacic, cu trecerea timpului s-a numit Ialovița ; adică locul unde pășuiau vitele destinate dării în natură ce se numea astfel.

Ialovicioara, diminutivul de la Ialoviță, avea un dublu sens, o arie muntoasă mai restrînsă, aflată prin apropierea adăposturilor pastorale, pe de o parte ; arie care era destinată tineretului taurin, din primul an de viață, respectiv ialovițelor mai mici, adică ialovicioarelor, pe de altă parte, aceste două elemente aflîndu-se într-o strînsă interdependență. În procesul de definitivare a bazei etimologico-formative.

Procesul de diminutivare, de formare a numelui de loc Ialovicioara, este tot atât de vechi ca și toponimul bază, avînd ca fond de comparație particularitatea obiectului dării în natură din acele vremi și nu forme de relief sau alte elemente, cum uneori greșit se crede.

Parte constitutivă a stocului unitar și omogen, al osaturii, de nume de locuri și de persoane din depresiunea Șaru Dornei, toponimul cercetat a avut și are un statut fonologic propriu, specific; Ialojița. Cu această particularitate topică se operează uneori și în literatura de specialitate¹⁶.

În diversitatea infinită a detaliilor de vorbire se localizează particularitatea de pronunție, specifică graiului dornean, ca efect al palatalizării în forma Z a labiodentalei V, cu transfer spre forma populară „Ialojița”¹⁷.

Analiza schimbărilor fonetice petrecute în timp argumentează, prin descoperiri neașteptate, continuitatea elementului autohton. Astăzi, însă, limba literară se impune din ce în ce mai puternic în vocabularul populației din zonă, formele vechi ale fonetismului local slăbind, multe dintre ele fiind, din nefericire, pe cale de dispariție.

Toponimele Ialovița și Ialovicioara au o largă arie teritorială de formare, arie pe care, cu secole în urmă, se percepea darea în natură cunoscută sub acest nume. Cauza fundamentală care a generat efectul toponimic, cu rezistență în timp, trebuie căutată în specificul noțiunilor cu care se opera, în acele vremuri, la Curtea Domnească și nu în hățișul unor fonduri lexicale străine.

După cum am arătat, toponimul Ialovița s-a substituit prin secolul al XV-lea, poate mai înainte, altuia mai vechi al cărui nume a rămas în anonim. Dovadă că numele de locuri și de persoane ascund adeseori însemnate dovezi de vechime și continuitate.

Numele de loc cercetat s-a păstrat deoarece timp de peste trei veacuri a fost dependent de viața materială și spirituală, de îndeletnicirile și obligațiile populației din acest îndepărtat colț de țară.

Ne-am aplecat asupra toponimului Ialovița nu numai din rațiuni lingvistice: aprofundarea înțelesurilor multiple ale vocabulei ne conduce pe teritoriul etnografiei al economiei rurale și al istoriei, în primul rînd, punînd în evidență — din perspectivele zilei de azi — importante semnificații socio-politice privind unitatea și neîntrerupta continuitate a românilor în acest spațiu geografic.

N O T E

1 I. Dan, *Toponime și continuitate în Moldova de nord*, București, 1980, pag. 26-30; N. Drăgan, *Românii în veacul IX—XI pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, pag. 326-415; P. Țăranu, *Noi date și precizări antroponimice cu referire specială la depresiunea Șaru Dornei*, Suceava. Sesiune de Comunicări. „Suceava — permanențe istorice”, 1982, pag. 1-2 etc.

2 T. Balan, *Noi documente Cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, pag. 19; Gh. T. Kirileanu, *Descrierea moșiei Broșteni*, București, 1906, pag. 3-4.

3 *Plans des Bucoviner Districts bestehend in 72 sections Welche in dener jahren 1773, 1774 und 1775*, Sc. 1 : 56.700 ; Vezi și V. Cucu și E. Emandi în *Revista muzeelor și monumentelor* nr. 10/1981, pag. 15.

4 Nu s-a respectat specificul terminologiei folosite de către cartograful austriac Buschél ; A. Rezmeriță, *Dicționarul etimologic-semantic al limbii române*, Craiova, 1924, pag. 323 ; I. Coteanu și colaboratori, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1984 ; pag. 410 ; I. Iordan, *Toponomie românească*, București, 1963, pag. 114 și 515. C. C. Giurescu, *Istoria românilor* vol. III, partea II-a, București, 1946, pag. 653.

6 I. Iordan, *op. cit.*, pag. 114 și 414 ; T. Naum, *Țara Dornelor. Reflectarea formelor de relief și a rețelei hidrografice în toponimie*, București, *Natura* nr. 6/1965, pag. 42-47.

7 Potrivit explicațiilor date de către populația autohtonă, mai ales de către bătrînii satelor.

8 *Documenta romanicae historica*. A. Volumul II. pag. 189-191.

9 M. Lazăr, *Date și sublinieri noi cu privire la sulgiu și ialoviță în Moldova în secolele XVI—XVIII*, Botoșani. *Hierasus-anuarul muzeului județean*, 1979, pag. 137-139.

10 Informații reținute de la bătrînii : Toader Apetroaie, Casandra și Marina Țaranu.

11 Prin „mîglă stînească“ se înțelege un sistem specific de îmbinare în construcția clădirilor vechi. Se cunosc două procedee : mîglă simplă și stînească.

12 Prin „foltău“ se înțelege o fișie de coajă de copac lungă de 2-8 m.l. și lată cît grosimea trunchiului exfoliat.

13 Descrierea reținută din povestirile bătrînilor : Toader Apetroaie, Casandra și Marina Țaranu și Gheorghe Țarcă ; I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, pag. 251-252 ; A. Rezmeriță, *op. cit.*, pag. 34 și 172 ; G. Brîncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, pag. 30-31 ; A. Berinde și S. Lojojan, *Contribuție la cunoașterea limbii dacilor*, Timișoara, 1984, pag. 100.

14 Informații reținute de la bătrînii satelor : Toader Apetroaie, Casandra și Marina Țaranu, Ioana Apalaghiei și Gheorghe Țarcă.

15 Numele vechi, arhaic, al muntelui nu se mai reține în amintirea populației autohtone, a bătrînilor.

16 I. Iordan, *op. cit.*, pag. 515.

17 G. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor daco-românești*, București, 1983, pag. 73-74 ; Gh. Pața, *Particularitățile graiului din depresiunea Șaru Dornei, argument al unității românești* —, Suceava, Simpozionul „Suceava — permanențe istorice sub semnul luptei pentru unitate națională“, decembrie, 1983, pag. 3-5.

LE TOPONYME „IALOVIȚA“ DANS LE LANGAGE DE LA POPULATION DE LA DÉPRESSION DE ȘARU DORNEI

— Résumé —

En corroborant les informations obtenues des vieillards des villages par celles fournies par la littérature de spécialité, on arrive, dans cet étude, aux conclusions intéressantes concernant l'unité et la continuité roumaine dans l'espace géographique étudié.

On présente de nombreux arguments qui soutiennent la base étymologique formative du toponyme „Ialovitza“ et qui mettent en évidence les facteurs et les causes qui ont généré l'effet toponymique.

La genèse du nom de l'endroit est en étroite interdépendance avec les métiers et les occupations, avec la manière de vivre de la population autochtone de ce coin retiré du pays, caractéristiques des XVI—XVIII-ème siècles.

En conclusion, la cause fondamentale qui a déterminé le nom de cet endroit doit être cherchée parmi les notions qu'on utilisait, ce temps — là, à la Cour et non pas parmi les fonds lexicaux étrangers.

L'étude a, par excellence, un caractère interdisciplinaire, l'accent portant sur l'aspect historique, linguistique et ethnographique et mettant en évidence — pour nos jours — d'importantes significations sociaux — politiques concernant l'unité et la continuité dans l'espace roumain.

DIN ACTIVITATEA CULTURAL - EDUCATIVĂ A LUI CONSTANTIN MATASĂ

de AUREL BUZILĂ

Constantin Matasă, fondatorul și fostul director al Muzeului de istorie din Piatra Neamț pînă în 1971, s-a născut la 18 ianuarie 1878 în satul Răpciuni, comuna Ceahlău, nu departe de Piatra Neamț, trăindu-și copilăria într-un mediu social de țărani munteni, crescători de vite, muncitori la pădure și plutași.

Studiile medii le-a făcut la Roman, unde l-a avut ca profesor pe Calistrat Hogaș, și la Iași. Studiile universitare le-a urmat la București unde a avut ocazia, după propria-i mărturisire, să audieze prelegerile profesorului Dimitrie Onciul, care au avut o mare influență asupra sa.

După terminarea studiilor, întors în ținutul natal, Constantin Matasă se stabilește la Piatra Neamț, unde începe o bogată activitate, aria preocupărilor sale fiind multiplă. „Drumul spre țintă, cum ne spunea dînsul, trebuie să înceapă însă cu munca de ridicare a poporului“. Preocupat de problema ridicării „nivelului de viață al lumii de rînd“ din Piatra Neamț, unde se stabilise din 1916, a desfășurat o intensă activitate cultural-educativă prin conferințe și programe artistice frumoase și atrăgătoare prezentate și cu elevii Liceului de băieți „Petru Rareș“, unde era profesor.

După războiul din 1916--1918 Constantin Matasă a înființat Casa Națională din Piatra Neamț, un fel de ateneu popular al cărui conducător a fost multă vreme și care a funcționat la început în niște barăci de lemn din timpul războiului pe fosta stradă Roznovanu, pînă cînd în anul 1929, după multă perseverență și din fonduri adunate prin donații și serbări, a reușit să construiască un local propriu în mahalaua Precista, cum i se spunea atunci, pe strada locotenent Bădărau, cu tot ce-i trebuie unui ateneu popular — sală mare de spectacole, scenă, cabine pentru actori etc.

Într-o adresă a Centralei Caselor Naționale din București din 28 iunie 1930, semnată și de profesorul universitar Gheorghe Țițeica, ca secretar, se arată: „Mulțumim și exprimăm toată admirația vrednicului conducător și îndrumător al Casei Naționale din Piatra Neamț, Constantin Matasă, care depune o muncă neprecupețită pentru binele obștesc, dînd în același timp un exemplu demn de imitat“.

În activitatea culturală de la Casa Națională, Constantin Matasă a știut să-și atragă și să beneficieze de concursul multor oameni iubitori ai acestui cîmp de activitate, care veneau și conferențiau la Piatra Neamț, „figuri ilustre ale vremii“, ca profesorii universitari Gheorghe Țițeica

și Simeon Mehedinți, ambii de renume, profesorul universitar Ion Simionescu, președinte al Academiei Române, profesorul Eugen Heroveanu, arheologii Radu Vulpe și Vladimir Dumitrescu, scriitorii Jean Bart și Emil Gîrleanu, poetul Adrian Maniu, apoi artiști ai Operei Române ca Balin Corina, Emilia Guțian, Teodor Rogalski, actorul Iancu Petrescu ș.a., care ofereau spectacole atrăgătoare de bună calitate.

Îndrăgostit de ținuturile în care a copilărit, pe care le-a cunoscut în amănunt, în anul 1929 a tipărit la „Cartea Românească” lucrarea *Călăuza județului Neamț*, un valoros ghid turistic, pe atunci singura carte de acest fel.

Ca să poată elabora această lucrare, a consultat *Getica* lui Vasile Pârvan. Cartea aceasta l-a învățat să afle „ce ne spune pămîntul” și i-a trezit un mare interes pentru arheologie. Ca urmare, a întreprins cercetări în această direcție, fiind favorizat și de faptul că era director al unei școli particulare de muzică cu elevi și de la sate. Pe această cale începe a culege informații prețioase de pe teren, elevii școlii fiindu-i de ajutor în cercetările sale arheologice.

La finele anului 1934, Constantin Matasă înființează Muzeul arheologic din Piatra Neamț, cu materiale adunate de el prin cercetări de suprafață, instalîndu-l în clădirea Casei Naționale, al cărui președinte era. Așa cum ne spunea deseori, scopul înființării muzeului a fost „de a pune la îndemîna atît a oamenilor de știință, cît și a marelui public, informații asupra lumii care s-a perindat pe aceste meleaguri cu mii de ani în urmă, lăsîndu-ne despre felul ei de viață nici o altă documentare decît urmele de locuire acoperite de pămînt”. Ne zicea apoi că „cei dintîi care au datoriat de a încerca descifrarea multor goluri în cunoașterea desfășurării vieții omenеști pe aceste meleaguri sînt oamenii locului. Dacă au înțelegere și pasiune pentru cunoașterea trecutului, ei ne pot semnala de îndată orice descoperire întîmplătoare ce poate constitui un material prețios pentru știință”.

Cercetările arheologice inițiate de dînsul au dus încă de la început la descoperiri de mare valoare ca cele de la Izvoare, Frumușica și Traian. „În arheologie, activitate înseamnă prea puțin, ne spunea Constantin Matasă, dacă nu este înbinată cu pasiune, cu dragoste caldă” pentru acest gen de muncă, fără de care nu se poate realiza mare lucru. Ne spunea că „primul element care duce la înfăptuire este informația, obținută de la muncitorii de pămînt de la orașe și de la sate, pe care trebuie să știi cum să ți-i apropii și să le sporești vorba. Informațiile trebuie apoi controlate și atunci vine al doilea element: cercetarea și identificarea pe teren”. Cercetările acestea numai de suprafață ale lui Constantin Matasă au dus la descoperirea a peste o sută de așezări străvechi în județul Neamț pe a cărui hartă, pînă la el, arheologia era înfățișată numai prin pete albe.

În anul 1935 îl invită la Piatra Neamț pe renumitul arheolog Radu Vulpe, ca să efectueze cîteva săpături sistematice în unele din stațiunile descoperite, punîndu-i la dispoziție și banii necesari nu numai pentru deplasările dintre București și Piatra Neamț, ci și pentru întreținere, ca și pentru plimbări de agrement prin județ, deoarece Constantin Matasă

știa să îmbine utilul cu plăcutul. Întii s-au început săpăturile în 1935 la Calu, iar anul următor, la Izvoare. Între timp au continuat periegezele în cuprinsul județului Neamț. Convenția verbală între ei era ca publicarea săpăturilor să o facă Radu Vulpe, iar întregul material să revină muzeului lui Constantin Matasă. Săpăturile lui Radu Vulpe au durat aici, în condițiile de mai sus, 4—5 ani și au constituit în același timp, după cum singur ne spune Constantin Matasă, „ucenicia și școala“ sa în ale arheologiei, lucrînd și ajutîndu-l pe arheolog zi de zi în munca de șantier.

În anii 1937 și 1938, Constantin Matasă l-a ajutat pe Radu Vulpe la efectuarea sondajelor de la Pometea — Tirgu Neamț și de la Costișa ; iar în 1936 și 1938 l-a ajutat pe arheologul Vladimir Dumitrescu la săpăturile sale de la Mătăhuia — Dobreni și de la Traian — Zănești, județul Neamț.

Așa cum ne spunea deseori, fondurile necesare pentru săpături le aduna prin cotizațiile benevole ale membrilor Casei Naționale, prin serbări și festivaluri artistice în care scop cunoscutul om de cultură Ion Marin Sadoveanu, pe atunci secretar la Arte, îi aproba adesea și cu mare bunăvoință colaborarea unora dintre artiștii Operei Române și ai Teatrului Național din București. Mai primea din cînd în cînd și cite o subvenție de la stat prin bunăvoința unor miniștri ca Victor Iamandi, Petre Andrei și Ioan Petrovici, pe care Constantin Matasă îi cunoscuse în casa primitoare a distinsului cărturar și „om de inimă“ Constantin Maisner din Iași.

După ce-și făcuse ucenicia ani de-a rîndul pe lîngă arheologi de renume ca Radu Vulpe și Vladimir Dumitrescu, în 1938 Comisia Monumentelor Istorice l-a autorizat pe Constantin Matasă să efectueze săpături arheologice pe cont propriu. Ca urmare, în același an, a făcut un sondaj în stațiunea arheologică Frumușica pe care o descoperise mai înainte pe o terasă a Cracăului în comuna Bodești, județul Neamț. Aici, a lucrat pînă în anul 1944. Rezultatele cercetărilor de aici au fost publicate în monografia *Frumușica — vilage préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, tipărită în Imprimeria Națională din București în anul 1946, într-un tiraj de numai 700 exemplare. După cum afirmă profesorul Vladimir Dumitrescu „Monografia *Frumușica* rămîne una dintre lucrările indispensabile pentru cunoașterea culturii Cucuteni și a problemelor care le pune pentru cercetarea eneoliticului sud-est european“.

Faptul că pînă la aprobarea Comisiei Monumentelor Istorice s-a mărginit numai la cercetări de suprafață, constituie după cum scrie Radu Vulpe în prefața lucrării lui Constantin Matasă *Cercetări din preistoria județului Neamț*, „un rar exemplu de probitate intelectuală“.

Bogata activitate de cercetare arheologică a lui Constantin Matasă a atras atenția și prețuirea unor oameni de seamă ai vremii. Astfel, profesorii universitari Ion Andrieșescu și Scarlat Lambrino, reputați arheologi și directori ai Muzeului de Antichități din București, l-au ajutat și încurajat în activitatea arheologică venind la Piatra Neamț. Iar marele savant Nicolae Iorga, în 1939, nota în cartea de aur a muzeu-

lui : „Am admirat opera de entuziasm și inteligență care merită prețuirea tuturor“. Iar profesorul Vladimir Dumitrescu, director al Muzeului Național de Antichități din București, scria în ziarul *Cuvîntul* din 11 februarie 1938 : „În ogorul arheologiei românești acoperit de bălăriile indifferenței oficiale și năpădit de mărăcinii prea interesatilor amatori, apariția unei flori curate și frumoase prin totala sa lipsă de interes personal, este un eveniment rar, încît trebuie semnalat și tuturor oamenilor de bine care urmăresc preocupările noastre. Ne gîndim, scriind acestea, la activitatea desfășurată de Constantin Matasă din Piatra Neamț, care a trecut la întemeierea și organizarea unui muzeu arheologic. Cine vizitează muzeul instalat de Constantin Matasă în sala cea mare a Casei Naționale din Piatra — al cărui președinte activ este dealtfel tot domnia sa — rămîne de la început surprins de varietatea materialului arheologic adunat din nenumărate stațiuni identificate de acest inimos om de bine“.

Nu există descoperire arheologică în județul Neamț care să nu fie legată de numele lui Constantin Matasă. L-a preocupat în egală măsură și cunoașterea vieții geto-dacilor, efectuînd încă de prin anii 1936—1937 cercetări și sondaje în jurul și cuprinsul orașului Piatra Neamț, care au dus la descoperirea mai multor așezări : Cozla, Bîtca Doamnei, Dărmănești și Lutărie. A adunat date prețioase din vremea lui Burebista și Decebal ca și din cea a „dacilor liberi“ și a scris articolul „Unde să căutăm Petrodava“. La invitația lui Constantin Matasă, în 1950 au venit la Piatra Neamț academicianul Constantin Daicoviciu și conferențiarul universitar Nicolae Gostar de la Iași, care au confirmat că la Bîtca Doamnei — Piatra Neamț este o cetate dacică cu ziduri de piatră similară cu cele din Munții Orăștiei, prima cetate dacică descoperită în Moldova.

Căutînd să cunoască mai temeinic viața medievală a orașului Piatra Neamț, Constantin Matasă a descoperit în 1951 subsolurile Curții Domnești a lui Ștefan cel Mare sub clădirea liceului „Petru Rareș“.

Paralel cu această activitate și cu multă stăruință, Constantin Matasă continuă an de an munca asiduă de cercetare în arhive, biblioteci și pe teren, adunînd bogate informații istorice, de toponimie, etnografie, onomastică și folclor care au constituit un prețios material pentru scrierea unor cărți valoroase : *Cîmpul lui Dragoș*, *Palatul Cneșilor și Movila Haiducului*, tipărite la „Casa Școalelor“ și la „Cartea Românească“, înviind astfel, cu deplină însuflețire și talent scriitoricesc, legende și evenimentele istorice legate de meaeagurile județului Neamț.

Ca președinte al „Cercului de turism“ al județului Neamț, Constantin Matasă a înființat la Piatra Neamț un birou de informații pentru tot ce-l poate interesa pe un călător străin care ar dori să viziteze județul. A întocmit și tipărit pliante și prospecte de popularizare a celor mai atrăgătoare obiective turistice, a marcat potecile și aleile pe munții Cozla și Cernegura. La inițiativa sa s-au reparat drumurile din Cheile Bicazului și din pitoreasca vale a Tarcăului. La Piatra Neamț, în frumoasa luncă a Bistriței, Peste Vale, s-a amenajat un parc de agrement cu alei și terenuri pentru sport. Apoi s-au marcat potecile de pe Mun-

tele Ceahlău și s-a cumpărat, restaurat și mobilat pentru turiști casa lui George Panu de la Durău.

În anii care au urmat după 23 August 1944, Constantin Matasă a îmbinat strălucita sa activitate de arheolog cu o foarte fecundă activitate cultural-educativă și politică. Ca director al Muzeului arheologic din Piatra Neamț, înființat de dînsul, desfășoară o bogată activitate culturală ținînd zeci de prelegeri și conferințe la cluburile de la fabricile orașelor din Regiune, la căminele culturale și în școli, unde a popularizat cu multă căldură vechimea și continuitatea poporului nostru pe aceste locuri. La acestea se adaugă și multe articole în presă.

Ca președinte a Comisiei Monumentelor Istorice din județ, Constantin Matasă întocmește o amplă listă și evidență a monumentelor istorice și a monumentelor de artă și cultură din județul Neamț, recomandînd și insistînd să fie puse sub ocrotirea statului, să fie restaurate și redat circuitului turistic, ca mărturii ale unui trecut glorios. Pentru a convinge opinia publică despre importanța acestor monumente scrie și tipărește articole în revistele: *Boabe de grîu*, *Dacia*, *Studii și cercetări de istorie veche*, *Cercetări și materiale arheologice*, *Arheologia Moldovei*, *Carpica*, *Memoria Antiquitatis* și *Ateneu*.

În anul 1956, Constantin Matasă este ales deputat în Sfatul Popular al regiunii Bacău la circumscripția electorală „Comuna din Paris” din Piatra Neamț. În această calitate, merge des la clubul fabricii de hîrtie „Comuna din Paris”, unde vorbea despre rolul clasei muncitoare în conducerea treburilor obștești, despre cunoașterea trecutului istoric al poporului român și continuitatea neîntreruptă de viațuire pe aceste locuri.

Am trecut în revistă cîteva momente și aspecte din activitatea lui Constantin Matasă, întemeietorul și fostul director al Muzeului de istorie din municipiul Piatra Neamț, deși despre activitatea sa îndelungată și multilaterală se poate spune mult mai mult. Lucrînd alături de el aproape 20 de ani, ne-a declarat în diferite ocazii că în munca sa nu i-a fost ușor. Dar nu l-au descurajat greutățile întîmpinate, nu s-a lăsat „înveninat de bîrfeli”, ci și-a căutat de drumul său, știind că munca lui este închinată binelui obștesc și mai știa că „sămînța oamenilor buni n-a pierit încă de pe pămînt”. I se umplea inima de bucurie și mulțumire atunci cînd găsea înțelegere din partea oamenilor. Aceasta îl încuraja și-i „sporea puterile”. Spunea adesea: „aprecierea tuturor mă făcea să trăiesc într-o necurmată sărbătoare, să mă simt fericit. Acesta este secretul succesului meu în tot ceea ce am înfăptuit”.

A încetat din viață la 3 noiembrie 1971 în vîrstă de 93 de ani cu mulțumirea că și-a văzut încununată de succese și recunoaștere munca sa de o viață.

SUR L'ACTIVITÉ CULTURELLE-SCIENTIFIQUE DE CONSTANTIN MATASĂ

— R é s u m é —

Constantin Matasă, le fondateur du Musée d'histoire de Piatra Neamț, est né à 18.01.1878 dans la commune de Ceahlău, dép. de Neamț. Après ses études universitaires, il s'établit à Piatra Neamț où il déploie une activité multiforme.

Après la première guerre mondiale, il fonde à Piatra Neamț la Maison Nationale, une sorte d'Athénée populaire avec une salle de spectacles où on soutenait des conférences de vulgarisation scientifique et on présentait des programmes artistiques pour les masses populaires.

En 1929, il fonde „Le cercle de tourisme du département de Neamț” en publiant un guide touristique. À cette occasion, il a découvert plus de 100 stations archéologiques.

En 1934 il fonde le Musée archéologique de Piatra Neamț, à partir des matériaux amassés à la suite des recherches de surface et des découvertes fortuites. Après une période d'apprentissage auprès des archéologues Radu Vulpe et Vladimir Dumitrescu, la Commission des Monuments Historiques l'a autorisé de fouiller indépendamment.

En même temps, Constantin Matasă continue les recherches dans les archives, bibliothèques et sur le terrain, en utilisant ces informations pour écrire les livres : *Cîmpul lui Dragoș*, *Palatul Cnejilor*, *Movila Haiducului*, *Cercetări din preistoria județului Neamț* et *Frumușica — village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*.

Constantin Matasă est mort le 3 Novembre 1971, âgé de 93 ans, avec la satisfaction de voir sa vie pleine de succès et bien appréciée.

RESTAURAREA UNUI PISTOL CU PETIȚE DIN SECOLUL AL XIX-LEA ÎN LABORATORUL MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE DIN PIATRA NEAMȚ

de MIRCEA RĂZVAN CIACĂRU

Muzeul județean de istorie din Piatra Neamț deține o bogată colecție de obiecte din toate epocile, printre care se disting și arme de diferite tipuri. Sarcina noastră, a restauratorilor, este de rezonanță patriotică și privește grija deosebită pentru conservarea și redarea circuitului public a acestor valori culturale.

Printre armele intrate în laborator în vederea restaurării și conservării este și un frumos pistol cu petițe din secolul XIX (nr. de inventar 2126) aflat, însă, într-un avansat grad de deteriorare și prost conservat.

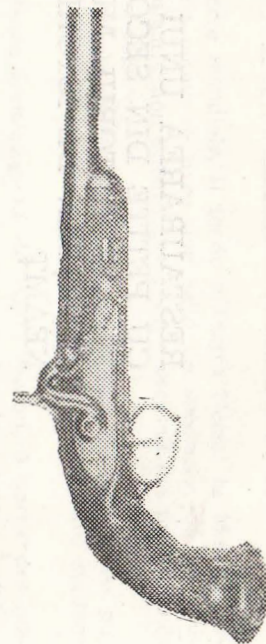
Pentru întocmirea dosarului de restaurare și conservare a obiectului vizat am folosit ca îndrumător „Normele privind reglementarea activității de restaurare a bunurilor istorice, artistice, științifice și tehnice, de istorie naturală care fac parte din patrimoniul cultural național” editate de Consiliul Culturii și Educației Socialiste în anul 1982. ce stipulează în *anexa nr. 4* instrucțiunile privind întocmirea dosarului sus-menționat, în următoarea ordine a pieselor :

1. Fișa de evidență analitică a obiectului ;
2. Fișa de conservare ;
3. Plicul cu documentația rezultată din cercetarea fizico-chimică și biologică ;
4. Fișa cu diagnosticul și propunerile pentru tratamentul și restaurarea obiectului ;
5. Procesul verbal al Comisiei de restaurare la stabilirea diagnosticului, tratamentului și predarea lucrării ;
6. **Fișa pentru consemnarea operațiilor la care este supus obiectul în timpul restaurării ;**
7. Notă cu itinerariul obiectului în laborator.

Am procedat astfel în dorința de a prezenta tinerilor restauratori un posibil model despre modul în care trebuie tratată problema restaurării în orice laborator, indiferent de mărimea și gradul lui de utilare.

FIȘA ANALITICĂ DE EVIDENȚĂ PENTRU BUNURI CULTURALE MOBILE (F.A.E.)

1 Referința		2 H.C.M.		3 Nr. F.A.E.	
4 Cod deținător				Domeniu	
5 Tip categorial				ISM ; A	
6 Titlu/Tip specific/Tezaur/Sinonimii/Denumire populară				Deținător : MUZEUL DE ISTORIE PIATRA NEAMȚ	
7 Autor școală-atelier/Emitent/Epocă culturală					
8 Proveniență/Atelier monetar					
9 Datare				10 Datat	
11 Loc descoperire/Loc colectare condiții colectare					
12 Materia tehnică					
13 Dimensiuni				14 Inscriptii	
16 Nr. piese componente				15 Marca semn.	
18 Nr. clișeu alb-negru				19 Stare cons.	
20 Valoare nominală				21 Nr. inv.	
Intocmit : nume, data				Semnătura	

FIȘA DE CONSERVARE Nr. 265

13. NR.
INVENTAR

14. COD
CULOARE

1. Denumirea obiectului Pistol cu petițe			2. Autorul		3. Posesorul Muzeul de istorie		
4. Perioada în care a fost făcut Secolul XIX			5. Școală, stil, epocă, model, marcă		6. Valoare		7. Funcția în trecut Militară actuală Muzeală
8. Di- men- siuni	lungime	lățime	înăl- țime	dia- metru	greutate	nr. carate	

9. DESCRIERE SUMARĂ

- PISTOL CU O ȚEAVĂ DAMASCHINATĂ
- PLACA ȘASIU, GARDA TRĂGACIULUI, COCOȘUL și
- MAGAZIA DE CAPSE SÎNT ORNAMENTATE
- PATUL DIN LEMN DE NUC INCIZAT BILATERAL

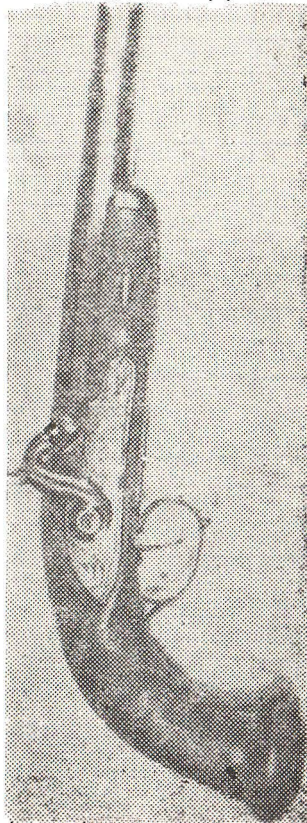
10. CONSEMNAREA DETALIATĂ A STĂRII DE CONSERVARE

- PARTEA METALICĂ — CU DEPUNERE DE OXIZI DE FIER
DE $\div 0,3$ mm; LIPSEAU COCOȘUL ȘI TRĂGACIUL
- DECOR NEIDENTIFICABIL
- PARTEA LEMNOASĂ PREZENTA RUPTURI ȘI AȘCHIERI.
PETE ȘI PATINĂ VULGARĂ
- DUPĂ RESTAURARE STAREA DE CONSERVALE ESTE
BUNĂ

11. PROPUNERI PENTRU CONSERVARE — STABILIREA COEFICIENTULUI DE PRIORITATE LA RESTAURARE

- CONDIȚII DE MICROCLIMAT PERFECT; TEMPERATURA CONSTANTĂ 12—18°; UMIDITATE RELATIVĂ 45—50%
  - DESPRĂFUIRI PERIODICE
1. AMBALARE ÎN CARBOXIMETIL-CELULOZĂ

15. Fotografie 13 × 18

16. MATERIALE ȘI TEHNOLOGII (STRUCTURĂ COMPOZIȚIE
- ORNAMENTELE SÎNT DIN FIER FORJAT ȘI LUSTRUIT
  - ȚEAVA REALIZATĂ PRIN TEHNICA DAMASCHINAJULUI
  - PATUL ȘI ULUCUL ȚEVII PREZINTĂ UN DECOR GEOMETRIC „TEXTIL“, ESTE ACOPERIT CU BAIȚ DE NUC ȘI LĂCUIȚ
  - TOT ANSAMBLUL ESTE LUCRAT ÎN ATELIERELE DE MANUFACTURĂ

23. ANAMNEZA OBIECTULUI
- PISTOLUL A FOST DONAT DE DAN MIHĂILESCU ȘI APARTINE MUZEULUI DE ISTORIE DIN PIATRA NEAMȚ
  - NU A PARTICIPAT LA EXPOZIȚII

17. ANALIZE FIZICE	18. CHIMICE TEST CLORURI TEST CARBONAȚI TEST SULFAȚI	19. BIOLOGICE

20. CONDIȚIILE PĂSTRĂRII OBIECTULUI
- PISTOLUL SE PĂSTREAZĂ ÎN EXPOZIȚIA DE BAZĂ A MUZEULUI DE ISTORIE PIATRA NEAMȚ ÎN CASETA DE PERETE ÎNCHISĂ ETANS
  - OBIECTUL ESTE CORESPUNZĂTOR EXPUS
  - MICROCLIMAT CORESPUNZĂTOR, CU VARIAȚII LENTE ÎN TIMP
  - SECURITATEA ESTE ASIGURATĂ

24. MENȚIUNI SPECIALE

21. APRECIERE SINTETICĂ PRIVIND CONDIȚIILE PĂSTRĂRII
- FOARTE BUNE

25. NR. CLIȘEE A—N 40 poziții	26. COLOR 2	27. DIA 10	28. DATA ÎNTOCMIRII FIȘEI 25 octombrie 1983

22. RESTAURĂRI: DATA ȘI NUMĂRUL DOSARULUI (RELOR)
- 23 OCTOMBRIE 1983 DOSAR NR. 237

29. FIȘĂ ÎNTOCMITĂ DE : PAULA CHIRIBUȚA	Funcția MUZEO GRAF CONSERVATOR	Instituția C.M.J. NEAMȚ	Semnătura

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN NEAMȚ

Laboratorul de restaurare și conservare

Buletin de analiză

Denumirea obiectului

Pistol cu petițe — sec. XIX

Număr inventar

2.126

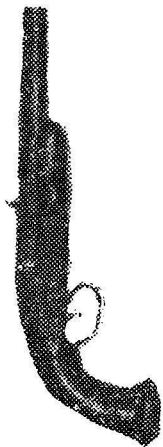
Proveniența

Nr. crt.	Analiza efectuată	Reactivul folosit	Cantitatea reactiv	Rezultatul analizei	Obs.
1.	Test cloruri	Ag NO ₃ N/10		absente ;	
2.	Test carbonați	H ₂ SO ₄ dil.		prezenți ;	
3.	Test sulfați	BaCl ₂ + HCl dil.		absenți ;	

ȘEF LABORATOR,
Muzeograf pr. Buzilă Aurel

CONSERVATOR,
Muzeograf P. Chiribuță

Fișa de restaurare nr. 216

Denumirea obiectului : PISTOL CU PETIȚE	Nr. invent.	nou	2126
Material și tehnica de confecționare : METAL ȘI LEMN		vechi	
Intervenții anterioare :	Fișă știin- țifică	Nr.	5399
		Cod.	
Starea obiectului înainte de restaurare : — PISTOLUL ERA DETERIORAT	Cod filmotecă : A. 145		
— PARTEA METALICĂ ARE O CRUSTĂ GROASĂ DE OXIZI DE FIER CARE ACOPERĂ ORNAMENTAȚIA	Foto înainte de restaurare		
— LIPSEȘTE COCOȘUL ȘI TRĂGACIUL			
— PARTEA LEMNOASĂ ESTE DIN ESENȚĂ DE NUC ȘI PREZINTĂ RUPTURI, AȘCHIERI. ESTE ACOPERITĂ CU PATINĂ VULGARĂ			
Analize efectuate :			
1. TEST CLORURI AgNO_3 N/10			
2. TEST CARBORANȚI H_2SO_4 diluat			
3. TEST SULFAȚI $\text{BaCl}_2 + \text{HCl}$ diluat			
Rezultatele analizelor : cloruri — absente			
carbonați — prezenți			
sulfați — absenți			
Redactorul fișei : CIACĂRU MIRCEA RĂZVAN			

PROCES VERBAL

Încheiat astăzi 1 octombrie 1983 între subsemnații ȘTEFAN CUCOȘ, directorul Complexului muzeal județean Neamț, ADOLF MINUT, MINODORA AMANCEI, PAULA CHIRIBUȚA și AUREL BUZILĂ, muzeografi la Muzeul de istorie din Piatra Neamț și membri în comisia de restaurare, am procedat la stabilirea diagnosticului și a tratamentului asupra pistolului cu petițe din secolul XIX, cu numărul de inventar 2126, proprietatea Muzeului de istorie din Piatra Neamț, colecția de arme. Piesa a fost încredințată tovarășului MIRCEA RĂZVAN CIACARU, restaurator, pentru a fi restaurată și conservată.

Descrierea stării de conservare a piesei

Obiectul se prezintă într-o stare avansată de coroziune, fiind destul de rău conservat. (fig. 1)

I. *ȚEAVA* este de fier, lucrată în tehnica demaschinajului (fig. 2), prezintă puncte de coroziune pe partea liberă, iar pe partea îngropată în lemn este mai puțin corodată. Orificiul de transmitere a flăcării la încărcătura explozibilă este complet ancrasat cu elemente de coroziune. În interiorul țevii se află aceleași depuneri de rugină.

II. *MECANISMUL DE DARE A FOCULUI* (fig. 2/1) este oxidat la exterior. În interior nu prezintă oxizi, fiind protejat de vaselină. Placa de șasiu are la exterior un decor gravat care de abia se mai observă de sub stratul de oxid. Cocosul lipsește, iar tamburul de armare a cocosului are capul rupt. Piese din interiorul mecanismului nu sînt oxidate, dar înțepenite de un strat de vaselină, întărită cu impurități, folosită la vechea gresare. Trăgaciul este rupt, rămînînd doar partea îngropată în lemn. Mecanismul are două șuruburi uzate.

Garda trăgaciului este puternic corodată și prezintă un decor floral executat prin tehnica cizelurii.

III. *ORNAMENTELE* pistolului sînt compuse dintr-un manșon semisferic din fier ce îmbracă capătul ulucului țevii ce prezintă un lăcaș pentru fixarea vergelei; un corp metalic cu peduncul și lăcaș de fixare a țevii; o magazie pentru capse, de formă elipsoidală, ce îmbracă capul patului avînd un capac discoidal ornat în tehnica cizelării. Toate ornamentele sînt oxidate.

Patul pistolului este din lemn de nuc. Lemnul este deteriorat, prezentînd rupturi și așchieri în zona țevii și mecanismului (fig. 3/1, 3). Patul prezintă un decor textil. Lemnul are depuneri de murdărie. Vergeaua lipsește.

Propuneri pentru restaurare și conservare

1. Fotografierea piesei înaintea operațiilor de restaurare și conservare pentru a avea un martor fotografic a obiectului în momentul aducerii sale în laborator (fig. 1/1) ;

2. Examinarea atentă a obiectului pentru a cunoaște starea sa de conservare, cu lupa și la biocular, și recoltarea unor compuși de coroziune, pentru a li se face analiza chimică, în vederea cunoașterii lor și a alege cele mai adecvate procedee și metode pentru eliminarea lor, fără să afectăm piesa ;

3. Demontarea generală a pistolului în părțile componente în vederea facilitării tratamentului și operațiilor de restaurare și conservare (fig. 1/2) ;

1. Curățarea mecanică cu bisturiul și periuța de sîrmă, fără să afecteze

I. ȚEAVA

tăm metalul, cu scopul de a ușura acțiunea băii chimice de decapare ;

2. Degresarea cu acetonă pentru îndepărtarea de pe metal a unor eventuale depuneri organice grase ;

3. Spălarea cu detergent neionic de tip Romopal OF de 1% pentru eliminarea unor impurități ce ar putea împiedica decapantul să acționeze asupra compușilor de coroziune ;

4. Clătiri repetate cu apă distilată ;

5. Baia chimică cu Complexon III pentru fier cu pH-ul de 5,5 pentru decaparea depunerilor de oxizi ;

6. Perieri mecanice alternative sub jet de apă cu băi de Complexon și neutralizări pînă la curățarea completă a depunerilor de oxizi ;

7. Neutralizarea cu apă distilată cu băi alternative calde și reci și controlul ultimei băi cu hîrtie indicatoare de pH ;

8. Uscarea cu acetonă sau cu alcool etilic și aer cald ;

9. Pasivarea chimică prin fosfatare în acid fosforic de 20% prin imersare timp de 3 minute, pentru a conserva piesa împotriva agenților corozivi ;

10. Uscarea lentă etalînd obiectul pe hîrtie de filtru și sugativînd surplusul de acid pentru a primi o culoare uniformă ;

11. Pasivarea mecanică prin lustruirea părților de la suprafață, ce au decor, utilizînd polipanto și pislă, pentru a evidenția decorul și valoarea artistică a pistolului. Se știe că prin lustruire, porii metalului se închid și agenții corozivi nu pot acționa.

12. Conservarea țevii prin acoperirea ei cu un lac acrilic incolor de tip Silvacrom, aplicat prin imersare ;

13. Uscarea lentă a lacului la temperatura normală a laboratorului, în nișă, cu aer dirijat, prin atîrnare și îndepărtarea surplusului inestetic ;

14. Conservarea suplimentară a țevii cu ulei siliconic de tip Silikon spray 200.

II. MECANISMUL

1. Fotografierea inițială (fig. 2/1) ;

2. Demontarea generală a pieselor componente ;

3. Curățarea mecanică cu bisturiul a pieselor componente ;

4. Degresarea cu acetonă sau tetraclorură de carbon pentru îndepărtarea urmelor rămase de la vechiul gresant ;

5. Spălarea cu Romopal OF de 1% ;

6. Clătiri repetate în apă distilată ;

7. Tratament cu Complexon III pentru fier ;

8. Neutralizarea cu apă distilată ;

9. Uscarea cu alcool etilic și aer cald ;

10. Pasivarea diferențiată, chimică și mecanică, realizată prin fosfatare cu acid fosforic de 20% timp de 3 minute, iar după uscare, lustruirea mecanică a părților cu decor ;

11. Înlocuirea șuruburilor uzate și a cocoșului, prin operații de confecționare a unui nou cocoș de armare a mecanismului, pentru a oferi pistolului o calitate funcțională și artistică întregind obiectul. Înlocuirea trăgaciului rupt.

12. Lăcuirea cu lac incolor acrilic de tip Silvacrom ;

13. Gresarea la montarea pieselor cu vaselină siliconică de tip „Silikon OI 550“ ;

14. Conservarea suplimentară cu „Silikon spray 200“.

III. *ORNAMENTELE* (fig. 1/2) — același tratament ca la țeavă și mecanismul de dare a focului.

IV. *PATUL PISTOLULUI* (fig. 3/1)

1. Înlăturarea lacului vechi și a murdăriei din decupaje și de la exterior prin spălări repetate cu acetona îmbibată în tampoane de vată ;

2. Lipirea rupturilor și fisurilor cu rășină epoxidică de tip Uhu-plus, cu polimerizarea la temperatura mediului ambiant (fig. 3/2) ;

3. Completarea (plombarea) lipsurilor provenite din rupturi și aşchieri cu rășină epoxidică de tip Uhu-plus armată cu pînză din fibră de sticlă și avînd ca material de umplură rumeguș fin din lemn de nuc, de culoare apropiată de cea a patului. Polimerizarea rășinii se va face la temperatura mediului ambiant ;

4. Finisarea plombelor din rășină și redarea formei patului prin procedee mecanice cu freza acrilat, pila, bisturiul etc.

5. Impregnarea decupajelor interioare a patului din zona mecanismului de dare a focului, a ulucului țevii și de sub ornamente, cu nitrolac incolor de tip Novolin, pentru a produce o izolare higroscopică a lemnului la contactul cu fierul, o dezinfecție și dezinsecție totală. Nitrolacul va fi aplicat cu pensula în strat fin ;

6. Băițuirea lemnului patului într-un ton adecvat, cu culori tempera, pentru a oferi pistolului o valoare artistică adecvată ;

7. Relustruirea patului cu nitrolac incolor aplicat cu pensula, folosind lînă de oțel.

*
*   *

După efectuarea operațiilor de tratare, conservare și restaurare a pieselor componente ale pistolului se va trece la :

1. Montarea pieselor componente ale pistolului ;

2. Conservarea generală cu „Silikon spray 200“ ;

3. Fotografierea finală după operațiile de restaurare și conservare (fig. 5).

Comisia este de acord cu propunerile restauratorului. Drept care s-a încheiat prezentul proces verbal.

P R E Ș E D I N T E,

M E M B R I I C O M I S I E I :

FIȘA PENTRU CONSEMNAREA OPERAȚIILOR LA CARE ESTE SUPUS OBIECTUL ÎN TIMPUL RESTAURĂRII

Pistol cu petițe, secolul XIX, inventar nr. 2126
proprietatea Muzeului de istorie Piatra Neamț

Localizarea zonei de intervenție	Instalații, utilaje, scule, materiale, substanțe, reactivi, cantități, concentrație	Probleme sau formule de de- gradare din zona unde se aplică tratamentul	Tratamentul aplicat : Natura intervențiilor, tehnica în care se lucrează, durata, condițiile	Rezultatul investigațiilor	Data și numele restauratorului care a operat intervențiile consemnate
1	2	3	4	5	6
Toată piesa	Aparat fotografic, film Leika, stativ foto, aparat de mărit foto, metabisul- fit 25 g., tiosulfat 250 g., methol 2 g., hidrochinonă 4 g., carbonat de sodiu 50 g., hirtie foto 9/12, clisee		Fotografierea obiectu- lui înaintea operațiilor 'de restaurare și con- servare	Martor foto- grafic	1.X.1983 Ciacăru Mircea
Țeava, meca- nism, ornamente	Bisturiu Azotat de argint 2 ml., acetat de plumb 2 ml., acid sulfuric 2 ml., acid clorhidric 2 ml.	Elemente de co- roziune Cloruri, sulfuri, carbonați	Examinarea atentă a obiectului și recolta- rea probelor de coro- ziune în vederea ana- lizelor chimice	Prezența lor	3.X.1983 Chiribută Paula
Piesa întreagă	Șurubelnițe, clește patent, dorn, ciocan	Piese ancrasate și oxidate, șuru- buri uzate	Demontarea generală a pistolului în vede- rea tratamentului	Demontare	4.X.1983 Ciacăru Mircea
Țeava, mecanis- mul, ornamentele	Bisturiul	Oxizi de fier	Curățarea mecanică a pieselor metalice pe toate fețele	Ușurarea ac- țiunii băii chimice	5-8.X.1983 Ciacăru Mircea
Piese metalice	Acetonă 500 ml., Vată 50 g., Pensetă curbă, Tetraclorură de carbon 100 ml.	Depuneri grase	Degresarea pieselor înaintea băii chimice	Curățare de impurități grase	10.X.1983 Ciacăru Mircea

1	2	3	5	5	6
Pieseale metalice	Romopal OF 2 l., recipient din plastic, apă distilată 5 l.	Impurități solubile în apă	Spălarea pieselor cu detergent neionic și clătirea în apă distilată	Curățare de impurități	11.X.1983 Ciacăru Mircea
Pieseale metalice ale pistolului	Complexon III cu pH de 5,5 — 2 l. Recipient din plastic	Compuși de coroziune	Baic chimică de decapare	Decapare chimică	12-17.X.1983 Ciacăru Mircea
Pieseale metalice	Perie din sîrmă Bisturiu Apă distilată 20 l. Complexon III — 2 l. Recipient din plastic	Compuși de coroziune	Perieri mecanice alternative cu băi chimice și neutralizări	Curățare completă	12-17.X.1983 Ciacăru Mircea
Pieseale metalice	Apă distilată 15 l. Recipient plastic Hîrtie indicatoare de pH	Compuși de coroziune	Neutralizări alternative calde și reci și controlul ultimei băi	Curățare perfectă	17.X.1983 Ciacăru Mircea
Pieseale metalice ale pistolului	Acetonă 1 l. Hîrtie de filtru Bec infraroșu		Uscare cu acetonă și aer cald	Uscare rapidă	17.X.1983 Ciacăru Mircea
Mecanismul de dare a focului	Menghină, pile diferite, șubler, polizor	Completarea pieselor lipsă	Înlocuirea cocoșului, a trăgaciului și a șuruburilor uzate	Restaurarea pistolului	18-22.X.1983 Ciacăru Mircea
Toate piesele metalice	Acid fosforic 20% 1 l., Hîrtie de filtru		Pasivare prin fosfatare timp de 3 minute și uscare lentă	Conservare chimică	24.X.1983 Ciacăru Mircea
Partea exterioară cu ornament a pieselor metalice	Polipanto Pîslă Polizor monofazic		Pasivare mecanică prin lustruire pentru închiderea porilor	Conservare mecanică	25-26.X.1983 Ciacăru Mircea
Toate piesele metalice	Silvacrom 1 l. Pensulă de păr		Acoperirea pieselor metalice cu lac incolor acrilic prin imersare	Conservare fizică	27.X.1983 Ciacăru Mircea
Toate piesele	Vaselină siliconică 20 g., ulei siliconic de tip „Silikon spray 200“		Gresarea mecanismului la montare. Conservarea finală	Conservare suplimentară	28-29.X.1983 Ciacăru Mircea

1	2	3	5	5	6
Patul pistolului	Acetonă 500 ml. Vată 50 g. Penșetă, bisturiu	Lacul vechi Impurități	Înlăturarea lacului vechi și a impurităților din decupaje de la patul pistolului	Curățarea patului	1-5.XI.1983 Ciacăru Mircea
Patul pistolului	Uhu-plus 3 g., Spatulă dentară	Rupturi, fisuri, așchieri	Asamblarea fragmentelor patului	Lipirea	7-8.XI.1983 Ciacăru Mircea
Patul pistolului	Uhu-plus 10 g., Rumeguș din lemn de nuc 10 g.	Rupturi și așchieri	Plombarea lipsurilor din pat	Redarea formei inițiale	9-11.XI.1983 Ciacăru Mircea
Părțile plombate ale patului	Freza acrilat, pilă pentru acrilat, bisturiu, hirtie abrazivă	Rupturi și așchieri	Finisarea plombelor din rășină	Redarea formei inițiale a patului	12-15.XI.1983 Ciacăru Mircea
Patul pistolului	Nitrolac incolor 200 ml. Pensulă din păr	Zona mecanismului și ulucul țevii	Impregnarea decupajelor interioare ale patului	Conservare Dezinsecție Izolare higroscopică	16.XI.1983 Ciacăru Mircea
Patul pistolului	Culori tempera 100 g. Nitrolac 200 g. Pensule Lină de oțel	Părțile exterioare ale patului	Băițuirea lemnului și relustruirea patului	Obținerea aspectului inițial	11-19.XI.1983 Ciacăru Mircea
Tot pistolul	Șurubelnițe, clește patent	Piese componente ale pistolului	Montarea pieselor componente ale pistolului	Recompunerea pistolului	21.XI.1983 Ciacăru Mircea
Tot pistolul	„Silikon spray 200“		Conservarea generală finală, suplimentară	Conservarea suplimentară	22.XI.1983 Ciacăru Mircea
Pistolul	Film Leika 4 clișee Hirtie foto 4 buc. 9/12 Aparat fotografic Aparat de mărit foto Chimicale		Fotografierea finală după operațiile de restaurare și conservare	Martor fotografic	23.XI.1983 Ciacăru Mircea

RESTAURATOR,
Mircea Răzvan Ciacăru

N O T A

CU ITINERARIUL OBIECTULUI ÎN CADRUL LABORATORULUI

DATA : 1 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 1 — Primirea obiectului în laborator ;

Camera foto — Fotografierea obiectului înaintea operațiilor de restaurare și conservare, pe stativ foto.

DATA : 3 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Examinarea obiectului și recoltarea probelor la masa de lucru.

DATA : 4 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Demontarea obiectului la bancul de lucru.

DATA : 5—8 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Curățarea mecanică a subsansamblelor metalice ;

— Degresarea pieselor și spălarea cu detergent neionic — în bazin.

DATA : 12—17 OCTOMBRIE 1983

Nișă — Băi chimice de decupare și perieri alternative cu băi și neutralizări — în bazin ;

— Neutralizări alternative calde și reci și controlul ultimei băi — în bazin ;

Camera nr. 2 — Uscarea cu acetona sub bec infraroșu pe bancul de lucru.

DATA : 18—22 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Înlocuirea cocoșului, a trăgaciului și a șuruburilor uzate.

DATA : 24 OCTOMBRIE 1983

Nișă — Pasivarea pieselor metalice prin fosfatare.

DATA : 25 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Pasivarea mecanică prin lustruire a pieselor metalice cu decor cizelat.

DATA : 27 OCTOMBRIE 1983

Nișă — Acoperirea pieselor metalice cu lac incolor.

DATA : 28 OCTOMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Gresarea mecanismului la montare cu vaselină siliconică și ulei siliconic, pe bancul de lucru.

DATA : 1 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Înlăturarea lacului vechi și a impurităților, pe bancul de lucru, de pe patul pistolului.

DATA : 7 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Asamblarea fragmentelor patului pistolului.

DATA : 9—11 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Plombarea lipsurilor din patul pistolului — la bancul de lucru.

DATA : 12—15 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Finisarea plombelor și redarea formei inițiale.

DATA : 16 NOIEMBRIE 1983

Nișă — Impregnarea decupajelor patului cu nitrolac incolor.

DATA : 17—19 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Băițuirea lemnului și lustruirea patului — pe bancul de lucru.

DATA : 21 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Montarea pieselor componente și recompunerea pistolului.

DATA : 22 NOIEMBRIE 1983

Camera nr. 2 — Conservarea finală și generală a piesei.

DATA : 23 NOIEMBRIE 1983

Camera foto — Fotografierea finală

RESTAURATOR,
Mircea Răzvan Ciacăru

LA RESTAURATION D'UN PISTOLET AUX CAPSULES DU XIX-ÈME SIÈCLES DANS LE LABORATOIRE DU MUSÉE D'HISTOIRE DE PIATRA NEAMȚ

— Résumé —

En vue de proposer un possible modèle de réalisation de la restauration, dans chaque laboratoire sans tenir compte de sa grandeur et de son équipement, on présente le dossier de restauration et de conservation d'un pistolet aux capsules qui appartient au patrimoine du Musée d'histoire de Piatra Neamț.

Le dossier, rédigé en conformité avec „Les normes sur l'organisation de l'activité de restauration des biens historiques, artistiques, scientifiques et techniques, d'histoire naturelle qui appartiennent au Patrimoine Culturel National“, éditées par le Conseil de la Culture et de l'Éducation Socialiste en 1982, se compose des éléments suivants :

1. Fiche d'évidence analytique de l'objet ;
2. Fiche de conservation ;
3. Pli avec la documentation résultée de la recherche physique, chimique et biologique ;
4. Fiche avec le diagnostic et les propositions pour le traitement et la restauration de l'objet ;
5. Fiche pour l'enregistrement des opérations aux lesquelles a été soumis l'objet pendant la restauration ;
6. Procès-verbal de la Commission de restauration à la détermination du diagnostic, du traitement et la livraison de l'ouvrage ;
7. Note sur l'itinéraire de l'objet dans le laboratoire.

EXPLICATION DES FIGURES

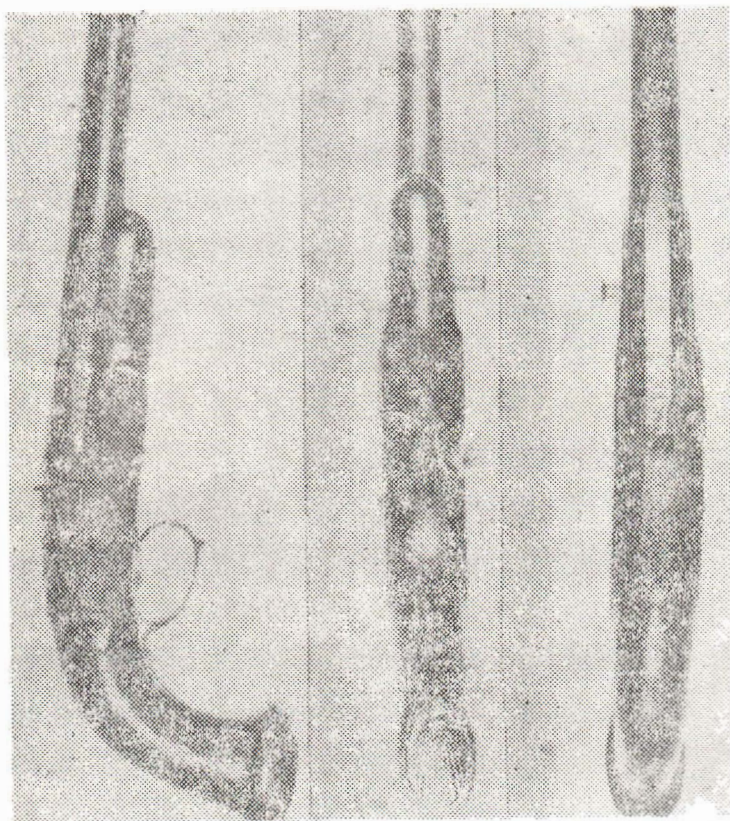
Fig. 1. 1, Photographie initiale du pistolet avant le 'démontage ; 2, la crosse du pistolet, les ornements et le tuyau après le 'démontage.

Fig. 2. Le mécanisme du feu : 1, avant la restauration ; 2, après la restauration. Fragment de pistolet : 3, avant la restauration ; 4, après la restauration.

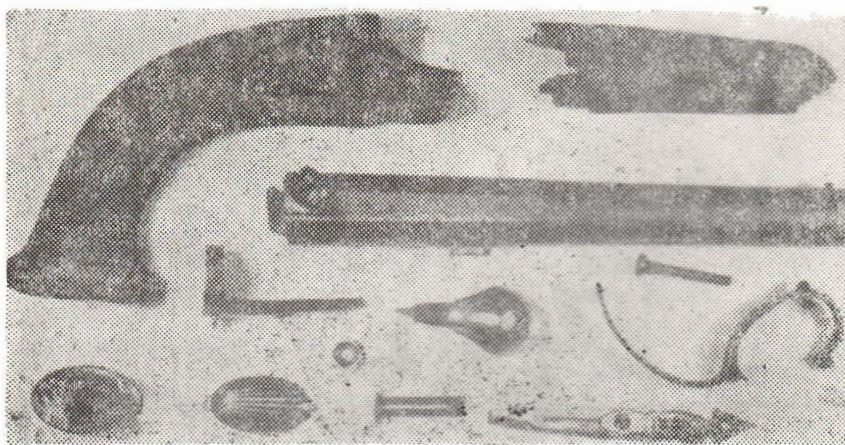
Fig. 3. La crosse du pistolet : 1, avant la restauration ; 2, après le nettoyage mécanique ; 3, après le complètement des parties perdues.

Fig. 4. Plaque-châssis : avant restauration ; 2, après restauration ; 3, le tuyau après la restauration.

Fig. 5. Photographie finale du pistolet ; 2, la crosse du pistolet, les ornements et le tuyau après la restauration.

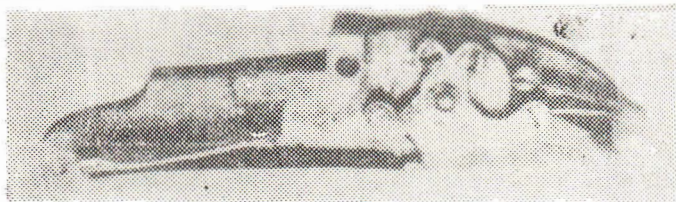
1

2

Fig. 1. 1, Fotografia inițială a pistolului înainte de demontare ; 2, Patul pistolului ornamentele și țeava după demontare.

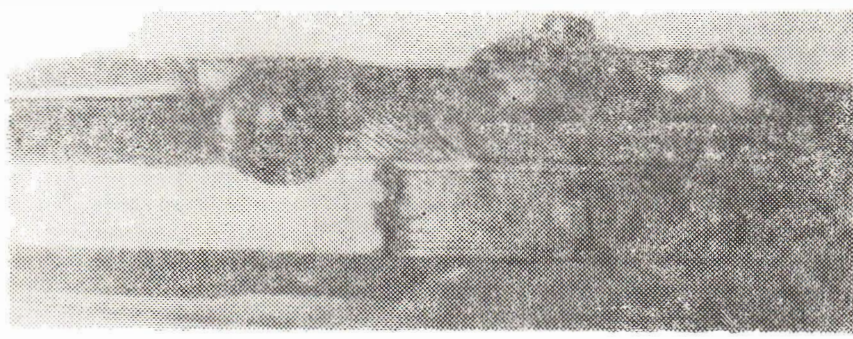
1

2

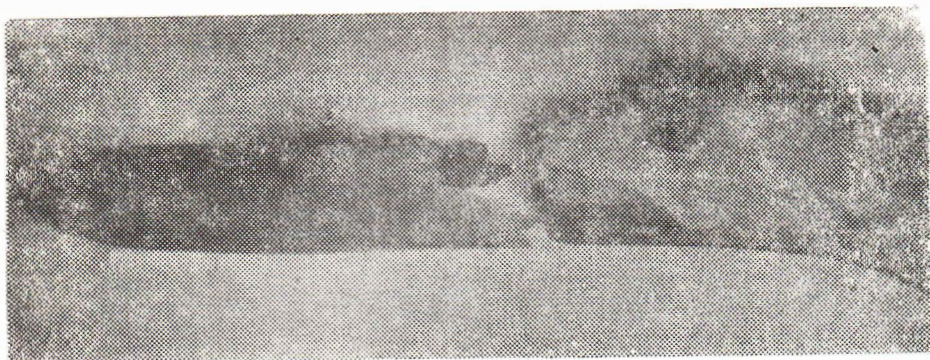
3

4

Fig. 2. Mecanismul de dare a focului : 1, înainte de restaurare ; 2, după restaurare.
Fragment de pistol : 3, înainte de restaurare ; 4, după restaurare.

Fig. 3. Patul pistolului (fragment) : 1. înainte de restaurare ; 2, după curățarea mecanică ; 3, după completarea părților lipsă.

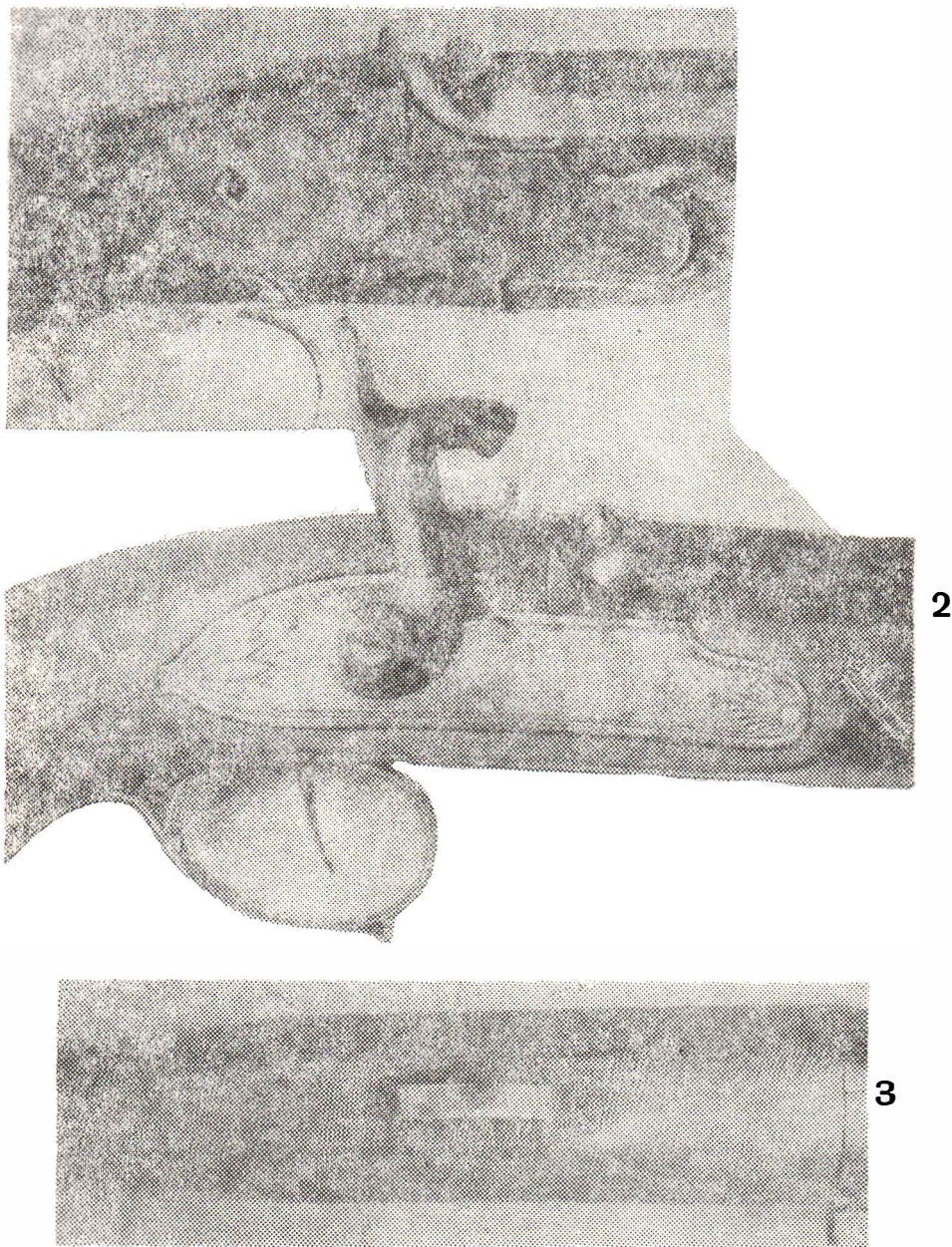

Fig. 4. Placa șasiu : 1, înainte de restaurare ; 2, după restaurare ; 3. țeava pistolului după restaurare.

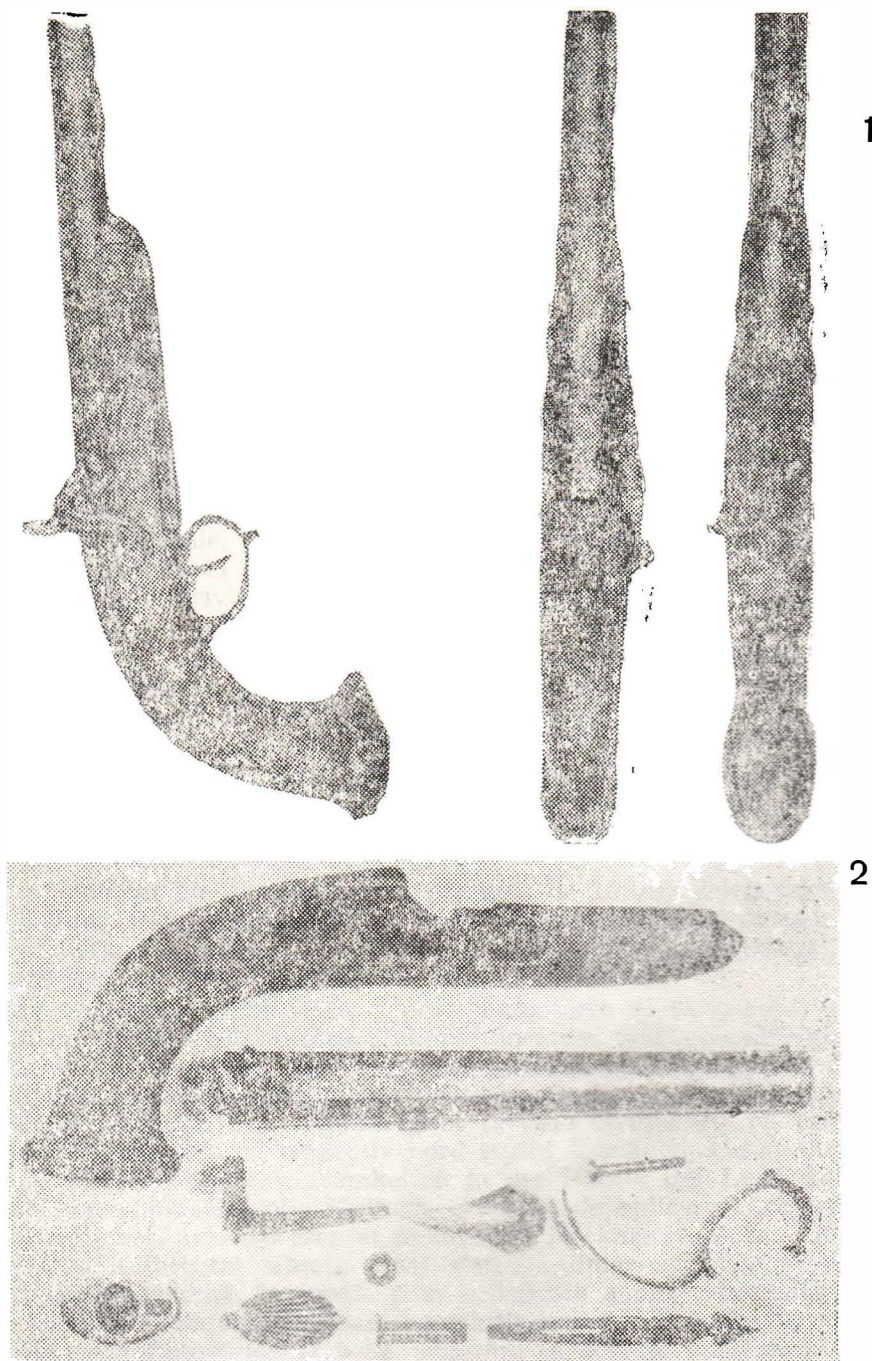

Fig. 5. 1, Fotografia finală a pistolului ; 2, patul pistolului, ornamentele și țeava după restaurare.

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL „CULTURA
CUCUTENI ÎN CONTEXT EUROPEAN“,
IAȘI — PIATRA NEAMȚ, 24—28 SEPTEMBRIE
1984.

de DAN MONAH

La sfârșitul lunii septembrie 1984, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, a fost organizat de către Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași și Muzeul de Istorie din Piatra Neamț colocviul internațional cu tema „Cultura Cucuteni în context european“. Colocviul a fost prilejuit de împlinirea a o sută de ani de la descoperirea stațiunii eponime.

La lucrări au participat șase arheologi din Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Ungaria și Republica Federală a Germaniei, precum și 14 cercetători români. În afara comunicărilor au fost prezentate nouă intervenții privind, în special, descoperiri recente deosebit de interesante.

Colocviul a început în ziua de luni 24 septembrie în noul și frumosul local al Filialei Academiei din Iași. Cuvântul de deschidere a fost rostit de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul institutului ieșean. Au urmat salaturile autorităților locale și al Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza“, ultimul fiind rostit de conf. dr. Vasile Cristian, decanul facultății. Oaspeți străini au adresat colocviului un salut prin intermediul cunoscutei cercetătoare prof. dr. Marija Gimbutas din Los Angeles.

Un moment emoționant a fost prilejuit de lectura telegramei prof. dr. Vladimir Dumitrescu, decanul de vîrstă al arheologilor români, care a urat succes lucrărilor colocviului și și-a exprimat regretul că starea sănătății nu îi permite să participe.

Prima ședință a fost deschisă prin prezentarea de către prof. M. Petrescu-Dîmbovița a comunicării „L'importance des fouilles archéologiques de Cucuteni“, o retrospectivă a celor o sută de ani de săpături arheologice desfășurate în localitatea Cucuteni. Au urmat două comunicări prezentate de M. Nica și Doina Ignat privind civilizațiile cu ceramică pictată din sud-vestul și respectiv nord-vestul României. Un studiu deosebit de interesant „Gemeinsamkeiten in der Plastik der Linearkeramik und der Cucuteni—Tripolie Kultur“, exemplu de aplicare a cercetărilor interdisciplinare, a fost prezentat de dr. Olaf Höckmann (Mainz—R.F.G.). Domnia sa a discutat situația unei statuete liniar-ceramice în care a fost pusă în evidență, în pastă, prin sofisticate analize, prezența făinii de cereale. Cercetătorul german a amintit amestecul de boabe de cereale în pasta statuetelor Tripolie, sugerînd că această practică ar putea fi datorată unei tradiții mai vechi în mediul Precucuteni—Tripolie A.

Cultura ceramicii liniare fiind una dintre componentele care au dat naștere culturii Precucuteni, ipoteza pare plauzibilă.

După amiază participanții au vizitat Muzeul de Istorie a Moldovei întârziind cu admirație asupra valoroaselor expozate cucuteniene, unele fiindu-le cunoscute caspeților din străinătate din publicațiile arheologilor români.

Lucrările colocviului au continuat cu prezentarea comunicărilor cercetătorilor dr. Zoltan Székely „La position d'Ariusd dans le cadre de la civilisation Cucuteni” și dr. A. Nițu „Considerations concernant les styles A—B et B de la ceramique peinte cucutenienne”. Ultima comunicare, de fapt o succintă expunere a unei lucrări mai ample, a precizat criteriile propuse de cercetătorul ieșean pentru periodizarea fazelor Cucuteni A—B și B.

A doua zi, marți 25 septembrie, lucrările au fost reluate prin audierea comunicării „Religion of Old Europe with special reference to the Cucuteni culture” prezentată de prof. dr. M. Gimbutas (Los Angeles). Autoarea consideră că populațiile eneolitice din Europa răsăriteană, printre care și triburile Cucuteni—Tripolie, au avut un adevărat panteon dominat de zeitățile feminine. Cercetătoarea americană consideră că fiecare divinitate avea o reprezentare plastică și că este posibilă recunoașterea unor atribuții ale zeităților. În continuare au fost prezentate două comunicări privind sfârșitul culturii Cucuteni și începutul perioadei de tranziție la epoca bronzului. Dr. Ștefan Cucos în comunicarea „La fin de la civilisation Cucuteni dans le contexte énéolithique du Bas Danube” a încercat să definească contextul în care are loc sfârșitul culturii Cucuteni, iar dr. M. Dinu a susținut teza continuității ceramicii pictate și a culturii Cucuteni în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Ședința de dimineață s-a încheiat cu lectura comunicării doctorului Eugen Comșa „Relations entre les civilisations Gumelnița et Cucuteni”. Autorul a trecut în revistă „importurile” cucuteniene în mediul gumelnițean, stabilind unele sincronisme între cele două civilizații.

După încheierea discuțiilor asupra comunicărilor susținute, participanții au fost primiți de Rectorul Universității „Al. I. Cuza” — Iași cu care au avut un interesant schimb de vederi cu privire la utilitatea și foloasele reuniunilor științifice internaționale.

Ședința de după amiază a fost consacrată unui grupaj de trei comunicări consacrate cercetărilor interdisciplinare. Prof. dr. Olga Necrasov a prezentat o comunicare „Données anthropologiques sur la structure de la population du complexe Ariusd—Cucuteni—Tripolie” în care realizează o sinteză a datelor antropologice privind purtătorii culturii Cucuteni—Tripolie. Cercetătoarea Alexandra Bolomey „Ossements humains dans les agglomérations de la civilisation Cucuteni—Tripolie”, bazându-se pe descoperirile de la Drăgușeni—Ostrov și Poduri—Dealul Ghindaru, a prezentat date inedite cu privire la existența oaselor umane în așezările cucuteniene. Domnia sa a analizat și descoperirile similare din aria Tripolie aducând astfel în discuție, în afara informațiilor antropologice, elemente noi în legătură cu practicile și ritualurile cucuteniene. Reuniunea de la Iași s-a încheiat cu comunicarea „Population growth,

Food storage and Ceramic manufacturing centres in Pre-Bronze Age“ susținută de dr. Linda Ellis (Universitatea Harvard—Boston). Autoarea, care a lucrat mai mult timp în România, a reușit să determine, pe baza unor complexe analize de laborator, întrebuintarea de către olarii cucutenieni a unor sisteme rotative, precursori ale roții olarului, folosite la finisarea ceramicii.

Ziua de miercuri 26 septembrie a fost rezervată vizitării stațiunii eponime și a așezării Cucuteni B de la Ghelăiești. Monumentul vizitei de la Cucuteni a fost așteptat cu emoție, după cum ne-au mărturisit câțiva participanți din străinătate. A fost vizitată celebra „Cetățuie“ de la Cucuteni, oaspeții fiind conduși de prof. dr. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul săpăturilor din anii '70 care a oferit ample explicații. În continuarea vizitei participanții la colocviu, ghidați de dr. M. Dinu, au vizitat „Muzeul Cucuteni“ ridicat deasupra tumulului cu mormîntul princiar getic. Construcția, deosebit de reușită din punct de vedere arhitectonic, a fost apreciată de oaspeți ca o realizare muzeografică deosebită.

Autoritățile locale, cadrele didactice și locuitorii comunei Cucuteni au primit pe participanții la colocviu cu obișnuita ospitalitate moldo-venească.

Partea a doua a excursiei a cuprins vizitarea stațiunii Cucuteni B Ghelăiești—Nedeia din județul Neamț. Aici, oaspeții au fost întâmpinați de autoritățile locale și de săteni din Ghelăiești care le-au urat bun venit. Dr. Șt. Cucos, responsabilul șantierului, a prezentat săpătura, care a fost apoi discutată de invitați. La căderea serii întregul grup s-a îndreptat spre Piatra Neamț unde, în localul Muzeului de Artă, a fost vernisată expoziția „Arta culturii Cucuteni“. Au fost expuse numeroase piese ceramice de mare valoare artistică din colecțiile muzeelor din Piatra Neamț, Botoșani, Bacău, Vaslui, Roman și ale Institutului de Istorie și Arheologie din Iași. Oaspeții din țară și străinătate s-au arătat încântați de această reușită expoziție care a pus încă o dată în valoare magnifica artă a olarilor cucutenieni.

Joi 27 septembrie lucrările au fost reluate la Piatra Neamț în sala de conferințe a Muzeului de Istorie. Ședința a fost deschisă prin salutul autorităților locale și al Muzeului, adresat participanților la colocviu.

Prima comunicare „La datation par C₁₄ du complexe culturel Cucuteni—Tripolie“ a fost susținută de Dan Monah, reprezentînd o sinteză a datelor C₁₄ obținute în stațiunile Cucuteni—Tripolie. Autorul a comunicat, cu această ocazie, un număr de șapte date noi obținute pentru *tell*-ul cucutenian de la Poduri. Dr. John Nandriș (Universitatea din Londra) a susținut o interesantă comunicare „Romanian ethnoarchaeology and Cucuteni“ în care a făcut unele legături între etnoarheologia românească și cultura Cucuteni. Autorul a demonstrat necesitatea studiilor etnoarheologice care deschid perspective promițătoare în interpretarea unor aspecte ale vieții preistorice. În continuarea lucrărilor tînărul geolog Adrian Muraru a prezentat un studiu „Considerations concernant le materiel lythique utilisé par les tribus de la civilisation Cucuteni“ asupra materialului litic folosit de cucutenieni. Ultima comunicare a colocviului „Déterminations paléobotaniques dans les stations

Precucuteni et Cucuteni“ susținută de Felicia Monah și dr. Marin Cărciumaru a constituit o trecere în revistă a determinărilor de resturi vegetale cultivate și din flora spontană descoperite în așezările eneolitice din Moldova.

După amiaza zilei de joi a fost rezervată vizitării Muzeului de Istorie din Piatra Neamț. Oaspeții, așa cum era de așteptat, au întârziat îndelung în prima sală a expoziției unde sînt prezentate descoperirile de la Frumușica, Izvoare, Traian, Tîrpești, Ghelăiești etc. Interesul lor a fost evident, muzeul din Piatra Neamț nedesmințindu-și faima de posesor al celei mai complete colecții de ceramică cucuteniană din lume. Programul colocviului a continuat cu discutarea comunicărilor. De data aceasta discuțiile au fost deosebit de aprinse; probabil participanții regretau încheierea acestei reușite reuniuni științifice.

Nu putem încheia succinta relatare a lucrărilor colocviului fără să notăm numele arheologilor prezenți cu „intervenții“, de fapt comunicări de întindere mai mică, care au tratat unele probleme de detaliu. Aceștia — lector univ. A. László, dr. V. Chirica, Magda Mantu, dr. N. Ursulescu, V. Ursachi, E. Popușoi, D. N. Popovici, R. Alaiba, Gh. Dumitroaia și Paula Chiribuță — au prezentat descoperiri interesante și au detaliat, uneori, aspecte mai puțin cunoscute ale lumii cucuteniene.

Seara, oaspeții au participat la o gală de filme documentare științifice cînd au fost proiectate scurt-metrajele: „Petrodava — 2000“, privind vechimea orașului Piatra Neamț și recenta realizare a studioului „Sahiafilm“ — „Cucuteni“. Regizat de Olimpia Daicoviciu, consultant științific dr. Șt. Cucoș, filmul a trezit entuziasmul participanților la colocviu, unii dintre ei făcînd opțiuni pentru achiziționarea peliculei. Seara s-a încheiat cu un cocktail oferit de colectivul Muzeului de Istorie Piatra Neamț.

Lucrările colocviului „Cultura Cucuteni în context european“ au fost caracterizate de un înalt nivel științific; comunicările prezentate precum și discuțiile care au avut loc au înlesnit un viu schimb de idei și informații. Reușita reuniunilor, de la Iași și Piatra Neamț, a fost determinată pe de o parte de contribuțiile oaspeților din străinătate care au folosit, pe scară largă, rezultatele cercetărilor interdisciplinare, iar pe de altă parte de prezența arheologilor români cu numeroase și ample săpături, buni cunoscători ai materialelor cucuteniene, a situațiilor stratigrafice și a problematicii cercetării cucutenianului. Colocviul a prilejuit nu numai marcarea unui moment deosebit în dezvoltarea arheologiei românești (descoperirea culturii Cucuteni) ci a făcut cunoscut unor repuțați specialiști din străinătate noile descoperiri și interpretarea lor de către arheologii români. Colocviul consacrat culturii Cucuteni poate fi considerat o reușită de prestigiu a arheologiei românești; reuniuni de acest gen credem că ar fi bine să fie organizate mai des.

LE COLLOQUE INTERNATIONAL „LA CIVILISATION CUCUTENI EN
CONTEXTE EUROPÉEN“, IASI—PIATRA NEAMȚ, LE 24—28 SEPTEMBRE 1984

— R é s u m é —

À la fin du mois de septembre 1984, sous l'égide de l'Académie des Sciences Sociales et Politiques, a été organisé par l'Institut d'histoire et d'archéologie „A. D. Xenopol"—Iasi et le Musée d'histoire Piatra Neamț le colloque international „La civilisation Cucuteni en contexte européen". Le colloque a été organisé à l'occasion du centième anniversaire de la découverte, en 1884, de la station éponyme de la culture Cucuteni.

Aux travaux ont participé des archéologues des États Unies, Grande Bretagne, Hongrie et R.F.A., ainsi que des archéologues roumains. Le colloque a été caractérisé par un haut niveau scientifique, les communications et les discussions ont facilité un animé échange d'idées et d'informations. Les participants ont visité les stations archéologiques de Cetățuia—Cucuteni (dép. de Iasi) et Ghelăiești—Nedeia (dép. de Neamț), ont assisté au vernissage de l'exposition „L'art de la culture de Cucuteni" et ont visionné le filme documentaire-scientifique „Cucuteni" réalisé par la studio „Sahiafilm".

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL NEAMȚ (1984—1985)

de GHEORGHE DUMITROAIA

Pe parcursul celor două campanii de săpături arheologice, în județul nostru au fost cercetate vestigii materiale care aparțin aproape tuturor epocilor și culturilor atestate în această arie, respectiv : paleoliticului prin culturile aurignaciană și gravettiană, neoliticului timpuriu prin culturile Starcevo—Criș și ceramicii liniare, neoliticului mijlociu prin cultura Precucuteni, eneoliticului prin cultura Cucuteni, perioadei de tranziție, epocii bronzului, a fierului — sec. V—IV î.e.n., civilizației dacilor liberi — sec. II—III e.n., culturii Sîntana de Mureș — sec. IV e.n., secolelor VI—IX, feudalismului timpuriu și dezvoltat. Noile cercetări aduc importante contribuții la cunoașterea istoriei locale și naționale.

1. *Borniș* (com. Dragomirești). În anii 1984—1985 s-au continuat cercetările arheologice în punctul *Milești*, situat la circa 1,5 km NE de satul Borniș. În timpul celor două campanii de săpături au fost descoperite și cercetate în întregime mai multe complexe de locuire, între care menționăm cinci locuințe din secolele VII—IX, trei din secolul al XV-lea, una din secolul al XVII-lea, precum și anexe gospodărești corespunzătoare acestora.

Săpăturile arheologice au fost efectuate de Rodica Popovici, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași.

2. *Ceahlău* (com. Ceahlău). În ultimii ani au fost efectuate o serie de cercetări în așezările paleolitice din preajma muntelui Ceahlău, la Lutărie, Dîrțu și Cetățica (I și II). Scopul acestora a constat în recoltarea de probe pentru determinări radiocarbon, palinologice și granulometrice. Pe baza datelor C₁₄ s-au stabilit vîrstele absolute ale succesiunilor de locuire aurignaciene și gravettiene din această zonă.

Cercetările au fost conduse de Alexandru Păunescu, Institutul de arheologie București.

3. *Ghelăiești* (com. Bîrgăoani). Secțiunile trasate în continuarea celor din campaniile anterioare au avut drept scop urmărirea întinderii așezării de pe platoul Dealului Nedeia, precum și cercetarea vestigiilor eneolitice.

Săpăturile din 1984 au dus la decopertarea locuințelor degajate parțial în anul anterior (nr. 33, 34 și 35), fiind identificate și cercetate și locuințele 36 și 37. În mod deosebit a fost urmărită L₃₄, avînd în vedere că aceasta se afla în imediata vecinătate a gropii de cult descoperite în 1983. Cu excepția locuinței 37, care aparține etapei A₂, celelalte complexe de locuire au fost datate în faza B₁. Prin săpăturile din 1984 s-au obținut

noi date asupra locuințelor cucuteniene și s-au recoltat un bogat material ceramic pictat, statuete zoomorfe și antropomorfe, precum și unelte de silex, piatră, os, corn și lut. Alături de materialele specifice culturii Cucuteni au fost descoperite vestigii ale culturilor Precucuteni și Costișa.

În 1985 au fost cercetate integral resturile L₃₅ și locuința 38, degajându-se parțial L₃₇ și L₃₉. În L₃₅ s-au descoperit un cuptor care avea pe două laturi o laviță de lut și, în imediata vecinătate, o interesantă „casetă” cu pereții înclinați spre exterior. Atît cuptorul, cît și caseta au fost construite pe un postament de bîrne, restul locuinței fiind lipsită de platformă. De pe suprafața acestei construcții s-au recoltat peste 12 vase pictate întregi, unelte și plastică. În L₃₈ s-a recoltat un vas pictat cu protomă și un pahar cu decor metopice.

Prin observațiile și materialele obținute în campaniile 1984—1985 se aduc noi date cu privire la cunoașterea așezării de pe Nedeia.

Responsabil de șantier Ștefan Cucoș, Muzeul de istorie Piatra Neamț. 4. *Izvoare* (com. Dumbrava Roșie). În anul 1984 au fost reluate săpăturile în cunoscuta așezare de la Izvoare. În zona A, în așezarea eneolitică multistratificată, au fost săpate trei secțiuni și martorii dintre acestea, totalizîndu-se o suprafață de peste 300 m² investigați. Stratigrafia stabilită cu prilejul noilor săpături o confirmă pe cea anterioară. Unele nivele de locuire, precum cel Protocucuteni nu s-a putut identifica, iar nivelele precucuteniene cercetate în această campanie s-au dovedit extrem de sărace în inventar. Sub stratul vegetal se afla un nivel de locuire cu ceramică tricromă în exclusivitate, aparținînd etapei A₃, după care urma un strat gros de depuneri arheologice din etapa Cucuteni A₂, în care s-au identificat cert cinci nivele de locuințe. Din aceste nivele s-au recoltat probe pentru analize arheomagnetice, precum și semințe carbonizate pentru datări de C₁₄. A urmat un strat în care locuințele prezentau chirpicul puternic tasat, construite pe platforme de bîrne, dar fără resturi ceramice sau vreun alt element care să ajute la încadrarea lor. Oricum, acestea se află, stratigrafic, sub nivelul Cucuteni A₂ și aparțin, posibil, aceluși nivel Cucuteni A₁ care nu a putut fi definit în săpăturile din 1984. Sub acest nivel urmează un strat cu depuneri Precucuteni III din care s-au cercetat capetele a două locuințe.

În afară de depunerile eneolitice au mai fost cercetate și 43 de morminte feudale ce provin din necropola care a secționat prin gropile sale ultimele depuneri cucuteniene. A fost cercetat și un mormînt de înhumăție care provine din necropola de sec. IV e.n. Inventarul funerar al acestuia era compus din vase ceramice diferite, un vas de sticlă de proveniență romană, o fibulă, cataramă, un cuțitaș de bronz, mărgelile ș.a. Tot din descoperirile ce aparțin culturii Sîntana de Mureș menționăm un vas ceramic, un pieptene de os, o cataramă de bronz și un denar imperial roman.

În perimetrul notat de Radu Vulpe ca fiind sectorul B s-au trasat două secțiuni, fiind investigată o suprafață de peste 250 m². Au fost cercetate 8 locuințe de suprafață și un bordei din perioada secolelor II—III e.n., identificîndu-se și un nivel de locuire Cucuteni A din care nu s-au putut degaja complexe integrale. Din nivelul corespunzător pro-

vinciei Dacia, s-au recoltat însemnate elemente ceramice, bucăți de zgură metalică, fragmente de obiecte de sticlă și fragmente de amforă, între care unul cu inscripție.

Colectivul de cercetări de la Izvoare a fost format din Ștefan Cucoș, Victor Spinei, Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia și Marius Alexianu. 5. *Lunca* (com. Vinători—Neamț). Sondată arheologic în 1983, așezarea din Poiana Slatinii a început a fi cercetată sistematic din anul următor, în campaniile anilor 1984—1985 obținându-se importante informații în legătură cu succesiunea și apartenența culturală a nivelurilor arheologice.

În depunerea principală a așezării, numită zona A, a fost trasată o nouă secțiune (S II) paralelă cu secțiunea I. Cu această ocazie au fost descoperite resturi de construcții și vetre, asociate cu cenușă și mult cărbune, ceramică fragmentară în bună stare de conservare și obiecte de piatră. S-a constatat că depunerile arheologice urmau forma naturală a terenului.

Pe parcursul săpăturilor s-au urmărit și alte zone locuite de purtătorii culturii Starcevo—Criș. În acest sens s-a trasat un șanț pe versantul estic al poienii, numit de acum zona B, obținându-se noi informații în legătură cu alte niveluri de locuire. Deosebit de important este faptul că în anumite porțiuni S III ajunge la adâncimea de — 2,70 m, pe lângă nivelul Starcevo—Criș care este preponderent existând vestigii liniare, eneolitice-cultura Cucuteni cu fazele A și B, tranziție la epoca bronzului, epoca fierului și feudal timpurii. Îndeosebi în nivelele Criș și Cucuteni s-a descoperit o mare cantitate de fragmente ceramice, resturi de vetre, unelte de piatră și silex.

Datele obținute în această campanie întăresc opinia, potrivit căreia, dezvoltarea și specificul așezării de la Lunca este în legătură directă cu existența și exploatarea izvorului de slatină din apropiere.

Cercetări efectuate de Gheorghe Dumitroaia, Muzeul de istorie Piața Neamț.

6. *Nemțisor* (com. Vinători—Neamț). În 1984 s-au continuat cercetările în necropola tumulară din punctul Braniște, datată în sec. III—IV e.n., efectuându-se săpături noi în tumulii nr. 5, 21 și 24. S-au recoltat ceramică, diferite obiecte distruse de foc și oase calcinate. Cu acest prilej au fost confirmate riturile și ritualurile de înmormântare stabilite în campaniile anterioare.

În 1985 săpăturile arheologice s-au efectuat la est de necropola tumulară, căutându-se așezarea contemporană cimitirului. În cele două secțiuni trasate nu s-au găsit vestigii antice, ci doar o groapă cu puține resturi ceramice și o vatră dezafectată, medievale.

Pe teritoriul satului Vinători—Neamț, în grădina locuitorului Dumitru Tănase din Ungureni, pe terasa stângă a pârului Sărăturii s-a depistat o locuință aparținând unei așezări autohtone din secolele VI—VII e.n. S-au găsit un pietrar și fragmente ceramice. Pe partea opusă a pârului s-a taluzat o altă locuință din aceeași vreme, distrusă parțial de viiturile apei. Aceste două construcții par a indica o așezare destul de mare care se întindea pe ambele maluri ale pârului.

Investigare arheologică condusă de Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași.

7. *Tazlău* (com. Tazlău). La cca. 500 m depărtare de monumentul arhitectural ce datează din timpul lui Ștefan cel Mare, în punctul *Sub ceriu* au fost investigate în cursul anului 1984 vestigiile unei construcții bisericești cu temelie de piatră și de dimensiuni reduse. În aceeași campanie s-au făcut cercetări și în incinta ctitoriei de la 1487, descoperindu-se ceramică de epocă, olane de scurgere și un pavaj de piatră.

Săpăturile au fost conduse de Lia și Adrian Bătrîna de la Muzeul de istorie al R.S.R. și Ioan Vatamanu de la Muzeul de istorie Piatra Neamț.

8. *Urecheni* (com. Urecheni). Săpăturile din 1984 au fost efectuate într-o așezare necunoscută pînă în acest an, aflată în *Fundătura* satului, pe malul pîriului Urecheanca, afluent de dreapta al Topoliței. Situată pe o prelungire a Dealului Corlăți ce coboară spre nord, așezarea este mărginită pe trei laturi de pante abrupte, o parte din suprafața sa fiind distrusă de drumul ce o străbate longitudinal.

Au fost trasate trei casete în apropierea locuinței cetățeanului Gh. Călugăru, surprinzîndu-se materiale arheologice carpice și eneolitice. Din punct de vedere stratigrafic situația se prezenta în felul următor : între 0 și $-0,25$ m exista un strat de pămînt arabil de culoare brun-gălbuie, ce conținea rare fragmente ceramice carpice și numeroase fragmente ceramice cucuteniene, fragmente de silex și gresie, elemente de plastică, resturi de chirpic ș.a. Stratul situat între $-0,25$ m și $-0,60$ m era de culoare ceva mai gălbuie, fiind pigmentat cu cărbune. În acest nivel, pe lîngă ceramica corodată s-au descoperit fragmente cu decor tricrom specific fazei Cucuteni A₃. S-au găsit și unelte de silex și os. Sub $-0,60$ m solul nu mai conținea nici un fel de material arheologic, culoarea sa devenind mai albicioasă. Trasate în puncte diferite, cele trei casete nu au surprins decît sporadice urme de locuințe (numai în C₃, unde s-au ceretat fragmente de chirpic izolat).

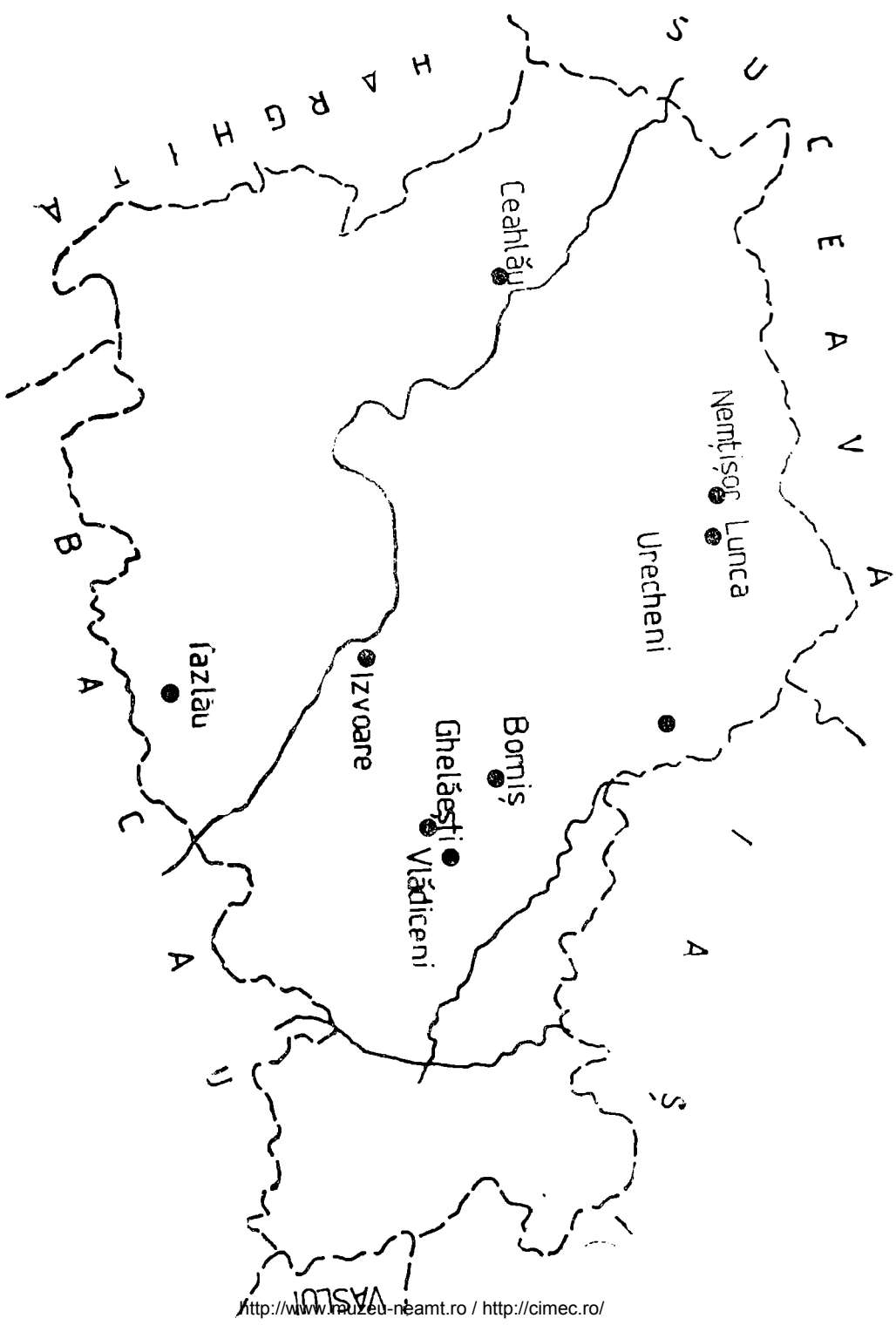
În afară de casetele amintite (cu dim. de 10/1 m) a mai fost efectuată o casetă, cu dimensiunile de 6/6 m, pe dealul din partea estică a așezării cunoscut sub numele de Dealul Răchițele, deal care domină toată valea satului actual Urecheni. Prin această casetă, ulterior extinsă, au fost cercetate resturile unei locuințe ce se prezenta sub forma unei aglomerări de chirpic ars la roșu, subțire de 5—6 cm, pe care se aflau ceramică cucuteniană corodată, greutatea discoidale de lut ars, unelte de piatră și silex. Cea mai mare parte a construcției a fost distrusă de arăturile adînci de pe înălțime. Din observațiile reieșite din cercetările de suprafață și alte cîteva mici sondaje, s-a ajuns la concluzia că această locuință a fost izolată de așezarea principală.

Deși nu a oferit materiale arheologice spectaculoase, noua așezare de la Urecheni ne-a pus la dispoziție noi informații cu privire la răspîndirea comunităților eneolitice din zonă.

Sondajul arheologic a fost efectuat de Gheorghe Dumitroaia, Muzeul de istorie Piatra Neamț.

9. *Vlădiceni* (com. Bîrgăoani). În vara anului 1985 au fost întreprinse sondaje arheologice în punctele Bîtea, La Cînechiște, Țârna țigănului I și Țârna țigănului II, puternic afectate de lucrările agricole și de un curs de apă. În ultimele trei puncte s-au depistat vestigii aparținînd culturii carpice, sec. II—III e.n., ce par a indica existența unei așezări rurale extinse. Au fost identificate cîteva complexe arheologice (un bordei, vetre de foc, gropi de provizii sau menajere) recoltîndu-se un bogat material ceramic, cîteva unelte și podcabe. De menționat descoperirea a două fragmente ceramice cu inscripții zgrăfite, a două fragmente de amforă cu ștampile anepigrafice și a altuia cu *tituli picti*. Pe Bîtea s-au identificat vestigii dintr-o necropolă getică datată, după primele observații, spre sfîrșitul celei de-a doua jumătăți a sec. V î.e.n. și prima jumătate a secolului IV î.e.n.

Cercetare arheologică condusă de Marius Alexianu, Muzeul de istorie Piatra Neamț.

Harta județului Neamț cu localitățile în care au avut loc săpături arheologice în anii 1984—1985.

V. Chirica, M. Tănăsache, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 1, Iași, 1984 ; vol. 2, Iași, 1985 (ambele volume 553 pag. și 14 hărți) în colaborare cu R. Popovici și C. Ionomu

În cei peste 100 de ani de cercetări arheologice în România s-au strâns numeroase informații despre comunitățile umane care s-au succedat pe teritoriul patriei noastre și au fost descoperite numeroase obiective arheologice. În fața imensei acumulări de informații, răspândite în diverse publicații, unele greu accesibile, arheologul are nevoie de un îndrumător, de o călăuză care să-i ușureze munca. Necesitatea întocmirii unui repertoriu arheologic al României este evidentă oricărui cercetător și a fost subliniată de multe ori. În plus lucrările de tip repertoriu oferă o oglindă mai clară a răspândirii culturilor arheologice, permițând elaborarea unor studii de geografie istorică.

În anii '50 a fost inițiat un vast proiect pentru întocmirea centralizată a acestui repertoriu. Întreprinderea a eșuat pe de o parte din cauza vastității materialului și pe de altă parte din imposibilitatea cercetătorilor bucureșteni de a fi la curent și de a verifica cele mai recente descoperiri din teritoriu. Deblocarea inițiativei a venit odată cu ideea de a se întocmi repertorii județene ce vor alcătui volumele sau fasciculele a ceea ce s-ar putea numi „Marele repertoriu arheologic al României“. În acest mod se pot depăși principalele piedici în alcătuirea mult așteptatului repertoriu.

Primul volum (publicat în două părți) cuprinde *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976. Datorat colectivului Al. Păunescu, P. Șandurschi, V. Chirica, lucrarea a constituit un real succes remarcat și de noi (*Carpica*, X, 1978, p. 426 și urm.). Realizat într-o formă grafică mai modestă, *RAJB* susținut de entuziasmul și experiența lui Al. Păunescu a constituit o reușită datorită metodologiei judicioase, a probității și profesionalismului autorilor. Lucrarea a fost distinsă pe merit cu premiul „Vasile Pârvan“ al Academiei R.S.R. În afara aprecierilor favorabile exprimate în numeroase recenzii, arheologii s-au convins, în practică, de utilitatea repertoriilor arheologice județene. Poate părea ciudată insistența noastră asupra *RAJB*, în recenzia de față, dar acesta are meritul de a fi determinat depășirea unui moment psihologic, demonstrând necesitatea și posibilitatea alcătuirii unor astfel de instrumente de lucru. Și poate nu este lipsit de importanță faptul că ac-

tualul coordonator al lucrării care ne-a reținut atenția, V. Chirica, și-a făcut „ucenicia“ în colectivul care a întocmit *RAJB*.

Imposul coleg ieșean a reușit să antreneze un larg colectiv, format din arheologi dar și din numeroși profesori și amatori de arheologie, care a procedat la o minuțioasă cercetare de teren a teritoriului județului Iași.

Materialul lucrării a fost împărțit în două volume, fiind organizat în șase capitole precedate de o „Introducere“ și un „Cuvînt înainte“ semnat de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița.

Succinta introducere deslușește cititorului modul în care a fost elaborată lucrarea, contribuția fiecărui autor, evidențiind largul sprijin acordat de cercetătorii institutului ieșean, arheologi și istorici, la realizarea repertoriului.

Redactorul lucrării, V. Chirica, are meritul de a fi antrenat în cercetările de teren un număr impresionant de cadre didactice, alte categorii de pasionați de arheologie și chiar pionieri care au contribuit la descoperirea a peste 850 de noi puncte arheologice.

Scriam, cu altă ocazie, că pînă la apariția *RAJI* acest district făcea impresia unui teritoriu în care surprizele păreau excluse. Și totuși au fost descoperite peste 850 de noi obiective arheologice. Chiar numai această cifră invită la reflecție și constituie un argument în plus pentru alcătuirea de repertorii arheologice.

Primul capitol cuprinde un succint, poate prea sumar istoric al cercetărilor. Județul Iași are o tradiție de peste 150 de ani de cercetare arheologică, primele „instituții“ destinate investigațiilor arheologice datînd din 1830. Ni se pare semnificativ că primele săpături încep cu sondajele întreprinse de N. Beldiceanu în stațiunea eponimă a culturii Cucuteni, stațiune devenită celebră. Credem că nu este lipsit de interes să amintim cîteva dintre momentele importante ale investigației județului Iași. În deceniul 8 al secolului trecut intelectualii din satele actualului județ Iași au trimis peste 70 de răspunsuri la cunoscutul „Cestionar“ adresat lor de Alexandru Odobescu. Această inițiativă constituie prima acțiune de strîngere a informațiilor despre vestigiile arheologice din județul Iași. Metoda a fost folosită și de autorii actualului repertoriu. Un moment de referință este descoperirea așezării de la Cucuteni care impulsionează cercetările arheologice în întreaga Moldovă. Apoi perioadele de interes pentru descoperirile arheologice alternează cu scurte perioade de eclipsă. Odată cu înființarea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ cercetarea arheologică, atît prin periegeze, cît și prin săpături sistematice, cunoaște o sensibilă înviorare și capătă un caracter organizat, coerent.

Merită să fie remarcată, așa cum fac și autorii lucrării de care ne ocupăm, neobosita activitate de depistare de noi stațiuni arheologice a cercetătorilor Emilia și Nicolai Zaharia, coautori împreună cu prof. M. Petrescu-Dîmbovița a cunoscutei lucrări : *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în sec. XVIII*. Poate că ar fi fost bine ca autorii repertoriului să prezinte mai amănunțit această perioadă deosebit de fertilă. Descoperirile mai vechi ale arheologilor ieșeni, la care s-au adăugat re-

centele investigații făcute de colectivul repertoriului, însumează peste 1500 de stațiuni arheologice. Astfel județul Iași devine una dintre zonele cu o bună documentare arheologică din țara noastră.

Capitolul „Considerații de ordin metodologic” prezintă în amănunt modul în care au acționat autorii pentru a alcătui o documentare cât mai completă. Nu este neglijată nici evidența materialelor arheologice descoperite prin periegeze, conținutul chestionarelor expediate în județ etc.

Citind capitolul observăm că, în linii mari, s-a respectat metodologia folosită la *RAJB*, ținându-se seama și de observațiile și sugestiile făcute în numeroasele recenzii consacrate lucrării amintite. Credem că autorii au procedat bine introducând datele istorice sub fiecare titlu, ușurând astfel accesul la informațiile cu caracter istoric. Remarcăm și cartarea obiectivelor arheologice pe hărți la scara 1/50.000 cu definirea clară a teritoriilor satelor.. Metodologia folosită la cele două repertorii (Botoșani și Iași) va fi utilizată, fără îndoială, și la întocmirea celorlalte repertorii județene.

RAJI este însoțit de un număr de planșe cu desenele unor piese arheologice puse astfel în circulație.

Capitolul al III-lea cuprinde o utilă descriere a principalelor caracteristici fizico-geografice ale teritoriului județului. Aici sînt prezentate, cu suficiente amănunte, cele trei mari unități geografice care se întîlnesc pe teritoriul județului Iași. Referirile la flora și vegetația fiecărei unități geografice sînt, însă, sumare și privesc doar vegetația actuală. De fapt studiile asupra cadrului natural : floră și vegetație, faună și climă pentru diferitele perioade istorice sînt foarte puține și autorii *RAJI* nu au putut acoperi această lacună.

Cel de al IV-lea capitol intitulat : „Repertoriul obiectivelor arheologice și al localităților” cuprinde, în ordinea alfabetică a denumirilor comunelor „inventarul” celor peste 1500 de stațiuni arheologice descoperite pe teritoriul județului Iași.

În ultimul capitol „Considerații generale de geografie istorică” se încearcă o analiză a dinamicii așezărilor din diferitele perioade istorice. Analiza este sugestiv ilustrată prin cele 14 hărți pe care sînt cartate descoperirile din diferite perioade istorice.

Lucrarea este însoțită de un număr de tabele care recapitulează atestarea documentară a satelor repertoriate, un amplu rezumat în limba franceză, indice de descoperiri și de localități.

RAJI constituie o reușită editorială și sîntem convinși că va fi un prețios instrument de lucru pentru toți arheologii, fiind totodată un model pentru întocmirea viitoarelor repertorii arheologice județene. Pentru munca depusă și pentru realizarea în excelențe condiții a *RAJI* autorilor și colaboratorilor li se cuvin cele mai călduroase felicitări.

DAN MONAH

PACT. Journal of the European Study Group on Physical, Chemical, Mathematical and Biological Techniques Applied to Archaeology. ¹⁴C and Archaeology. Symposium held at Groningen, August 1981. Council of Europe, Strasbourg, 8, 1983, 525 pagini și numeroase figuri în text (editor Tony Hackens ; coeditori W. G. Mook și H. T. Waterbolk)

Descoperirea, de către W. F. Libby, la începutul celui de al cincilea deceniu, a metodei de datare C_{14} , a revoluționat cronologia preistorică. Tendința de a utiliza noi metode de datare absolută (radiocarbon, termoluminescență, arheomagnetism etc.) a fost amplificată și justificată prin apariția, în anii '60, a curentului numit „Noua Arheologie”. Perfecționarea și verificarea metodelor moderne de datare a fost o preocupare constantă, în ultimele trei decenii, a fizicienilor și arheologilor.

Volumul de față face parte dintr-o serie de lucrări, editate de „Grupul european de studii pentru tehnicile fizice, chimice, matematice și biologice aplicate în arheologie”, instituție sprijinită și subvenționată de *Council of Europe* (Parlamentul Europei de vest).

Prin grija editorului responsabil Tony Hackens, din 1977 și până în prezent au apărut nouă lucrări, unele în dublu volum. Fiecare număr este îngrijit de unul sau mai mulți coeditori aleși dintre specialiștii cei mai reputați ai temei abordate. Menționăm și faptul că cele mai multe volume cuprind lucrările unor reuniuni științifice internaționale. Metoda este reputată ca avînd o eficiență deosebită.

Primul volum, apărut în 1977, este consacrat analizei prin microfluorescență X aplicată în arheologie. Alte trei volume (2, 1978 ; 3, 1979 ; 6, 1982) cuprind lucrările *Seminarului specializat în datări prin termoluminescență* (Oxford, 1978 și Elsenore, 1982). Unul dintre volume (4, 1980) cuprinde *Repertoriul profesional al laboratoarelor europene*. Al cincilea număr al revistei PACT (1981) „Statistică și numismatică” publică lucrările unei mese rotunde organizată la Paris în 1979. Iar cel de al șaptelea număr este consacrat „Conferinței de arheometrie” desfășurată în 1981 la Elsenore.

În sfîrșit volumul opt al revistei PACT, cel care ne-a reținut atenția, cuprinde lucrările simpozionului intitulat „ ^{14}C și arheologia” care s-a desfășurat în august 1981 la Groningen, oraș în care se află unul dintre primele laboratoare de datare cu radiocarbon. La dezbateri au partici-

pat fizicieni și arheologi în special din Europa dar și din afara continentului nostru.

Coeditorii volumului W. G. Mook și H. T. Waterbolk au ordonat comunicările simpozionului în șase secțiuni. Prima secțiune, introductivă, cuprinde două articole semnate de C. R. Berger și H. T. Waterbolk. În primul articol "În memoriam W. F. Libby" este evocată viața și personalitatea inventatorului metodei de datare prin C_{14} . Următorul articol prezintă o retrospectivă a celor 30 de ani de datări radiocarbon la Groningen și impactul acestora asupra interpretărilor arheologice.

Secțiunea a doua : *Aspecte generale* cuprinde opt articole semnate de W. G. Mook, H. T. Waterbolk, W. H. Zagwijn, R. L. Otlet etc. care abordează diferite aspecte fizice și chimice ale datărilor radiocarbon (W. G. Mook și H. J. Streuman) precum și aplicații ale datărilor C_{14} în geologie (W. H. Zagwijn).

Următoarea secțiune (a III-a) reunește șapte articole privind cele mai recente procedee și tehnici de datare radiocarbon. Accentul este pus pe utilizarea acceleratoarelor de particole, tehnică deosebit de modernă care se impune din ce în ce mai mult. De aici remarcăm articolul semnat de J. R. Prescott et al. în care se fac comparații între datele C_{14} și cele obținute prin metoda termoluminescenței în stațiunea Roonka din sudul Australiei. Confruntarea dintre datele obținute prin metoda radiocarbonului și cele bazate pe măsurarea termoluminescenței au o importanță deosebită, permițând verificarea reciprocă a celor două metode.

A patra secțiune, cea mai mare, cuprinde 13 articole consacrate alegării și tratamentului eșantioanelor. Este, de fapt, secțiunea care-i interesează cel mai mult pe arheologi.

Primul articol semnat de J. Evin constituie o discuție completă asupra materialelor de origine terestră folosite pentru datări radiocarbon. Articolul lui Evin este deosebit de util arheologilor care doresc să cunoască modul în care trebuie interpretate datele radiocarbon și modul de recoltare al eșantioanelor supuse datării. Studiul prezintă pe larg fiabilitatea diferitelor materiale de origine terestră, maniera critică în care trebuie analizat eșantionul propus pentru datare. Se știe, din practica laboratoarelor, că de multe ori arheologii au propus spre datare eșantioane nesigure stratigrafic sau cu un conținut de carbon prea mic, ceea ce a împietat asupra datelor obținute. Reținem cele trei comandamente subliniate de fizicianul francez. Asupra unui eșantion propus pentru măsurarea cantității de C_{14} trebuie să fim siguri că : 1. poate fi cunoscut conținutul în carbon original al eșantionului (cele mai recomandate fiind materialele de origine biologică : lemn, os și cărbune) și 2. că a fost eliminat, înaintea măsurării radioactivității, carbonul de origine secundară. În general aceste probleme sînt rezolvate de fizicieni. A treia regulă însă, îi privește doar pe arheologi care trebuie să se asigure că eșantionul prelevat este reprezentativ pentru evenimentul arheologic pe care vor să-l dateze.

Evin discută și fiabilitatea unor eșantioane cu conținut scăzut în carbon : fragmente ceramice și mortar. Experimentele asupra acestor materiale sînt încă la început, dar par promițătoare. Fizicianul francez

prezintă într-un mod accesibil problema purificării eşantioanelor ; chestiunea îi priveşte în special pe fizicieni, dar principiile şi primejdiile acţiunii de eliminare a substanţelor secundare trebuie să fie cunoscute şi de arheologi care au sarcina de a interpreta şi a corela datele. Din punctul de vedere al purificării eşantioanelor Evin are următoarele preferinţe : os, lemn, cărbuni mari, cărbuni mici. Trebuie să spunem însă că nu toţi fizicienii sînt de acord cu această clasificare.

J. Evin consideră (p. 273), cu îndreptăţire, că este rolul „arheologului de teren de a-şi da seama care tip de eşantion va fi, pentru fiecare staţiune, apt să răspundă problemei arheologice puse”.

Examenul critic al diverselor tipuri de eşantioane arată că şansele de a ajunge la o dată cît mai exactă sînt foarte variabile şi fiecare probă trebuie judecată cu maximum de atenţie şi seriozitate. Aici s-ar impune o strînsă colaborare între fizician şi arheolog, din păcate de obicei greu de realizat.

În cadrul secţiunii a IV-a sînt acordate subiecte destul de diferite. Astfel I. U. Olsson analizează problema datării materialelor submerse, iar A. Simonsen prezintă proceduri de eşantionaj, sortare şi pretratament a cărbunelui pentru datări C_{14} .

Deosebit de interesante ni se par încercările de datare prin C_{14} a mortarului de zidărie. Problema, deosebit de dificilă, a fost analizată de două grupuri de cercetători, unul din Belgia şi al doilea din Franţa. Astfel de datări, începute încă din anii '70, sînt relativ răspîndite. Totuşi, în stadiul actual de punere la punct a metodei, opiniile fizicienilor nu sînt concordante. Se pare, însă, că metoda poate avea utilitate practică.

Se ştie că pentru datări C_{14} se folosesc, din ce în ce mai mult, oase de animale sau umane. Dacă la început puteau fi analizate doar oasele arse, de mai mulţi ani a fost pusă la punct o nouă metodă pentru datare, analiza făcîndu-se pe baza collagenului extras din case neaşe. Noua tehnică a lărgit considerabil scala datărilor, folosind un material mai uşor de găsit. Mai puţin cunoscut este faptul că dieta oamenilor sau animalelor poate avea o influenţă importantă asupra datelor obţinute. Este doar un aspect al complexităţii datărilor radiocarbon. Solicitărilor repetate ale fizicienilor de a li se oferi cît mai mult şi cît mai complete informaţii asupra eşantioanelor şi problematicei istorice urmărite ar trebui să li se răspundă cu toată bunăvoinţa de arheologi.

Cea de a cincea secţiune *Aplicaţii arheologice* cuprinde un număr de opt articole. Atenţia noastră s-a oprit în mod deosebit asupra primului studiu, semnat de F. Hours (*Le rôle des datations par ^{14}C dans les orientations nouvelles de l'archéologie préhistorique*). Autorul arată că datorită datărilor C_{14} concepţiile privind arheologia preistorică sînt în curs de restructurare. Dacă la început radiocarbonul a fost folosit doar pentru a fixa în timp nivelurile arheologice descoperite, acum după peste trei decenii de acumulări se pune o nouă problemă. În linii mari a fost realizată schiţa succesiunii culturilor preistorice şi pe alocuri chiar a fazelor cronologice. În momentul de faţă se cere să fie cercetate contactele dintre civilizaţii, interinfluenţele reciproce.

Deosebit de sensibilă rămîne problema perioadelor de tranziție de la o epocă la alta și chiar de la o cultură la alta. În rezolvarea acestei chestiuni datările radiocarbon pot avea o contribuție decisivă. Deja datorită datărilor întreprinse pînă acum au fost descoperite fenomene de retardare sau chiar de involuție a unor comunități umane. Toate aceste fenomene nu ar fi putut fi depistate în lipsa datelor C^{14} . F. Hours este de părere, și noi sîntem total de acord cu el, că în momentul de față investigațiile trebuie să fie planificate la scară regională și să fie sprijinite pe serii de date. Numai în acest mod vor putea fi studiate și elucidate relațiile dintre culturile arheologice și implicit dintre comunitățile umane. Dar pentru aceasta arheologii, după același autor, trebuie să lucreze pe baza unor programe ample, coordonate de săpături și datări, singurele care pot permite o abordare istorică. După părerea lui Hours astfel de programe vor trebui să fie favorizate de fizicieni. Ne gîndim că încadrarea în programe macroregionale ar oferi arheologiei românești posibilitatea de a obține serii ample de date radiocarbon. În încheierea articolului autorul pledează pentru crearea între cele două discipline (arheologie și datări C^{14}) a unui spirit de colaborare care să fie real interdisciplinar.

La fel de interesant ni se pare articolul semnat de A. Glob (*Les datations ^{14}C du mésolithique Européen; projet d'un atlas*). Arheologul francez remarcă interesul manifestat în întreaga Europă pentru mezolitic, epocă de mari transformări economice. Existența a peste o mie de date C_{14} pentru mezoliticul din regiunea dintre Atlantic și Urali îl determină pe A. Glob să propună un model nou de cercetare. Autorul avansează ideea pentru realizarea unui atlas al mezoliticului, bazat pe o metodă complexă, în care datele C_{14} și computerul vor juca un rol deosebit de important. Acest proiect ar da posibilitatea ca fenomenul de neolitizare să fie urmărit în întreaga sa dinamică.

Un alt articol, aparținînd cercetătorului sovietic P. M. Dolukhanov realizează o retrospectivă a datelor radiocarbon din neoliticul Asiei de sud-vest și a Europei de sud-est, încercînd să coreleze principalele înfrîmări asupra economiei stațiunilor reprezentative puse în relație cu variațiile climaterice.

Ultima secțiune (a VI-a) cuprinde un număr de patru articole consacrate recalibrării datelor radiocarbon. M. Stuiver prezintă o curbă de „înalță precizie“ pentru calibrarea datelor C_{14} din intervalul AD 1—AD 1950. La stabilirea curbei s-au folosit, în special, rezultatele dendrocronologice de unde rezultă de fapt și „înalta precizie“.

În sfîrșit unul dintre ultimele articole din volum, semnat de M. Burns et al., aduce noi contribuții la cunoașterea conținutului de C_{14} atmosferic în mileniul VII B.C.

Parcurend volumul consacrat simposionului de la Groningen ne-am convins, odată în plus, de importanța cercetărilor interdisciplinare, a metodelor moderne de datare și asupra perspectivelor deschise de acestea.

Pentru preistoria României s-au efectuat relativ puține datări C_{14} , mai bine reprezentate fiind doar paleoliticul și eneoliticul. Din păcate perioade deosebit de importante și controversate ca interpretare : epipa-

leoliticul, mezoliticul, neoliticul timpuriu, tranziția de la eneolitic la epoca bronzului și începuturile epocii bronzului nu dispun, în cel mai fericit caz, decât de date izolate. Corelarea fenomenelor istorice de la noi cu cele petrecute în zonele învecinate se face, din această cauză, cu greutate și cu o deloc neglijabilă nesiguranță.

Atît din lectura lucrării prezentate cît și din bogata literatură consacrată metodelor moderne de datare întrevădem două primejdii posibile. Prima îi privește în general pe arheologi, care neluînd în considerare noile tehnici și refuzînd să cunoască principiile și limitele acestora pot fi eliminați de către fizicieni de la interpretarea datelor de cronologie absolută. A doua privește arheologia preistorică românească pentru care nu există articulat un program coerent și suficiente preocupări de stabilire a unei scări de cronologie absolută. Situație care, prelungită, riscă să marginalizeze cercetările noastre în raport cu cele din zonele învecinate.

Din aceste motive am considerat utilă prezentarea volumului 8 al revistei PACT pe care îl recomandăm cu toată căldura colegilor care se ocupă de arheologia preistorică.

DAN MONAH

Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională. Români și turanici*, Editura Junimea, Iași, 1985, 238 p.

Scriind *Moldova în secolele XI—XIV* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, 444 p.), lucrare devenită de referință și ale cărei calități au condus la acordarea prestigiosului premiu „Vasile Pârvan” al Academiei Republicii Socialiste România, istoricul și arheologul ieșean Victor Spinei a tratat în măsura impusă de economia respectivei cărți, și problema raporturilor dintre români și migratorii turanici. Subiectul necesita însă, neîndoielnic, datorită importanței sale aparte, o dezvoltare mai amplă și nuanțări sporite în măsură să constituie un vast și adecvat fundal explicativ al evoluției societății autohtone prin folosirea metodelor moderne ale cercetării istorice și utilizarea descoperirilor arheologice recente. Într-un asemenea context, apariția cărții de față, ce relua o problemă mai de multă vreme dezbătută în istoriografia românească, nu putea fi decît binevenită. Restrîngerea spațiului investigat prioritar la jumătatea sudică a Moldovei este justificată pe deplin prin precizarea că „datorită trăsăturilor mediului ambiant, regiunea menționată, înglobînd o întinsă suprafață de șes, a devenit principala scenă a spațiului românesc, unde societatea locală s-a intersectat cu triburile turcice de stepă, atrase de condițiile prielnice de trai oferite de pășunile bogate de la nordul Dunării inferioare”.

În aspirația-i definitorie de analiză exhaustivă a segmentului istoric luat în considerare, autorul acordă, întîi de toate, atenția cuvenită cadrului geografic și raporturilor acestuia cu mediul antropic. Acest prim capitol de mare densitate informațională și de aplicate interpretări, în consens cu o largă deschidere istorico-filozofică, constituie de fapt un model de tratare în domeniu, demn de urmat și pentru alte perioade istorice la care, de altminteri, se fac continuu raportări. De subliniat, tot aici, utilizarea concertată a celor mai diferite categorii de izvoare și date vizînd reconstituirea cît mai exactă a cadrului natural din perioada respectivă, fapt ce conferă demersului interpretativ o deosebită soliditate științifică.

Pe de altă parte, dată fiind natura temei abordate, era necesară apoi încadrarea, într-un capitol separat, a analizei evoluției interne a societății românești din spațiul carpato-nistriean în largul context al celor mai importante procese istorice desfășurate în această perioadă în în-

treaga Europă răsăriteană, ele însele reverberînd din spații încă mai îndepărtate. Stăpînirea deplină a domeniului respectiv al istoriei universale, vădită într-un comentariu de mare claritate, s-a concretizat în conturarea unei viziuni integratoare în care noile ipoteze sînt temeinic fundamentate, iar anumite interpretări, mai mult sau mai puțin tendențioase, își capătă riposta științifică meritată ca urmare a utilizării critice a unor foarte variate categorii de izvoare și cercetări istorico-arheologice.

Dat fiind faptul că interferența populației autohtone cu migratorii turanici constituie una din trăsăturile definitorii ale Moldovei prestatale, Victor Spinei și-a propus, în condițiile în care informațiile scrise despre acest proces sînt puțin numeroase și, cel mai adesea, echivoce, să recurgă la o prezentare paralelă a celor două tipuri de comunități, demers care-și sporește vizibil consistența prin utilizarea tuturor categoriilor de izvoare posibile. Comparația dintre români și turanici a luat în considerare aspectele etno-lingvistice, realitățile demografice, așezările, modul de trai, locuințele și anexele gospodărești, complexele funerare, practicarea agriculturii, creșterea vitelor, meșteșugurile, comerțul, viața social-politică, credințele religioase, preocupările artistice. Se evidențiază astfel și cu acest prilej tendința manifestă a autorului de tratare exhaustivă, dintr-o cuprinzătoare perspectivă antropologică în fond, a oricărei problematice, o caracteristică de altfel a scrierilor lui Victor Spinei.

Treptat, în urma acestui demers concentric, ce reliefează din unghiuri atît de variate caracterul antitetic al societății autohtone față de comunitățile alogene, posibilele încheieri încep să fie întrezărite, se impun aproape de la sine. Capitolul final, intitulat sugestiv „Contacte și interferențe între români și turanici”, rezumă, într-un comentariu condus cu mină sigură, concluziile rezultate în urma cercetării. Una din aceste încheieri principale subliniază că, desfășurate pe parcursul mai multor secole într-un spațiu variabil, cu grade de intensitate diferite, contactele între români și turanicii migratori tardivi au lăsat indiscutabil urme în dezvoltarea societății autohtone. Numai că autorul procedează la o netă reevaluare a importanței lor, modificînd substanțial vechile opinii acreditate. De pildă, impactul turanicilor nomazi, așa cum se reflectă el în toponomastică, se relevă, în urma examenului diferențiat al materialului specific, la cote mult mai scăzute decît cele în general admise anterior. În privința implicațiilor politice, se conchide că turanicii au împiedicat eforturile de organizare statală a societății autohtone. Pe plan demografic, s-au înregistrat mari pierderi, autohtonii fiind totodată obligați să se deplaseze în zone mai puțin prielnice ocupațiilor agricole. În privința întăririi clasei dominante locale și a genezei statelor feudale românești, se subliniază, spre deosebire de opinii mai vechi, că aportul cumanilor nu a fost de ordinul esenței. La nivelul contactelor de natură pacifică se impune ideea că, sporadic fiind, comerțul a jucat un rol redus. Modul de trai al nomazilor, atît de diferit față de cel al autohtonilor, a impus un soi de evoluție aproape paralelă a celor două tipuri de comunități. Rezultatul a fost că: „În pofida celor peste patru secole de conviețuire în spațiul carpato-nistrian, între români și turanici nu s-a realizat o autentică simbioză. Cele două comunități etnice, radical deosebite din punct

de vedere etnic, religios, cultural, precum și ca mod de viață, sistem economic și organizare social-politică, au locuit în vecinătate, dar nu s-au amestecat. Nomazii au înrîurit evoluția societății românești îndeosebi datorită contactului violent care s-a produs între cele două grupuri umane, fără s-o influențeze în resorturile ei interne decît în măsură restrînsă“. Iată doar una din importante concluzii rezultate în urma unei cercetări care, îmbinînd reușit analiza cu sinteza, se remarcă prin nuanțarea extremă a judecăților istorice.

De la exigența stilistică și pînă la înțelegerea profundă a proceselor luate în considerare, recunoaștem și în această carte maniera proprie, devenită inconfundabilă, de a scrie istorie a cercetătorului Victor Spinei.

MARIUS ALEXIANU

LISTA PRESCURTĂRILOR — ABBREVIATIONS

AARMSI	— Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice, București.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AJA	— American Journal of Archaeology, New York.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
BerRGK	— Bericht der Römisch—Germanische Kommission, Frankfurt am Main.
CA	— Cercetări arheologice, București.
Carpica	— Carpica, Bacău.
CI	— Cercetări istorice, Iași.
Crisia	— Crisia, Oradea.
Dacia	— Dacia. Recherches et découvertes archéologique en Roumanie, I—XII, 1924—1947 ; N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I — 1975... București.
Danubius	— Danubius, Galați.
DRHA	— Documenta Romanica Historica, A, Moldova.
JahrbRGZM	— Jahrbuch des Römisch—Germanischen Zentral—Museums, Mainz.
Istros	— Istros, Brăila.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
Mousaios	— Mousaios, Buzău.
NEH	— Nouvelles Etudes d'Histoire, București.
PAS	— Prähistorische Archäologie Südosteuropa. München.
Peuce	— Peuce, Tulcea.
PBF	— Prähistorische Bronzefunde, Bonn.
Pontiça	— Pontica, Constanța.
PZ	— Praehistorische Zeitschrift, W—Berlin.
RdI	— Revista de istorie, București.
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SMIM	— Studii și materiale de istorie medie, București.

Bun de tipar 14.I.987. Format 16/70X100.
Coli tipo 21 + 6 planșe.

Tiparul executat
sub comanda 5010/986
la ÎNTRERINDEREA
POLIGRAFICĂ BACĂU.,
str. Mioriței nr. 27

1000

Leiko